

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAFIZA TOPLULUĞU OLARAK 78 KUŞAĞI

DOKTORA TEZİ

Melike IŞIK DURMAZ

20096400

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya FIRAT ŞANNAN

HAZİRAN 2019

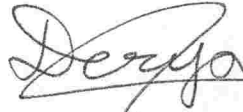
Melike IŞIK DURMAZ tarafından hazırlanan “**HAFIZA TOPLULUĞU OLARAK 78 KUŞAĞI**” adlı bu tezin Doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Derya FIRAT ŞANNAN

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Derya FIRAT ŞANNAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Üye : Prof. Dr. Ferhat KENTEL, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

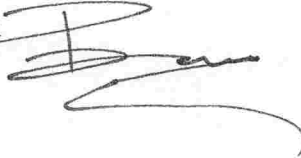
Üye : Prof. Dr. Azime Hülya UĞUR, Giresun Üniversitesi Tirebolu İletişim Fakültesi

Üye : Prof. Dr. Şükrü ASLAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Üye : Doç. Dr. Burak ONARAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Melike Işık Durmaz

HAFIZA TOPLULUĞU OLARAK 78 KUŞAĞI

ÖZET

Türkiye’de 1960’lı yılların ortalarından itibaren kitleselleşmeye başlayan sosyalist hareketler 1970’li yılların siyasal alanının başat unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu kısa evre, 68 ve 78 kuşaklarının peş peşe varlık gösterdiği, derin kırılmaların, kopuşların, sarsıcı tarihsel deneyimlerin yaşandığı, özel bir tarih dilimidir. Bu çalışma 1970’lere, bu özel dönemin deneyimlerine ve insanlarına hafızanın süzgecinden bakma çabasının bir ürünüdür.

Bu tez çalışması bugün 78 kuşağı ya da 78’li olarak tanımlanan, kendilerini bu sıfatla tarif eden, 1970’lerde ilkgençliklerini, ilk siyasallaşmalarını yaşamış, bu dönemin ortalarından itibaren Türkiye sosyalist hareketinin farklı hareket ve örgütlerinde militan olarak aktif biçimde ya da kitle örgütlerinde sempatzan olarak yer almış, bu dönem içinde bir kuşak olma potansiyelini bütünüyle ve her yönüyle taşıyan bir gençlik kesiminin bir kuşak olarak oluşumuna ve kurucu tarihsel olaylar ekseninde bir hafıza topluluğuna dönüşümüne odaklanmaktadır.

Bu bağlamda kuşağın oluşum zeminin oluşturan 1970’lere siyasallaşma ve sosyalizasyon süreçleri üzerinden, tanıklıklara başvurularak bakılmış, dönemin hissiyat yapısı hafızadan yola çıkılarak incelenmiştir.

Ardından kuşağın kurucu tarihsel deneyimlerine odaklanılmış, 12 Eylül askeri darbesinin kurucu bir olay olarak ön plana çıktığı görülmüştür. Bu döneme dair deneyimlerin hafızanın inşasında referans noktasını oluşturulduğu açıklanmış, nostaljik ve direnişçi hatırlama biçimlerinin ortaya çıkışı incelenmiştir.

Son olarak hafızanın siyasetle ilişkisi kuşağın bir hafıza topluluğuna dönüşümüyle birlikte ele alınmış, geçmişin siyasal kullanımları örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda hem hafıza odaklı örgütlenme deneyimleri hem de anmalar, mekânsal mücadeleler gibi hafıza pratiklerine değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: *78 kuşağı, politik kuşaklar, kolektif hafıza, siyasallaşma, hafıza mekânları, anmalar.*

GENERATION OF '78 AS A MEMORY COMMUNITY

ABSTRACT

Socialist movements that began to gain popularity in Turkey from mid 1960's onward became one of the dominant elements of the political sphere in the 1970's. This short stage is an extraordinary episode, witnessing the emergence of the generations of '68 and '78, deep fracturing in society, break aways, and traumatic historical experiences. This study is the product of an effort to look at the experiences and people of this extraordinary episode through the filter of memory.

This thesis focuses on the crystallization as a generation and transformation into a memory community through foundational historical events of the segment of youth who are identified as the generation of '78 or '78'ers today, experienced their early adolescence and politicization in the 1970's, who participated in the Turkey's different socialist movements or organizations either as active militants or as sympathizers in mass organizations, and who are thoroughly and comprehensively imbued with the potential to form a generation.

In this context, the 1970's period that form the background for the formation of this generation is examined through the lens of the politicization and socialization processes, and the affective structure of the aforementioned period is analyzed from a memory point of view.

Following this, as the study focuses on the constructive historical experiences of this generation, the September 12th coup emerges as a foundational event. That these experiences form a reference point in the construction of memory is demonstrated; and the emergence of nostalgic and resistative forms of remembrance is examined.

Lastly, the relationship between memory and politics is considered together with the transformation of this generation into a memory community; and the political uses of past is analyzed via examples. In this context, both memory centered organizational experiences and memory practices such as commemorations and spatial conflicts are considered.

Key words: generation of '78, political generations, collective memory, politicization, spaces of memory, commemorations.

ÖNSÖZ

Doktora süreci bana çok şey öğretti. Başta bir araştırma yapmanın aslında yanıtlar bulmaktan önce sorular sormak, doğru sorular sormak olduğunu öğrendim. Saha çalışmasının hem güzelliklerini hem zorluklarını deneyimledim. Özellikle de odağında acı anıların olduğu konularda çalışmanın bir araştırmacı için ne kadar zorlayıcı ve öğretici olabileceğini gördüm.

Bu çalışma Türkiye tarihinde özel bir dönemi mümkün kılmış bir kuşağın deneyimlerine odaklanıyor. Bu deneyimlerin tümünü burada aktarabilmek isterdim ancak elbette sadece bir kısmı anlatmak mümkün oldu. Saha araştırmamda karşılaştığım insanlar, inandığı değerlere sıkı sıkıya tutunan, teslimiyete yüz çeviren, güçlü insanlardı. Hayat deneyimleri kişisel olarak beni büyüttü. Bana hayat hikâyelerini tüm samimiyetleriyle anlatan, hem acı hem de güzel anılarını benimle paylaşan, yüreklerini açan ve bana güvenen tüm görüşmecilerime teşekkür ederim. Bu çalışmanın geçmişin acılarıyla hesaplaşmaya küçücük de olsa bir katkısı olmasını yürekten diliyorum.

Tez çalışmam boyunca katkı ve desteklerini benden esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç. Dr. Derya Fırat Şannan’a öncelikle teşekkür etmek istiyorum. Onun yeri benim için bir “hoca”dan hep daha fazlası oldu. Bu süreçte birlikte çalıştık, birlikte dertlendik, birlikte güldük, hatta ağladık. Bundan sonra da hep öyle olsun dilerim. Bana her daim güven ve moral veren, azmiyle ve zekâsıyla beni her daim etkileyen hocama ne kadar teşekkür etsem az...

İzleme komitesinde yer alıp bana vakit ayırmayı kabul eden, yorumlarıyla her daim bana yol göstermiş olan değerli hocam Prof. Dr. Hülya Uğur Tanrıöver’e ayrıca teşekkür ederim. O daha üniversiteye ilk adım attığım zamanlardan beri benim için gerçek bir eğitimcinin, araştırmacının, sorgulayan insanın timsali gibi görünmüştür. Eğitim hayatım boyunca bana kattığı değerlerden ötürü kendisine minnettarım.

Yine tezimin izleme komitesinde yer alan, sorduğu sorularla yönümü bulmama yardım eden değerli Doç. Dr. Burak Onaran’a sabrı ve emekleri için teşekkür etmek isterim.

Bu çalışma fikrinin filizlendiği, yeşerdiği, büyüüp serpildiği yerlerden biri Bellek ve Kültür Sosyolojisi Çalışmaları Derneği’nde yaptığımız tartışmalar ve araştırmalar oldu. Dernek artık yok ama dostluklar baki. Bu çalışmanın oluşmasında mutlaka onlarla yaptığımız ortak çalışmaların katkıları vardır. Bu vesileyle dernek çatısı altında karşılaştığım, yan yana geldiğim, birlikte çalıştığım tüm arkadaşlarıma tek tek teşekkür ederim.

Çalışmanın saha araştırmasını gerçekleştirmemde bana proje desteği sunan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne ayrıca teşekkür ederim.

Aileme, tabii anneme, bana kattığı tüm değerler için minnettarım. Ve elbette eşim Bahadır'ın sabrı, desteği, yoldaşlığı ve dayanışması olmasa, ama en çok oğlum Umut Deniz'in hayata anlam katıp insana umut veren varlığı olmasa bu çalışma asla tamamlanamazdı. İyi ki varlar, hep var olsunlar...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
İÇİNDEKİLER	xv
1. GİRİŞ	1
2. HAFIZA KURAMI VE SİYASET	17
2.1. Hafızanın Sosyolojisini Nasıl Yaparız?	17
2.2. Kolektif Hafıza	21
2.2.1. Toplumsal çerçeveler yaklaşımı: Sosyal bir süreç olarak hatırlama	25
2.2.2. Yeniden inşa olarak hatırlama ve kimlik	30
2.3. Siyasal Süreçte Hatırlama: Geçmişin Siyasal Kullanımları	33
2.3.1. Tarih-hafıza	38
2.3.2. Tanıklar ve hafıza politikaları	42
2.3.3. Sol ve hafıza: Milat olarak 1989	47
2.3.4. Adalet ve hakikat hakkı	50
2.3.5. Karşı hafızanın imkânları	53
3. BİR KUŞAĞIN OLUŞUMU	57
3.1. Toplumsal Kuşaktan Politik Kuşağa	58
3.2. Tarihsel Bir Kesiti Paylaşmak	68
3.3. Aile ve Yakın Çevrede Sosyalizasyon, İlk Siyasallaşma	76
3.4. Sol Fikirle Tanışma: Kitap ve Dergi Kültürü	84
3.5. Ortak Deneyim Mekânları ve Örgütlenme	91
3.6. Bir Kuşağın Hissiyat Yapısı	102
3.6.1. Haklı bir dava	105
3.6.2. Devrim beklentisi	107
3.6.3. Yoldaşlık	109
3.6.4. Devrimci romantizm	113

3.7.	70’lerde Devrimci Olmak	115
3.7.1.	“Yeni insan”ı kurmak	117
3.7.2.	Figür olarak Che	122
3.7.3.	Halka örnek ve önder olmak	127
3.7.4.	Mahirler, Denizler, İbolar	129
4.	TARİHSEL DENEYİMLER VE TARİHSELLİK BİLİNCİ	139
4.1.	Kurucu Olay ve Kuşak Bilinci	140
4.2.	78 Kuşağının Kurucu Tarihsel Deneyimleri	148
4.2.1.	15-16 Haziran 1970	151
4.2.2.	12 Mart 1971	154
4.2.3.	Kızıldere olayı (30 Mart 1972)	160
4.2.4.	1 Mayıs 1977	164
4.2.5.	16 Mart 1978	171
4.2.6.	Katliamlar dönemi ve Maraş olayları (Aralık 1978)	173
4.3.	Kurucu Olay Olarak 12 Eylül Askerî Darbesi	176
4.3.1.	12 Eylül 1980’de ne oldu?	177
4.3.2.	Darbe tanıklıkları	182
4.4.	12 Eylül’ü anlamlandırmak	199
5.	DARBEDEN SONRA HAYAT	205
5.1.	12 Eylül Sonrası Türkiye	206
5.2.	İçeridekiler: Cezaevi Deneyimleri	213
5.2.1.	İşkence, baskı ve tecrit	214
5.2.2.	“İtirafçılar”, “çözülenler” ve “direnenler”	219
5.2.3.	Dayanışma ve direniş	225
5.3.	Dışarıdakiler	231
5.3.1.	12 Eylül’den 1990’lara sol hareketlerin ve partilerin durumu	232
5.3.2.	Deneyim dünyasının sonu	241
5.3.3.	Dışarıdaki direniş: onurlu yaşamaya devam etmek	247
5.4.	Direniş Olarak Hatırlama ve Nostalji	254

6. GEÇMİŞİN SİYASAL KULLANIMLARI	259
6.1. Hafıza İhtiyacı ve Talebi	261
6.1.1. Hafıza konjonktürü	262
6.1.2. 78'liler hareketi	269
6.2. Hafıza Pratikleri	276
6.2.1. Anmalar	276
6.2.2. Atalar, devrim şehitleri	278
6.2.3. Anma ritüelleri	282
6.2.4. Anmalar ve adalet talebi	287
6.3. 1 Mayıs Taksim: Adalet ve Mücadele	290
6.3.1. 1 Mayıs neyi simgeler?	291
6.3.2. Hakikat talebi	293
6.3.3. Hafızadan mücadeleye Taksim	295
6.4. 12 Eylül'le Hesaplaşma	300
6.4.1. Hukuksal hesaplaşma	303
6.4.2. Simgesel hesaplaşma	307
SONUÇ	315
KAYNAKÇA	331
EK: GÖRÜŞMECİ LİSTESİ	343
ÖZGEÇMİŞ	345

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1960’lı yılların ortalarından itibaren kitleselleşmeye başlayan sosyalist hareketler 1970’li yılların siyasal alanının başat unsurlarından biri haline gelir. Aktif mücadele içinde oldukları süre oldukça kısa olsa da günümüzde siyasal alanda var olan sosyalist hareketlerin hemen hepsi bu dönemde ortaya çıkar ya da bu dönemde ortaya çıkan akımların mirasını sahiplenirler. Bu kısa evre, 68 ve 78 kuşaklarının peş peşe varlık gösterdiği, derin kırılmaların, kopuşların, sarsıcı tarihsel deneyimlerin yaşandığı, özel bir tarih dilimidir. Bu çalışmayı 1970’lere, bu özel dönemin deneyimlerine ve insanlarına hafızanın süzgecinden bakma çabasının bir ürünü olarak tarif edebiliriz.

Kişisel güzergâhım böyle bir konuyu çalışmayı tercih etmemde elbette etkili olmuştur. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında toplumunu, ondan sonraki kuşakları “apolitik” sıfatıyla anmak adettendir ama dünyaya bakışımızı şekillendiren duyarlılıkların, değerlerin aktarımı aslında hep sürer; onları kesintiye uğratmak zordur. İçinde yetiştiğim çevrenin bana aktardığı değerlerin, yakınlarımdan dinlediğim anıların, onların darbe dönemine dair tanıklıklarının bende bıraktığı izlerin, öğrencilik hayatım boyunca üyesi olduğum edebiyat ve felsefe kulüplerinde okuduklarımin, özellikle de daima tutkunu olduğum edebiyatın, etkinliklerini takip ettiğim derneklerde tanıştığım insanların, hepsinin bende yarattığı yatkınlıkların ürünüdür bu çalışma. İlk gençliğimde, bana anlatılan 70’lere dair romantik bir bakışa sahip olduğum da doğrudur. Doğru mesafeyi bulmak zaman alsa da bunu başardığımı düşünüyorum.

Hafıza konusuna ilgim daha yeni ve bunun yine bir anlamda ailemle ilgili bir mesele olduğunu düşünüyorum. Ailemin kendi köklerine dair adeta hafızasız oluşu beni derinden etkilemiştir. Onların ağzından hiç göç hikâyesi dinlemedim, aktarım yoktu, büyükannemin uykusunda bilmediğim bir dilde sayıkladığını duyana kadar hafızasızlığımızın farkında da değildim. Köklerimi aramak gibi bir çabam olmadı, bu

benim açımdan anlamlı bir arayış değildi ama hafızanın nasıl bu denli kolay yok olabildiğini, aktarımın neden olmadığını sorguladığımı hatırlarım.

Akademik alanda çalışmalar yapmaya karar verdiğimde haliyle hep ilgimi çeken 1970'leri araştırmaya koyuldum. Yüksek lisans çalışmamı, Galatasaray Üniversitesi'nde siyaset bilimi programında, 1970'lerde sendika-siyaset ilişkileri üzerine yaptım. Ardından doktora başladığım 2009 yılında kolektif hafıza dersini almamın, bu derste yaptığımız tartışmaların ve beraberce, kendi çabalarımızla kurduğumuz Bellek ve Kültür Sosyolojisi Çalışmaları Derneği'nde 12 Eylül üzerine yaptığımız çalışmaların, özellikle de saha çalışmalarının bana çok şeyler kattığını söylemeliyim. Bu deneyimler beni 78 kuşağını incelemeye, bunu yol ve yordamlarını araştırmaya götürdü.

2010 yılında, tam da çok uzun yıllardır yasaklı olan 1 Mayıs mitinginin Taksim'de yapılmasına izin verildiği ve büyük bir coşkuyla kutlandığı, 78'lilerin alana çıktığı dönemde ben de tez çalışmaya başladım. Aradan on yıl geçti, bu epey uzun bir süre... Bu arada Umut Deniz adını koyduğumuz bir oğul sahibi oldum ve insanlara değer katabilmeyi umarak kitaplar hazırladım, çevirdim. Bu tezin bu haliyle şekillenebilmesi için sanırım bu süre gerekiyordu.

Bu süreçte çok farklı kavramlar üzerine düşündüm, 78 kuşağını nasıl çalışmak gerektiği konusuna kafa yordum. Siyasal kültür, ideolojiler, tarihsel analiz, tahayyüller gibi pek çok alanda okumalar yaptım. Konu siyasal bir kuşak ve onun kolektif hafızası olduğu için solun tarihine de odaklandım.

Türkiye'de politik aktörlerle, kuşaklarla ilgili araştırmaların, özellikle de konu sosyalist akımlar, hareketler ve örgütler olduğunda, büyük ölçüde tarihsel bir anlayışla gerçekleştirildiğini görmek mümkün. Hareketler genellikle sosyopolitik bağlam içinde, kimi zaman 1920'lerden ama çoğunlukla da 1961 Anayasası'nı takip eden, iktisadi ve toplumsal dönüşümlerle birlikte sol düşüncenin ve eylemin görünür hale geldiği on yıl ortasından başlayan bir çizgi üzerindeki kopuşlar, ayrışmalar, kırılmalar ve bölünmeler esasına göre değerlendirilmekte.¹

¹ Bu konuda birkaç örnek için bkz. Murat Gültekin (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce C. 8: Sol* (İstanbul:İletişim, 2007), Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, (İstanbul:Versus, 2007), Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*, (İstanbul:Yordam, 2008), Hüseyin Akyol, *Bölüne Bölüne Büyümek: Türkiye'de Sol Örgütler*, (İstanbul:Phoenix, 2010).

İşçi ve emek çalışmaları literatürü epey zengin olsa da sol örgüt ya da partilerin örgütlenme yapılarından siyasal kültürlerine kadar pek çok konu araştırmaların ekseninde maalesef ya yer almıyor ya da marjinal bir yer işgal ediyor; “genel” sol tarih ise bunlardan epey önde gidiyor. Bu genel kapsamlı tarihsel anlatılarda yapılan bölümlemeler, sınıflandırmalar ya örgüt eksenli olarak gerçekleştiriliyor ya da kronolojik bir sıra izliyor. Bu anlamıyla hep “genel tabloyu” ortaya koymaya yönelik çalışmalar göze çarpıyor. Bu aslında biraz “muhasabe”, hesap tutma mantığına uyuyor ve solun kendi tarihine analitik değil hesaplaşmacı bir tutumla yaklaştığını görürüz.

Fakat bu çalışma, özel olarak solun ya da 78 kuşağının tarihini tüm ayrıntılarıyla sunma amacı taşıyor çünkü anılar da aslında tarihsel bir sıra izlemiyor: Hafıza, kendisi açısından en belirleyici, en belirgin, en duygu dolu anıları seçip anlatıyor, yani “hatırlıyor”. Bu çalışmada tanıkların ortaya koyacağı şekliyle tarihsel hafıza, onların tarihi düşünme biçimlerinin siyasal ve toplumsal alandaki yansımalarıyla ilgili bir tartışmayı aydınlatmayı amaçlıyor. 78 kuşağının bugünkü toplumsal siyasal kimliğini şekillendirmesinde hafızanın nasıl bir ağırlığa sahip olduğunu sorgulamaya, bu kimliğin ve toplumsal konumun geçmişe dair hatırladıklarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaya çalışıyor. Yani “geçmişte gerçekten ne oldu?” sorusunun yerine “geçmişe dair hatırladıklarımız bize ne söylüyor?” sorusunu soruyor, ortak bir geçmiş bilinciyle ve tahayyülüyle bir araya gelen, bu anlamda geçmiş siyasal kimliklerini bir anlamda ikame eden “78’lilik” mefhumu etrafında kurulan hafıza/hatırlama topluluğunun dinamiklerini incelemeyi amaçlıyor. Çünkü hafıza çalışması geçmişe odaklı bir dizge izlese de aslında geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek ilişkisi üzerine bir okuma sunmakta.

Türkiye’de hatırlama, kolektif hafıza konularında yazılmış kitap kapsamında kuramsal bir çalışma olmasa da resmi tarihin sorgulandığı, özellikle azınlıkların uzak ve yakın geçmişte yaşadıkları ayrımcılık ve baskılarla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır ve bunların hafıza çalışmalarının gelişmesinde, ilgi uyandırmasında katkısı büyüktür. Türkiye’de hafıza çalışmaları son yıllarda yapılan akademik araştırmalarla ve tarihsel tanıklıklara dayalı anı kitaplarının görece çoğalmasıyla yeni yeni gelişen bir alan. Bu çalışmaların 1990’larda sözlü tarih alanının gelişmesiyle

başladığı söylenebilir.² Arzu Öztürkmen ve Leyla Neyzi'nin bu konuda öncü nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. 1990'larda başlayan bu eğilim 2000'lerde hafıza çalışmalarının gelişmesine de zemin hazırlamıştır.

Akademik çevrelerde ele alınan konuların arasında Cumhuriyet dönemi ve azınlık politikaları, milli kimlik, kutlamalar ve ritüeller bağlamında resmi tarih eleştirisi, nüfus mübadelesi, Dersim 1937-1938, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları yer alıyor.³ 1960, 1971 ve 1980 askerî darbeleri de az da olsa hafıza çalışmalarında ele alınıyor. Fakat bunların doğrudan sosyalist hafızayı konu ettiklerini ya da sosyalist hafızanın özgün karakterine vurgu yaptıklarını söylemek oldukça zor.⁴ Bunların çoğunlukla sözlü tarih yönelimli olduğu ve betimleyici niteliklerinin ağır bastığı söylenebilir. Kolektif hafızanın topluluksal dinamiklerine eğilen az sayıda akademik çalışma bulunsa da alan henüz epey bakir durumda.

Kolektif hafıza konusuna ayrılmış temel kuramsal metinlerin çevirileri ise son yıllarda yayımlanmaya başladı. Bunlar arasında Paul Connerton'un *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı kitabının (Ayrıntı, 1999), Jan Assmann'ın *Kültürel Bellek* kitabının (Ayrıntı, 2001), Pierre Nora'nın *Hafıza Mekânları* (Dost, 2006), Paul Ricoeur'un *Hafıza Tarih Unutuş*'unun (Metis, 2012), Maurice Halbwachs'ın *Kolektif Hafıza ve Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* adlı çalışmalarının çevirilerini (Heretik, 2016) sayabiliriz. *Cogito*'nun 50. özel sayısında da (2009) hafıza kuramını konu alan makaleler yayımlanmıştır.

Çalışma kapsamında konunun uzanımlarına uygun biçimde geniş bir makale ve literatür taraması yapıldığını belirtmemiz gerekir. Bunlara metin içinde atıflarda bulunuldu. Literatür taraması hareketlerin bildiri ve beyanlarını, 78'lilerin bu sıfatla yazdıkları çağrı metinlerini ve bildirileri, ayrıca özellikle Devrimci 78'liler Federasyonu'nun internet sitesini de içeriyor. Ancak çalışmamızın temelini

² Leyla Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz?, Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, (İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 4.

³ Leyla Neyzi, "Türkiye'de hafıza çalışmaları", <https://hakikatadaletahafiza.org/turkiyede-hafiza-calismalari-leyla-neyzi/>

⁴ Kolektif hafıza konusunda yapılan çalışmalardan birkaçı şunlardır: Leyla Neyzi (der.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*; Neşe Özgen, *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri: Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, (Tüstav, 2003); Esra Özyürek, *Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, (İstanbul:İletişim, 2001). Ancak çoğu derleme niteliğindeki bu çalışmalarda Türkiye'de sosyalistlerin kolektif hafızasını doğrudan konu alan herhangi bir makale ya da çalışma yer almaz.

tanıklıklar oluşturuyor. Bu nedenle görüşmecı seçimlerinden ve anlatıların nasıl derlendiğinden bahsetmemiz gerekiyor.

Saha çalışması öncesinde karşımıza çıkan ilk sorun bugün kendisini 78’li olarak tarif eden sosyalistlerin 1970’lerde farklı siyasal örgütlerin saflarında yer almış olmasıydı. Bu durum bugün de benzerdir; siyasetten uzaklaşanlar ve sempatizanlar dışındaki militan kadroların 1970’lerin sosyalist parti ve akımların geleneğini devam ettirip sahiplenilen bazı örgüt ve partilerde de faaliyette bulunuyor olması durumu biraz zorlaştırıyor.

1970’lerde aktif sol siyaset alanının dağınık olduğu, çok sayıda dergi çevresi ve fraksiyon olduğu bir gerçek ancak bunları parti geleneği ve hareket geleneği olarak iki ana mecraaya ayırmak mümkün. Biz en görünür ve kitlesel olanlara eğildik: Parti geleneğinin temsilcileri olarak TİP ve TKP öne çıkarken hareket geleneği içinde Dev-Yol, Kurtuluş, Halkın Kurtuluşu ve Dev-Sol, ağırlıklı olarak görüşmecilerimizin dağılımını gösteriyor. Bu hareketlerin lise, üniversite veya yerel örgütsel uzantıları isim olarak farklılaşsa da ana çerçeveyi bu örgütsel yapılar oluşturuyor.

Fakat bu örgütsel çerçeveler dışında, kitle örgütlerinde faaliyetlerde bulunan ve kendilerine bugün 78’li diyen bir topluluk da bu çalışmada yer alıyor: Bu örgütler DİSK, TÖBDER, Halkevleri gibi yapılar. 1970’ler bu yapılanmalar içinde yer almış olup kendisini bugün 78 kuşağına mensup olarak tanımlayanlar da görüşmecilerimiz arasında yer alıyor.

Burada temel seçim kriterinin, örgütsel deneyimlerden ziyade 1970’lerde siyasal alanda varlık göstermiş olup bugün kendini “78’li olarak tanımlamak”, bu kimliği sahiplenmek olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda çalışmada Kürt kimliklerinin öne çıkmadığını söylemek mümkün. Kürt hareketi 1970’lerin sonunda yavaş yavaş özerkleşmeye başlasa ve 1980’lerin ortalarından itibaren ayrı bir örgütlenmeye gitmiş olsa da dönem boyunca sosyalist sol içinde Kürtlerin sayısı azımsanamayacak kadar fazla. Öte yandan görüşmecilerimizin de belirttiği gibi o dönemde bu durum bir ayrım yaratmadığı gibi bugün söz konusu militanların kendilerini 78’li kimliğinden ziyade Kürt hareketinin mensubu olarak görmeleri nedeniyle çalışmamızda ayrı bir başlıkta ele alınmıyorlar. Öte yandan 1970’lerin militanlarını tanımlarken “Türk solu” ifadesini kullanmanın da doğru olmadığını düşünüyoruz; zira farklı ulusal, dini, etnik kimliklere sahip pek çok militanın bu hareketlerde aktif

biçimde yer aldığını görmezden gelmemek gerektiğini, bu nedenle “1970’ler Türkiye solu” ifadesinin daha doğru bir tanımlama olacağını düşünüyoruz. Görüşmeci dağılımını, bu çeşitliliği gözeterek düzenlemeye çalıştık.

Çalışma kapsamında, 2010-2014 yılları arasında, İstanbul, Ankara, İzmir, Diyarbakır, Mardin, Denizli, Uşak, Trabzon, Adana’da elli kişi ile görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşmelerde gözlemlediğimiz olgulardan biri, görüşmecilerin konuşmaya hazır oluşuydu. Özellikle Uşak, Denizli, Trabzon, Adana gibi İstanbul ve Ankara ile kıyaslandığında görece daha küçük şehirlerde, göz önünde olmayan küçük yerlerde yaşamlarına devam eden, yerel toplantılara gidip gelen ancak siyasal anlamda çok etkin olmayan, öte yandan 78’li kimliğini sahiplenenlerin, ister cezaevi, işkence gibi deneyimler yaşamış ister yaşamamış olsun, gerçekten de anlatma isteklerinin çok yüksek olduğunu gördük. Yani bir hafıza isteği söz konusuydu. İstanbul, Ankara ve Diyarbakır görüşmelerinde, bu şehirlerin toplumsal hareketlilik anlamında daha canlı ve politik olması nedeniyle, anlatıların seyri içinde politik yorum ve vurgularla daha çok karşılaşılmaması, diğerlerinde duygusal ve kişisel hikâyelerin öne çıkması, bu saha çalışmasının gözlemlerinden biridir. Bu, hafıza ihtiyacının ne denli yakıcı olduğunu, geçmişi dillendirme arzusunun, politik saikler olmadan dahi ortada olduğunu gösteren küçük bir gözlem.

Görüşmeciye hangi yollardan ulaşıldığının, görüşmenin yerinin, anlatının içeriğini etkileyeceği saptamasından hareketle, kurumlar üzerinden iletişime geçilen, kurumlara ait mekânlarda gerçekleştirilen görüşmelerin içeriğinin ister istemez o kurumların koyduğu sözsüz normlara göre şekillenebileceği varsayımıyla, görüşmeci seçiminde özellikle kişisel bağlantılar kullanıldı. Öte yandan 78’lilerin örgütlendiği dernek ve vakıflarda da görüşmeler gerçekleştirildi.

Görüşmelerin birebir ve üçüncü şahısların var olmadığı ortamlarda gerçekleşmesine, görüşmecinin kendisini rahat hissedeceği, kendi seçtiği ve tarafsız mekânlarda gerçekleştirmeye özen gösterildi. Kurumların söze uygulayabileceği kısıtlardan bu sayede kaçınmaya çalışıldı.

Özellikle liderlerle, bilindik isimlerle görüşmemek tercih edildi. Bunun nedenlerinden biri isimsiz tanıklara, resmileşmemiş, kişisel anlatılara ulaşabilme arzusuuydu. İkincisi neden ise lider kadroların, kamuoyunun tanıdığı, bildiği insanların, birer hafıza aktarıcısı olmasından kaynaklanıyordu. Bu kişilerin anlatıları,

neyin anlatılması, neyin anlatılmaması gerektiği konusunda daha keskin sınırlara sahiptir. Onlar sözsüz de olsa genel kabul görmüş, bir anlamda resmileşmiş bir anlatıyı aktarmaya daha meyillidirler. Bu durumu lider kadrolardan isimlerle yaptığımız ancak tezin kapsamına almamayı tercih ettiğimiz görüşmelerde de teyit ettiğimizi ifade etmeliyiz. İsimsiz tanıklar hayatlarında olup biteni anlatırken otosansüre daha az başvurur; kişisel öyküleriyle kuşaksal öykünün nasıl iç içe geçebildiğini bu sayede görebilmek mümkün olabilir. Liderlerin ise kişisel hataları konusunda daha ketum olduğunu söyleyebiliriz.

Benzer bir durum anı kitapları için de geçerlidir. Tanıklık bağlamında çalışmada yer alan anlatıların hepsi birebir görüşmelerden kaynaklanmıyor. Tanıklıkların farklı türleri vardır. Mahkeme önüne sunulan tanıklık ile bir sözlü tarih çalışması için aktarılan yaşamöyküleri ya da otobiyografik bir metnin sunacağı tanıklık, hem içerik hem de işlev açısından farklı niteliklere sahiptir. Mahkeme tanıklığı formel, olay odaklı, ayrıntılı bir bilgi sunar ve duygulara pek az yer verirken yaşam öyküsü sunan tanıklık, duyguların işin içine girdiği, kişisel bilgilere ulaşmamızı sağlayan içerikler sunabilir.⁵ Bu bağlamda tez çalışması kapsamında anı, otobiyografi türündeki, son dönem yayımlanan ve 78’li kimliğini dışavuran pek çok kitaptan da yararlanıldı. Bunları son bölümde ayrıntılı olarak aktarıyoruz ancak odağın yüz yüze görüşmeler olmasını nedeniyle bunlara ancak destek mahiyetinde yer verildiğini de belirtmeliyiz.

Dahası son dönemlerde yayımlanan anı kitaplarına baktığımızda anlatıcıların çoğunlukla “isimsiz” militanlar değil daha çok hareketin önde gelenleri olması elbette bu tercihte belirleyici oldu. Bu türden kitapların, yani liderlerin kaleme aldığı çalışmaların görüşmelerde karşılaştığımız resmileşmeye daha yatkın olması bu kitapların ağırlıklı olarak çalışmada yer almamasındaki nedenlerden biri. Editoryal müdahalelerden geçmiş ve tekrar tekrar okunmuş anlatılar ile birebir, insanla temas ederek edinilmiş bilginin birbirinden farklı olduğunu söylemek mümkün. Fakat bir yandan da unutmamak gerekir ki, farklı tanıklıkların kitaplaştırılarak gündeme gelmesi, bunlar ister isimsiz militanlar olsun ister lider kadrolar, hem tanıkları yazmaya, konuşmaya teşvik etmiş, hem de bir tartışma ortamı yaratmıştır.

⁵ Michael Pollack ve Nathalie Heinich, “Le Témoignage”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, cilt 62-63, Haziran 1986, s. 3-29.

Kişiler elbette duygularıyla harmanladıkları, kişisel olarak deneyimledikleri anıları daha iyi, daha canlı ve ayrıntılı olarak anlatırlar; kişisel deneyimlerini kişisel yargılarıyla birleştirerek sunar ve bunları sahnelerler. Sahnelemekten kastımız, öncesi ve sonrasıyla, yarattığı duygu değişimleri ve değer yargılarıyla anılarını tutarlı bir öykü olarak sunmalarındır. Bunlar, “öğrenilmiş hikâyeden” bu yoğunluk ve canlılıklarıyla ayrışırlar. Öte yandan yaşanmamış, öğrenilmiş deneyimlerin, yani solun resmileşmiş, ileri gelenlerinin dillendirdiği türden anlatıların kişilere dışarıdan dikte edildiği de düşünülmemelidir. “Hafıza taşıyıcıları”, bir tarihin sözcüleri, eli kalem tutan ileri gelenleri, tarihçiler, sosyal bilimciler, kısacası bu tarih kesiti hakkında, bu topluluğun, 78 ya da 68 kuşağının yaşadıkları hakkında yazan çizen insanlar da, hem anlattıkları şeyleri sadece arşivlerden derlememiştir, yaşayan tanıkların anılarını içlerinde barındırırlar, çoğu zaman bu kişiler bizzat bu tarihin tanıklarıdır, hem de bunlar müzakere edilerek, süzgeçlerden geçirilerek tanıklar tarafından alınır, yorumlanır ve kişisel öykülere harmanlanırlar, zaman içinde, toplumsal-tarihsel değişimler uyarınca gözden geçirilebilirler, yeni olaylar ışığında değerlendirilebilir, hatta kimi zaman tümüyle farklı ele alınabilir veya unutulabilir, topluluğun resmi tarihine eklenip onu dönüştürebilirler. Bu iki düzlem, öncülerin anlatıları ile isimsiz tanıkların anlatıları, bir bütün olarak kuşağın hafızasını oluşturur. Bu noktada solun liderlerinin de anılarına bu çalışmada yer verilmiştir, fakat siyasal yorumları içeren anılardan ziyade kişisel deneyimlere odaklanan anlatılar tercih edilmiştir.

Tarihsel olaylara dair kişisel anlatılar, yapıları gereği tarihyazımından farklı yollar izleyebilirler ve olaya dair sonradan geliştirilen hem kişisel hem de toplumsal olarak kabul görmüş yorumlarla biçimlenip birer temsil halini alarak esasında duyguların, hissiyatın sezilmesine olanak sağlarlar. Kişilerin yaşam öykülerine, yaşadıkları olaylara dair anılarına farklı bir ton veren tam da bu duygu ifadeleridir. Yüz yüze görüşmelerin bizlere sağladığı en büyük katkı, bunların duygulanımları görmemizi sağlamasıdır. Ayrıca yüz yüze görüşmeler kişinin hayat hikâyesini kendi seçtiği sırayla, kendi öncelikleri uyarınca anlatmasına olanak verir. Bu öncelikler büyük ölçüde kişinin kendi hayatında en önemli gördüğü öyküleri, anıları kapsar ve anlatılar bunlar etrafında şekillenip, kendilerine has bir olay örgüsü kazanırlar. Bu anlamda kişisel hayat öyküleri, otobiyografiler, (ve bir ölçüde biyografiler) bir tarih kitabında karşımıza çıkmayacak olguları görmemize imkân verir.

Bu tez çalışması için yarı yapılandırılmış soru cetveliyle gerçekleştirilmiş derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşmeler sırasında anlatının akışı mümkün olduğunca bozulmamaya, kesilmemeye çalışıldı, hafızanın gidiş gelişlerine engel olmayacak, onu bir kronolojiye sokmaya çalışmayan bir tutum tercih edildi. Hazırlanan sorular görüşmecilere yöneltile de tanıklıklar bu soruların sırasına sokulmamaya çalışıldı. Kişiler elbette anlamlı ve bütünlüklü bir hayat hikâyesi anlatabilmek adına önce çocukluklarını sonra gençlik ve olgunluk dönemlerini anlatma eğilimindedir. Ancak görüşme fiilen çocukluk dönemiyle başlar, ardından bugüne sonra tekrar geçmişe döner; yani kendi sırasını izler. Bu anlatı sıralamasının da bize söyleyebileceği şeyler vardır: Kişinin hayatında dönüm noktası olarak gördüğü şeyleri tekrar tekrar dönüp anlatması buna bir örnek olabilir. Bir diğer örnek de 78'lilerle yaptığımız görüşmelerde özellikle değerler ile ilgili anlatılarda sürekli olarak geçmiş ile bugün arasında gidip gelen, bu ikisi arasında sürekli karşılaştırma yapan bir anlatı yapısının ortaya çıkmasıdır; bu, tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınıyor.

Çalışmanın kapsamına bakacak olursak karşımızda özel bir tarihsel kesit olduğunu söyleyebiliriz. 1970'ler Türkiye'si, bu kısa ama yoğun dönem, bir kuşağın ortaya çıkmasını sağlayabilecek tüm özel koşulları haizdir: Toplumsal dönüşüm hızlanmıştır, dönemin iklimi solun yükselişi için son derece elverişlidir ve hem dünyada hem de Türkiye'deki 68 hareketlerinin mirası hemen yanı başlarında durmaktadır. Benzer toplumsal kesimlerden gelen, benzer kültürel ve siyasal çevrelerde ilk sosyalizasyonlarını, ilk siyasallaşmalarını yaşamış, ortak deneyim mekânlarında yan yana gelmiş, bu sayede sadece siyasal anlamda birlikte hareket etme iradesi sergilemekle kalmamış, bir duygudaşlık, ortak bir hissiyat üretmiş, değerlerde birleşmiş bir gençlik vardır karşımızda. Bu, "haklı bir davaya inancın" bir araya getirdiği, bir kuşak oluşturma potansiyelini tümüyle taşıyan, örgütsel anlamda farklı kulvarlarda olsalar da ortak düşünme ve hissetme biçimleri geliştirmiş bir gençliktir. Kendilerini o dönemde henüz bir kuşak olarak tanımlamazlar; kuşak bilincinin ortaya çıkabilmesi ancak tüm bu deneyim dünyasının kapanmasıyla, artık "geçmiş" olduklarının bilincine varmalarıyla mümkün olacaktır.

12 Eylül askeri darbesi tam da böyle bir bilincin ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde, 1970'lerin deneyim uzamını parçalar, toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel, çok

yönlü bir dönüşüm yaşanmasına yol açar. Askeri rejimin uyguladığı baskı ve sansürün yanı sıra cezaevlerinde yaşanan işkence ve kötü muameleler sonucunda 1970’lerin genç hareketlerinin hayatla kurdukları tüm ilişkilene biçimleri, on yıl boyunca kurulan hem örgütsel ve somut hem de düşünsel ve simgesel tüm bağlar zedelenir, kopar, kaybolur. Darbenin ardından yaşanan süreçte sistemli bir unutturma politikasının tüm veçhelerinden paylarını alırlar. 1990’ların başlarına kadar, bu kuşağın insanları için hareket alanı yoktur. Darbe bir dönemi kapatırken kuşağın varoluş zeminini de ortadan kaldırır. Kuşaksal deneyimler sonlanmıştır. Bundan böyle onlar bir hafıza kuşağı olarak tarih sahnesindeki yerlerini talep edecek, unutturmaya karşı varlıklarını tarihselleştirme ve yaşadıkları acılarla yüzleşebilme saikleriyle, yeni bir kimliği, bir kuşak kimliğini benimseyip yeni siyasal motivasyonlar, hakikat ve adalet etrafında şekillenen siyasal motivasyonlar üreterek bir “78” kuşağının varlığını ilan edecekler, tanınma talep edeceklerdir. Geçmişe dair tanıklıklar bugün kamusal alandaki varlıklarına bir çerçeve çizecek ve böylece kendilerine yeni bir deneyim uzamı yaratacaklardır. Bu, kuşkusuz yaşanan büyük yenilginin bir sonucudur: Geriye kendilerini ifade edecek bir hafıza çerçevesi kalmıştır ve bunun etrafında bir kimlik ve bir tanınma, bir meşruiyet mücadelesi vereceklerdir.

Bu tez çalışması bugün 78 kuşağı ya da 78’li olarak tanımlanan, kendilerini bu sıfatla tarif eden, 1970’lerde ilköğrenciliklerini, ilk siyasallaşmalarını yaşamış, bu dönemin ortalarından itibaren Türkiye sosyalist hareketinin farklı hareket ve örgütlerinde militan olarak aktif biçimde ya da kitle örgütlerinde sempatican olarak yer almış, bu dönem içinde bir kuşak olma potansiyelini bütünüyle ve her yönüyle taşıyan bir gençlik kesiminin bir hafıza topluluğuna nasıl dönüştüğüne odaklanıyor.

Dolayısıyla bu bir tarih çalışması olmadığı gibi tezin amacı da 78 kuşağının siyasal analizini yapmak değildir. Çalışmanın temel çerçevesini kolektif hafıza oluşturmaktadır. Hafıza kavramı kolektif bir boyutta ele alındığında ortak deneyimleri paylaşan bireylerin geçmişe dair anılarını ve bu anılar etrafında şekillenen temsilleri ifade etmek için kullanılabilecek bir kavramdır. Kolektif hafıza sosyolojisi, tanıklık aktarımlarının ötesine geçmeyi, hafızanın bugünle olan bağlarını çözümlemeyi, geçmişin bugünkü topluluk dinamiklerini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini ortaya koymayı hedefler. Öte yandan hafızanın kültürel, sosyal ve

siyasal kullanımları da dahil olmak üzere birçok boyutuyla ilgilenen bir araştırma sahasını önümüze açar. Bu boyutuyla kolektif hafıza yaşanmış deneyimin alanını aşar, toplumda geçmişin nasıl ele alındığı, yorumlandığı, tartışıldığı meselesine gönderme yapar; tarih ile hafıza, tarih ile siyaset arasındaki ilişkiler üzerine bir sorgulama yapmayı amaçlar.

Kolektif hafıza sosyolojisi geçmişte gerçekten ne yaşandığından ziyade bugüne bakar; bir topluluğun, bir toplumun geçmiş anlatılarını, geçmişi odağına alan pratikleri ve sembolizmi nasıl kurguladığıyla, bunları nasıl kullandığıyla, bunun karşılığında bu hafızanın topluluğu nasıl şekillendirdiğiyle ilgilenir. Tek tek bireylerin ortak anılar etrafında bir araya nasıl gelebildiğini ve bir hatırlama kültürü oluşturabildiğini, bu anıları nasıl ve neden canlı tuttuğunu, bu ortak geçmiş deneyimi etrafında şekillenen çeşitli temsilleri nasıl oluşturduğunu ve içselleştirdiğini, bunları özellikle kamusal alanda nasıl angaje ve mobilize edebildiğini, genel güçler dengesi içinde hafızanın kullanımlarının neden bu denli önemli bir yeri olduğunu araştırmayı amaçlar. Dolayısıyla hafızayı bireysel bilincin dışında, toplumsal ilişkilerde, pratiklerde ve düşünme biçimlerinde arar.

Hafızanın bu şekilde tanımlanışının bir tarihi vardır ve bu çalışma açısından hafızanın sosyolojisini yapmanın olanak ve sınırlarını tartışmak önem taşır. Bu nedenle tezin ilk bölümünde tarihi çok eskiye dayanmamakla birlikte gittikçe gelişen kolektif hafıza sosyolojisi alanındaki tartışmalar özetlenmeye çalışılacak, hafızanın tarihle ilişkilerine odaklanılacak, hafızanın siyasal kullanımlarının çeşitli boyutları incelenecektir.

Burada hafıza toplumsal bir olgu, bir geçmiş temsili olarak ele alınacak, onun bugünü şekillendirmede nasıl bir rol oynadığına odaklanılacak, toplulukların geçmişleriyle kurdukları ilişkinin aslında bugünle ve gelecekle ilgili tahayyüllerinin ürünü olduğu ileri sürülecektir. Siyasal alandaki mücadelelerin hafıza boyutuna değinilecek ve baskı altında yaşamış, travmatik deneyimler geçirmiş toplumların adalet ve hakikat talebi etrafında nasıl mobilize olabilecekleri tartışılacak, geçmişin siyasal kullanımlarının çeşitli boyutlarına değinilecektir.

Konu politik bir kuşağın oluşumu ve hafıza topluluğuna dönüşümü olduğundan, kuşak kavramının kendisi de sorgulanmayı hak ediyor. Kuşak bir dönemin insanların toplumsal, kültürel, siyasal ilişkileri bağlamında oluşturduğu

biraradalığa, bir yapıya, bir ilişkiler bütününe, bir eylem birliğine ve bir hissiyat yapısına gönderme yapar: Aşağı yukarı aynı yıllarda dünyaya gelmiş, benzer sosyalizasyon süreçlerinden geçmiş ve ortak bir hissiyatla bir araya gelmiş insanları tabir etmek için kullanılır kuşak kavramı.

Bir kuşaktan bahsedebilmek için aynı yapısal tarihsel müştereklikler, aynı kültür ve dünya görüşü içinde yer almak gerekir. Öte yandan bir kuşağın oluşumu için, bir kuşak bilincinin, bir tarih bilincinin açığa çıkması gerekir; yani insanların kendilerini bir kuşağın mensubu olarak ifade edebilmeleri için başka kuşaklarla karşılaşmaları, bunun için de aslında kuşağın ortadan kalkmış, tarih sahnesinden çekilmiş olması gerekir. Bir dönemin beraber eylemiş, beraber düşünmüş ve hissetmiş insanları, kendi oluşum zeminlerinin, onları var eden toplumsal tarihsel çerçevelerin ortadan kalktığını fark ettiği anda geçmişe dönüp bakar ve o geçmişte bir kuşak oluşturmuş olduğunun ayırtına varır; bu bilinç etrafında bir hafıza kurgularken aynı zamanda kendi kuşak kimliklerini de kurgulamış olurlar. Bu nedenle kuşağı sadece onun mensuplarının gençlik dönemleriyle sınırlamamak, hafızayla olan bağlarını da sorgulamak gerekir. Kuşak ile hafıza birbirine akraba iki kavramdır.

Kuşak kavramını bu çerçevede tartışmaya çalışan ikinci bölümde, bugün 78 kuşağı olarak tanımlanan topluluğun oluşum zeminine, kuşak bilinci kazanmadan önce onları ortak düşünme ve hissetme biçimleri üretecek şekilde ortak deneyimler etrafında bir araya ve yan yana getiren döneme, yani 1970'lere odaklanılacaktır. Çalışma burada yine tastamam bir tarihsel tablo çizmek niyetinde değildir; bunun yerine tanıklıklara odaklanılacak, 78 kuşağının kendi gençlik dönemini nasıl tahayyül ettiği çeşitli kavramlar etrafında incelenecektir. Kuşak mensuplarının ailede, yakın çevrede yaşanan ilk sosyalizasyonla sola dair değerleri ve sol düşüncüyü nasıl benimseyip içselleştirdiklerine, karşılaştıkları çeşitli kültürel ürünlerin ve içine girdikleri okul, mahalle gibi farklı sosyalizasyon ve deneyim ortamlarının sol fikriyatın ve bir ortak hissiyat yapısının, ortak değer ve duyguların ortaya çıkışında nasıl bir etkisi olduğuna odaklanılacaktır. Haklı bir davaya baş koymuş olma duygusunun, yoldaşlık, paylaşımcılık ve dayanışma gibi önemsenen değerlerin bu insanları bir kader birliği duygusu etrafında nasıl birleştirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak kuşak mensuplarının 1970'lere baktığında gördükleri “devrimci”, kurmak istedikleri “yeni insan” tarif edilmeye çalışılacaktır.

Tarihsel deneyimler ve hafıza ilişkisi, bir kuşağın tarihsellik bilincini açığa çıkaran kurucu kırılma anlarına dair gözlemler, tanıklıklar çalışmanın bir sonraki bölümünü oluşturuyor. Üçüncü bölümde kuşak bilincinin kurucu olaylarla ilişkisi tartışıldıktan sonra 1970'ler Türkiye'sinde çalışmanın konusunu oluşturan gençlerin karşılaştığı, görüşmelerde toplanan anlatılarda dile getirilen tarihsel olaylar ve bunlara dair tanıklıklar aktarılmaya çalışılacaktır. Burada kurucu gençlik döneminin öncesinde yer alan 15-16 Haziran işçi direnişi, 12 Mart muhtırası ve Kızıldere katliamı (1972) gibi bazı olaylar da yer alır. Bu olaylara dair aktarımların tarih ve kuşak bilincinin oluşmasında nasıl bir etkisi olduğu, bir geleneğe dahil olma ihtiyacının hafızada nasıl bir rolü olduğu ortaya konacaktır. Bunlar haricinde görüşmecilerimizin bizzat tanık olduğu ya da paylaştığı tarihsel kesitte dolaylı olarak tanık oldukları tarihsel olaylar da yer alır: 1 Mayıs 1977 gösterisi ve katliamı, 16 Mart (1978) katliamı ve Maraş olayları (1978). Bu olayların nasıl hatırlandığı, nasıl bir anlam ve yorumlama dizgesi içine yerleştirildiği, kuşak bilincine dair çok şey söyler. Bu bölümde son olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesini görüşmecilerimizin nasıl deneyimlediğine dair tanıklıklar yer alacaktır. Bu noktada bugün kendisini 78'li olarak tanımlayan insanların darbenin hemen ertesindeki deneyimlerine de yer verilecektir. Askeri rejimin resmi olarak sonlandığı 1983 yılına kadar görüşmecilerin yaşadıklarına odaklanarak 12 Eylül'ün kuşağın deneyim dünyasını, bununla birlikte varlık zeminini de nasıl ortadan kaldırdığı ortaya konacaktır.

Kuşak bilincini ortaya çıkaran kurucu olayın, kuşağın deneyim dünyasını kapatan, onun hayat damarlarını kesen bu darbe olduğu, 12 Eylül'ün kolektif hafızada işlenişinin onu bir kurucu olay haline getirdiği bu bölümün temel tezinin oluşturur. 12 Eylül kuşak açısından zamanı bir önceye ve sonraya bölmekle kalmamış, tüm yaşam tanıklığının referans noktası haline gelmiştir. Ondan önceki ve sonraki tüm deneyimler ona gönderme yapılarak aktarılmakta, onu yorumlama çerçevesi tüm diğer deneyimleri de anlamlı hale getiren temel bir hafıza çerçevesi oluşturmaktadır. 12 Eylül'e yüklenen anlamın bugün 78 kuşağı diye bir ortak çerçeveden, bir ortak kimlikten bahsetmemizi sağladığı ve bunun etrafında şekillenen hafıza taleplerinin hafızanın kurucu unsurları haline geldiği ileri sürülecektir.

Dördüncü bölümde bu saptamadan hareketle kolektif hafızanın ana motifini oluşturan darbe sonrası yaşama odaklanılacaktır. Sosyalist sol 12 Eylül darbesini iki

farklı biçimde deneyimler: Büyük bir kesim süreci cezaevlerinde yaşar ve uzun yıllar mahkumiyet cezaları alırken karşılaştıkları işkence ve kötü muameleler, yaşanan idamlar ve ardından gelişen direniş deneyimleri, bu sayede geliştirilen dayanışma ağları onların kuşaksal bir deneyimi devam ettirmelerini sağlar. Öte yandan çok sayıda sosyalist ve sempatizan da dışarıda, sürgün veya kaçak durumunda ya da yalnızlaşmış halde bu dönemi yaşar. Onlar toplumsal dönüşüme, örgütsel bağlar ve ilişkilerle birlikte kuşak bağlarının da çözülüşüne tanık olur, 1970’lerde içinde büyüdükleri ve büyüttükleri tüm ilişkilerle birlikte hissiyatın, değerlerin de geri dönüşsüz biçimde dönüşümünü deneyimlerler. Onurlu bir yaşamı devam ettirme iradesinin, dışarıdakilerin direnişi olarak kavramsallaştırılmaya çalışılacağı bu bölümde içeride ve dışarıda yaşanan bu iki farklı deneyimin hafızaya nasıl bir etkisi olduğu tartışılacaktır. Birinin direnişçi anlamda bir hatırlamaya diğerinin ise nostaljik bir hafızaya sahip olduğu ortaya konacaktır. Bu ikisi arasındaki gelgitlerin bir hafıza topluluğu olarak 78 kuşağının genel hissiyatını oluşturduğu ileri sürülecektir.

Sosyalist solun farklı biçimlerde ama hep acı biçimde deneyimlediği bu sürecin ertesinde hafıza ihtiyacı ve talebi etrafında bir araya nasıl gelebildiği, kolektif hafızanın 1990’lardan sonra yavaş yavaş ve farklı kanallardan gelişen bir hafıza konjonktürü içinde nasıl inşa olduğu son bölümün konusunu oluşturuyor. Bu bağlamda anmaların niteliği, içeriği ve anlamı dışında bir hafıza mekânı haline gelen, adalet talebinin merkezinde yer alan 1 Mayıs 1977 katliamı etrafında şekillenen hafıza savaşlarına da değinilecektir. Taksim gibi 1 Mayıs tarihinin de bir hafıza mekânı haline geldiği ve adalet talebini görünür kıldığı, 78 kuşağının hafıza ve tanınma talebini siyasal alana nasıl tahvil ettiği de böylece ortaya konacaktır. Nihayet, kurucu olay, hafızanın dönüp dolaşıp geldiği, görüşmelerimizde anlatıların bel kemiğini oluşturan 12 Eylül ve hesaplaşma tartışmalarının, 78 kuşağının bir hafıza-kuşak olarak ortaya çıkmasında ve kuşak kimliğini sahiplenerek siyasallaşmasında nasıl bir rolü olduğu meselesi, son bölümün konusunu oluşturuyor. Burada yine tanıklıklardan yola çıkılarak 12 Eylül ve geçmişle hesaplaşma tartışmaları ekseninde hafıza ile siyaset arasındaki ilişkiler ortaya konacaktır. Bu sayede hafızanın ancak siyasallaştıkça, siyasete tahvil edildikçe bir karşı-hafıza oluşturma imkânı olabileceği, siyasallaştıkça direniş anlamında bir hatırlama kültürü oluşturabileceği ve bir hakikat ve adalet talebini ancak bu karşı hafızayı oluşturarak devamlı hale getirebileceği ileri sürülecektir. Kuşağın sürekli olarak pençesinde

olduğu nostalji-direnif ikileminin ancak bu şekilde özöllebileceği ya da nostaljiyi direnişi bir anlamda yorumlayabileceği iddia edilecektir.

2. HAFIZA KURAMI VE SİYASET

2.1. Hafızanın Sosyolojisini Nasıl Yaparız?

İnsanların ve toplulukların geçmişle ilişkilenme biçimleri ve geçmişin izlerinin bugüne etkileri meselesi, psikolojiden tarihe, sosyolojiden siyaset bilimine kadar pek çok araştırma alanında farklı kavramsal araçlarla inceleniyor. 20. yüzyılın en verimli tartışma konularından olan zihniyet tarihi araştırmaları ve kültürel çalışmalar, ayrıca sosyal bilimlerin birçok dalı; ideoloji, hatırlama kültürü, siyasal bilinçdışı, tarihsel sosyoloji vb. kavramlar etrafında sosyal bilimler, farklı araç ve saiklerle, farklı yöntemlerle olsa da geçmiş-şimdiki zaman ve gelecek ilişkisini, bu ilişkiyi yorumlama biçimlerinin gündelik, toplumsal, siyasal hayata, toplumsal ve kültürel pratiklere, düşünme biçimlerine etkilerini yorumlamaya çalıştı; hafıza ya da daha doğru bir deyişle geçmişi yorumlama ve kullanma biçimlerini (gelenek, miras, geçmişin temsili ya da tarih) sadece geçmişe dair olgular olarak değil, toplumsal, kültürel, siyasal hayatı biçimlendirme gücü nedeniyle bugüne ve geleceğe dair meseleler olarak sorunsallaştırdı. Çünkü geçmişi araştırmak, artık olmuş bitmiş bir şeyi inceleyip sınıflandırmak anlamına gelmiyor: Geçmişimiz de bizimle birlikte şekillenip yeni anlamlar kazanıyor, yeni formlara bürünüyor ve geleceğe dair tahayyüllerimizin temelini oluşturuyor.

Çalışmamızın temel kavramlarından olan “kolektif hafıza” birçok çağrışımı bünyesinde barındıran bir kavram. “Kolektif” sözcüğü, hatırlamayı topluluksal bir olgu olarak ele aldığımıza, “hafıza” kavramı ise geçmişle özel bir tür ilişkilenme biçimiyle ilgilendiğimize işaret ediyor. Kimlik, ideoloji, siyaset, tarih, kültür gibi kavramların etrafında topladığı bu görece yeni araştırma alanı, toplulukların geçmişe dair temsillerini incelerken bu temsillerin şimdiki zamanda nasıl vücut bulduyuyla ve toplulukları nasıl şekillendirdiğiyle, dahası onların geleceğe dair öngörülerini biçimlendirmede oynadığı rolle de ilgileniyor. Haliyle çok boyutlu bir mefhumla

karşı karşıyayız. Kolektif hafıza sadece geçmişe değil, bugüne dair de bir okuma sunuyor ve hafızayı incelememizi sağlayan anlatılar, söylemler, pratikler, simgesel yaratılar vb. yani insana dair az çok her şey bu alana giriyor. Bu nedenle kolektif hafıza yerine belki “hatırlama kültürü” ifadesini kullanmak da mümkün.

Farklı bağlamlarda ve farklı kavramlarla yürütülen geçmişle ilişkilenebilirliğe dair tartışmaların “kolektif hafıza” ya da “hafıza sosyolojisi” gibi bir araştırma alanına ayrılarak ortaklaşması ve ardından çeşitlenmesi görece yakın zamanda gerçekleşti. 1980’lerde sosyal bilimlerin alanında artan sayıda hafıza çalışmasının ortaya çıkması, kamusal alanda hafıza konusunun sıkça gündeme gelmeye başlaması sonucunda günümüzde artık kolektif hafıza kavramı neredeyse sorgulanmaksızın kabul görüyor. Her ne kadar kavram üzerinde genel bir kabul olsa da kolektif, toplumsal, kültürel, resmi, tarihsel hafıza, hafıza mekânları, hafıza çalışması, hafızanın toplumsal çerçeveleri, hafıza politikaları, hafıza ödevi, hafıza talebi, hafızanın kötüye kullanımı gibi kavramlar etrafında şekillenen akademik ve kamusal tartışmalar, alanın hem genişliğini hem de muğlaklığını gözler önüne seriyor. Birbirine yakın ama bir yandan da farklı araştırma eksenlerine ve paradigmalarına gönderme yapan bunca kavramın hafıza çalışmalarının konusunu oluşturduğunu görüyoruz; ancak bunların ortak zeminini oluşturan kuramsal yaklaşımların epey muğlak olduğu bir gerçek. Bunların bazıları hafıza sosyolojisi, bazıları siyaset bilimi, bazıları ise kolektif psikoloji gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarına gönderme yapıyor; öte yandan da kamusal-siyasal taleplerin bunlar etrafında şekillendiği görülüyor: Kimlik ve hak talepleri, geçmişe dair hakikatin ortaya çıkarılması, baskı altındaki toplumlarda demokrasi ve insan hakları tartışmaları da bunlara dahil. Bu nedenle hafıza üzerine çalışmak, çalışmada hangi yöntemin kullanılacağını belirlemek, hafızanın hangi paradigma bağlamında ele alacağını saptamak zorlu ve siyasalın, toplumsalın, kültürel in iç içe geçtiği bir mesele. Söz konusu muğlaklık nedeniyle kavramsal bir karmaşa da yaşanıyor. Toplumsal hafıza, kolektif hafıza, kültürel hafıza, iletişimsel hafıza gibi sayısız kavram ortaya atılmış durumda.

Dolayısıyla çok boyutlu bir kavram var karşımızda: Bir yandan genel bir tanım vermek gerekirse, hafıza kavramı kolektif bir boyutta ele alındığında ortak deneyimleri paylaşan bireylerin geçmişe dair anılarını ve bu anılar etrafında şekillenen temsilleri ifade etmek için kullanılıyor ve bu bağlamda araştırmacılar

konuya sosyolojik bir olgu olarak yaklaşıyor. Diğer boyut ise bu hafızanın kültürel, sosyal ve siyasal kullanımlarıyla ilgili. Bu yaklaşım, meseleyi siyasal-tarihsel bir olgu olarak kavıyor. Bu boyutuyla kolektif hafıza çoğu zaman hakiki anlamda yaşanmış deneyimin alanını aşıyor, toplumda geçmişin nasıl ele alındığı, yorumlandığı, tartışıldığı meselesine gönderme yapıyor. Ve çoğu zaman da salt anılar olmanın ötesinde tarih ile hafıza, tarih ile politika ilişkisi üzerine bir tartışma eksenini etrafında şekillenip ifade ediliyorlar. Ben bu iki düzlemin birbirinden ayrılamayacağını düşünüyorum. Çünkü geçmişe dair temsillerin, bu temsiller aracılığıyla inşa olan tarihsellik bilincinin siyasal ve kültürel temelleri ve sosyal etkileri bulunuyor; dahası bu etkiler söz konusu temsillerin içeriğini, biçimini etkiliyor.

Basitçe, bu iki boyutu bir arada ele alan bir kolektif hafıza çalışması, bir topluluğun ortaklaşa yaşadığı bir geçmiş deneyiminden yola çıkar ancak bu deneyim ile topluluğun bugünü arasında kurulan özel ilişkiye odaklanır. Geçmişte gerçekte ne yaşandığından ziyade bugüne bakar; kolektif hafızanın bugün ve şimdi ve sürekli yeniden kurulduğunu ileri sürer ve topluluğun bugünkü durumuna dair bir çıkarım yapmaya çalışır. Tek tek bireylerin ortak anılar etrafında bir araya nasıl gelebildiğini ve bir hatırlama kültürü oluşturabildiğini, bu anıları nasıl ve neden canlı tuttuğunu, bu ortak geçmiş deneyimi etrafında şekillenen anlatı, sembolizm vb. çeşitli temsilleri nasıl oluşturduğunu ve içselleştirdiğini ve bunları özellikle kamusal alanda nasıl angaje ve mobilize edildiğini, genel güçler dengesi içinde hafızanın kullanımlarının nasıl bir meşruiyet sağladığını merak eder.

Astrid Erll kolektif/sosyal hafıza için genel bir tanım verir: Hafıza çalışması dediğimiz şey kabaca geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki sosyo-kültürel bağlamlar içindeki karşılıklı etkileşimdir.⁶ Böylesine geniş bir tanım bireysel hatırlamadan ulusal ölçekte hatırlamaya ve sadece geçmişin anlamlandırılması değil aslında alanda üzerinde en çok çalışılan hafıza-kimlik gibi ilişkilere varıncaya kadar birçok çalışmayı kapsayabilecek bir tanım. Öte yandan sadece bugünden geçmişe yönelik bir bakışı çekip çıkarmıyor, geçmiş ile bugün arasında karşılıklı bir etkileşimden

⁶ Astrid Erll, "Cultural Memory Studies: An Introduction", (der.) Astrid Erll ve Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, (Berlin:Walter de Gruyter, 2008), s. 3.

bahsediyor, bu ikisinin sosyokültürel bağlamda sürekli bir oluşum ve dönüşüm içinde olduğunu ima ediyor.

“Kolektif” bir hafızadan bahsettiğimizde tümüyle kamusal bir olgudan bahsederiz: Toplulukların söylem ve eylemleri araştırma alanına dahil olur. Bilişsel ve zihinsel süreçlerden çok “birlikte hatırlama” diyebileceğimiz kamusal tezahürlerin incelenmesi söz konusudur. Bu noktada bireysel hatırlama, kolektif süreçle etkileşimi ölçüsünde ele alınırken zihinsel ve bilişsel süreçlerden feragat edilir. Bu anlamda kolektif hafıza, ortak geçmiş tahayyüllerimizi ve bunların kamusal/topluluksal tezahürlerini incelemek adına kullanılabilecek bir çatı kavramdır.

Barbara Misztal’in yaklaşımına göre “kolektif hafıza paylaşılan geçmişle sınırlı değildir ama aynı zamanda farklı kültürel pratiklerde, özellikle de anma odaklı sembolizm biçiminde somutlaşmış geçmiş temsillerini kapsar.”⁷ Dolayısıyla kolektif hafıza bireylerin kendi kişisel deneyimleri aracılığıyla gerçekten hatırladığı şeylere değil inşa edilmiş, semboller biçiminde somutlaşmış bir geçmişe gönderme yapar; ki kolektivitenin kurucu unsuru da bizzat bu inşa edilmiş geçmiştir:

Böylece kolektif hafıza kavramı hem ortaklaşa paylaşılan geçmişe hem de kolektif olarak anılan/hatırlanan geçmişe gönderme yapar. Burada geçmiş "birlikte" hatırlanmaktadır ve ortak paylaşılan geçmiş deneyimleri de kolektif hafızanın en temel bileşenlerini oluşturur.⁸

Birlikte hatırlama mefhumu bir sürece işaret eder: Haliyle “hafıza nedir?” sorusu, cevapsız kalmaya mahkûmdur; o bir ilişkilene biçimi, bir süreçtir. Geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasında kurulan ve her zaman bir topluluğa özgü olan ilişkiden bahsedilmektedir burada.

Hafıza sosyolojisi “kim, neyi, nasıl hatırlıyor?” sorularına yanıt bulmaya çalışır. “Neden hatırlıyoruz?” sorusu ise belki cevaplama en zor olanıdır. “Neden?” sorusunun cevabını verirken temkinli olmak gerekir. Bir topluluğun geçmişi kullanma biçimleri bilinçli ve iradi biçimde bir hedefe yönelmiş olmayabilir. Burada yapılacak şey, mümkün olan en geniş çerçevede toplumun güç dengeleri içinde bu hatırlamanın motivasyonunu ve dinamiklerini araştırmak olacaktır. “Neden?”

⁷ Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, (Maidenhead, Philadelphia: Open University Press, 2003), s. 13.

⁸ Misztal, s. 13.

sorusuna verilebilecek sayısız cevaptan biri, topluluğun kendini tarihselleştirme ihtiyacı, bunun kimlik edinme sürecinin bir parçası olduğu ve bunu politik veya sosyal saiklerle yaptığı yönünde olacaktır. Geçmiş zamanla kurduğumuz ilişki, tarihimizle kurduğumuz ilişki olduğundan, kolektif hafıza sosyolojisi hafızayı kullanma biçimlerimizi bir tarihselleşme ihtiyacının ürünü olarak ele alır ve bu anlamda topluluğa topluluk ruhu veren bu duygunun dinamiklerine eğilir. Haliyle hangi yanıtı verirsek verelim, neden hatırlıyoruz, geçmişe neden bakıyor ve onu izlerini bugüne taşıyoruz diye sordüğümüzde bunun aslında kimliğe ve kamusal bir meseleye denk geldiği ortaya çıkar. Çünkü topluluklar, topluluk olarak kamusal varlıklarını hafıza ile derin bağlarla bağlarlar ve her topluluk, kendi geçmiş tahayyülünü inşa ettiği, kendi geçmişi üzerine bir temsile sahip olduğu ölçüde birer hafıza topluluğu oluştururlar. Tarih duygusu olmayan bir topluluk yoktur. Ortak kader ve ortak gelecek tahayyülü taşımayan bir topluluğun varlığını topluluk olarak sürdürmesi imkânsızdır.

Hafıza çalışmalarının ve hafıza sosyolojisinin araştırma konularını ve kavramsal çerçevelerini belirlerken izlediği güzergâha baktığımızda, hafızanın hem sosyolojik hem de siyasal bir olgu olarak nasıl ele alındığını, bu araştırma çerçevelerinin araştırmamız açısından nasıl bir fayda sağlayabileceğini daha net görebileceğiz.

2.2. Kolektif Hafıza

Hafıza sosyolojisi alanındaki çalışmalarıyla tanınan sosyolog Marie-Claire Lavabre, hafıza çalışmalarının tarihine dair üç önemli paradigmanın varlığından bahseder: Bu üç paradigma, hem hafıza çalışmalarının seyrini açıklamakta hem de temel tartışma konularını ortaya koymakta bize yol gösterebilir. Lavabre bunları “hafızanın toplumsal çerçeveleri” yaklaşımı, “hafıza mekânları” yaklaşımı ve “hafıza çalışması” yaklaşımı olarak adlandırır.⁹ Lavabre’in ifadesiyle bu üç “paradigma”¹⁰, hafızanın hem sosyolojik temellerini ve dinamiklerini hem de siyasal kullanımlarını çok yönlü bir biçimde ele almamızı sağlayabilir. Hafıza mekânları ve hafıza çalışması

⁹ Marie-Claire Lavabre, “La ‘mémoire collective’ entre sociologie de la mémoire et sociologie des souvenirs?” 2016, halshs-01337854.

¹⁰ Marie-Claire Lavabre, “Paradigmes de la mémoire”, *Transcontinentales*, 5, 2007, s. 139-147.

paradigmaları kolektif hafıza ile tarih ve siyaset ilişkisinin görünürleştiği alanlar olduklarından biz bunları geçmişin siyasal kullanımları başlığı altında ele alacağız. İlk olarak sosyal bir olgu olarak hatırlama, ikinci olarak da siyasal bir olgu olarak hatırlama, başlıklarımızı oluşturacak.

Bunlardan öncelikle Fransız sosyolog Maurice Halbwachs (1877-1945) tarafından geliştirilen “hafızanın toplumsal çerçeveleri” paradigmasını ele alacağız, zira bu, tüm hafıza çalışmalarının temeli olmaya devam eden tutarlılıkta kuramsal çerçeve sunabilen tek yaklaşım. Üstelik ilerleyen bölümlerde göreceğimiz diğer yaklaşımlardan, yani geçmişin siyasal kullanımlarına odaklanan diğer iki paradigmadan farklı olarak, hafızanın sosyolojik bir boyutta ele alınmasında, hatırlamanın dinamiklerini incelemede toplumsal çerçeve yaklaşımı başat bir öneme sahip. Peki bu kavramı ortaya atan Halbwachs neden yüzyıl başlarında böyle bir adım atmıştı? Hafızaya ilgisinin nedeni neydi?

Hafıza konusu, aslında epey zamandır üzerinde düşünülen bir konu. Antik Yunan’dan günümüze dek hatırlama hep düşüncenin merkezinde bir yerde olmuş, ancak genellikle bireysel bir mesele olarak düşünülmüş. Toplumsal bir olgu olarak hafıza üzerine ise yüzyıl başında ciddi bir düşünce eğilimi olduğu görülüyor. Jay Winter’ın tabiriyle yüzyılın ilk “hafıza patlaması” 1890’lardan 1920’lere kadar hafıza üzerine yazılarıyla bir neslin ürünü. Yazar şöyle diyor:

Bu çalışmaların birçoğu 1895-1914 döneminde ortaya çıktı. (...) 1856’da doğan Sigmund Freud, 1859’da doğan ve 1896’da yayımlanan *Madde ve Bellek*’in yazarı Fransız felsefeci Henri Bergson’la beraber bu neslin daha yaşlı ucundadır. Daha gençlerden, 1866’da doğan, Londra’daki Warburg Institute bünyesinde şimdiye dek oluşturulmuş en bütünlüklü hafıza çalışmaları ekolünün yaratıcısı Alman sanat tarihçisi Aby Warburg vardır. (...) Bu insanların bir kuşağın mensubu olarak, bilinçli bir şekilde yazdıklarına inanmak için bir sebep yok ancak görünümünün ve sergiledikleri duyarlılıkların hafıza konusuyla kesişmesi ve bunu Avrupa tarihinde çok olağandışı bir zamanda yapmış olmaları dikkat çekicidir.¹¹

¹¹ Jay Winter, *Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth Century*, (New Haven, Londra: Yale University Press, 2006), s. 20-21.

Jay Winter bu tabloya Maurice Halbwachs'ı da ekler. "İlk hafıza patlaması"nda ekonomik nedenler, kapitalizmin hızlı gelişmesi karşısında kaybolan kırsal manzara ve çöken eski toplumla birlikte dağılan toplumsal dayanışma ağlarının etkisi görülür. Hafıza sosyolojisinin kurucusu kabul edilen Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza ile ilgilenmesinin nedenlerinden biri de hafızanın yok olmasında, toplumların dağılmasında endüstriyel kapitalizmin yıkıcı etkileri olmuştur. Hafıza üzerine, ama özellikle toplumsal/kolektif hafıza konusuna ilginin artması bu ortak deneyimin hatırasının yanı sıra endüstriyelleşen dünyada otantik deneyime yer kalmamasıyla da ilgiliydi: İnsanlar kök salmak için geçmişlerine dönmek istiyordu. Halbwachs'a göre modern kapitalizmin yükselişi toplulukları bir arada tutan geleneksel toplumsal çerçeveleri yıkarak kolektif hafızaya da zarar veriyordu.¹² Bu nedenle modern toplumda kolektif hafıza yüzeyselleşiyordu. Hafızanın kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayacak (aile gibi, din gibi) sosyal çerçeveler yıkılırken toplum da çeşitleniyor, uzmanlaşıyor, bireylerin mensup olduğu toplulukların sayısı artıyordu. Halbwachs bu bölünme ve parçalanma nedeniyle (ki bu tespitinde Durkheim'in etkileri büyüktür) ortak bir hafızayı korumanın gitgide zorlaştığını düşünüyordu. Yani Halbwachs, karşısında bir yıkım manzarası görmüş ve geçmişe dair farklı bir bakışın imkânlarını sorgulamıştı. Tıpkı diğer iki hafıza çalışması paradigmasında olacağı gibi...

Bu manzarada ekonomik sıkıntılar başlıca neden gibi görünse de yaşanan büyük çaplı toplumsal ve siyasal gelişmeler de önemlidir. Birinci Dünya Savaşı herkesi derinden etkilemiş, çok boyutlu, büyük bir dönüşüm yaratmıştı. Eski imparatorlukların yıkılması sadece yeni ulusların ve ulusçulukların doğmasına zemin hazırlamakla kalmamış insanların zihniyet yapılarını da bu yönde dönüştürmüştü. Dönemin tarihçilerinden Ernest Renan hafızanın ulus için bir tutkal vazifesi görebileceğini ileri sürmüştü:

Ulus bir ruhtur, manevi bir ilkedir. Aslında tek olan iki şey, bu ruhu, bu manevi ilkeyi oluşturur. Biri geçmiştedir, diğeri şu andadır. Biri zengin bir bellek mirasının ortaklaşa mülkiyetidir; diğeri bugünkü rıza, beraber yaşama arzusu, kişinin kendisine verilmiş olan bölünmemiş mirasa değer vermeye devam etmesi... Ortak geçmişin görkemine, şimdiki ortak isteğe sahip olmak; beraber büyük işler yapmış olmak ve onlardan daha çok yapmak istemek bir

¹² Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf

halkın oluşturulması için zorunlu koşullardır... İnsan inşa etmiş olduğu evi sever ve sonrakilere bırakır.¹³

Bir yanda savaşta yaşanan büyük bir kayıp, yitirilen genç kuşaklar, bir yanda da yeniden şekillenen bir toplumsal ve siyasal düzen ortasında özellikle kıta Avrupası'nda geçmişin anılması yönelimi ortaya çıkmıştır. Jay Winter da savaşın hafızaya ilgiyi keskinleştirdiğini ve savaş durumunun hafıza kültürünü bir üretim tüketim konusu haline geldiğini ileri sürer:

Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra, Souvenir Français, Fransa'nın 1870-1871 yıllarında mağlup olduğu savaşta ölen erkeklerin anısını korumayı amaçlayan bir dernek olarak ortaya çıktı. (...) Père Lachaise Mezarlığı'ndaki Mur des Fédérés, son Komün üyelerinin –tarihteki ilk komünist devrimin inatla direnenlerinin– mezar taşları arasında, 28 Mayıs 1871'de vuruldukları yer olarak muhafaza edildi. Tahviller, pullar ve madeni paralar, savaşın anısını yad eden tarihsel ya da mitsel simgelerle donatılarak milli asaletin damgasını taşımaya başladı. Bu anma momenti güçlüydü ama 1914'ten sonra Büyük Savaş'ta ölenleri sarmalayan imge ve sözcüklerin çığı altında kaldı.¹⁴

Winter tam da bu noktada “hafıza kültü”nün evrensel bir olgu haline geldiğini söyler. Fransa ve İngiltere'nin dört bir yanına savaşa adanmış anıtlar dikilir. Bu anıtlar fedakârlığı, acıyı, katliamı ve ölenlerin adlarını hatırlamayı emreder: “Böylece ilk hafıza neslinin öncüleri –Freud, Mann, Proust, Rivers, Bergson'un aralarında olduğu, tamamı savaş öncesi figürler– 1914'ten sonra, Büyük Savaş'ın kayıp neslini anmaya dayalı ortaklaşa çabaya katılarak kendi nesillerinin hafıza patlamasına eşlik etmiş oldular.”¹⁵ Hafızanın yasla ve kayıpla ilişkisi burada açıkça görülüyor. Bir neslin, gençlerin savaşta yitip gitmesi olgusu, savaştan dönenlerin karşılarında bulunduğu dağılmış, köksüz dünya, geçmişe dönüşü bir anlamda zorunlu kılmıştı. Kayıplar kahraman ilan edilmiş ve hafızaya bu şekilde nakşedilmişti. Bu bir iyileşme, bir sağaltım refleksi gibiydi.

¹³ Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation? Conférence faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882* (Paris: Calmann Lévy, 1882), s. 28.

¹⁴ Jay Winter, s. 25-26.

¹⁵ Jay Winter, s. 26.

2.2.1. Toplumsal çerçeveler yaklaşımı: Sosyal bir süreç olarak hatırlama

Bu neslin ürettiği çalışmalar ve düşünme biçimleri sonraki nesiller için bir kavramsal temel sundu. Halbwachs'ın geliştirdiği hafıza kuramı sonraki yüzyılın bu alandaki çalışmalarını da belirledi diyebiliriz. Hafıza sosyolojisi başlığı altında incelenen olguların birbirinden farklı yaklaşımlarla ele alındığı doğru olsa da temel referans kaynağı Fransız sosyolog Maurice Halbwachs (1877-1945) olmaya devam ediyor. Maurice Halbwachs'ın *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* [Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri, 1925] adlı çalışması bu konuda yazdığı ilk eseri olarak biliniyor. Bunu, ölümünden dört yıl sonra, 1949'da yayımlanan *La Mémoire Collective* [Kolektif Hafıza] takip ediyor. Kolektif hafıza kavramsallaştırmasını ilk olarak Halbwachs yapmış olsa da kavramın içeriğinin çok uzun zamandan beri araştırmacıların zihninde var olduğunu ve çalışmalarında bunun nüvelerinin bulunabileceğini görüyoruz. Örneğin Halbwachs'ın düşüncesinin temellerinde 19. yüzyıl Fransız sosyoloji ve felsefe ekolleri yer alır: Burada özellikle az önce de sözünü ettiğimiz ve ilk hafıza patlamasının isimlerinden Henri Bergson ve Emile Durkheim'in isimlerini anmalıyız. Halbwachs Bergson'dan “hafıza”yı alırken Durkheim'dan “kolektif bilinç” temasını alır.

Halbwachs'ın kuramsal çalışmasına dönersek, onun kolektif hafıza kavramını, hafızayı bireysel bir olgu olarak gören felsefi ve psikolojik yaklaşımlara karşı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Dönemin pek çok düşünürü gibi Halbwachs'ın öğretmeni olan Henri Bergson da hafıza sorunsalını merkezine almıştı çünkü modern zamanın özelliği hızıydı; tarih, biyografi ve tarihi kayıt altına almaya yarayan diğer araçlar zamanı düzenliyor ve insanın hizmetine sunuyor fakat geçmişimizle kurduğumuz kişisel bağlar ya da bunlarla ilgili paylaşımlar azalıyordu.¹⁶ Bilinen dünya insanların elleri arasından kayıp giderken yeni bir dünya şekilleniyor, bunun karşısında afallayan birey hatıralarına sarılıyordu. Bergson bunu kuramsal bir çerçeveye yerleştirmeye çalışmıştı. O hafızayı bilincin temeli olarak ortaya koyuyordu: Hafızasız bir bilinç mümkün değildi, çünkü hafıza geçmişle geleceği

¹⁶ Jeffrey K. Olick, “From Collective Memory to the Sociology of Mnemonic Practices and Products”, (der.) Astrid Erll ve Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2008), s. 153.

birbirine bağlayarak varlığın devamlılığını sağlıyordu. Bergson “saf”, bireysel, kişinin yaşamı boyunca biriktirdiği imgeler bütünü olarak saklanmış bir hafıza tanımı yapıyordu. Ona göre hatırlamak da insan zihninin, bilincinin derinliklerindeki hakikati aramak biçiminde gerçekleşiyordu. Bergson’a göre geçmiş deneyimlerin tümü, zamandan bağımsız bir biçimde bilinçaltında saklanıyordu. Hiçbir şey unutulmuyor ve atlanmıyordu. Onun öğrencisi olmakla birlikte Halbwachs özellikle bu “saf hafıza” mefhumunu reddedecek ve hatırlamanın sosyal olarak belirlenmiş bir süreç olduğunu ileri sürecekti.¹⁷

Bergson için, geçmiş bütünüyle, o zaman bizim için olduğu haliyle hafızamızda varlığını sürdürür; ama bazı engeller, özellikle de beynimizin işleyişi, geçmişin tüm parçalarından bahsetmemizi engeller. Her halükarda geçmiş olayların imgeleri, açabileceğimiz ama açamadığımız bir kitabın basılı sayfaları gibi aklımızda tamamlanmış haldedir. (...) Bize göre, tersine, varlığını sürdüren şey zihnimizin yeraltı galerilerinde bekleyen verili, hazır imgeler değildir. Geçmişimizin eksik veya birbirinden ayrılmış bir biçimde sunduğumuz ya da tümüyle hafızamızdan çıktığını sandığımız bu parçaları yeniden oluşturmak için gerekli tüm bilgiyi toplumda buluruz.¹⁸

Maurice Halbwachs 1925 sonrası büyük oranda Durkheim’in düşüncesinin geliştirme yönünde çalışmalar yaptı. *Les cadres sociaux de la mémoire* [Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, 1925], *Les origines du sentiment religieux chez Durkheim* [Durkheim’da Dinsel Hissiyatın Kökenleri, 1925], *Les causes du suicide* [İntiharın Nedenleri, 1930] ve *La morphologie sociale* [Toplumsal Morfoloji, 1938] Durkheim’in hem ele alındığı hem de eleştirildiği eserleridir. Onun, çağının bir ürünü olarak Durkheimci bir perspektife sahip olduğu söylenebilir. Geçmişin bireysel değil topluluksal köklerine vurgu yapmasında bu perspektifin etkisi görülür.

Durkheim da toplumların farklı zaman kavrayışları olduğunu ortaya koymuş, geçmişle ilişkimizi anlamlandırmak adına son derece önemli bir saptamada bulunmuştu: *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*’de [Dinsel Hayatın Temel Biçimleri, 1912] hafızayı anma törenleri ekseninde ve geleneksel toplumlar

¹⁷ Bkz. Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, (Ankara:Dost, 2007)

¹⁸ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf, s. 42.

ölçeğinde incelemişti ama her toplumun geçmişle bir biçimde devamlılık ilişkisi geliştirdiğini, bu sayede kültürünü, kimliğini, sosyal konumunu inşa ettiğini veya pekiştirdiğini, bir dayanışma kültürü inşa ettiğini görmüştü. Kolektif kimlik ve kolektif temsiller geçmişle olan bağlar aracılığıyla güçleniyordu ve bu, Maurice Halbwachs'ın hafıza kuramını temellendireceği ana varsayım olmakla kalmadı sonraki tüm hafıza çalışmalarının da ana hatlarından biri olmaya devam ediyor. Buna karşın Halbwachs, bakışını günümüz toplumuna çevirmiş ve perspektifini genişletmişti: Her tür toplum geçmişle bir şekilde ilişki kuruyordu. Durkheim hafızayı anma ritüelleri üzerinden incelese de Halbwachs hafızanın sosyal hayatın diğer yönlerinde de etkili olduğunu söylemişti. Durkheim'ın düşünceleriyle olan yakınlığı, toplumsal bilincin kolektif doğasına ve toplumun bütünlüğü için ortaklaşa hayal edilmiş bir geçmişin hayati önem taşıdığı yönündeki iddiasında açıkça görülürken, paylaşılan geçmiş ve birlikte hatırlamaya yaptığı vurgu bunun sosyal dayanışmanın yeniden inşası için vazgeçilmez unsur olarak ortaya koymasını sağlıyordu.

Halbwachs'ın bu açıdan en önemli katkısı hafızayı öznel bilincin sınırlarından çıkarmasıdır. Hafıza ona göre bir topluluk içinde bireylerin nasıl bir arada çalıştığı, işlediğine dair bir meseledir.¹⁹ Ona göre kimin hatırladığı ve nasıl hatırladığı temel meseledir. *La Mémoire Collective*'in “Mémoire collective et mémoire individuelle” [Kolektif hafıza ve bireysel hafıza] başlığını taşıyan bölümünde yazar, hatırlama işinin aile, sosyal sınıf, dini cemaat gibi grupların dinamiklerinden kaynaklandığını ileri sürer.²⁰ Topluluk hem anıları organize eder hem de yapılandırır. Halbwachs'a göre insanların geçmişi hatırlama biçimlerinin ve bu hatıraların içeriklerinin, içinde bulundukları ve içinde oluştukları toplumsal zeminle kopmaz bir ilişkisi vardır:

Bir hatırayı elde etmek için geçmiş bir olayın imgesini parça parça yeniden oluşturmak yeterli değildir. Bu oluşumun bizim kafamızda olduğu kadar diğerlerinin de zihnindeki ortak veri ve kavramlardan hareketle gerçekleşmesi gerekir; çünkü insanlar bunları birbiriyle paylaşır ve bu karşılıklı etkileşim de ancak kişilerin aynı topluluğun mensubu olmaya devam etmeleri halinde

¹⁹Jeffrey K. Olick ve Joyce Robbins, “Social Memory Studies: From ‘Collective Memory’ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, *Annual Review of Sociology*, c 24 (1998), s. 105-140. (s. 109).

²⁰Maurice Halbwachs, *La Memoire Collective*, s. 5 vd.

mümkündür. Bir anının hem (toplulukça) kabul edilmesini hem de yeniden oluşturulmasını bu şekilde anlamlandırabiliriz.²¹

Hatırlama kolektif bir süreç olarak, topluluğun dinamikleri uyarınca gerçekleşir. “İnsan hatıralarını, normal koşullarda, toplumda [topluluk içinde] edinir, onları toplum içinde hatırlar ve diyebiliriz ki, onları (ancak bu şekilde) tanır ve yerli yerine yerleştirir.”²² Bir bireyin, mensubu olduğu topluluğun diğer üyeleriyle etkileşimleri geçmişe dair deneyimleri ve neyi hatırladığı konusunda belirleyicidir: “Hatıralarımız kolektiftir ve bunları bir arada olduğumuz başka insanlar sayesinde anımsarız; sadece bizi ilgilendiren, bizim içinde olduğumuz olaylar ve tanık olduğumuz nesneler söz konusu olsa bile...”²³

Dolayısıyla hafıza üzerine çalışmak, bir zihnin derinliklerine yapılacak felsefi/metafizik yolculuk değil, birlikte hatırlama dediğimiz karmaşık sürecin toplumsal temellerini ve tezahürlerini tanımlama ve yorumlama işi olmalıdır.²⁴ Halbwachs’ın temel tezi ve günümüz hafıza çalışmalarına en büyük katkısı işte bu hatırlamanın topluluksal/toplumsal bir olgu olduğu konusundaki vurgusu, dolayısıyla geçmişle ilişkilenme biçimlerini ve geçmiş temsillerini yorumlamada toplumsal kategorileri işin içine dahil etmesi olmuştur.

Topluluğun ortak deneyimleri bu noktada hafızanın inşasında temel unsurdur. Ortak bir geçmiş deneyimlemiş olmak, hafızanın dayandığı temellerden biridir: “Bir topluluğun ortaklaşa yaşadığı deneyim ortaklaşa paylaşılan bir hafızayı ve kimliği oluşturur. Bunun sonucunda her topluluk kendine özgü bir kolektif hafızaya sahip olur ve bu kolektif hafıza diğer topluluklarınkinden farklılaşır.”²⁵ Topluluk bunu hatırlama eylemini çerçevelendirerek yapar. Halbwachs hafızanın sosyal yani topluluklarla bağlantılı olması olgusunu “hafızanın toplumsal çerçeveleri” kavramıyla açıklar.²⁶ Toplumsal çerçeveler, kolektif hafızanın bir geçmiş imgesi

²¹ Halbwachs, *La Memoire Collective*, s.12.

²² Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la memoire*, http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf, s. 6.

²³ Halbwachs, *La Memoire Collective*, s. 6.

²⁴ Jeffrey K. Olick ve Joyce Robbins, s. 155.

²⁵ Nicolas Russell, “Collective memory before and after Halbwachs”, *The French Review*, cilt 79, sayı 4, Mart 2006, s. 796.

²⁶ Toplumsal çerçeve kavramı genellikle bir sanat yapıtını tarihsel referans çerçevesi içine yerleştirmek, aynı zamanda yapıtın doğduğu ve alımlandığı ortamı anlamak için kullanılıyordu. Halbwachs’tan önce bu anlamı Emile Durkheim’in eserlerinde bulmak mümkündür. Durkheim’i

oluşturmak için yararlandığı referans noktalarıdır: Kişinin toplumsal yaşamda konumunu belirleyen topluluklar, örneğin aile, sosyal sınıf, ulus, bir kimlik, bir aidiyet topluluğudur bunlar. Toplumsal çerçeveler, kısacası, bizi tanımlayan ve bütünleyen işaretler sunarlar. Halbwachs'a göre, bir birey için hatırlamak, ait olduğu grubun güncel toplumsal çerçevelerinden yola çıkarak geçmişi yeniden kurması anlamına gelir. Toplumsal çerçeveler kişiye ve topluluğa hafızanın üretilmesini, yeniden kurulmasını sağlayan işaret noktaları sunar:

Hatırladığımızda, şimdiki zamandan, her daim aşına olduğumuz genel düşünceler sisteminden, dilden, toplumun benimsediği işaret noktalarından yani toplumun bize sunduğu her tür ifade biçiminden yola çıkarız ve bunları şu ya da bu ayrıntıyı ya da geçmişte yaşanan bir olayı ve genel olarak eski zamanlardaki düşünce biçimimizi tanıyıp anlamlandırmamızı sağlayacak şekilde bir araya getiririz.²⁷

Yani topluluğun sunduğu işaret noktaları, bir tür değer yargısı üretme imkânı veren kodlar bütünü; bir algı, bir dünya görüşü çerçevesi olarak yorumlanabilir. Hafızanın toplumsal çerçeveleri adeta kimlik belirteçleri olarak işleyerek bizim ve ait olduğumuz topluluğun kolektif ruhunu şekillendirir. Halbwachs'ta hatırlamayı mümkün kılan da, hatıranın biçim ve içeriğine yön veren de topluluğun değer ve anlam dünyasıdır. Bir olay, imge vb. ancak o yorumlama kodlarında, o işaret noktalarında, referans çerçevesinde karşılık buluyorsa ve grup için bugün bir anlam taşıyorsa anımsanacak, yani geçmiş imgesi bir anlam kazanacaktır:

Uzamsal, zamansal bütünlükleri ve anlam koordinasyonunu sağladığını bildiğimiz toplumsal çerçeveler, sadece bir anının yeniden kurulmasını mümkün kılacak şemalar yaratmakla kalmaz, aynı zamanda *a priori*

eleştiren ve yetersiz bulan Halbwachs 1912 yılında yayınlanan *La Classe ouvriere et les niveaux de vie* [İşçi Sınıfı ve Yaşam Düzeyleri] adlı çalışmasında kavramı geliştirmiştir. Halbwachs'ın sosyal çerçeve kavramı Goffman'ın çerçeve analizi kuramıyla benzerlikler barındırır. Bkz. Erving Goffman, *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, (New York: Harper and Row, 1974). Aslında Halbwachs'ın yaptığı, "hatırlamanın çerçeve analizidir" der Assman. (Bkz. Jan Assman, *Kültürel Bellek*, (İstanbul:Ayrıntı, 2001, s. 40). Yine Assman'a göre "Goffman'ın 'deneyimin çerçeve analizi' ile koşutluk gösterir çünkü Halbwachs'a göre hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran 'çerçeve' Goffman'da günlük deneyimleri organize eden 'çerçeve' ile aynıdır." (Assman, *Kültürel Bellek*, s. 40)

²⁷ Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, s.25-26.

duygulara ve değerlere yönelik bir iklim yaratırlar: Bu, anlatıyı bütünleştiren dünya görüşüdür.²⁸

Bu, kolektif bir süreç biçiminde gerçekleşir: Hatırlama ancak diğerleriyle, topluluğun diğer mensuplarıyla ortak bir dünya kurmakla mümkündür, ya da daha doğrusu ortak bir dünya kurduğumuz topluluklarının anıları bizim hafızamızı oluşturur. “Bu yeniden inşa hem bizim hem de topluluğun diğer üyelerinin zihninde yer alan ortak veri ve nosyonlardan hareketle gerçekleşmelidir çünkü bu veri ve nosyonlar sürekli karşılıklı aktarılır.”²⁹ Bu sunulan malzeme, topluluğun ürettiği ve sayesinde üretildiği malzeme, hatırlamanın temelini oluşturur. Habwachs hatırlayan, konuşanlar bireylerdir der ama topluluğun hafıza için önkoşul olduğunu, bireye malzeme sunduğunu ve bireylerin bazı olayları hatırlayıp bazılarını unutmasında bu malzemenin öneminin büyük olduğunu belirtir. Öyle ki gruplar, bireylerin kişisel olarak deneyimlemediği olayları bile “hatırlamalarını” mümkün kılacak veriler sunarlar.³⁰ Artık mensubu olmadığımız bir grubun anıları ise bizim için gitgide silikleşir; yalnız insan anılarını da kaybeder.

2.2.2. Yeniden inşa olarak hatırlama ve kimlik

Hatırlama Halbwachs’ta büyük ölçüde kolektif olduğu kadar kurgusal da bir süreçtir, bir “yeniden-inşa”dır. Hatırladıklarımız toplumsal çevremizle yakından ilişkili olduğundan toplulukların niteliği, konumu vb. değiştikçe geçmişi anımsama biçimleri de değişecektir. Halbwachs’ın kuramında en dikkat çekici noktalardan biri de budur: Hatırlama geçmişin bugünden yeniden kurulması olarak yorumlanır. Bu yüzden ancak bugünle uyum içinde olan, bugün “tanınan”, bugünün ihtiyaçlarına cevap veren anılar hatırlanır, daha doğrusu bir anlatı içinde yeniden kurgulanarak bugüne taşınır.

Hatırlar yeniden görünür hale geliyorsa, bunun nedeni toplumların her an bunları yeniden üretmek için gerekli araçlara sahip olmasıdır. Ve toplumsal

²⁸ Gerard Namer, “Postface”, *Les cadres sociaux de la mémoire*, (Paris:Albin Michel, 1994), s.328.

²⁹ Halbwachs, *La Memoire Collective*, s. 12.

³⁰ J. K. Olick, “Collective Memory: The Two Cultures”, *Sociological Theory*, cilt 17, sayı 3 (Kasım 1999), s. 333-348.

düşüncede iki tür faaliyet olduğunu söyleyebiliriz: Bunların biri hafızadır yani bize işaret noktası sunan ve tümüyle geçmişe gönderme yapan nosyonlardan oluşan bir çerçeve; diğeri ise çıkış noktasını toplumun şimdiki zamandaki koşullarından alan yani bugünde var olan rasyonel bir faaliyettir. Hafıza ancak ve ancak bu mantığın denetimi altında işleyecektir.³¹

Bugün ve gelecekte topluluk için önemli olan, onun kendine özgü hafızasıyla temellenen kültürü ve kimliğini besleyen/üreten öğeler hatırlanacak, diğerleri “unutulacak”, yani yeniden kurgulanmayacak, sonraki kuşaklara aktarılmayacak, anılmayacak, kutlanmayacak, yası tutulmayacak ve nihayetinde sanki hiç yaşanmamış gibi olacaktır. Buradan hareketle diyebiliriz ki Halbwachs açısından anımsamanın ve elbette unutmanın rolü, topluluğu bir arada tutmak, ona bir bütünlük ve kimlik vermektir. İnsanlar ortak hatıralarıyla bir topluluğu yaşatırlar; karşılığında, topluluk da ortak hatırlamanın imkânlarını yaratır. Hafıza topluluğu, topluluk hafızayı üretir. Topluluğun “unuttuğu” ayrıntılar, onun bütünlüğüne zarar verecek türden anılardır:

Birey hafızanın toplumsal çerçevelerinden destek alarak hatırlar. Başka bir deyişle, toplumu oluşturan farklı gruplar her daim kendi geçmişlerini yeniden inşa etme becerisine sahiptir. Ancak, (...) hafızalarını yeniden inşa ederken aynı zamanda onu deforme de ederler. Elbette bireyin unutabileceği birçok olay, bu olaylara dair birçok ayrıntı olabilir; tabii topluluğun diğer üyeleri onun yerine bunların anısını canlı tutmazsa. Ama öte yandan toplum, kendisini oluşturan birey ve gruplar arasında belirli bir bakış açısı uyumu yoksa yaşamını devam ettiremez. Beşeri toplulukların çoğulluğu ve çeşitliliği hem ihtiyaçların hem de toplumun entelektüel ve örgütleyici güçlerinin gelişiminin bir sonucudur... Toplum tam da bu nedenden ötürü bireyleri birbirinden ayıracak, grupları birbirinden uzaklaştıracak her şeyi hafızasından uzak tutar, unuttur ve her dönemde toplumun dengesini gözetecek şekilde uyumlu hale getirmek üzere yeniden şekillendirir.³²

Halbwachs'ın toplum düzeyinde ileri sürdüğü bu iddialar kuşkusuz toplumu oluşturan gruplar için de geçerlidir. Topluluğun bir aradalığına hâlel getirecek

³¹ Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, s. 207.

³² Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, s. 206.

olaylar, olgular hatırlanmaz, yeniden şekillendirilir, unutulur ya da manipüle edilir. Yani aslında hafıza geçmişten çok bugünle ve gelecekle, topluluğun devamlılığını sağlamakla ilgili bir meseleye gönderme yapar. Anılarımız geçmişte yaşamaya devam etmez, bugün yeniden kurgulanır ve yarın da belki farklı şekilde yeniden kurgulanacak ya da unutulacaktır. Toplumun toplum olarak varlığının devamı söz konusu olduğuna göre burada siyasal boyut ön plana çıkar.

Neyin, ne kadar hatırlanacağı ve topluluğun kolektif hafızasında yer alacağı meselesi noktasında Halbwachs özellikle “yaşanmış deneyime” vurgu yapar. Halbwachs açıkça kolektif hafızayı topluluğunun yaşanmış deneyimlerin hafızası olarak yorumlar. Bu Halbwachs’ın kolektif hafızayı tarihten ayırdığı noktadır: Kolektif hafızayı ayrıntılarıyla, zenginliğiyle tarihten farklı bir boyutta ele alır. Buna karşın tarih kitapları geçmiş şematik bir biçimde, yaşanmış deneyimin hatırasından farklı bir rejimle sunarlar; tarih cansız, sönüktür ona göre. Halbwachs geçmişe dair tarih yazımı veya soyut bir geçmiş anlatısının karşısına geçmiş deneyimin yeniden inşasını koyar ve ona göre bir topluluk ancak kendi özgün geçmişinin bilincine vardığında kendi kimliğinin de farkına varır: “Topluluk kendi geçmişini idrak ettiği noktada, geçmişten bugüne aynı kaldığını hisseder ve zamanın akışı karşısında kendi kimliğinin bilincine varır.”³³ Bu bir tarihsellik bilincidir.

Öte yandan Halbwachs bu kuramsal çerçeveyi kurmuş olsa da hafızanın işleyişine, dinamiklerine dair pek az şey söyler. Bunun tek istisnası geç dönem çalışmalarından *La Topographie Légendaire des Evangiles en Terres Saintes*’dir [Kutsal Toprakların Efsanevi Topografyası, 1941].³⁴ Burada hafızanın inşasında ritüellerin, aktarımın ve özellikle de mekânın sembolik anlamının inşasının dinamiklerini incelemiş olsa da hafıza pratiklerinin bütünlüklü bir incelemesini bulamayız. O, hafızanın dinamiklerini ayrıntılı olarak inceleme konusunda bütünlüklü bir çerçeve kurmamakla birlikte³⁵ hafıza çalışmalarının temeli olmaya devam ediyor. Özetlemek gerekirse Halbwachs’ın tezlerinin üç önemli sacayağı bulunuyor: Buna göre geçmiş muhafaza edilmez, bugünden yeniden inşa edilir. Birey yalıtılmış bir varlık olmadığından hafıza ancak hafızanın toplumsal çerçeveleri aracılığıyla inşa edilir. Ayrıca hafıza toplumsal, kültürel, siyasal bir işleve sahiptir. Bunlar *Les cadres*

³³ Halbwachs, *Mémoire collective*, s. 50.

³⁴ Maurice Halbwachs, *La Topographie Légendaire des Evangiles en Terres Saintes*, (Paris: PUF)

³⁵ Barbara Misztal, s. 54.

sociaux dela mémoire'dan *Topographie Légendaire des Evangiles* adlı eserine kadar Halbwachs'ın temel tezlerini oluşturur. Günümüzde hafıza kavramının kullanımları düşünüldüğünde aslında fiilen Halbwachs'ın temel tezlerinin esas alındığı görülebilir.³⁶

2.3. Siyasal Süreçte Hatırlama: Geçmişin Siyasal Kullanımları

Hafızayı konu edinen çalışmaların seyrine baktığımızda, uzunca bir süre de hafıza sosyolojisi gibi bir kavramın yerleşmediği, Halbwachs'ın pek bilinmediği görülüyor. 1970'lerin ortalarına kadar “kolektif hafıza” kavramı etrafında örülmüş sosyal bilim çalışmaları bulmak neredeyse imkânsız.³⁷ Dolayısıyla 1970'ler ve 80'ler özel bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. Bu tarih sonrasında Halbwachs bir anlamda keşfediliyor ve bu alanda yapılan çalışmalar da genellikle farklı ulusal ve kültürel bağlamlarda bu kuramın uygulanmasından oluşuyor. Sosyolojide hafıza çalışmaları başlığı altında okunabilecek çalışmalar ulus anlatılarının çözülmesinden tarihle hesaplaşmaya kadar geniş bir yelpazede, ancak hep siyasal alan ile kesişim halinde bulunuyor.

Çalışma konumuzun niteliği, hem hafıza çalışmalarının hem de hafıza üzerine kamusal düşüncenin gelişimiyle yakından ilişkili bir çerçevede düşünmeyi zorunlu kılıyor. Dünyada hafızaya atfedilen anlam çok değişti; o artık geçmişle hesaplaşmadan hakikat arayışına, kimlik siyasetlerinden siyasal mücadelelerin motoru olmaya kadar büyük değişimler yaşadı. Hatta günümüzde neredeyse tümüyle siyasal bir mesele olarak ele alınıyor.

Hafıza çalışmalarının seyrine baktığımızda karşımıza ilk çıkan konulardan biri ulus hafızası oluyor. Ulusal kimliğin şekillenmesinde geçmişin simge ve anlatılarının, olay ve kişilerinin etrafında örülen anlatının nasıl bir öneme sahip olduğunu pek çok araştırma ortaya koymuş durumda ve bu konuda epey bir literatür bulunuyor. Bu araştırmalarda kolektif ya da toplumsal hafıza kavrayışının izdüşümlerini bulmak

³⁶ Marie-Claire Lavabre, “Usages et mésusages de la notion de mémoire”, *Critique internationale*, cilt 7, 2000. “Culture populaire et politique”, s. 54.

³⁷ Marie-Claire Lavabre, “‘La memoire collective’ entre sociologie de la memoire et sociologie des souvenirs”, 2016.

mümkün. Bu alanın en bilindik örneklerinden olan Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler*³⁸ (1983) adlı çalışması ulusal hafızaların geçmişlerinden unutmayı seçtikleri unsurlarla bir ulusun kolektif bir kimlik edinmesinin temelinde yer aldığını ve nasıl hayal edilmiş cemaatlere dönüştüğünü anlatır. Birlikte yaşanmış bir deneyimin, bir geçmiş duygusunun ulusal kimliğin temel bileşenlerinden olduğunu ileri sürer ve bu müşterek geçmiş zaman duygusunun müşterek bir gelecek fikrinin de temelinde yer aldığını, bu sayede ulusun bu ortak geleceğe yönelmesini sağlayan bugünkü pratiklerinde de etkisi olduğunu ortaya koyar. Çünkü artık biliyoruz ki “gerçekten” nereden geldiğimizden çok geldiğimiz yeri, yaşantımızı ve zamanımızı anlama ve yorumlama biçimimiz, bugün kadar geleceğe dair umut ve beklentilerimizi de şekillendiriyor. Hafıza işte bu nedenle geçmişten çok bugüne dair, güncel ve geleceğe dair tahayyüllerle ilgili bir mesele olarak karşımıza çıkıyor.

Benzer bir şekilde, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'in Anderson'la aynı yıl yayımlanan ünlü çalışması *Geleneğin İcadı*³⁹ (1983) da bu çizgide ele alınabilir. “Geleneğin icadı” yaklaşımı bir anlamıyla hafıza politikaları kuramı olarak da anlaşılabilir⁴⁰ zira bu yaklaşım geçmişin, şimdiki zamanın egemenlerinin çıkarlarına göre şekillendirildiğine vurgu yapar. Bu çizgideki çalışmalar, tümüyle siyasal saiklerle, ulusları tanımlamak, güçlendirmek ve ulusal cemaati muhafaza etmek amacıyla bazı geleneklerin yoktan var edildiğini, ustaca şekillendirilip üretildiğini iddia eder. Burada milliyetçi hareketlerin ortak bir geçmiş tahayyülü şekillendirmek suretiyle temel bir hafıza anlatısı kurduğu ve bunu kurumsallaştırdığı, bu sayede söz konusu hareketlerin kendilerini nasıl meşrulaştırdıkları incelenir. Şekillendirilen ortak miras, ortak geleceğin de temelini oluşturacaktır. Bu anlamda Hobsbawm ve Ranger'in eseri toplulukların hafıza politikalarıyla bir araya getirilip şekillendirdiğini ileri sürüp salt yukarıdan tanımlanmış haliyle inceler hafızayı.

Geçmişin hatırlanması ve işlenmesi daima siyasal alanın başlıca ilgi alanlarından birini oluşturmuş. Ancak hafıza ile siyaset, geçmişin işlenmesi gibi konuları ele alan Mithat Sancar'ın da ifade ettiği gibi “son yıllarda gelişen hatırlama kültürü daha önceki hatırlama biçimlerinden bazı noktalarda köklü bir şekilde farklılaşmaktadır. Eskiden geçmişin 'şanlı' sayfalarının hatırlanması istenirken, şimdi geçmişteki

³⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (İstanbul:Metis, 9. Baskı: 2017).

³⁹ Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı* (Agora, 2006).

⁴⁰ Misztal, s. 56

kırımlar da hatırlamanın konusunu oluşturmaktadır.”⁴¹ Bu durum 1980’lerde güçlenen bir eğilim olmuştur ve hafıza kültüründe bir dönüşüme işaret eder.

Az önce sözünü ettiğimiz iki önemli çalışmanın 1980’lerin başında ortaya çıkması ve ses getirmesi şaşırtıcı değil. Ayrıca bunları siyaset bilimi alanında birer öncü çalışma olarak görüyoruz fakat hemen ardından her zaman bu adla anılmasa da, “hafıza çalışmaları” sosyal bilimler alanında görülmemiş bir ilgiye konu oldu. Tarih, sosyoloji, sanat, edebiyat, iletişim çalışmaları, felsefe, psikoloji gibi pek çok araştırma disiplini, kendi sorunsalları ekseninde hafıza/geçmiş konusuna özel bir ilgi geliştirdi. Hafıza konusuna ayrılmış yayınlar, akademik dergiler, kitaplar, araştırmalar hızla çoğaldı, kürsüler kuruldu... Alt araştırma alanları ortaya çıktı: dini hafıza, aile hafızası, ulus hafızası gibi... Özellikle akademik çevrelerde sıkça araştırmalara konu olan popüler kavramlar, örneğin milliyetçilik, etni vb. hafıza çalışmalarıyla eklemlendi ve zenginleşti. 1980’lerden itibaren kolektif hafıza kavramı, geçmişin işlenmesi ve kullanılması meselesi (tarihin ölümü, antropolojik dönüş, anlatının yükseliş çağında) hızla siyasal (ve akademik) alanı da ele geçirdi.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi 20. yüzyılın başında hafızaya olan ilgi ilk hafıza neslini oluşturmuştu. İkinci “hafıza patlaması” ise 1980’lerde gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı elbette bu noktada son derece belirleyiciydi fakat savaşın bitiminden 1980’lere kadar geçen epey bir süre vardı. Ara dönemde savaşla ilgili anlatılar Direniş öykülerine odaklanıyor ve mitleştirilmiş bir geçmiş hikâyesi anlatıyordu. Bu, savaş sonrası uluslar için bütünleştirici bir işlev gördü. 1968 sonrası genç kuşağın ebeveynleriyle, onların savaşa dair tutumlarındaki “ikiyüzlülüğüyle”⁴² hesaplaşması gündeme geldi.

Bu dönem pek çok açıdan siyasal bir kırılmaya işaret eder, birçok vektörün kesişim noktası, bir düğüm ve kırılma anı yaratır. Latin Amerika’da askerî diktatörlüklerin çöküşü, Güney Afrika deneyimi, Sovyetler Birliği’nin dağılması gibi birçok sarsıcı siyasal gelişmenin yanı sıra neoliberalizmin ve küresel kapitalizmin hegemonyasını güçlendirmesi toplumların geçmişleriyle ilişkilenme biçimlerinde değişimlere yol açtı. Holokost’tan epey zaman geçtikten sonra tanıkların yaşamlarının sonlarına gelmiş olması, yaşayan hafızanın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması sonrası

⁴¹ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma. Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, (İstanbul:İletişim, 2007), s. 62.

⁴² Jay Winter, s. 27.

tanıkların ortaya çıkıp kendilerini ifade etme isteği, geçmişle hesaplaşma paradigmasını gündeme getirdi; birçok alana yayılan bir çalışma sahasının kilit kavramı haline geldi hafıza: Geçmişle yüzleşme mefhumu etrafında siyaset ve hafıza şimdiye dek olmadığı kadar iç içe ele alınan konular haline geldi.

Yani hafızaya olan ilginin yeniden artmasına, tıpkı yüzyıl başında olduğu gibi bir yıkım neden olmuştu. Bu dönem, yüzyıl tarihinin en şiddet dolu çağının kapandığı veya kapanmaya direndiği bir dönemdi. Yaşanan acının aktarılamaması onun hatırlanmasını da elzem kılmıştı. Belki de hatırlama kültürünün bu denli ön plana çıkması ve geçmişten taleplerde bulunması, yıkımın gerçek nedenlerinin gün yüzüne çıkmamış olması, yeterince sorgulanmaması ve hatta yıkımın nüvelerinin günümüz toplumunda varlığını devam ettiriyor olmasıydı bunun nedeni. Theodore Adorno “Geçmişin İşlenmesi ne demektir?” (1959) makalesinde tam da bu konuya odaklanır ve faşizmin gerçek kaynaklarının yok edilmemesi halinde geçmişin işlenmesinin, onunla yüzleşmenin ya da hesaplaşmanın mümkün olmayacağını vurgular.⁴³ Bahsettiğimiz suskunluk döneminde, “hafıza patlamasının” henüz yaygınlaşmadığı, katliamlar hakkında tanıkların henüz ortaya çıkmadığı bir zamanda söylenen bu söz konuyu yeniden gündeme getirmekle kalmadı, hafıza ile siyaset arasındaki ilişkilere yeni bir bakış açısı getirdi.

1980’ler ve 1990’lar boyunca yaşanan bu sarsıcı toplumsal ve siyasal ve tabii kültürel dönüşümler, akademik katkıların yanı sıra siyasal ve toplumsal olaylar, tarihle kurduğumuz ilişkide, özellikle resmi ulus tarihine bakışta büyük bir kırılma yarattı. Baskıcı yönetimlerin, darbelerin, siyasal çalkantıların ardından yaşanan demokrasiye geçiş (ya da geçemeyiş) süreçlerinde, resmi tarihyazımında kendilerine yer verilmeyenler, sözlü tarih gibi hafıza çalışmalarıyla da kendi anılarını, kendi “hakikatlerini” aktarmaya başladı ve bu, siyasal sosyal alanda çokça tartışmanın fitilini ateşledi; bir “karşı-tarih” anlatısının temelini oluşturdu. Bugün “kolektif hafıza” dendiğinde akla “resmi hafıza”nın karşısında, susturulmuşların, kendi çağına tanıklık etmiş olan bu dile getirme yükümlülüğü hisseden bir kesimin hafızası, kolektif varlığı akla geliyor. Hafıza tümüyle siyasallaşmış bir olgu olarak karşımızda duruyor.

⁴³ Theodor W. Adorno, “Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”, çev. Tarhan Onur, *Defter*, (İstanbul: Metis, 1999).

Fransız tarihçi, hafıza çalışmaları denince akla ilk gelen isimlerden olan Pierre Nora “Reasons for the current upsurge in memory”⁴⁴ adlı makalesinde bu hafıza bollaşmasının tezahürlerini resmi tarihin eleştirisi, tarihin görmezden geldiği ya da suskunlukla geçiştirdiği topluluk ve grupların/konuların sahnenin önünü alması, (kısacası mikro-tarih, kültürel çalışmalar ve maduniyet çalışmaları), tarihin baskı ve şiddet içeren dönemlerinin açığa çıkarılması (geçiş dönemi adaleti), soy araştırmalarının çoğalması, arşivlere merakın artması vb. olarak tasvir eder.⁴⁵ Özellikle de bu baskı dönemlerinin sorunsuz bir geçiş dönemi ile defterinin kapatılmasının pek de mümkün olmadığı sayısız deneyimle ortaya çıktıktan sonra, baskının farklı şekillerde devam ettiği toplumlarda hafıza bir tür sağaltım ve direniş, mücadele meselesi halini aldı; siyasal alan daralmıştı ve geçmişi fethetmek, bugünü fethetmek anlamına geliyordu. Bugünü fethetmek ise geleceğe dair umutların canlı kalması anlamına geliyordu. Siyasal angajmanların ortasına yerleşen hafıza şimdiye dek yok sayılmış ya da zulüm görmüş toplulukların başlıca kimliksel kaidelerinden biri haline gelirken akademik alanda da tarih disiplini içindeki kırılma ve dönüşümler kadar siyaset kuramının da gözden geçirilmesi ile, ayrıca hafıza çalışmalarının kendi yöntem ve sorunsallarıyla arziendam etmesiyle sonuçlandı bu süreç.

Pierre Nora'ya göre 1980'lerde başlayan bu geçmişe yönelimin ve geçmişin farklı gözlerle sorgulanışının birçok nedeni vardı ve bunların kolektif hafıza tartışmaları açısından en can alıcı noktası tarihle kurduğumuz ilişkinin, zaman algımızın değişmesiydi. Daniel Halevy'nin ortaya attığı tarihin hızlanması kavramı, günümüz toplumunun sürekli değişime açık olmasına işaret ediyordu; geleneğe ve devamlılığa değil. Tarihin hızlanması bizi geçmişten de koparmıştı ona göre: şimdiki zamanda yaşıyorduk. Bugün geçmiş bizim için sadece kalıntılardan ibaret ve onunla nasıl baş edeceğimizi de bilmiyoruz. Geçmişin ve geleceğin yitirilmesi insanları hafızaya fazla ilgi göstermeye itiyor, her şeyi tarihe kaydetmeye çalışıyoruz adeta kaybolmamak için.

Hafıza patlamasının ikinci nedenini Nora tarihin demokratikleşmesi olarak ortaya koyar. Kısa bir zaman dilimi içinde azınlıkların, ezilmiş ve baskı altına alınmışların bağımsızca seslerini duyurma çabalarının görünür olmasıyla, halklar kendi kurtuluş

⁴⁴Pierre Nora, "Reasons for the Current Upsurge in Memory." *Transit* 2, 1 – 8, 2002

⁴⁵Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi ve Daniel Levy (ed.), *The Collective Memory Reader*, (Oxford, 2011), s. 437.

mücadelelerinde geçmişlerini geri kazanmak üzere angaje olmuştur ve bu, kimliklerinin temel bileşeni haline gelmiştir. Tarihçiye göre tarihin demokratikleşmesinin üç sacayağı vardır: İlki baskı altındaki toplumların global özgürleşme hareketidir: sömürgecilik altında yaşayan tarihsel halkların tarihsel bilinçlerinin keskinleşmesinin bir sonucudur bu. İkinci ayağı Batı toplumlarının yaşadığı içsel özgürleşme dalgası oluşturur: Cinsel, toplumsal, dinsel, azınlıksal uyanış ve bunların kendi “tarihlerini” talep etmesi söz konusudur. Bu farklı toplumsal ve kültürel kimliklerin tanınması talebiyle atbaşı gider. Üçüncü ayağı ise ideolojik özgürleşme hareketi olarak tanımlar Nora: 20. yüzyıl totaliter rejimlerinin çöküşüyle birlikte yaşanan ideolojik özgürleşme bu rejimler altında baskı gören toplulukların ve bireylerin kendi uzun erimli, geleneksel hafızalarını yeniden canlandırma arzusunu ortaya çıkarmıştır. Eski Sovyetler Birliği, Balkan ülkeleri ve Latin Amerika'da yaşanan geçmişe dönüş hareketi bunun bir yansıması olarak yorumlanır.

Bu dalga elbette hafıza ile tarih arasındaki ilişkileri de sorunsallaştırır. 80’li yıllarda hafıza üzerine çalışmaların bollaşmasıyla hafıza tarihin alanını aşar ve hafızanın dinamiklerini ve aktarımını inceleme eğilimi ağırlık kazanır. Bu değişimin pek çok nedeni vardır: Yaşanan toplumsal dönüşüm ve geçmişin kaybolması (şimdıcilik-*presentisme*)⁴⁶, komünizmin çöküşü, tarihin dışlanmışlarına duyulan ilginin artması, soykırımdan kurtulanların seslerini duyurmaya başlaması, savaş sonrası kuşaklarının yükselişi.⁴⁷ Tüm bu dönüşümler hafızayı tarihin alanını aşmaya zorlar ve yeni bir tarih anlayışını beraberinde getirir.

2.3.1. Tarih-hafıza

Beatrice Sarlo’ya göre:

Geçmiş her zaman tartışmalıdır. Geçmişe gönderme yapma yetkisini bellek ile tarih aralarında paylaşamazlar. Çünkü tarih anılara her zaman güvenemez,

⁴⁶ François Hartog 1990’larda ortaya çıkan tarihsellik rejimini *şimdıcilik* şeklinde niteler: “Geçmişle geleceği hem içine hapseden hem de bunların içinde çözünen, seyreltilmiş, sünmüş bir şimdidir elimizdeki. Şimdıcili iki boyutludur: Bir yandan, aktarılan tüm deneyimi yok eden bir kültür endüstrisinin şekleştirdiği geçmiştir, öte yandan neoliberalizmin feshettiği gelecek.” Enzo Traverso, *Solun Melankolisi. Marksizm, Tarih ve Bellek* (İstanbul:İletişim, 2018), s. 30. Ayrıca Bkz. François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expérience du temps* (Paris:Seuil, 2013).

⁴⁷ Marie-Claire, Lavabre, “Usages et mésusages de la notion de mémoire”, s. 50.

bellekse hatırlama haklarını (yaşam, adalet, öznellik hakları) merkeze almayan bir yeniden inşadan kuşku duyar. Geçmiş üzerine bu iki bakış açısı arasında kolay bir anlaşma sağlanabileceğini düşünmek iyimser bir istek, hatta klişedir.⁴⁸

Geçmiş her daim sosyal bilimlerin araştırma konularından biri olmuş olsa da kişisel bir ton taşıdığı düşünülen hafıza kavramı alana oldukça geç girmiştir. Çoğu zaman tarihin eş anlamlısı olarak kullanıldığından kendine özgü nitelikleri göz ardı edilmiş, güvenilir kaynaklar safında tutulmuştur uzunca bir süre. Öte yandan tarihin kurallarına bir miktar yaşanmışlık ve öznel bakış ekleyerek tarih disiplinin yöntemlerini ve çalışma sahasını genişlettiği de düşünülmüştür. “Hafıza geçmişe büyük ölçüde bir öznellik ve yaşanmışlık dozu katar.”⁴⁹

Yakın geçmişte yaşanan ağır siyasal ve toplumsal olayların bugünü şekillendirmeye devam ettiği toplumlarda tarih ile hafıza ilişkisinin sorgulandığına daha sık tanıklık ederiz. Bu türden olayların ele alınışında “Bu işi tarihçilere bırakın” lafını resmi ağızlardan çokça duyuyoruz. Öte yandan meselenin bir yüzleşme, hesaplaşma paradigması çerçevesinde çözülmesini bekleyenlerin ise kendi “hakiki” deneyimlerini ve bu deneyimin anlatısını tarihçinin analitik ve doğrulanabilir olma iddiasındaki hesabının karşısına koyduğunu da görüyoruz. Bu iki söylem, okun iki ucu... Biri tarihi tekelleştiren, galiplerin tarihinin söylemi, diğeri ise tarihi dışlayıp salt hafızanın hakikatine odaklanan, öznelci ve manipüle edilmeye yatkın bir yaklaşım.

Tarih disiplini, hafızanın geçmişi mitleştirdiği, duygulara hitap ettiği, haliyle seçici, keyfi, tarihçinin meşruiyetini taşımayan, doğrulanamaz bir kaynak olduğu; öte yandan tarihçinin ise olaylara eleştirel bir mesafeyle yaklaştığı, belgelere dayandığı anlatısıyla hafızanın karşı kutbunda, bilimin cephesinde yer aldığını savlar. Bu yaklaşıma göre tarih imgeleminden, sembolizmden ayrı düşünülemeyecek, “siyasal olarak çarpıtıldığı düşünülen” hafızanın karşısında “gerçekleri” ortaya çıkarır. Öte yandan hafızaya karşı gösterilen bu güvensizlik, ona mesafe alma tutumu görece yeni. 19. yüzyılda dek tarihçilerin temel kaynağını aslında hatıratlar oluşturuyordu ve hatıranın gerçekten olup biteni aksettirdiği düşünülüyordu, hafıza

⁴⁸ Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman. Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*, çev. P. Bayaz Charum ve Deniz Ekinci (İstanbul: Metis, 2012), s. 9.

⁴⁹ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu* (İstanbul: Versus, 2009), s. 1.

tarihin karşısında konumlandırılmıyor, bu ikisinin ilişkisi sorun teşkil etmiyordu.⁵⁰

19. yüzyılda tarihin ayrı bir disiplin olarak kurumsallaşma çabaları, özerkleşme iddiası, onun hafızayla her türden ilişkisini reddetmesi biçiminde tezahür etti; bu geçmişle yeni bir ilişkilene biçimi demekti. Bu bilimsel tarih disiplini hakikati ortaya çıkacak nesnel ölçütler benimseme şiarıyla hafızayı tümüyle öznel, bireysel ve güvenilir bir kaynak olarak kodlamaya başladı. Ulusların ortaya çıkması ve pozitivist tarih anlayışının yerleşmesiyle keskinleşen bu disiplinler ayrışma 19. yüzyılda genel kabul halini aldı ancak 20. yüzyılın başlarında hafıza meselesinin de ayrı bir “bilimsel araştırma alanı” olarak ortaya çıkmasıyla hafıza ile tarih arasındaki tartışma alevlendi. Hafıza çalışmalarının kurucusu kabul edilen Maurice Halbwachs’ın tarih karşısında aldığı tavır da bunun bir göstergesiydi.

Halbwachs’ın formülasyonu tarih ile hafızayı karşıt kutuplara koyan ve birbirinin zıddı olarak tanımlayan, bu ikisi arasında hafızaya daha ayrıcalıklı bir yer atfeden bir kavrayışın ürünüydü: *Les Cadres sociaux de la mémoire*’da Halbwachs ve özellikle de *La Mémoire Collective*’de tarihi hafızanın karşısına koyuyor, bunları birbirinin antitezi olarak görüyordu: “Tarih, ancak geleneğin sönmüldüğü yerde, toplumsal hafızanın silikleştiği ya da çözüldüğü anda başlar,” diyordu.⁵¹

Halbwachs’a göre tarihçilerin geçmişe dair okumaları toplulukların geçmişe dair yorumlarından birçok açıdan farklılık gösteriyordu: Tarihçi geçmiş ile şimdiki zamanı net bir biçimde birbirinden ayırıyor, hafıza ise geçmiş ile bugün arasında köprüler kuruyordu. Ona göre hafıza tarihten iki şekilde ayrışıyordu: Geleneğin taşıyıcısı olarak kolektif hafıza tarih gibi düzenli ve homojen değildi; tarihçi ise eleştirel bir mesafeye geçmişe bakarken onu tarihsel kategorilere ayırıyordu. Öte yandan birçok farklı grup olduğundan hafıza çoğuldu; tarih ise tek. Ama dahası, başta Pierre Nora olmak üzere ilham verdiği birçok araştırmacının iddia ettiği gibi, tarih yaşayan toplumsal hafızanın sona erdiği, tükendiği, geleneğin bittiği yerde başlar diyordu Halbwachs; tarih ölü hafızaydı. Hafıza ise her zaman yaşayan bir toplulukla bağlantılı, göreliydi. Tarih toplulukları dışarıdan gözlemlerken kolektif hafıza bizzat topluluğun içinden, yaşayan deneyiminden ilham alıyordu. Biri öğrenilmiş, kayda alınmış geçmiş iken diğeri yaşanmış bir geçmişti; şematize edilmemiş bir geçmişti ve dolayısıyla daha doğru ve hakiki bir bilgiyi haizdi.

⁵⁰Barbara Misztal, s. 100.

⁵¹Maurice Halbwachs, *La Memoire Collective*, s. 45.

Halbwachs'ın bu hafıza anlayışı, hafızanın topluluğa zaman içinde sağladığı süreklilik ve devamlılık duygusuyla kazandırdığı kimliğe odaklanırken böylece tarihi hafızadan dışlıyordu.

Halbwachs ile yakın bir çizgide olan Pierre Nora da tarih ile hafızayı benzer biçimde kodlar. Her açıdan birbirine karşıt iki düzlem olarak ifade ettiği tarih ile hafıza zıtlaşmasında, Nora hafızanın yaşayan bir olgu olduğunu, sürekli değişimlere ve manipölasyonlara açık olduğunu vurgular. Hafıza ona göre anıları kutsamayla ilgilenirken tarih geçmişe seküler ve eleştirel bir bakıştır.⁵² Ulusal tarihi sembollerle, anıtlarla, kısacası hafıza mekânları üzerinden yeniden yazma girişimi başlatmıştır Nora. Halbwachs ve Nora tarih ile hafızayı karşıtlık içinde konumlandırır ancak hafıza ile tarih arasındaki ilişki, özellikle de siyasal mesele söz konusu olduğunda hiç de düşünüldüğü kadar basit değildir; birini çizgisel, neden-sonuç ilişkilerine odaklanan, homojen ve bilimsel, diğerini çizgisel olmayan, nedensellikten beslenmeyen, karmaşık ve öznel olarak sınıflandırıp iki ayrı kıta gibi yorumlayacağımız bir şema pek işe yaramaz; zira hem tarihyazımı büyük değişimler geçirdi hem de hafıza çalışmalarının izlediği seyir onu tarihten ya da siyasetten ayrı düşünölemeyecek bir noktaya getirdi. Ne tarih artık eskisi gibi tahayyöl ediliyor, ne de hafıza çalışmaları tarihten ayrı düşünölebiliyor.

Örneğin 1920'lerin başında Annales ekölü, Marc Bloch ve Lucien Febvre çevresinde ekonomik ve toplumsal bir tarih anlayışı geliştirmeye başladı. Öncesinde “tarihten dışlanmışların” hikâyeleri tarihçilerin ilgi alanına girmiyordu. Bu konuyla ilk ilgilenenlerin sosyologlar olması bu anlamda şaşırtıcı değildi. Uzun bir süre boyunca tarih büyük şahsiyetlerin hikâyesini ve muzaffer olayları anlatmıştı. Halk veya kitleler bu anlatıdan net biçimde dışlanıyordu. Annales ekölü ve Marksist tarih anlayışının akademide kendini göstermesiyle birlikte farklı toplumsal grupların tarihine olan ilgi de arttı. Bu konuların tarihin esas ilgi alanını oluşturması için tarih disiplinindeki dönüşümü, Nora'nın bahsettiği tarihin demokratikleşmesi hareketini beklemek gerekecekti.⁵³ Alt sınıfların tarihin araştırma sahasına girmesi, tarihin bir galipler manzumesi olmaktan çıkarılması esas dönüşümü başlattı.

⁵² Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, s. 18

⁵³ Yusta Rodrigo Mercedes, “L'historien et le témoin: l'histoire à deux voix”, *Exils et migrations ibériques au XXe siècle*, sayı 1, 2004. “Témoignages d'exil entre parole et silence: regards et points de vue”, s. 205-217.

Az önce sözünü ettiğimiz ikinci hafıza patlamasını besleyen en önemli olgulardan diğeri de bu hafıza-tarih ilişkisinin tartışılma biçiminin değişmesi oldu; daha doğrusu tarihçilik mesleği içinde yaşanan dönüşümler. Tüm sosyal bilimler alanını etkileyen ve dilbilimsel ya da kültürel dönüşüm olarak adlandırılan süreç hem tarihe hem hafızaya bakışı değiştirdi. Bu dönemde sesi resmi tarihten dışlananların hikâyesinin tarihin konusu haline gelmesi “aşağıdan tarih” ekolü olarak adlandırılan akımın gelişmesiyle gerçekleşti. Tüm tartışmalara ve muhalefetlere rağmen (doğrulanabilirlik, güvenilirlik ve nesnellik konusunda) sözlü tarihin bir yöntem olarak kabul edilmesi, özellikle Thompson'un *Geçmişin Sesi* [The Voice of the Past]⁵⁴ kitabıyla gerçekleşti (1987). Geçmişin tanıklarının tarihsel anlatıda yerini almaya başlaması sözlü tarihin 1980'lerde bir disiplin olarak yerleşmesinde önemli rol oynadı. Baskı toplumlarından çıkış ve demokratikleşme, bu tür bir tarih disiplini kırılmasını da zorunlu kılmıştı. Sadece sözlü tarihin değil, tarihe yaklaşımda yaşanan bu dönüşümler tarih disiplinini içten dönüştürürken hafıza konjonktürünün de yükselmesine zemin ve destek oldu. Bir yanda olaylara odaklanan tarih anlayışının yerini yavaş yavaş geçmişin ritüellerine, pratiklerine, düşünme biçimlerine odaklanan kültür tarihi, uygarlıklar tarihi vb. biçiminde yeni bir tarih anlayışı alırken diğer yandan hafıza meselesi sahnede ön plana çıkarak kolektif hafıza meselesinin siyasal boyutunu tartışmaların merkezine yerleştirdi.

2.3.2. Tanıklar ve hafıza politikaları

Hafıza çalışmalarının yükselişi, hafızanın siyasal boyutunun önem kazanmasıyla birlikte ele alınmalı. Aynı ilk dalgada olduğu gibi 1980'lerde yaşanan disiplinler dönüşüm de travmatik geçmişle yüzleşme ekseninde ortaya çıkar. 1980'lerin ikinci yarısında geçişin acılarıyla yüzleşme taleplerini ortaya koyan Yahudi soykırımı tanıklarının kamusal sahneye çıkması, bu sürecin yükselişinin en önemli basamağını oluşturuyor. Kıta Avrupası'nda durum buyken buna dünyanın birçok coğrafyasında yaşanan özellikle Güney Amerika'da askerî diktatörlüklerin yıkılışı ve Güney Afrika'da ırkçı rejimlerin çöküşü, ayrıca kısa bir süre sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni dünya düzeni ve bu yıkımın ardından karmaşa içinde

⁵⁴Paul Thompson, *Geçmişin Sesi. Sözlü Tarih* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

yeni ulus devletler çerçevesinde kendilerine kökler arayan eski Sovyet halkların geçmişe yönelişi de eklenebilir. Ancak bu farklı coğrafyalarda hafızaya yönelim farklı biçimler altında ortaya çıkacaktır.

Bu noktada oldukça belirleyici yeni aktörler Yahudi soykırımından sağ kurtulanlar oldu. Yahudi soykırımı Batı dünyası için hafızanın temel kaidesi haline gelirken tanıklar, geçmişin kişisel tanıklarının seslerini duyurması birçok değişimin hem nedeni hem sonucuydu. Aslında Avrupa’da soykırım üzerine tartışmalar soykırımın üzerinden epey zaman geçtikten sonra başladı. Dan Diner’in ifadesiyle “bir hafıza kaybı” ve uzun bir sessizlik döneminden sonra⁵⁵ 80’li yılların başlarında, uzun yıllar süren inkâr ve sessizliğe karşı bir isyan dalgası olarak hafıza tekrar canlandı. Bu ara evrede savaşa dair anlatılar, Direniş öyküleri biraz da mitleştirilmiş biçimde kamusal sahnede yerini alırken bunlar daha çok işgal yaşamış, büyük kayıplara tanık olmuş ulusların kendi ulusal hafızalarını canlandırmalarına ve güçlendirmelerine hizmet ediyordu.⁵⁶ Öte yandan Soğuk Savaş’ın bu unutmaya evresinde önemli etkileri olduğu düşünülebilir.⁵⁷ Bu dönem ideolojiyle yüklü bir değerler savaşı olarak yorumlayan Diner’a göre “Détente döneminde dünyaya hükmeden karşıtlığın baş aktörleri arasındaki gerilim azaldığında döneme öngelen ve o ana kadar donup kalmış geçmişi algılamamanın pencereleri açılmıştı.”⁵⁸ Ancak Soğuk Savaş döneminde soykırımın anısı “totalitarizm” ile özdeşleştirilen ve düşman ilan edilen Sovyetler’e karşı Batı’nın ideolojik mücadelesinde kullanılacak uygun bir araç olarak kabul görmüyordu. Bu dönemde Nazi suçlarının ön plana çıkarılması, “kamuoyunun dikkatini başka yöne çekebilir”, elzem ittifakların önünü tıkayabilirdi.⁵⁹

Bu sürecin sonlarına doğru soykırım “bir çağın olumsuz simgesi” olarak tarihsel açıklamaları gölgede bırakacak şekilde yerini alırken, kamuoyunun gündeminde yer etmeye başladı ve bu olayları yeniden hatırlama ve hesabını görme meselesi hem akademide hem de kamusal düzlemde, devletler ve bireyler nezdinde büyük bir düşünsel kırılmaya yol açtı. Holokost ayrı ve “biricik” bir olay olarak tüm kıta tarihi anlatısının merkezine yerleşti. Batı’da dünyayı algılama ve yorumlama çerçevelerini

⁵⁵ Dan Diner, *Karşıt Hafızalar. Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine*, çev. Hulki Demirel (İstanbul:İletişim, 2011), s. 8.

⁵⁶ Jay Winter, s. 25.

⁵⁷ Dan Diner, s. 10.

⁵⁸ Dan Diner, s. 10-11.

⁵⁹ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, s. 45-46.

tümden değiştiren savaşın askerî ve siyasal tarihi ile tanık odaklı anlatısı birbirinden ayrıldı. Artık İkinci Dünya Savaşı sadece soykırım bağlamında ele alınıyor, konuşanlar “kurbanlar” oluyordu. Bu bağlamda dünya genelinde solun yaşadığı krizin ve SSCB’nin fiilen yıkılışının da etkisiyle antifaşizm, direniş vb. öyküleri unutuluyordu.

Soğuk Savaş dönemi, gerekçelerinin bir anda ortadan kalkmasıyla uyanık bilinçlerin algısından sanki hiç var olmamışçasına sıvıştığı için, yaşayan bugün adeta doğrudan doğruya holokost ve İkinci Dünya Savaşı’nın bittiğı yerden devam eder hale gelmişti. Böylece geçmişe ait zamanın Soğuk Savaş döneminde kaybolan bölümü saklı kaldığı köşeden çıkıp bugünün algılama ufkuna girebildi. Holokostun tarihsel anlamı, ona atfedilen evrensel önem ve süregiden etkileri üzerine eski sorular tekrar gündeme geldi.⁶⁰

“Tanık” bir hakikat ve adalet talebinin taşıyıcısı olarak ön plana çıktı. Bu dönemi ve tanıklığın mutlak bir gerçeklik olarak kabulüyle biçimlenen dönemi “tanıklık çağı” tabiriyle ifade eden A. Wieviorka’ya göre tanıklar, geçmişi bir yurttaşlık görevi haline getirdi.⁶¹ Tanıkların yer almadığı bir araştırma, tarihsel anlatı vb. büyük ithamlarla karşılaşıyordu.

Hakikat mesajının başlıca taşıyıcılarının kurbanların kendilerinin olduğı fikri egemenlik kurdu. Bu, kısmen 1946 Nuremberg duruşmaları ve 1961 Eichmann davasıyla ortaya çıktı. 1980’lerin hafıza patlaması bakışı giderek kurbanı çevirdi. Tanık, hayatta kaldı, bütün gerçeğı anlatmak için yeminli, doğruyu söyleyen biriydi:

Yahudi soykırımı tanıkları, 1970’lerden itibaren bir eşik, bir aracı rolü, yarı kutsal bir rol üstlendiler. Sesleri ancak bu dehşet verici öykülerin dile getirilmesiyle işitilebilecek olan ölümler adına ve ölümler hakkında konuşular. Sözleri, onları hatırlatmaya yönelik eylemleri, onlara yarı dinî bir hava kattı...⁶²

⁶⁰ Dan Diner, s. 12.

⁶¹ Annette Wieviorka, *L’ère du témoin*, (Paris:Plon, 1998)

⁶² Jay Winter, s. 30.

Annette Wieviorka *Ere du Temoïn* [Tanıklık Çağı] adlı kısa kitabında bu tanıkların anlatılarının, İkinci Dünya Savaşı'nı adeta bir köken mitine dönüştürdüğünü, zamanı “önce” ve “sonra” olarak ayıran bir ölçek haline geldiğini ifade eder.⁶³

Tanıkların ortaya çıkışı, kendi tarihlerini anlatma ödevleri, etik bir mesele olarak siyasetin merkezine yerleşti. Bunlar “bütün insanlığın sözcüsü olarak tanık”⁶⁴ halini aldılar. Bu yüzden tanıkları dinlemek, onlara yardım etmek, onlara saygı duymak bir bütün olarak ahlâkî ödev haline aldı. “Hatırlama ödevi”, zamanımızdaki tanıklığın adlığı anlamı yakalayan ifadeydi. Dan Diner’a göre tarihsel düşüncenin ve tarih odaklı muhakemenin gerilemesiyle yakından ilişkiliydi ve sonucunda ortaya çıkan, “kurbanlık olgusuna” odaklı, “evrensel değerlerle süslenmiş bir ahlak dersi” oldu.⁶⁵ Bu yönelimin sonuçlarından biri olarak hafıza [...]“tarihin hakikatinden daha 'hakiki' bir hakikati, yaşananların ve hatıraların hakikatini temsil etme misyonunu”⁶⁶ yüklendi.

“Tarihin hakikatinden daha hakiki bir hakikat” cümlesi ilginç bir cümle. Çünkü burada hafızanın tarihi ele geçirmesi, onun yerine geçmesi ve tanığın anlatısının mutlaklaşması söz konusu. Bu hafızanın siyasal manipölasyona açık oluşunu ortaya koyuyor ve siyasal güç dengelerinin hafızanın toplumsal işlevini, siyasal kullanımlarını belirleme gücüne, kısacası hafıza politikalarına gönderme yapıyor. Yahudi soykırımı etrafında kurban anlatısının politik nedenlerle neden “geç ortaya çıktığından” ve ardından kutsallaştırıldığından bahsetmiştik. Bu tanığın kurban ile özdeşleştirilmesi vakasında açıkça görülüyor. Mağluplar, yenilenler veya acı çekenler yerine “kurban” sözcüğünün tercih edilmesi, önemli bir kırılma.

1980'lere kadar “tanık” henüz “kurban” ile eşanlamlı kullanılmıyordu. Fakat bundan sonra Direnişçilerin şehitleri ve kahramanlık öyküleriyle birlikte antifaşizmin

⁶³ Annette Wieviorka, *L'ère du témoin*, s. 174-175.

⁶⁴ Jay Winter, s. 50.

⁶⁵ Dan Diner, s. 9. Ara suskunluk döneminde, özellikle ABD'ye sığınan Yahudilerin kahraman kimliğini sahiplenerek kurban olarak anılmayı reddettiğini ifade eden Enzo Traverso da dönüşümün 1960'larda Eichmann davasıyla başladığını söyler. Bu dava Holokost hafızasının ortaya çıktığı mecra haline gelir. İsrail-Arap çatışmasının yoğunlaşması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle yavaş yavaş Holokost ve kurban imgesi Yahudi kimliğinin temel bileşenlerinden birine dönüşür. Bu alanda üniversitelerde araştırma kürsüleri kurulur, çok sayıda kitap yayımlanır, filmler ve belgeseller çekilir. Traverso'nun yorumuna göre ABD'nin de desteğiyle soykırım hafızası hem Amerikanlaştırılır hem de kutsallaştırılır ve bir tür sivil din haline gelir. Kurbanla bu özdeşleşmeyi Yahudilerin Amerikan toplumundaki gücüne bağlayan yazar Holokost'un bu şekilde “kötüye” kullanımını, mitleştirilmesini kötü bir hafıza politikası olarak yorumlar. Bkz. Enzo Traverso, *Geçmiş...*, s. 47-48.

⁶⁶ Mithat Sancar, s. 66.

anlatısını gölgede bırakan bir “kurban” anlatısı sahneyi kapladı.⁶⁷ Tanığın gitgide kurbanla özdeşleştirilmesi önceki zamanların kahramanları tarihten ve hafızadan sildi. Bu hafızanın kötü siyasal kullanımlarına çok iyi bir örnek oluşturuyor. Kimin hafızasını ne zaman ve ne şekilde biçimlendireceği, bunun siyasal uzamdaki güç dengeleriyle ilişkisi açıkça ortaya çıkabiliyor.

Henry Rousso *Syndrome de Vichy* [Vichy Sendromu, 1991] adlı kitabında hafızanın evrelerini şöyle tarif eder: Öncelikle önemli bir olay, genellikle bir travma; sonrasında bir baskılama evresi, ardından da bir anamnez yani bastırılanın geri dönüşü, bir uyanış yaşanır ve bir tür hafıza takıntısı biçiminde tezahür eder.⁶⁸ Enzo Traverso’ya göre baskılama evresinde “bellek hakkı talebi suç ortağı sessizliğe karşı etik-politik bir isyan görünümünde olmasa da eleştirel bir renk taşır.”⁶⁹ Takınak evresinde ise yine ona göre hafıza ödevi bir retorik ya da konformist ifade biçimini alabilir. Yahudi soykırımından kurtulanların hafızasının kamusal alanda güç kazanarak onları dinlemenin bir ahlaki zorunluluğa dönüşmesi meselesi, hafızanın saplantı haline geldiği, kötüye kullanıldığı bir dönemece işaret eder.

“Hafıza ödevi” kavramı hafıza politikaları söz konusu olduğunda kilit bir önem taşıyor. Özellikle 2000li yılların başından itibaren ivme kazanan bu kavram ülke yönetimlerinin hafıza yasaları çıkarmalarıyla, hafızaya sahip çıkmayı bir yurttaşlık görevi biçimine sokmalarıyla kamuoyunun gündemini meşgul ediyor. “Bir toplumun geçmişe dair temsillerini” değiştirmeyi hedefleyen, bazen sivil toplum bazen de devlet temelli hareketler özellikle toplumların kimliklerini şekillendirme konusunda bir etki yaratıyor.⁷⁰ Tıpkı soykırım etrafında tartışılan hafızanın Yahudi kimliğinin temelini oluşturması gibi...

Hafıza politikaları tabirinin kullanımına baktığımızda genellikle bu boyut öne çıkıyor. Resmi anlatılarca şekillenmiş ve bir yurttaşlık gereği olarak eklemlenmiş, siyasal bünyesinde barındıran bir kavram olarak görünüyor.

⁶⁷ Annette Wieviorka, “Malaise dans l’histoire et troubles de la mémoire”, *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, 2007/1, sayı 85, s. 38-42, <https://www.cairn.info/revue-materiaux-pour-l-histoire-de-notre-temps-2007-1-page-38.htm>

⁶⁸ Henri Rousso, *Syndrome de Vichy* (Paris:Seuil, 1987)

⁶⁹ Enzo Traverso, *Geçmiş...*, s. 35

⁷⁰ Michel Johann, *Gouverner les memoires, Les politiques memorielles en France*, (Paris:PUF, 2010), s. 6.

2.3.3. Sol ve hafıza: Milat olarak 1989

Aynı dönemde yine özellikle Avrupa’da ama aynı zamanda dünyanın dört yanında solun yaşadığı kriz de hafızanın siyasal kullanımlarını gözler önüne serecek bir örnek oluşturuyor. Yahudi soykırımı tanıklarının sahneye çıkmasına benzer biçimde ve aynı dönemlerde reel sosyalizmin çöküşü de büyük bir kırılma yarattı ve hafıza konjonktürüne eklendi; hafıza çalışmalarının seyrini değiştirdi. Başta eski Sovyet Bloğu ülkelerinde olmak üzere, solun krizi dünya ölçeğinde hafızanın siyasal kullanımlarına bir başka örnek oluşturdu.

Manidar bir şekilde, belleğin kamusal alana çıkışı "Marksizm krizi" diye bilinen düşünsel kırılmaya rastlar. Belleğin yükselişiyle Marksizmin düşüşü arasındaki bu eşzamanlılık hayli sembolik... Beşerî bilimlerin hâkim paradigması toplumken Marksizm bu alanda büyük rol oynamıştı; 1980’lerde, akademik araştırmaların bellek paradigmasına kaymasıyla birlikte neredeyse bütünüyle gölgede kaldı. Bu geçiş, İngiltere ve Amerika’daki "muhafazakâr devrimin", İran’daki İslâm devriminin ve Kamboçya’daki soykırımın, yani savaş sonrasındaki antiemperyalist dalgayı kurutan deneyimlerin yarattığı siyasi bağlamda gerçekleşti. Berlin Duvarı’nın yıkılışı koydu son noktayı. Bellek çeperden çıkıp sahneye kurulurken, Marksizm alkışlar almadan, selama çıkmadan sahneden çekildi.⁷¹

Enzo Traverso’nun bu tespitinde de gördüğümüz gibi, Berlin Duvarı’nın yıkılması, Sovyetler’in çöküşü ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi 20. yüzyılın ideolojik paradigmasını değiştirdi, geçmişe dair algıyı dönüştürüp yeni bir tarihsel imgelem ortaya çıkardı. Alternatifsiz bir dünya tahayyülü zihinleri ele geçirirken gelecek ufku tümüyle belirsizleşti. Reel sosyalizmin yıkılışıyla birlikte Traverso’ya göre “insanlar yıkılan şeyin aslında bütün bir 20. yüzyılın temsili olduğunu anlamakta gecikmediler. Solda duranlar için –ki bu sol, Stalinizm karşıtı çoğu yönelim de dahil olmak üzere pek çok akımdan müteşekkildi– dünya tekinsiz bir yerdi artık.”⁷²

⁷¹ Enzo Traverso, *Solun Melankolisi. Marksizm, Tarih ve Bellek*, çev. Elif Ersavcı, (İstanbul: İletişim, 2018), s. 95.

⁷² Enzo Traverso, *Solun Melankolisi*, s. 22.

Bu tarihsel olay dünyada sol açısından büyük bir travma olarak deneyimlendi. Tarihin ermesi gereken yer artık yoktu, bir hayal kırıklığı yaşanıyordu. Bu olayın yarattığı kırılma solun geçmişe bakışını değiştirdi. Hafızaya dönüş anlamında 1989'ın yarattığı şoka karşı farklı coğrafyalarda farklı eğilimler ortaya çıktı. Bu eğilimleri üç farklı biçimde özetlemek mümkün: Post-Sovyetik ülkelerde reel sosyalizm karşıtlığıyla nitelenebilecek “sol karşıtı” bir hafıza peyda olurken restorasyon Rusyası'nda nostaljik bir hafıza politikası önce halk tarafından sonra da devlet eliyle şekillendi; dünyanın birçok farklı coğrafyasında ise genel anlamda sosyalistlerin –politik güçleri ve konumları uyarınca– melankolik ya da direnişçi tarzlarda farklı hafıza politikalarına yöneldikleri görüldü.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının yarattığı şok, Post-Sovyetik ülkelerde Küba, İspanya ve Mayıs 68 gibi mücadele geleneklerine dair anlatıların da beraberinde çöküşüne yol açtı: Komünizmin hafızası Nazi totalitarizmiyle aynı kefeye konarak tarihten silindi. Bu olay gelecek ufkunu toplumların bir kısmı açısından bulanıklaştırırken diğer yandan uzun yıllar sessizlik içinde varlığını sürdüren ulusal çerçevelerin ve halkların kendi geçmişlerine sarılmasına ve ulusal bilinçlerinde nostaljiyle karışık bir ilgiye neden oldu. Jan Assmann'a göre “süreklilik ve gelenekteki her derin kopma, yeni bir başlangıç arama aşamasında bir ‘geçmiş’ oluşmasına yardımcı olur. (...) Geleceği ürettikleri, yeniden kurdukları, kapsadıkları ölçüde geçmişi keşfederler.(...) Bu geçmişin hafızası aracılığıyla topluluk olurlar, meşruiyet kazanır, otorite kurar ve güven verirler”.⁷³ Reel sosyalizmin dağıldığı coğrafyalarda yaşanan şey de buna benziyordu. Hafızaya dönüş, geçmişe, ancak daha eski, sosyalizm öncesi bir zamana dönüş biçiminde tezahür ederken yeni yönetimlerin de desteğiyle milli bir hafıza şekillenmeye başladı.

Dağılan eski Sovyet ülkelerinde ortaya çıkan eskiye dönüş arzusu nostaljik bir hava taşıyordu. Yükselen milliyetçi dalgayla birlikte “kendilerini geleceğe yansıtmak yerine geçmişi saplantı haline getiren toplumlar yarattı. Sovyet komünizminin çaldığı ulusal geçmişlerini geri kazanmayı amaçlayan müzeler ve kültür mirası kurumları, Orta Avrupa ülkelerinin dört bir yanında eşzamanlı boy gösterdi.”⁷⁴ Bu noktada hafıza ödevi paradigması benimsenerek hafıza siyaseti etik düzleme taşındı.

⁷³ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 37.

⁷⁴ Enzo Traverso, *Solun Melankolisi*, s. 25.

Yenilenlerin değil “kurbanların” baş aktör olduğu hakikat arayışı, bir kimliğin, çöküş sonrası nostaljisinin temelini oluşturdu; tıpkı soykırım vakasında olduğu gibi.

Bu dönemde post-Sovyetik ülkelerde çok sayıda çalışma yapıldı. Bunların temel özelliği, Yahudi kurbanlarıinkiyle benzerlik kurulan, “totaliter” sıfatıyla tanımlanan geçmişleriyle bir hesaplaşma arzusuydu. Hakikat arayışı, aynı Yahudi kurbanlarda olduğu gibi yeni zamana uyum sağlayamama temelinde, yeni bir kimliğin inşası için uzak geçmişe dönüş biçiminde, dini temsillere sarılma biçiminde tezahür etti. Amaç ulusal kimliği restore etmek, yeniden oluşturmaktı.

Öte yandan özellikle Rusya’da geçmişe dair bir nostaljinin özellikle 1990’ların ortalarında, Sovyet öncesi emperyal ve “zengin” ülke mitine gönderme yaparak ortaya çıktığı da görüldü.⁷⁵ Devrim bir “kaza” olarak yorumlanıyor, devrimin başını çekenler ise bir azınlık olarak konumlandırılıyor, halk olan bitenden muaf biçimde resmediliyordu. Rusya’da yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerin etkisi 1990’larda halkın yaşam koşullarında kötüleşme ile kendini ifade ederken “daha iyi bir yaşam” hayali, restore edilmekte olan rejim altında halkın geçmişin “devrim öncesinin güzel günlerine” özlemiyle ifade buldu. Bu kısa evrenin ardından Sovyetler dönemi nostaljisi ortaya çıktı, fakat günün şartlarına uygun biçimde Stalin dönemine değil Brejnev dönemine duyulan bir nostaljiydi bu. Brejnevli yıllar büyük bir ülkenin yurttaşı olma kimliğinin güçlendiği döneme özlemi de içeriyordu. Büyük bir dönüşüm ve değişim içindeki yeni Rusya, kendisine kabul edilebilir bir geçmiş inşa etme arzusundaydı.⁷⁶

Genel anlamda sol açısından yaşanan travma ise sosyalizm tahayyülünün yeniden biçimlendirilmesine yol açtı. Solda yeni mücadele biçimlerinin ve arayışlarının ortaya çıkması gecikmedi. Günümüzde geçmişin hafızasının nasıl sahiplenileceği ve politikaya nasıl tahvil edilebileceği başat tartışmalardan birini oluşturuyor. Hafıza ile sol/muhafif siyasetin birleşme imkânları sorgulanıyor. Bunun en önemli örneklerinden birini ise Latin Amerika deneyimi oluşturuyor. Adalet ve hakikat ekseninde bu deneyimi ayrıca ele alacağız.

⁷⁵ Maria Ferretti, “La nostalgie du communisme dans la Russie post-soviétique”, European Network on Contemporary History (EURHISTXX) tarafından 17 Aralık 2007’de Paris’te düzenlenen çalıştay, <http://www.eurhistxx.net>.

⁷⁶ Maria Ferretti, “La nostalgie du communisme dans la Russie post-soviétique”.

2.3.4. Adalet ve hakikat hakkı

Hafızanın ön plana çıktığı, konuşulduğu her coğrafyanın bir biçimde yıkımla ya da felaketlerle, en azından büyük değişimlerle ilişkisi olduğu çok açık. Büyük dönüşümlerin ve travmaların ardından demokrasiye geçiş sürecindeki ülkelerde iktidarların resmi söyleminden dışlananların, siyasal bir kimlik oluşturmaları engellenenlerin, hafıza etrafında, kendi geçmişlerini kendi meşreplerince tarihselleştirerek bir karşı-hafıza kurguladıkları görülüyor. Geçmişin kapanmayan defterleri hafızaya dönüşü zorunlu kılıyor. Resmileşmiş ve genel kabul görmüş, iktidarlaşmış anlatının kendi hakikatlerini yansıtmadığını düşünenlerin bir hak ve adalet talebinin zemini haline geliyor hafıza. Öte yandan da hafızanın öyle öznel bir yanı var ki, eğilip bükülebiliyor, tanımı gereği olduğu gibi, siyasal ve sosyal olarak çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Bu nedenle araştırmacının da siyasal manipülasyonlara karşı dikkatli olması, bu siyasal düzlemi aydınlatması gerekiyor. Yani hafızanın manipülatif kullanımlarına karşı tetikte olmak ancak hakikat ve adalet talebini görmezden gelmemek gerekiyor.

Tanıkların gündeme getirdiği etik sorumluluğu salt bir kötüye kullanım aracı olarak görmek tehlikeli. Çünkü bu sorumluluk, şiddet ve zulüm görmüş toplulukların hakikat ve adalet talebinin merkezinde yer alıyor.⁷⁷ Hafıza politikaları meselesi elbette kötüye kullanımlara çok açık olsa da tanıkların adalet talebi başta dünya siyasal dengelerine kurban verilmeden önce elbette Avrupa'daki soykırım kurbanı Yahudiler için olduğu gibi dünyanın farklı birçok coğrafyasında da çok önemli bir politik ve etik motivasyon oluşturuyor.

Şiddet, dikta rejimleri ve iç savaşlar yaşanan bölgelerde hafıza talepleri haksızlık, adaletsizlik vurgusu etrafında şekilleniyor. Adaletin sağlanması, hakikatin ortaya çıkarılması, hakikate ulaşma, bir hak olarak tanımlanmaya başlıyor: Herkesin hakikatin ortaya çıkarılmasına ve adaletin sağlanmasına hakkı vardır. Geçmişle hesaplaşma sadece kimliksel bir angajman değil, siyasal bir tanınma ve tarihe kaydetme, topluluğun tarihselleşme talebini de bünyesinde barındırıyor. Bu

⁷⁷Paul Ricoeur, *Histoire et Vérité*, (Paris:Éditions du Seuil, 2001)

bağlamda bir topluluğun "kendi hafızasına sahip çıkma talebi, adalet çağrısıdır aynı zamanda."⁷⁸

Bu çağrı özellikle sistemli unutturma politikalarının mağdurları baskı altında tuttuğu, sessizliğe mahkum ettiği coğrafyalarda önem taşır. Peki ama nasıl bir adalettir burada talep edilen? Geçmiş bir dava konusu yapıp suçluların cezalandırılmasını talep etmek ve hatta bunu sağlamak demokrasiye geçiş için yeterli midir? Baskı altında tutulan kesimlerin, geçmişte büyük acılar yaşamış toplulukların, halkların, insanların yola devam edebilmesi için hukuki bir adalet yeterli midir? Kurban kimliğini kabul etmeyenlerin, 78'liler gibi mağdur değil "taraf" olduklarını iddia edenlerin hafıza talepleri siyasal olarak ne ifade eder?

Hakikat Komisyonları meselesi bu noktada ele almamız gereken bir başlığı oluşturuyor. Türkiye'de kısa süre önce kurulan ve çalışmalar yapan TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'nun çalışmalarının ardından sembolik olarak iki ismin, Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'nın yargılanması sürecini düşündüğümüzde adalet ve hakikat talebinin hukuki bir çerçevede karşılanmasının ne denli zor olduğu ortaya çıkıyor. Peki ama geçmişte yaşanan acıların resmi makamlarca kabulü, unutturmaya karşı direnen bir topluluk açısından tanınma ve dolayısıyla bir kazanım olarak görülemez mi?

Aslında adalet ve hakikat talebinin, taraflardan birini mağdur, diğerini ise suçlu ya da yükümlü olarak yorumlamak üzerine kurulu olarak yorumlandığı bir çerçevede düşünülmelidir Hakikat Komisyonları. Bir dava haline gelen geçmiş, mağdur ya da kurban kimliğinin temel bileşeni haline geldikçe ona bir ödev yükler: Geçmişin hesabını görmek, yaşananların bir daha meydana gelmemesi sorumluluğunu gelecek kuşaklara yüklerken bu anlamda yola devam edebilmenin de koşulu haline gelir. Sadece yola devam edebilmenin koşulu değildir bu; aynı zamanda bir kimliğin de tanınması talebini içerir. Geçmişte yaşanan acılar, zulüm, baskı gibi deneyimler siyasal davanın kurucu unsurları haline geldikçe hafıza ödevi de bir siyasal dava görünümü alır.

Hakikat arayışı bir yandan kurbanlara karşı bir ahlaki yükümlülük duygusunun sonucu olarak suçluların yargılanıp cezalandırılmasını, demokrasiyi güçlendirmesini ve yaşanan acıların tekrarlanmamasını sağlama arzusunun bir ifadesi olarak

⁷⁸ Mithat Sancar, s. 67.

karşımıza çıkar.⁷⁹ Hakikat Komisyonları genellikle geçiş süreçlerinde veya sürecin hemen ertesinde kurulmuşlardır ve başlıca örneklerinden birini Arjantin oluşturur.⁸⁰

Latin Amerika 1960’lardan 1980’lere kadar askeri diktatörlük rejimlerinin baskısı altında yaşamıştır. Diktatörlüklerin sona ermesinden sonra çoğu ülkede geçiş müzakere yoluyla gerçekleşmiştir. Latin Amerika’da adaletin tesisinin yollarına dair iki yaklaşım ortaya çıkar. Mithat Sancar bunların ilkinin “etik-simgesel mantık” ve diğerini “güçler politikası mantığı” olarak özetler. İlki dikta rejimleri öncesi düzenin yeniden tesisini talep eden, hesaplaşmanın etik ve simgesel boyutta da gerçekleşmesi gerektiğine inananların yaklaşımıdır. Diğer yaklaşımın tarafları ise geleceğe yönelik bir bakışla demokrasinin tesisinin daha önemli olduğunu vurgular. İnsan hakları örgütleri, mağdurlar ve radikal sol etik simgesel bir hesaplaşmanın savunucuları arasında yer alırken unutmama ve cezasızlığın tehlikelerine dikkat çeker, simgesel bir hesaplaşma olmaksızın demokrasinin meşruiyeti olmayacağını savunurlar. Güçler dengesini gözetken daha çok devletsel aktörler ise demokrasiye geçiş ve toplumsal barışa vurgu yaparlar.

Elbette Hakikat Komisyonlarının hükümetlerin kendilerini aklama, meşrulaştırma aracı olarak kullanılabilmeleri mümkündür. Komisyon’un özellikle etkisiz biçimde oluşturulması ya da sembolik yargılamalar bunun aracı olabilir. Ancak öte yandan bunların hafızanın güçlü biçimde dile getirilmesinde yine de bir önemi ve değeri vardır çünkü tartışmayı kamusallaştırırlar, mağdurları güçlendirirler. Tazminatlar, yargılamalar her ne kadar telafi gücü düşük olsa da özellikle sistemli unutturma politikalarının hâkim olduğu ülkelerde “konuşmak” da bir kazanımdır, her ne kadar yeterli olmasa da. Öte yandan hakikat talebini dile getirenlerin gücü ölçüsünde bu komisyonlar bir politik motivasyonun kaynağını da oluşturabilirler. Ancak yara ne kadar derinse, özellikle de ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi bir kuşağın kimliğine, değerlerine de yönelmişse bunun telafisinin hukuk yoluyla sağlanması daha da güçleşir.

⁷⁹ Mithat Sancar, s. 102.

⁸⁰ Birleşik Devletler Barış Enstitüsü’nün verilerine göre Hakikat Komisyonu kurulan ülkeler şunlardır: Arjantin, Bolivya, Çad, Şili, Doğu Timor, Ekvador, El Salvador, Almanya, Gana, Guatemala, Haiti, Nepal, Nijerya, Panama, Peru, Filipinler, Sırbistan Karadağ, Sierra Leone, Güney Afrika, Güney Kore, Sri Lanka, Uganda, Uruguay ve Zimbabve. (akt. Sancar, s. 115)

2.3.5. Karşı hafızanın imkânları

Henry Rousso'nun hafızanın evrelerine dair tespitlerini paylaşmış ve Traverso'nun hafızanın baskılama evresinde “bellek hakkı talebi suç ortağı sessizliğe karşı etik-politik bir isyan görünümünde olmasa da eleştirel bir renk taşır,” sözünü aktarmıştık. Hafıza politikalarının direnişçi bir üslupla benimsendiği, politik bir motivasyona dönüştüğü pek çok coğrafya var. “Kurban” tabirinin kabul edilmediği ve hafızanın bir direniş ve mücadele biçiminde siyasallaştırılmasına tanık olduğumuz Latin Amerika deneyimi ilk akla gelenlerden. Arjantin gibi askerî diktatörlük deneyimi yaşamış ve hafızanın politik mücadelenin merkezine yerleştiği yerlerde tanıklık etrafında büyük bir politik güç oluşabilmiştir. Bu coğrafyada üç önemli kavramın politik hareketlere ilham verdiği söylenebilir. İlk ikisi; adalet ve hakikat, ki bu iki kavram Arjantin'deki Plaza de Mayo Anneleri gibi oluşumların temel taşları olmuştur. Üçüncüsü, hafıza ise, yapılmış olan barbarlıkların unutulmaması adına ısrarı ima eder. Üçü de dünyanın diğer yerlerindeki benzer yapıdaki hareketlerden ilham alır, otoriter rejimler tarafından işlenen suçların tarihe kaydedilmesini ve sorumluların cezalandırılmasını talep eder, dahası yaşanan acıların tekrar yaşanmaması adına politik mercileri harekete geçmeye çağırırlar.

Fakat az önce de gördüğümüz gibi Arjantin'de “gerçek bir adalet” gerçekleşmediği için,

yas ve derin üzüntü evresi sonsuzlaşmış, unutma olmamıştır. Aynı zamanda radikal bir kopuş olmadan askerî kurumlar gerçekten temizlenmeden birkaç dava açılıp sonra da cellatların cezasız kalmasını sağlayan af yasalarıyla demokrasiye geçişin aldığı biçimler nedeniyle bellek yerini tarihe bırakmamıştır. Askerî diktatörlük 1945 yılı Avrupası'ndaki gibi çökmemiş, sessiz sedasız sahneden çekilmiştir. Kısacası geçmiş karşısında bir mesafe oluşturulmamıştır. Kronolojik bir uzaklaşma olmuştur, ama güçlü sembolik kopmaların damgası taşıyan bir ayrılma olmamıştır. Biz burada Dan Diner'in komprime zaman olarak adlandırdığı ve geçmiş olmayı reddeden şeyle karşı karşıyayızdır. Güney yarımküredeki diktatörlüklerin, Şili'deki olduğu kadar

Arjantin'dekinin de tarihyazımının doğumunun temel koşullarından biri henüz oluşmamıştır.⁸¹

Hakikat taleplerinin uzlaşmacı değil, mücadelecî bir forma bürünmesinin nedenlerinden biri de budur: Olay geçip gitmemiş, resmi olarak hakikati ortaya koyup adaleti tesis edecek biçimde hesaplaşılmamış, hafızada bir mücadele zemini bulmuştur. Burada hafıza etrafında yürüyen siyasal mobilizasyon geçmişi kamusal bir tartışmanın konusu yapar, buradan hareketle toplumsal muhalefetin ana bileşenlerinden biri haline gelebilir. Hakikat talebinin hukuk sınırlarından çıkarılıp siyasal alana tahvil edilmesi demokrasiye geçiş süreci devam eden ya da baskı uygulamalarının sürdüğü ülkelerde tahakküm altındakilerin kamusal alanda güç kazanmasını da sağlar, sistemli unutturma politikalarının uygulandığı ülkelerde hafızayı savunmak, bir karşı-hafıza inşa etmek bu anlamda muhalif hareketlerin temel zeminlerinden birini oluşturabilir.

Gördüğümüz gibi askerî darbeler ve çatışmalar, savaşlar ve yıkımlar, felaketler yaşamış ve yaşamakta olan toplumlarda hafıza tümüyle siyasal alanın içinde yer alır. Bazı olaylar ve figürler unutulmaya terk edilir, diğerleri zamanı gelince yeniden gün yüzüne çıkarılır. Hafıza savaşları ortasında adalet talebi bir varoluş meselesine dönüşür, özellikle de demokratik tartışmanın kısıtlandığı bağlamlarda. Varlığının tanınmasını, tarihinin aydınlatılmasını, yaşanan acıların hesabının sorulmasını isteyenler için tüm bir mobilizasyonun temelini oluşturabilir bu talep. Muhalif kesimlerin seslerini duyurması, kamusal alanda varlıklarının meşruiyetini sağlaması gibi açılardan hafıza kimi zaman bir müdahale aracı haline gelebilir.

Toplumda hâkim bir topluluğun hafızada teksesliliği dayatmasıyla, geçmişten neyin hatırlanıp neyin unutulacağına, neyin hatırlanmaya değer neyin değer olmadığına karar vererek kendi tarih anlayışını ve tarihsellik duygusunu tüm topluma dayatması nedeniyle de yükselir bu adalet talebi. Yani adalet ve hakikat talebi aynı zamanda kendi tarihinin hakikatini aramak da anlamına gelir ve bu zeminde bir karşı-hafıza inşa olabilir. Burada karşımıza ister istemez bir başka hafıza düzeni, resmi ulusal hafıza düzeni olgusu çıkar. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyalist sol sadece suçların aydınlatılması saikiyle ve kendi içinde bir hafıza çatışmasına ya da arayışına

⁸¹ Enzo Traverso, *Geçmiş* ..., s. 42-43.

girmiş değil elbette; karşısında onu yok etmeyi amaçlayan bir hatırlama düzeni olduğu için bu çabaya giriştiği söylenebilir.

Özetlemek gerekirse hafıza steril bir alan değildir. Daima mücadelelerin ve çekişmelerin olduğu, sürekli değişen, izlenen baskıcı ya da çoğulcu hafıza politikaları uyarınca genişleyen ya da daralan, siyasal mobilizasyonlara kaynaklık eden, çetrefil bir alan. Zamanın hızla akıp geçtiği duygusuyla yaşadığımız günümüz dünyasında hatırladıklarımız ve unuttuklarımız, geçmiş zamanlara dair düşüncelerimiz sadece nostaljik bir hikâyeden çok daha fazlasını ifade ediyor. Geçmişe dair anlatı ve temsillerin şimdiki zamanı ve geleceği şekillendirme konusunda kurucu bir öneme sahip olduğu artık sosyal bilimler alanında genel kabul görmüş bir tez. Geçmişin sürekli gelip karşımıza çıkması, zihinleri bu denli meşgul etmesi sadece tarih merakıyla açıklanabilecek bir olgu değil. Öyle ki toplumsal, siyasal mücadelelerin bir boyutunu da geçmişi anlatma, yorumlama, bugüne taşıma, yaşatma, kısacası onu ele geçirme mücadelesi teşkil ediyor.

Tüm dünyada olduğu gibi çatışmaların, savaşların, toplumun farklı kesimlerinin düşman saflarına itildiği tüm toplumlarda geçmiş siyasalın bir unsuru olarak karşımıza çıkıyor; çünkü geçmişin kullanılması, siyasal, kültürel ve sosyal tahakküm kurmanın yollarından birini oluşturuyor. Geçmişin siyasal, kültürel ve sosyal kullanımları özellikle büyük dönüşümler geçirmiş, demokrasiye geçişleri sancılı olmuş, travmatik deneyimleri olan coğrafyalarda kamusal tartışmalarda özel bir ağırlığa sahip ve bu konu etrafında gelişen muhalefet hareketlerinin de konularından birini oluşturuyor. Her topluluğun, bir toplumun farklı kesimlerinin kendi tarihlerine bakışlarının farklılaştığı, resmi tarihin farklılıkların üstünü örttüğü, geçmişin bazı olaylarının ya da kişilerinin sistematik bir unutturma politikasının konusunu oluşturduğu, kısacası teksesliliğin hâkim olduğu toplumlarda hafıza meselesi özellikle önem kazanıyor.

Türkiye örneğinde, askeri darbenin yok ettiği bir kuşağın hafıza ile ilişkisine uzun uzadıya değineceğiz. Askerî darbenin yarattığı güvensizlik ve korku ortamı içinde ve dünya çapında gözlemlenen solun itibarsızlaştırılması çabaları karşısında sosyalist soldan militanların hem geçmişten ilham alan imgelere tutunduğu, bunları kendi hafızasını inşa etmek ama aynı zamanda şimdiki zamandaki varlığını teyit etmek, görünür kılmak ve meşrulaştırmak için de kullandığını söyleyebiliriz. 1990'lı yılların

sonlarında yeniden biçimlenen siyasal alana kısıtlı dahi olsa dahil olan sosyalist örgütlerin, geçmiş örgütlenme deneyimlerini, figürleri ve olayları sahiplenme biçimleri grup olarak varlık mücadelelerinin ana motiflerinden birini oluşturuyor. Çeşitli parti girişimleri ya da yeniden örgütlenme denemelerinde geçmişleriyle ilgili hesaplaşmalar ve eleştiriler, tartışmaların odağında yer almaya devam ediyor. Günümüzde sosyalistlerin mücadelelerinin, mobilizasyonlarının kaynağında günün güncel siyasi gelişmeleri kadar geçmişin işlenmesi çabası da vardır diyebiliriz.

Şimdi öncelikle Türkiye’de yaşanan son askeri darbenin hemen öncesinde gençliklerini yaşayan, ilk sosyalizasyonları ve siyasallaşmaları son derece çalkantılı ve genel anlamda solun yükseldiği bir döneme denk gelen 1970’lerin sosyalist solunun bir kuşak olarak nasıl ortaya çıktığını ve ardından hafıza topluluğuna nasıl dönüştüğünü, geçmişin siyasal kullanımlarına değinerek inceleyeceğiz.

3. BİR KUŞAĞIN OLUŞUMU

Bir kuşağın hafızasını çalışmak için nasıl bir yol izlemek gerek diye düşündüğümüzde, sorabileceğimiz sorulardan ilki belki “kuşak” kavramının ne anlama geldiğidir. Neden kuşak diye bir çerçeveden bahsederiz? Sosyolojik bir gerçekliği var mıdır yoksa tamamen sonradan tarihçilerin, sosyologların bir döneme atfettiği bir etiket midir? Bu kuşak adını verdiğimiz çerçeve bir hafıza topluluğunun toplumsal çerçevesi haline nasıl gelebilir?

Kuşak öncelikle sosyolojik bir kategoridir; çünkü bir dönemin insanların toplumsal, siyasal ilişkiler içinde, bu ilişkiler bağlamında oluşturduğu biraradalığa, bir yapıya, bir ilişkiler bütününe, bir eylem birliğine ve bir hissiyat yapısına gönderme yapar: Aşağı yukarı aynı yıllarda dünyaya gelmiş, benzer sosyalizasyon süreçlerinden geçmiş ve ortak bir hissiyatla bir araya gelmiş insanları tabir etmek için kullanılır kuşak kavramı. Bir kuşaktan bahsedebilmek için aynı yapısal tarihsel müştereklikler, aynı kültür ve dünya görüşü içinde yer almak gerekir.

Ancak ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi bir kuşağın oluşumu için, bir kuşak bilincinin, bir tarih bilincinin açığa çıkması gerekir; yani insanların kendilerini bir kuşağın mensubu olarak ifade edebilmeleri için başka kuşaklarla karşılaşmaları gerekir; başka kuşakların ortaya çıkması ise aslında bir kuşağın ortadan kalkmasıyla mümkündür. Yani kuşak aynı zamanda zamansal bir kategoridir: Tarih tarafından oluşturulduğu kadar tarihi de yapar. Kuşak düşüncesi zamanın geçişiyle sıkı sıkıya bağlıdır: Bir dönemin beraber eylemiş, beraber düşünmüş ve hissetmiş insanları kendi oluşum zeminlerinin, onları var eden toplumsal tarihsel çerçevelerin kısacası varoluş koşullarının ortadan kalktığını fark ettiği anda geçmişe dönüp bakar ve o geçmişte bir kuşak oluşturmuş olduğunun ayırtına varırlar, bu bilinç etrafında bir hafıza kurgularken aynı zamanda kendi kimliklerini de kurgulamış olurlar. Yani kuşak aynı zamanda zaman akıp giderken bir dönemi bir çerçeve içinde

düşünmemizi sağlayan kurgusal bir kategoridir aynı zamanda. Bir inşadır; bir tahayyül dünyasına gönderme yapar. O geçmiş deneyimleri düşünme ve anlamlandırma çabasının bir ürünüdür. Bu iki boyutun birbiriyle nasıl bir ilişkisi olduğunu, hafızanın kuşağın oluşumunda nasıl bir rol oynadığını inceleyebilmek adına öncelikle ilk yapmamız gereken 1970’lerin tarihsel toplumsal koşulları içinde bir kuşağın oluşumunu mümkün kılan koşulları tartışmak olacak. Ancak bunu yapabilmek için bu bölümde öncelikle kuşak kavramını sosyolojik bir temelde nasıl kavramsallaştırdığımızı ortaya koyacak, toplumsal kuşak ve politik kuşak kavramlarına eğildikten sonra ise 1970’lerde henüz ilkençliklerini yaşayan ve dönem boyunca çeşitli siyasal örgütlenmeler içinde aktif olan bireylerin sosyalist harekete nasıl angaje olduklarını, sosyalizasyon ve siyasallaşma çerçeveleri ekseninde inceleyeceğiz.

Tarihsel bir kesiti paylaşan, aile ve yakın çevrede sosyalizasyon, ilk siyasallaşma deneyimleri noktasında birbirine yaklaşan bireylerin sol fikirle nasıl tanıştıklarını, dönem içinde hâkim olan kitap ve dergilerle şekillenen siyasal-kültürel alanın onlar üzerindeki etkilerini ve ortak deneyim mekânlarında benzer deneyimlerle karşılaşmalarını ve örgütlenmelerini, ortak duygu ve düşünce dünyalarını nasıl kurguladıklarını, ortak bir hissiyat yapısının nasıl ortaya çıktığını ele alacağız. Son olarak da 70’lerde devrimci olmanın ne anlama geldiğini, bir kuşağın oluşum zeminini tartışmak adına bu kavramların nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Toplumsal Kuşaktan Politik Kuşağa

Siyasal kültürün araştırılmasında olduğu gibi hafıza çalışmalarında da kuşak kavramı ayrıcalıklı bir yere sahip. Demografi alanında çalışan bir araştırmacı açısından kuşak aynı yıl aralığında doğmuş insanları belirtmek için kullanılırken sosyoloji ya da tarih alanında bu ölçüt kuşağı tanımlamak için elbette yeterli sayılmıyor.⁸²

Kuşak kavramının tarihin açıklanmasında kullanılışının tarihi eskilere dayanıyor ancak modern anlamda inşasını 19. yüzyıla tarihleyebiliriz. Örnek vermek gerekirse

⁸² Claudine Attias-Donfut ve Philippe Daveau, “Autour du mot generation”, *Recherche et Formation*, sayı 45, 2004, s. 101.

Auguste Comte tarihsel ilerlemeyi kuşakların birbiri ardına gelişiyle açıklamaya çalışırken tarihin değişimlerini de kuşakların değişimiyle açıklar. Wilhelm Dilthey ise Alman romantik-tarihsel geleneğine eklenerek toplumsal bir kuşağı toplumsal dönüşümlere maruz kalmış ve dönemin ruhunu etkilemiş insanlar olarak tanımlar.⁸³ Burada kuşağı belirleyen biyolojik yaş değil, ortak yaşanmışlıklardır. Birbirinin çağdaşı olan, benzer belirleyici deneyimleri ortaklaşa yaşamış ve bu sayede içsel bir birliktelik sergileyen insanlardan bahseder Dilthey ve kuşağı şöyle tarif eder: “Hesaba katılması gereken başka birçok etken olsa da, gençlik dönemlerinde gerçekleşen büyük olaylara ve dönüşümlere bağlı olarak homojen bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlanmış, sınırları oldukça dar bir insan topluluğu”.⁸⁴

Her ikisi de kuşağı aslında tarihin öncü dönüştürücü gücü olarak görür, kuşak mensuplarını bir dönemin düşünce dünyasına yön veren isimlerle sınırlarlar. Öncü kişiliklerle özdeş kılınan kuşak kavramı da böylece insan ömrüyle koştur biçimde, insanın en etkin olduğu otuz-kırk yılla sınırlandırılır. 20. yüzyılda kavram üzerine düşünen üç önemli isim de bu çizginin bir anlamda etkisinde kalır. Ortega Y Gasset, Dilthey’le benzer bir biçimde aynı çağı paylaşma olgusuna vurgu yapar, her kuşağın kendine özgü bir rengi, bir havası olduğunu söyler. Belli bir yaş topluluğu ortak bir kaderde birleşerek zamanın ruhunu cisimleştirdiğinde bir kuşaktan bahsedebileceğimizi söyler.⁸⁵

François Mentré’nin 1920 yılında yayımlanan *Les Générations sociales* [Toplumsal Kuşaklar] çalışması, Birinci Dünya Savaşı sonrası yazılmıştır ve ortak bir deneyim etrafında birleşen ve ortak bir kaderi paylaşan genç insanlara odaklanır; yine toplumsal değişimi anlamaya çalışır. Ancak kendisinden önceki kuşak araştırmalarının yaklaşımını eleştirir, ilerleme ile kuşaklar arasında bir ilişki olduğu fikrini ise korur. Ona göre kuşakların değişimi salt siyasal değişimlerle, bilimsel ilerlemelerle vb. ölçülemez: Toplumsal bir kuşak ancak zihinsel bir dönüşümle ortaya çıkabilir.⁸⁶ Kuşak kavramsallaştırması ona göre ruhani bir birliğe işaret eder:

⁸³ Magali Boumaza, “Les générations politiques au prisme de la comparaison: quelques propositions théoriques et méthodologiques”, *Revue internationale de politique comparée*, cilt 16, 2009/2, s. 191.

⁸⁴ Wilhelm Dilthey, *Le Monde de l’esprit*, cilt 1. *Histoire des sciences humaines*, (Paris:Aubier-Montaigne, 1947), s. 42.

⁸⁵ Claudine Attias-Donfut, “La notion de génération: Usages sociaux et concept sociologique”, *L’Homme et la société*, sayı 90, 1988, “Le temps et la mémoire aujourd’hui”, s. 39.

⁸⁶ Robert Wohl, *The Generation of 1914*, (Cambridge, Massachussets: Harvard University Press, 1979), s. 20.

“Hayatı farklı ve yeni bir hissetme ve anlamlandırma biçimi”, “yeni bir ruhsal ortam”, “bir insan topluluğunun belirli bir süre zarfında somutlaştırdığı yeni bir ortak ruh hali”dir söz konusu olan.⁸⁷ Mentré kuşağı “farklı ailelere mensup olup sahip oldukları ortak ve özgün zihniyet sonucu, belirli bir süre için bir araya gelen insanlar” olarak tarif eder. Ona göre toplumsal kuşaklar “duygu ve inanç” toplulukları oluştururlar.⁸⁸

Bu düşüncenin mirasçısı olmakla birlikte kavramı sosyolojik bir olgu olarak kavramaya çalışan Karl Mannheim yine toplumsal değişimi anlamak adına kuşakların değişimini etkileyen sosyal süreçlere odaklanır.⁸⁹ Ancak o kuşakların doğuşunu toplumsal dönüşümün motoru olarak gören tüm yaklaşımları tersine çevirir; kuşak olgusunu toplumsal dönüşümün seyrinin, hızının, ritminin bir ürünü olarak ortaya koyar. Yani kuşaklar ortaya çıkıp tarihi dönüştürüp ilerletmez, tarihsel dönüşümler neticesinde “kuşak” olarak tarif edebileceğimiz topluluklar ortaya çıkar. Sonraki yıllarda, özellikle 50 sonrası kuşak çalışmalarının alanları tarihten sosyoloji, etnoloji, siyaset gibi alanlara kaysa da sosyoloji alanında olduğu gibi tüm bu çalışma alanlarında da Mannheim’ın kuşak kuramının halen kabul gören ve kullanılan bir çerçeve sunduğunu görüyoruz. Şimdi öncelikle Mannheim’ın toplumsal kuşak kuramını inceleyecek, ardından güncel çalışmalar ekseninde “politik kuşak” kavramını 68 kuşağı üzerinden tartışacağız.

Mannheim pozitivist yaklaşımın biyolojikleştirici kuşak anlayışını da romantiklerin her şeyi içsel bir zamana indirgeyen yaklaşımını da eleştirir. Ona göre kuşakları inceleyen sosyoloğun yapması gerek ilk iş, bir kuşağı bir araya getiren şeyin ne olduğunu sorgulamaktır. Kuşak, üyeleri birbiriyle yakın temasta, yüzyüze iletişim halinde olan bir topluluk, yani bir cemaat değildir. Özel bir amaç için özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal oluşum da değildir. Bir aile gibi bir “*Gemeinschaft*” ya da siyasal parti gibi “*Gesellschaft*” da değildir.⁹⁰ Mannheim, kuşağı tanımlamak ve çözümlemek için sınıf kavramına başvurur. Kuşak da tıpkı sınıf gibidir ona göre: Nesnel bir gerçekliktir, kişilerin bilincine doğrudan bağlı olmayan bir konumlanıştır.

⁸⁷ François Mentré, *Les Generations sociales*, (P. Mersch, L. Seitz & Cie., 1920), s. 299-300, 289-299.

⁸⁸ Akt. Magali Boumaza, “Les générations politiques au prisme de la comparaison: quelques propositions théoriques et méthodologiques”, s. 191.

⁸⁹ Mannheim’ın asıl amacı toplumsal dönüşümü toplumsal sınıflar haricinde bir kavramla açıklama arayışı, Marksizme alternatif bir toplumsal dönüşüm teorisi üretmektir. Bkz. Ron Eyerman ve Bryan S. Turner, “Outline of a theory of generations”, *European Journal of Social Theory*, 1998 1:91, s. 91.

⁹⁰ Robert Wohl, s. 76.

Bu konumlanış elbette biyolojik etkenlerle yakından ilişkilidir ancak biyolojik faktör toplumsal ve siyasal tarihsel olgu olarak kuşağı açıklamaz, kuşağı mümkün kılan koşulları sağlar.

Das Problem der Generationen [Kuşak Sorunu] isimli çalışmasında kuşağı belirleyen şeyi “belirli bir tutuma, hissetme biçimine ve belirli bir düşünme biçimine eğilim” olarak tanımlar,⁹¹ kuşakları tıpkı ekonomi-politik tahlil yapar gibi ele alır: Öncelikle kuşağın oluşmasına imkân veren tarihsel-toplumsal arka plandan bahseder ve bunu *Generationslagerung* kavramıyla açıklar. “Bir kuşağın bütünlüğü, öncelikle çok sayıda bireyin toplumsal bir bütün içinde benzer konumlarda olmalarıyla kurulur.”⁹² Bu konum kısmen doğumdan ölüme uzanan biyolojik faktörlerle belirlense de biyolojik devamlılığa değil daha çok tarihsel değişimler tablosunda bir konumlanmaya işaret eder. Zaman değişir, toplumlar dönüşür ve kuşak bu değişimler tablosu içinde bir an’a, bir konuma denk düşer. Fakat bu konumlanış, bir toplumsal kuşağı tanımlamak için yeterli değildir. Aynı kuşağa ya da yaş grubuna mensup olmak, bireylerin sosyal ve tarihsel süreçte eş konumları paylaşımlarını sağlar ve böylece onların belirli birtakım potansiyel deneyimlerle karşılaşmaları imkânını yaratır ve onların karakteristik düşünme ve deneyim tarzları edinmelerine olanak sağlar.⁹³ Yani kuşak oluşturma durumu “aynı tarihsel-sosyal uzama” aidiyetle tanımlanır ancak sadece bir potansiyele işaret eder. Bu bağlam, bazı ortaklaşabilecek olası deneyimler uzamını, bu deneyimler sayesinde geliştirilebilecek kuşak bilincinin “imkânlarını” açığa çıkarır.⁹⁴

Dolayısıyla diğer bir unsur, *Generationenzusammenhang*, yani (kuşak teması/kuşak bütünü) kavramı devreye girer. Nasıl ki verili bir toplumda topluluklar, bilincinde olsun olmasın sınıfsal konumlara sahiptir; aynı kuşak durumu dahilindeki insanlar da toplumsal uzamda benzer konumlardadırlar.⁹⁵ Fakat tarihsel süreçteki konumları sayesinde insanlar, topluluklar ortak deneyimlere geliştirilen ortak tepkilerle farklı bir kimlik kazanırlar, kuşak böylece bir aktüellik kazanır: Tarihsel konum, insanların

⁹¹ Karl Mannheim, *Le Problème des générations*, Armand Colin, Paris, 2011, s. 17.

⁹² Karl Mannheim, s. 23.

⁹³ Karl Mannheim, s. 23.

⁹⁴ Mannheim’ın verdiği örneğe bakacak olursak, 1800’lü yıllarda Alman ve Çin gençliği kuşak durumu açısından birbirinden son derece farklıdır, farklı toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamlarda hareket ederler ve haliyle kuşak durumları arasında bir karşılaştırma yapılamaz. Tarihsel eşzamanlılık, kuşak oluşturmak için yeterli olmayacaktır.

⁹⁵ Karl Mannheim, s. 15.

içinde sosyalleştiği tarihsel koşullar, gerçek, fiili “zihniyet yapısını” yani ortak bir kültürü paylaşan bir kuşağın oluşmasını sağlayacaktır. Kuşak bütünü “tarihsel-sosyal birliğin ortak kaderine iştirak” ile nitelenir. Toplumsal ve entelektüel içerikler, aynı kuşak durumu içindeki bireyler arasında bir bağ oluşturur. Bu tıpkı kendinde sınıfın oluşması gibidir. Toplumsal dönüşüm gücü yoktur ama somut olarak mevcuttur. Burada hâlâ bir potansiyel söz konusudur ve bir kuşak oluşturma bilinci henüz oluşmamıştır ve bu bütün içinde farklı eğilimler ortaya çıkabilmektedir.

Topluluklar bir tarihsel sosyal çerçeve içinde yaşanan olaylara farklı tepkiler geliştirebilirler: Öyle ki aynı kuşak durumu ve aynı kuşak bütünü içinde olan insanlar, muhafazakâr ya da devrimci tutumlar sergileyerek birbirlerinden ayrışabilir. İçerik, yönelim ve her açıdan birbiriyle karşıt bu eğilimler “entelektüel ve sosyal zıtlaşmanın iki kutbunu” oluşturur ve bunlar benzer deneyimleri farklı biçimlerde anlamlandırıp farklı pratikler sergileyebilirler. Bunları ifade etmek için ise Mannheim kuşak birimleri (*Generationseinheiten*) olarak ifade ettiği topluluklardan bahseder. Kuşak birimleri dediğimiz şey, kuşak bilinci (*Generationenbewußtsein*) sayesinde birlikte hareket ederler ve somut topluluklar oluşturabilirler. Kuşak birimi somut bir zihniyet ve eylem bağına işaret eder: Bir kuşak bütünü içinde, kişiler o kuşak bütünü'nün ortak deneyimlerini farklı bir biçimde sahiplenir ve ona kendilerine özgü bir anlam, ifade verirler: “Mannheim’a göre kuşak birimleri derken sadece ortak yaşanmış olaylar bütününe farklı bireylerin muğlak bir biçimde katılması değil, ama farklı olmakla birlikte belirli bir kuşak durumu içindeki ve bu açıdan birbiriyle bağlı bireylerin, bütünlüklü bir tepkisi ve buna benzer biçimde yapılandırılmış yapılandırıcı bir ilkeyle karşılık vermeleri anlaşılmalıdır.”⁹⁶ Artık bir kuşak bilincine sahip, yani bugün bizim sosyal bilimlerde “kuşak” olarak tanımladığımız topluluklar oluşmuştur.

Bir kuşaktan bahsedebilmek için dolayısıyla aynı yapısal tarihsel müştereklikler, aynı kültür ve dünya görüşü içinde yer almak ve bu durumun da onları kolektif bir tepkiye yöneltmiş olması gerekir.⁹⁷

Dolayısıyla bir kuşağı toplumsal bir konum olarak düşünmek, onu biyolojik bir yaş sklasına indirgememek ancak onsuz da ele almamak gerekiyor: Yaş, bireylerin

⁹⁶ Nia Perivolaropoulou, “Karl Mannheim et sa génération”, *Mil neuf cent*, sayı 10, 1992, s. 165-186.

⁹⁷ Sofia Aboim ve Pedro Vasconcelos, “From political to social generations A critical reappraisal of Mannheim’s classical approach”, *European Journal of Social Theory* 17.2 (2014), s. 165-183.

toplumsal süreçte tarihsel konumuna işaret eder ve aynı olayları ve aynı süreçleri birlikte deneyimleme imkânını yaratır. Dahası, bir potansiyelin fiiliyata geçebilmesi için aynı yaş skalasındaki bireyler arasında bir bağ oluşması, bir kader birliği içinde olmaları, dönemlerine ve toplumlarına özgü toplumsal ve entelektüel akımlara katılmaları, benzer kurucu olaylarla karşılaşmış olmaları ve bir bütün halinde bu olaylara benzer tepkilerle karşılık vermiş olmaları gerekir.⁹⁸

Mannheim'ın dört boyutta incelediği kuşak kavramını özetlemek gerekirse, "potansiyel kuşak" aynı dönemde dünyaya gelmiş ve toplumsal bir kargaşa ve dönüşüm dönemine denk gelmesi halinde sosyolojik açıdan bir kuşağa dönüşme imkânı olan bir topluluğa işaret eder. Potansiyel kuşak fiili bir kuşağa (*génération effective*) bu sosyal kargaşa dönemlerinde dönüşebilir. Bu toplumsal koşullar uyarınca potansiyel kuşakta yani kuşak durumu içinde farklı kuşak birimleri ortaya çıkabilir. Kuşak birimleri karşılaştıkları olaylara farklı tepkiler geliştirebilirler, farklı ideolojik donanımlara sahip olabilirler. Bu noktada ortak bir dünya görüşü etrafında somut topluluklar oluşturabilirler. Sosyolojik açıdan kuşakların ortaya çıkışı bu şekilde gerçekleşir: bir potansiyelde fiiliyata geçiş ve kuşak bilincinin kazanılmasıyla somut toplulukların oluşumu...

Kısacası, sosyal bilimlerde kuşağı belirli bir toplumda az çok aynı yaş grubundan olup aynı kurucu tarihsel çağda büyümüş, benzer deneyimlerle gençlik dönemlerinde karşılaşmış ve düşünce dünyaları ve eylem biçimleri bunlar aracılığıyla şekillenmiş insanlar topluluğu olarak tanımlayabiliriz. Toplumsal kuşak tabiri belirli bir toplumsal ve tarihsel bağlamın ürünü olarak, belli bir kurucu olayla karşılaşmış, belirli bir hissetme ve düşünme biçimini benimsemiş, ortak toplumsal pratikler sergileyen insanlar için kullanılır. Her kuşak maruz kaldığı etkilerle, kendisini biçimlendiren özel bağlamla diğerlerinden ayırır, bu anlamda her kuşak özgün bir kuşak tarzı, özgün bir temsiller sistemi ve pratikler bütünü simgeler.⁹⁹ Bu özgünlükleri, bir kuşağı diğerlerinden ayırt etmeye yarayacak nitelikleri tarif eden ve kuşağı ortak bir habitusu, hexisi ve kültürü paylaşan bir yaş topluluğu (kohort)"

⁹⁸ Marc Devriese, "Approche sociologique de la generation", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 1989, 22, s. 11-16, (s. 13).

⁹⁹ Gérard Mauger, "Postface", *Karl Mannheim Le problème des générations*, (Paris:Armand Colin, 1990).

olarak tanımlayan Eyerman ve Turner paylaşılan kültüre (duygulara, tutum ve tercihlere) ve ortak pratiklere vurgu yapar.¹⁰⁰

Mannheim, Attias Donfut'un belirttiği üç etkiye özellikle vurgu yapar ve bu bağlamların incelenmesini salık verir: Bir kuşağı oluşturan ve incelenmesi gereken faktörler, yaş etkisi –yaşın bireyi çevreleyen bağlamlar ölçüsünde sunduğu imkânlar bütünü–, kuşak etkisi –kişinin ömrü boyunca maruz kaldığı fiziksel, ruhsal, zihinsel dönüşümler– ve dönem etkisi –söz konusu kuşağı etkileyen tarihsel bağlam– olarak düşünülebilir. Bu üç unsur birbiriyle ayrılmaz biçimde bağlıdır. Buradan hareketle özgün bir kuşak kültürü ortaya çıkacaktır.

Politik kuşaklar meselesi ve 68'in ağırlığı

Sosyolojik açıdan toplumsal kuşakların incelenmesinde politik kuşaklar bir farklılık sergiler mi? Politik kuşak tabiri üzerine Pierre Favre ve Jean Crete'in *Générations et politique* [Kuşaklar ve Politika, 1980]¹⁰¹ isimli çalışması, bu alanda ortaya konmuş nadir eserlerden biridir. Öte yandan Rudolf Heberle, Karl Mannheim'dan esinlenerek toplumsal kuşak kavramını politik kuşaklara uyarlar,¹⁰² gençlik dönemi deneyimlerinin bireylerin politik tercihlerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu söyler. 1960'lı yıllarda yaş ile deneyimler ve tarihsel koşulların etkileri politik kuşakların şekillenmesinde nasıl bir etkiye sahip olduğu konusunda araştırmalar yapılır. Richard ve Margaret Braungart kuşak kavramı etrafındaki tartışmaları özetlerken kuşağın yaş etkisiyle ya da kohort etkisiyle yani az çok aynı yıllarda doğmuş olmak ve bu gençlik döneminde benzer deneyimler geçirmiş olmakla veya dönem etkisiyle yani bir döneme özgü tarihsel toplumsal koşullar ile açıklandığını söyledikten sonra bu üç yaklaşımı bir araya getirmeyi önerir. Çünkü bu etkilerin birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini, dahası birbirinden ayrılarak analizin mümkün olmadığını ifade eder ve bir politik kuşak tanımı ileri sürerler: Onlara göre “siyasal bilinç, dönüşmekte olan bir dünyada, büyük oranda kişisel ve toplumsal

¹⁰⁰ Ron Eyerman ve Bryan S. Turner, s. 93.

¹⁰¹ Jean Crête ve Pierre Favre (dir.), *Générations et politique*, (Québec/Paris:Presses de l'Université Laval/Economica, 1989).

¹⁰² Rudolf Heberle, “Political generations”, *Social Movements*, (New York: Appleton Century-Crofts, 1951)

deneyimlerin bir ürünü” olarak ele alınır.¹⁰³ “Tarihsel bir yaş grubunun toplumsal ve siyasal dönüşüm adına mobilize olması durumunda” bir politik kuşaktan bahsedebileceğimizi söylerler.¹⁰⁴ İki yazar politik kuşakların incelenmesinde “yaşam evresinin”, yani yaşın, kohort etkisinin yani sosyalizasyon ve tarihsel toplumsal deneyimlerin ve dönemin yani tarihsel olayların birlikte incelenmesini salık verirler.¹⁰⁵

Siyasal tercihlerin gençlik döneminde şekillendiği konusunda bir şüphe yoktur. Bu erken yaşlar dünya görüşünün şekillendiği dönem olarak kabul edilir ve yaş aralığı 17 ila 25 yaş arası olarak kabul edilir.¹⁰⁶ Politik kuşak söz konusu olduğunda biyolojik kuşaktan farklı olarak bu oluşum yıllarında bireylerin siyasal etkilere nasıl maruz kaldıklarını ve bunların içeriğini tarif etmek önemli: Zira ayrı bir kuşağın oluşumunu mümkün kılan bu sosyalizasyon evresinde aileden aktarılan siyasal ve toplumsal değerler, etik normlar, yakın çevrenin ve kişilerin etraflarını çevreleyen kültürel ürünlerin dünya görüşünün oluşumuna etkileri biliniyor.

Bir kuşağı özel bir tarihsel kesiti paylaşan ve kader birliği yapan, bu doğrultuda politik bir mobilizasyona yönelen bir topluluk olarak tanımlıyorsak bir diğer önemli araştırma ayağı, bu topluluğun karşılaştığı, dahası onların dünyalarını şekillendirip deneyimlerine yön veren tarihsel toplumsal siyasal zemin oluşturuyor. Sonraki adımı ise siyasetle tanışma ve mobilize olma aşamaları oluşturuyor. Bu noktada farklı deneyimler edindikleri farklı ortamlar, kuşağın oluşumunda belirleyici bir etkiye sahip.¹⁰⁷

Öte yandan politik kuşakların incelenmesi gibi bir konuda bazı zorluklar bulunuyor: Politik kuşak çalışmaların büyük oranda 68 kuşağına odaklandığını veya onu bir referans olarak aldığını görüyoruz.¹⁰⁸ 68 kuşağının hafızasının toplumsal düzlemdeki ağırlığı öyle büyük ki bu bizzat kuşağın tanımını ve onun etrafında şekillenen tahayyülleri de belirliyor. Başlı başına bir gençlik hareketi olarak ortaya çıkması ve

¹⁰³ Bernard Fournier, “Compte rendu”, *Politique*, 1991, (20), s.163-168. <https://doi.org/10.7202/040704ar>.

¹⁰⁴ Margaret Braungart ve Richard Braungart, “Les Générations Politiques”, *Générations et Politiques*, (ed.) J. Crête ve P. Favre (Paris ve Quebec: Economica ve PUL, 1989), s. 9.

¹⁰⁵ Boumaza, s. 194.

¹⁰⁶ Marvin Rintala, “Generation in Politics: A Definition”, *The Review of Politics*, cilt 25, sayı 4, Twenty-Fifth Anniversary Issue (Ekim 1963), s. 519.

¹⁰⁷ Rintala, s. 517.

¹⁰⁸ Boumaza, s. 195.

dünya çapında yayılması bunun nedenlerinden biri olsa da elbette tek neden değil. Bu biraz da dönemin tarihsel toplumsal bağlamıyla da ilgili bir durum. Üçüncü Dünya'da ortaya çıkan kurtuluş hareketleri, Vietnam ve Cezayir savaşlarının Batı dünyasında yarattığı şok da 68'in mirasının ağırlığını açıklıyor. Ancak daha önemlisi ve durumun çarpıcı yönü 68'in bizatihi “kuşak” ile eşanlamlı kullanılır hale gelmesinden kaynaklanıyor. 68'in nasıl “kutsal bir kuşak” haline geldiği üzerine yazan Pierre Nora¹⁰⁹ 68'in 78 ve 88 yıllarında yapılan anmalarla kuşak olarak anılmaya başladığını, 68'in mirasının siyasal kullanımlarının 68'lileri kamusal ve meşru birer aktör haline nasıl getirdiğini anlatıyor.

Benzer bir durum Türkiye için de geçerli.¹¹⁰ Türkiye'de 68 kuşağının araştırma eksenlerinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu, konu üzerine çokça çalışma yapıldığını görüyoruz. Kuşak olarak 78'liler üzerine çok sayıda bilimsel çalışma yapılmadığını, kapsamlı bir monografi yazılmadığını, bir bütün olarak kuşak tarihinin okurlara ulaşmadığını söyleyebiliriz.¹¹¹ Elbette bu kuşakların etkin oldukları dönemlere ve bu kuşakları oluşturan bireylerin mensup oldukları hareketlere, örgütlenmelere dair, tarihsel bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş çalışmalar yok değil; fakat kuşak kimliğini ayırt etmeye yönelik bir çalışma bulmak neredeyse olanaksız. Bunun sadece bir tercih meselesi olmadığını söyleyebiliriz. Mesele, 78 kuşağının toplumsal kabulüyle ilgili olduğu gibi bu bilgi ya da araştırma noksanlığı, Türkiye'ye özgü bir durum olarak 68 ve 78 kuşakları arasındaki gerilimin de bir sonucu.

Üstelik Türkiye'de 68 kuşağı da dünyada 68'lilerin sahip olduğu ağırlıktan, prestijden faydalanmış, son derece güçlü bir varlığa sahip; edebi, sanatsal, düşünsel üretimleriyle, toplumsal konumlarıyla, sahiplendikleri gelenekle her zaman daha "meşru" bir kabulle karşılanmışlar. "78 kuşağı diye bir şey var mı?" konulu sayısız

¹⁰⁹ Pierre Nora, “Kuşak”, *Hafıza Mekânları*, çev. M. E. Özcan, (Ankara: Dost, 2006), s. 184.

¹¹⁰ YÖK veri tabanında 68 kuşağı üzerine çalışmalar yer almaktadır: İbrahim Şahin, “12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı öğrenci hareketleri”, YL, Dokuz Eylül Üni.; Deniz Gözet, “Belgeseller üzerinden 68 kuşağının değerlendirilmesi”, YI, Marmara Üniversitesi; Feryat Bulut, “68 kuşağı düşünce yapısında Atatürk ve Atatürkçülük”, YL, Dokuz Eylül Üniversitesi; Tahir Pekasil, “Türkiye'de 68 kuşağı ve din (din sosyolojisi açısından bir neslin analizi)”, DT, Marmara Üniversitesi. Ayrıca yayımlanmış kitaplar arasında belki en dikkat çeken Demet Lüküslü'nün, *Türkiye'nin 68'i. Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, (Ankara:Dipnot, 2015) adlı çalışmasıdır. Araştırma kitapları dışında anı, bilgi belge nitelikli çok sayıda kitap da mevcut.

¹¹¹ Akademik alanda yapılan sadece birkaç çalışma mevcuttur: Serra Ciliv, “Between belonging and opposition: Life story narratives of women from the generation of '78”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2002; Narin Bağdatlı Vural, “78 Kuşağı'nın toplumsal belleği ve tecrübesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ, 2011. Anılar ve otobiyografik çalışmalar ise sayıca daha fazladır.

gazete ve dergi makalesine rastlamak mümkün; haliyle 78'lilerin bir toplumsal kabul mücadelesine "halen" devam ediyor olmaları oldukça şaşırtıcı ama aynı zamanda bizzat "kuşağın" oluşumunda ve bir hafıza topluluğu haline gelmesinde bunun da önemli bir etkisi var. Geçmişin işlenişi, kolektif hafızanın kullanımı bu noktada ayrı ve özerk bir kuşak kültürünün doğumuna zemin hazırlarken, daha doğrusu onları ortak bir hatırlama kültürü içinde bir araya getirirken toplumsal düzlemde de meşruiyet kazandırıyor.

Elbette bu iki kuşağın birbirine karşı takındığı yadsımacı tavır, 68'lilerin 78'lileri "heyecanlı amatörler" olarak görmesi, 78'lilerin onlara bakarken "bizim kadar acı çekmediler, onlar rahattı" söylemini üretmesi, sadece bugün toplumsal meşruiyet kazanmakla ilgili, buna indirgenebilecek bir mesele de değil. İki kuşağın oluşum süreçlerinin iç içe geçmiş olması, 78 hareketi içinde 68'lilerin varlığı vb. gibi birçok nedenin yanı sıra bir kuşak bilincinin ortaya çıkması için bu karşıtlığın bir zorunluluk olması da söz konusu. Kuşak kavramı üzerine yazılan sayısız teorik çalışma, iki kuşak arasında onyıllar olsa dahi bu tür karşıtlıkların olmak zorunda olduğunu, bir kuşağın kendisini ilan etmesi için ötekinin ölümünü görmesi gerekliliğini vurguluyorlar.¹¹²

Farklı coğrafyalarda bu kadar kısa aralıkta iki kuşağın baskın hakimiyet kurduğuna dair bir örnekle karşılaşmamız olmamız bu iki kuşak arasındaki meşruiyet çatışmasını çözümlemeyi zorlaştırsa da Mannheim'ın izinden gidersek toplumsal değişimin hızlanması uyarınca yeni kuşakların daha sık biçimde karşımıza çıkabileceğini söylemek mümkün. Sosyal bilimler literatüründe bir kuşağın oluşması için ne kadar süre gerektiği, kuşağın ömrü gibi konularda birçok tartışma bulunuyor. Ancak kuşakların ortaya çıkışı, az önce saydığımız pek çok etkenin yanı sıra toplumsal dönüşümlerin ritmiyle de ilişkili. 60'lar ve 70'ler Türkiye'si de bu türden dönüşümün yaşandığı bir bağlamı oluşturuyor.

¹¹²Claudine Attias-Donfut, "La notion de génération: Usages sociaux et concept sociologique", *L'Homme et la société*, 90, 1988. Le temps et la mémoire aujourd'hui, s. 36-50.

3.2. Tarihsel Bir Kesiti Paylaşmak

Bugün kendisini 78 kuşağı olarak adlandıranlar açısından onları sosyolojik bir kuşak haline getirecek tüm unsurlar onların gençlik dönemlerinin toplumsal ve siyasal zemininde potansiyel olarak mevcuttu. Hepsi de genç yaşlarında, benzer toplumsal çevrelerden gelen, benzer sosyalizasyon süreçlerinden geçmiş, ortak bir kader duygusu etrafında birleşmiş gençlerdi; üstelik farklı sol görüşlerden olmalarına rağmen.

Bu başlıkta öncelikle söz konusu topluluğu oluşturacak gençlerin iştirak ettikleri bu tarihsel-sosyal zemine odaklanacak, Türkiye toplumunun geçirmekte olduğu dönüşümlerin ve siyasallaşmanın kuşak durumunun oluşumuna etkilerini tartışacağız.

Görüştüğümüz, kendisini 78’li, 78 kuşağından olarak tanımlayanların anlatılarının epey bir kısmının tam da bu kuşağın oluşum zeminine dair olduğu, 70’lere dair anlatıların görüşmelerde büyük bir yer tuttuğu, üzerinde durulması gereken ilk noktayı oluşturuyor. Anlatıların incelenmesi, belirli bir tutuma, hissetme ve düşünme biçimine eğilimin nasıl şekillendiğini açıkça gösteriyor.

Bu eğilimin ortaya çıkmasının başlıca nedeni elbette bu insanların tarihin özel bir kesitine tanıklık etmiş olmaları, bu kesit içinde ise özel bir konumda bulunmaları. Tarihsel ve sosyal konum, insanların içinde sosyalleştiği tarihsel koşullar, gerçek, fiili “zihniyet yapısını” yani ortak bir kültürü paylaşan bir kuşağın oluşmasını sağlayacak unsurlardan biridir demiştik. Kuşak bütünü “tarihsel-sosyal birliğin ortak kaderine iştirak” ile nitelemiş, toplumsal ve entelektüel içeriklerin, aynı kuşak durumu içindeki bireyler arasında bir bağ oluşturduğundan bahsetmiştik. Büyük toplumsal alt üst oluşlar, der Mannheim, “tutumların değişimini hızlandırdığında (...) yeni bir itki, yeni yapılandırıcı birlik biçiminde yorumlanabilecek yeni kopuş noktaları ortaya çıkar. Bu tür durumlarda yeni bir kuşak tarzından bahsedebiliriz.”¹¹³.

70’lerin siyasal ve toplumsal ortamının bu türden bir kopuşa imkân verecek ölçüde hızlanmış bir dönüşüm içinde olduğunu söyleyebiliriz. 1970’lere gelindiğinde 35,6

¹¹³ Karl Mannheim, s. 33.

milyonluk nüfusa sahip, kentleşmenin ve köyden kente göçün hızlandığı bir Türkiye söz konusudur. Kent nüfusu 1965-1970 arası altı kat artmış, İstanbul'un nüfusu ise dört milyona yaklaşmıştır.¹¹⁴

Sanayileşme hızlanmış, köyden kente göç artmış, göç özellikle büyük kentlerin dengesiz büyümesiyle sonuçlanmış, bu durum toplumsal kesimler arasındaki farkları artırmış, işçi sınıfı güçlenmeye, diğer yandan yoksulluk artmaya başlamıştır. Çağlar Keyder'in ifadesiyle 70'ler bir bunalım dönemidir. Kendisi bu dönemi toplumsal sınıflar arasındaki farklılaşmanın hızlandığı, kırsaldan kente gelenlerin istihdamında sorunların yaşandığı, bu kesimlerin marjinalleştiği, ekonomik çelişkilerin keskinleştiği bir dönem olarak anlatır.¹¹⁵ Dünya çapında yaşanan dünya ekonomik krizinin etkisi ve ithal ikameci tedrici sanayileşmenin sonuçları kendisini yoksullaşma ve kutuplaşma olarak gösterir. 1970'de yüzde 6,7 olan enflasyon yıl 1980'e vardığında yüzde 107,2'ye kadar yükselen bir eğilim sergiler.¹¹⁶

Bu çelişkilerin yakıcı biçimde deneyimlenmesi ya da gözlemlenmesi siyasi yönelimlerin belirmesinde etkiye sahiptir kuşkusuz. Ancak öte yandan siyaset sahnesinde yaşananlar muhtemelen sosyalist bir dünya görüşünün benimsenmesinde, ortak bir zihin evreninde ortaklaşmada daha etkili olur. Zira 70'ler Türkiye siyasi açıdan da bunalımın tavan yaptığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Sendikal hareketin güçlenip siyasallaştığı dönemin karşı kutbunu iktidar kanadında yaşanan istikrarsızlık oluşturur. Koalisyon hükümetlerinin birbiri ardında geldiği bu dönemde sağ içinde yeni yapılanmalar ortaya çıkarken Cumhuriyet Halk Partisi Bülent Ecevit'in başkanlığa gelmesi ve ortanın solu şiarının benimsenmesiyle sosyal demokrat bir kimliğe bürünmeye başlar. 1967'de DİSK kurulur, Türkiye İşçi Partisi (TİP) Meclis'te temsiliyet kazanır ve Türkiye tarihinin en önemli işçi hareketlenmelerinden biri olan 15-16 Haziran işçi eylemleri yaşanırken THKO varlığını ilan eder.

70'ler dönemeci diğer yandan büyük ve yakıcı tarihsel olaylara da tanık olur: 1968'e gelindiğinde hükümette Adalet Partisi ve Süleyman Demirel vardır. 1965'te Alparslan Türkeş liderliğinde kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1969'da

¹¹⁴ Akt. Demet Lüküslü, *Türkiye'de Gençlik Miti*, (İstanbul:İletişim, 2009), s. 53.

¹¹⁵ Çağlar Keyder, "İktisadi gelişme ve Bunalım: 1950-1980", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. I. Schick ve A. Tonak, (İstanbul:Belge, 1990), s. 321-322.

¹¹⁶ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2014), Ek 4, s. 514.

Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşürken 1970'de Necmettin Erbakan önderliğinde Milli Nizam Partisi kurulur ve kapatılmasının ardından 1972'de Milli Selamet Partisi adını alır. 70'leri etkileyecek esas olay ise 12 Mart 1971 muhtırası olur.

12 Mart tarihinde Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler, cumhurbaşkanı ve Meclis'e verdikleri muhtırada “anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklardan” bahsederken hükümetin gerekli önlemleri almaması durumunda yönetime el koyacağı “uyarısını” yapar.¹¹⁷ Süleyman Demirel'in AP hükümeti istifasını verirken eski CHP'li Nihat Erim başkanlığında bir geçiş hükümeti kurulur. Ordunun baskısı altında özellikle sola yönelik baskılar ve tutuklamalar yaşanır. Muhtıra sonrası başlatılan Balyoz Harekatı çerçevesinde birçok aydın, sosyalist, gazeteci tutuklanır; birçok genç silahlı çatışmalarda ölürken Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam edilir. THKO'lu Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alparslan Özdoğan Nurhak Dağları'nda öldürülürken 1972'de Mahir Çayan ve THKP-C ve THKO üyesi on militan Kızıldere'de öldürülür.

Ancak yeni kurulan hükümet istenen reformları gerçekleştirememiş, 1973 seçimlerinde daha önce ortanın solu şiarını benimsemiş olan CHP yüzde 33,3'le en çok oy alan parti olmuştur ve CHP-MSP koalisyonu kurulur; bu koalisyon yerini 1974 yılında AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi ortaklığında kurulacak Milliyetçi Cephe'ye kadar devam ettirir. Bu dönem özellikle MHP'nin devlet kadroları içine yerleşikleşme süreci olarak yaşanır. Bu durum siyasal çatışmaların yoğunlaşmasına da zemin hazırlar: 1975'te 35 kişi, 1976'da 108, 1979'da 319 kişi siyasi cinayetlerde can verir.¹¹⁸

1 Mayıs 1977 katliamı ise özellikle sol ve sendikal hareketlere yönelik en büyük saldırılardan biri olarak yaşanır. DİSK önderliğindeki 1 Mayıs kutlamalarında 32 kişi ölürken toplumun buna tepkisi 1977 seçimlerinde CHP'nin oyların yüzde 41,4'e yükselmesi olur. Hükümet bunalımının ardından ikinci MC dönemi AP, MSP ve MHP ittifakıyla kurulur. Artan istikrarsızlık karşısında düşen hükümetin yerine CHP 1978'de bir hükümet oluşturur. Yaşanan şiddet ortamı bir iç savaşa dönüşürken¹¹⁹ 1978'de 1095, 1979'da 1362 kişi can verir. Maraş ve Çorum katliamlarıyla çatışmalar farklı bir boyuta gelirken siyasi suikastler baş gösterir: DİSK başkanı

¹¹⁷ 12 Mart 1971 muhtıra metni, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971.

¹¹⁸ Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, “Sonuç”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 391

¹¹⁹ Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak, s. 392.

Kemal Türkler ve Nihat Erim gibi isimlerin öldürülmesiyle şiddet tırmanırken 12 Eylül 1980’de askerî darbe yaşanır.

Bu dönemi sol siyasetler ve 78 kuşağını oluşturacak gençler açısından değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan tarihsel ve toplumsal bağlamın oldukça sert ve çalkantılı olduğunu söylemek mümkün. Nesnel olarak 78 kuşağını kuran olaylar 12 Mart’tan sonra, ama esas olarak 12 Mart’ta tutuklananların siyasi ayla serbest bırakıldığı 1974 yılından itibaren silahlı mücadelenin doğuşuyla birlikte başlayan ve 80 darbesine kadar uzanan tarihsel döneme ve sosyal koşullara denk gelir. Bu dönemselleştirmenin nedeni, söz konusu kuşağa mensup olduğunu söyleyen bireylerin ilkgençliklerini ve kurucu deneyimlerini bu yıllarda yaşamış olmalarıdır. Az önce de söylediğimiz gibi sadece bu yaş skalası bir topluluğu kuşak olarak tanımlamak için yeterli olmasa da ilkgençlik deneyimleriyle kuşak kavramsallaştırmasının örtüştüğü kabul edilir.

Kuşağın paylaştığı tarihsel toplumsal kesitte solun yükselişi gençlerin sosyalist bir kuşak olarak bütünleşmesinde kuşkusuz belirleyici olur: Sosyalist, toplumcu siyasetin ahvali onların hem deneyimlerine yön verir hem de hayat tercihlerini belirler. Bu dönemde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kitleselleşirken dernekler güçlenir.¹²⁰ 1974 sonrası işçi, gençlik eylemleri başlar. 70 sonrasını “yeniden kuruluş” olarak adlandıran Vehbi Ersan, dönemi şöyle aktarır: “Üniversiteliler ilkin 1973 Aralık’ında İYÖKD’yi kurdu ve peşi sıra pek çok şehirde kurulan benzer derneklerde üye sayısı çığ gibi büyüdü. DİSK yeni sendikaların katılımıyla yüz binlerce işçiyi çatısı altında topladı; Milliyetçi Cephe hükümetlerine karşı sol muhalefetin öncü unsuru haline geldi. Türkiye Öğretmenler Sendikası’nın (TÖS) kapatılmasının ardından 12 Mart’ta kesintiye uğrayan öğretmen hareketi TÖB-DER çatısı altında yeniden ayağa kalktı. Örgütlenme ve hak arama mücadelesi toplumun her kesimini sardı.”¹²¹ Öte yandan Ersan solun tablosunu anlatırken 74’te sosyalist solun örgüt veya parti biçiminde değil birçok çevreye bölünmüş olduğunu

¹²⁰ 1960 yılında kayıtlı dernek sayısı 18.958, 1971’de 40.170, muhtıra sonrası, 1973 yılında 18.958’tir. 1980’e varıldığında sayı 54.144’e çıkmıştır. Fikret Toksöz, “Dernekler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 2, (İstanbul:İletişim,1983), s. 365-386.

¹²¹ Vehbi Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, (İstanbul:İletişim, 2013), s. 68.

belirtir ve Ağustos ayında çıkan affın örgütsel yapıların kuruluşunu hızlandırdığını belirtir.¹²²

1970'ler Türkiye solunun, parti çerçevesinde örgütlenme çizgisi izleyen iki büyük kolunu Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) oluşturur. 12 Mart darbesiyle kapatılan ve kadroları cezaevine konan TİP'in yerine 1975 yılında içinde Behice Boran, Tarık Ziya Ekinci gibi isimlerin bulunduğu II. TİP kurulur fakat etkinliği sınırlı kalır. TKP ise İsmail Bilen'in genel sekreterliğe getirildiği 1973 yılından sonraki "atılım" döneminde kitle örgütlerinin, öğrenci hareketinin, sendika hareketinin içinde örgütlenmeye başlar ve dönemin başat aktörü haline gelir. Bu dönem kurulan bir üçüncü parti Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) olur. Başlıca kurucuları arasında Oya Baydar, Ahmet Kaçmaz gibi isimler vardır.

Öte yandan partiler haricinde bu dönem gençlik örgütlenmelerinin ana damarını hareketler oluşturur. Bu iki çizgi arasındaki en temel fark partilerin merkez organları ve komiteleriyle daha ziyade büyük kitle örgütleriyle, öğrenci hareketiyle, sendikalarla ilişki içinde siyaset yürütmesi ve kadrolarının daha yaygın örgütlenmiş olması, merkezin kararlarına bağlı kalmaları ve legal olma yönünde bir istek sergilemeleridir. Öte yandan 78'lilerin ayırt edici örgütlenme deneyimleri hareket geleneğinde cisimleşir. Latin Amerika, Küba ve Vietnam'ı model alan ve silahlı gerilla mücadelesi yürütülmesinin gerekliliğine vurgu yapan, öğrenci hareketi kökenli olsalar da kır ve kent gerillası olarak daha küçük örgütlenmeler biçiminde faaliyet yürüten, merkez-yerel karar alma ağları daha esnek olan türde grupları kapsar bu çizgi.

12 Mart 1971 darbesinin hemen öncesinde, yükselen işçi-sendika hareketinin de etkisiyle üniversitelerde örgütlenen genç kadrolar hareket geleneğinin çekirdeğini oluşturur. Bu başlıkta incelenebilecek hareketlerden ilki TİP çizgisinde kurulan ve ardından TİP'ten ayrılarak Türkiye Devrimci Gençlik federasyonları (Dev-Genç) adını alan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) olur. 1965 yılında kurulan FKF, 1969 yılında yerini Dev-Genç'e bırakır ve üniversite işgalleri ve boykotlarla eylem odaklı sürdürdüğü mücadelesiyle bağımsız bir özne haline gelir.¹²³ Dev-Genç ilerleyen yıllarda gerilla hareketinin ana çekirdeğini oluşturacaktır.

¹²² Vehbi Ersan, s. 65.

¹²³ Ergun Aydınoglu, *Türkiye solu (1960-1980)*, s. 213.

Cephe/hareket geleneğinin 1971 yılındaki devamcıları tüm Türkiye’de, çoğunlukla kentlerde örgütlü olan ve üniversite gençliği içinde geniş bir destekçi kitlesine sahip olan, Latin Amerika modeline daha yakın duran Mahir Çayan önderliğindeki THKP-C, Çin modeline yakın duran, daha ziyade köylülük içinde çalışma yürüten Deniz Gezmiş önderliğindeki THKO ile daha dar çaplı bir etkiye sahip olan İbrahim Kaypakkaya önderliğindeki TİKKO/TKP-ML olur. Bu örgütlenmelerin liderleri ölse de kadrolarının 1974 affıyla cezaevlerinden çıkmasıyla yeniden örgütlenme dönemi başlar.

1974 süreci hareket geleneği açısından kitleselleşme dönemi olarak yaşanır. 12 Mart’la kapatılan Dev-Genç, illegal olarak varlığını sürdürürken 1975 yılında Devrimci Yol hareketine dönüşür. Dev-Yol THKP-C geleneğini tümüyle sahiplenirken 1975’ten itibaren varlık gösteriyor olmasına rağmen resmen kuruluşunu 1 Mayıs 1977 tarihinde açıklar ve aynı tarihte *Devrimci Yol* dergisini çıkarmaya başlar. Dev-Yol hareketi Türkiye sosyalist hareket geleneğinin en kitlesel örgütü haline gelir.

1977 yılında Dev-Yol içinden yine aynı THKP-C mirasını sahiplenmekle birlikte teorik-pratik yöntem farklılıklarına sahip iki grup ayrılır. Bunlardan biri yine oldukça geniş bir kitleye sahip olan Kurtuluş hareketi olur. İşçi sınıfı vurgusu daha ağırlıklı olan ve özellikle Kürt sorunu karşısında ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanıyan Kurtuluş hareketinin yanı sıra 1970’lerde daha küçük bir grubu ifade eden Devrimci Sol (Dev Sol), Dev Yol’un İstanbul grubu içinden çıkar. THKO çizgisindeki gruplar da 1974 sonrasında en önemlisi Halkın Kurtuluşu olan birçok örgüte ayrılır.

Toplumsal dönüşümün hızlanmasının ve siyasal çalkantıların kuşakların doğuşunu kolaylaştırdığından, dahası vazgeçilmez bir koşulu olduğundan bahsetmiştik. Bu dönem solun siyasal bir ağırlık kazandığı, farklı örgütlenme pratiklerinin gündeme geldiği, sol siyasetin toplum nazarında bir anlamda meşruiyet kazandığı ve bu etkiyle kitleselleşmeye doğru gittiği bir dönem olarak duruyor. Farklı çevrelerden gençlerin hızla bu atmosferin etkisiyle siyasetle tanışması ve bunu bir yaşam tercihi olarak benimsemesi, dönemin ayırt edici özelliklerinden birini oluşturuyor.

Kendilerini 78’li olarak tanımlayanların yakın dönemli olayları, özellikle şekillenmeye başlayan kendi davalarıyla doğrudan ilgi kurdukları olayları

yorumlama biçimleri, etraflarında bu eski ama yakın olaylara bizzat tanık olmuş insanların varlığı, kendilerini bir anlamda önceki kuşağın mirasçısı olarak görmelerini de getiriyor. Bu anılar doğrudan bir deneyim gibi ortaya çıkıyor. Başta 12 Mart'ın büyük bir etki yarattığını görüyoruz:

12 Mart'ın çok etkisi oldu. O dönemde tam genç oluyorsunuz. Civarda tanıdıklarınız eş dost o son dönemdeki dalgadan etkilenmiş durumdaydı. Akrabalardan bizim birkaç tanesi yükseköğretimdeydi İstanbul'da ve Ankara'da. Yaz tatillerinde ve Şubat tatillerinde onlarla buluşurduk; yani bir etkileşim halindeydik. Lise yıllarında da 12 Mart'ı hatırlıyorum. 12 Mart'ta Batman'daydım. 12 Mart öncesinde duvarlarda yazılan yazılar... 12 Mart döneminde tutuklanan bir öğretmen vardı bizim okulda, 12 Mart döneminin bir ay öncesinde diyalektik materyalizm okurken yakalanan 6-7 tane arkadaşımız vardı. Yani öyle bir politik biçimlenme içerisindeydik. Bir de aile kökeni sebebiyle biraz daha sola yatkın olduğumuz için yani etkilendik sayılır lise döneminde. (Erkek, Ankara SBF- Dev-Yol)

Bir kuşağın oluşum zeminini tanımlamaya çalışırken özellikle 1974 affının yeni bir süreci başlattığını da saptamak gerekiyor. Yeni bir sürecin, yeni bir dönemin insanları olma, yeni olma, bir tarihsel kesiti paylaşma düşüncesinin yavaş yavaş ortaya çıktığını görüyoruz.

Şimdi o dönemde sola ve sol ideolojiye karşı toplumun müthiş bir ilgisi vardı. O rüzgârdan bahsetmiştik az önce. Hem dünyada hem Türkiye'de bir sol rüzgâr vardı. 12 Mart önemlidir. 12 Mart'ta sol için yapılan bir darbe, solun önemli kadrolarının idam edildiği, kitlesel olarak hapsedildiği bir dönem... 12 Mart'tan sonra, 73 ya da 74 affı, tam hatırlamıyorum, afla birlikte çıkan kadroların etkili ve ciddi bir çalışması var. Onun da hakkını teslim etmek gerekir. Biz en başta yığınsal kitle örgütlenmesi dediğimiz yani herkesin kendi okulunda, sınıfında, mahallesinde, çevresinde sol ideolojiyi alabildiğine anlatacak, yayınların okunmasını temin edecek... Zaten çokça dernek vardı. Lokaller, meslek örgütleri, halkevleri, mahalle dernekleri, meslek örgütleri, her mahallede, her yerde çokça vardı. İnsanların gittiği, birbiriyle buluştuğu, yaşamı, hayatı, ideolojiyi tartıştığı mekânlar vardı. Bununla birlikte çok yığınsal ve çok sayıda mitingler oluyordu. (Erkek, İstanbul, İGD)

1974-1980 arasını düşünecek olursak altı yıllık bir sürede bu dünyanın şekillendiğini görüyoruz. Döneme tek bir olay ya da kalkışmanın değil sürekli bir dönüşüm ve kutuplaşmanın damgasını vurduğu görülüyor. Dahası görüşmecilerimiz onları ortak bir kader duygusu etrafında birleştirecek biçimde, topyekûn sağın saldırısı altında olduklarını anlatıyorlar, en azından bu dünyaya dair anlatıların bu saldırıların anısını içinde barındırdığı ve bu anlamıyla kurucu bir etkisi olduğu görülüyor.

Gençtim, gençlik faaliyetlerinde bulundum, gençlik örgütlerinde yer aldım, gençlerin faşizme karşı direnişinde yer aldım. Çünkü ülkedeki egemen sınıfların uşakları çok ciddi anlamda saldırıyorlardı, yani faşistler, onlara karşı direndik. (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Hem kendimizi korumak hem toplumsal mücadelenin içinde yer almanın vermiş olduğu sıkışmışlıkla, dar entelektüel bir kültürle sosyalizm adına, adalet, insan hakları, demokrasi ve yoksulluktan kaynaklanan bir yapı olduğu için bu alanı seçtik. (Erkek, Ankara, GSB)

Kutupların birini sol siyasetler oluştururken diğer yandan sağın militanlaşmasına tanıklık ediyoruz. Bu, Mannheimci izleği takip edecek olursak aynı kuşak durumu içinde olan gençlerin farklı sosyalizasyon süreçlerinden ve farklı deneyimlerden geçerek yine farklı ideolojik tutumlar benimsemesine ve böylece farklı kuşak birimleri oluşturmalarına bir örnek olarak düşünülebilir.

Politik kuşakların şekillenmesini incelerken sadece Türkiye'ye özgü koşulları değil daha genel çaplı olayları da göz önüne almak gerekiyor. Kuşağın kendi düşünce dünyasını kurarken referans aldığı sayısız örnek de dünya siyaset sahnesinden geliyor. Sağ, Soğuk Savaş'ın da etkisiyle antikomünizmi kendisine dayanak alırken sol dünyada süregiden devrimci kalkışmaların zaferlerle sonuçlandığı, ardından darbelerin peş peşe geldiği, üçüncü dünyanın bir model olarak hâlâ ortada durduğu, bu dalganın sosyalistler arasında yarattığı özgüvenin yüksek olduğu bir dünyaya bakıyor. Reel sosyalizm deneyimlerinin henüz sonlanmadığı, dahası Küba gibi başarılı bir devrimci sürecin devam ettiği, gerilla hareketlerinin ve silahlı mücadele deneyimlerinin ağırlığıyla şekillenen bu dünya içinde solun yükselişi, sosyalist bir kuşağın oluşum zemininin parçasını oluşturuyor.

Bu noktadan hareketle, bir sonraki başlıkta 78 kuşağının potansiyel bir kuşak olarak ortaya çıkışını mümkün kılan bu toplumsal koşullar çerçevesinde gençlerin nasıl sosyalleştiklerini ve siyasetle nasıl tanıştıklarını ele almaya çalışacağız. Aile ve yakın çevrenin kendilerine aktardığı toplumsal ve siyasal normları, değerleri nasıl içselleştirdiklerini ve bu sayede ortak bir dünya görüşünün nasıl şekillenmeye başladığını, karşılaştıkları kültürel ortamlarının bir kuşak birimi oluşturmak üzere onları nasıl ortak bir bilince yönlendirdiğini, ardından farklı örgütsel deneyim mekânlarında, liselerde, üniversitelerde ve mahallelerde siyasetle ilk karşılaşma deneyimlerinin onlarda ayrı bir kuşak bilincinin ortaya çıkmasını sağlayacak zemini nasıl oluşturduğunu, bunların sonucunda ortak bazı kurucu değerlerin nasıl şekillendiğini göstermeye çalışacağız.

3.3. Aile ve Yakın Çevrede Sosyalleşme, İlk Siyasallaşma

Kuşak bütününe tarihsel-sosyal birliğin ortak kaderine iştirakle nitelendiğinden, toplumsal ve entelektüel içeriklerin, aynı kuşak durumu içindeki bireyler arasında bir bağ oluşturduğundan bahsetmiştik. Bu bağlam çerçevesinde 15-20'li yaşlarını yaşamakta olan gençlerin ilk sosyalleşme ve siyasallaşmalarının elbette aile ve yakın çevrede gerçekleştiğini görüyoruz. Politik bir kuşağın mensupları olarak nitelendireceğimiz bireyler siyasal ve toplumsal norm ve değerleri öncelikle bu çerçevede öğreniyorlar. Bu nedenle öncelikle aile ve yakın çevrenin siyasal tutumların şekillenmesinde nasıl bir etkiye sahip olduğuna bakmamız gerekiyor.

Bu özel tarihsel kesitte görüşmecilerimizin tümünün ifade ettiği olgu, bu dönemde ilk gençliklerini yaşıyor olmaları, çevrede gelişen her şeye karşı bir duyarlılık sergilemeleri... Karl Mannheim'ın ifadesiyle, "İlk gençlik deneyimleri, kişiliğin, hafızanın en derinine yerleşerek birer sabit, birer çerçeve halini alır. Kişinin hayatı boyunca edindiği deneyimler, karşılaştığı olaylar, bu deneyime referansla kişinin hayat hikâyesinde yer bulur."¹²⁴ Haliyle bu gençlik döneminin hızlı ve yakıcı olaylarına dair tanıklığın, kişinin tüm hayat hikâyesini belirlemiş olması anlaşılır bir durum. Görüşmecilerimizin siyasetle tanışma yaşının, az önce Mannheimcı kuşak

¹²⁴ Karl Mannheim, s. 23.

teorisini anlatırken de ifade ettiğimiz gibi düşük olduğunu görüyoruz: 70’lerin başında on beş ila yirmili yaşlarını yaşıyorlar. Bu dönemin sosyalist hareketlerinin, kendisini 78 kuşağı olarak adlandıranların mensup olduğu militan hareketlerin hitap ettiği kitlenin de, örgütlediği çevrenin de gençlerden oluştuğu söylenebilir. Dahası dönemin Türkiye’si de toplumun yüzde 60’ının 25 yaşın altında olduğu, oldukça genç bir toplum.¹²⁵

Bu ilkençlik dönemi içerisinde siyasetle tanışmada, daha doğrusu toplumcu, toplumun sorunlarını dert eden bir dünya görüşüyle şekillenmede genel olarak ailelerin, çevrenin önemini saptayabiliyoruz. Siyasal sosyalizasyon konusunda çalışmalarıyla tanınan Daniel Gaxie’ye göre de “Siyasal sosyalizasyonla ilgili çalışmalar, özellikle çocuk ve gençler söz konusu olduğunda, ailenin, etkileri tüm yaşam boyunca devam edecek bir sosyalizasyon aracı olduğunu kabul eder.”¹²⁶ Burada aile ve yakın çevre, bir siyaseti öğreten kurum olarak değil, bir değerler bütünü’nün cisimleşmiş örneği olarak öne çıkıyor.

1970’lerin ortalarında üniversite öğrencilerinin profilini anlatırken Demet Lüküslü bu gençlerin ailelerin genellikle memur, asker ve bürokrat kökenli olduğundan bahseder.¹²⁷ Görüşmecilerimizin aile kökenleri genel olarak orta sınıf olmakla birlikte, pek az olsa bile işçi ve köylü sınıflardan gelenler de mevcut. Öte yandan onları ortaklaştıran kökensel zemin yakın çevrede, arkadaş çevresinde ya da doğrudan ailede sol, sosyal demokrat bir dünya görüşünün hâkim olması ve bu eğilimin “demokrat” tabiriyle ifade bulması:

Ailem, direkt bir siyasi yapı içinde değildi ama demokrat insanlardı. Dolayısıyla arkadaşlarının, çevrenin etkilenişi vardır. Bir de o zaman tabii daha böyle bir Deniz Gezmişler, Mahir Çayanlar, Kızıldereler şeyiyle... ve bu hep evimizde konuşuldu. Babam din adamıydı ama çok açık görüşlüydü. Yani ö dönemin CHP’sinde yer alırdı. Ta Urfa’dan gelenek olarak öyle gelmiş biriydi. Onun için evde hep bir demokrattı, yani din şeyi hiç esmedi bizde evde, havası. Babamız devlet memuruydu. Demokrat bir aile içinde yetiştik. Bu konular hep konuşulan, hep duyarlı olunan konulardı. Daha çok

¹²⁵ Özcan Köknel, *Türk Toplumunda bugünün gençliği*, (İstanbul:Bozak, 1970), s. 6. Akt. Lüküslü, s. 59.

¹²⁶ Daniel Gaxie, “Appréhensions du politique et mobilisations des expériences sociales”, *Revue française de science politique*, 2002, 52-2-3 , s. 145-178, (s. 148).

¹²⁷ Lüküslü, s. 61.

da böyle demokrat ve sol kesimden komşularımız vardı, onun için daha çok sola bir eğilim, soldan duyumlar vardı. Ve biraz da ailede çok insani bir yan vardı. Hani yoksulluğun kader olmadığı [gibi], toplumsal anlamda adaletsizlikler falan da çok konuşulduğu için daha sol tandanslı bir şey esti. Ve ben kendimi solcu olarak deklare ettiğim zaman lise yıllarındaydım. (Kadın, Ankara, Lise-Der/Dev-Yol)

Görüşmecimizin belirttiği gibi dönemin ileri güçlerine yakın duran bir aile çevresinin varlığı sol duyarlılığın şekillenmesinde belirleyici bir etken durumundadır. Ailede ya da yakın çevrede mutlaka siyasal bir örgütlenme deneyimi olması gerekmediğini, haksızlığa ve adaletsizliğe karşı duruş biçiminde ifade bulan bir eğilimin varlığının daha önemli olduğu görüyoruz. Yani yakın çevrenin esasen sola dair değerlerin aktarımını sağladığını söylemek mümkün. Buna değerler sosyalizasyonu diyebiliriz. Bu değerlerin ve kültürün aktarımı, “üstü örtülü” [*latent*] biçimde bireyin düşünce ve değer dünyasının oluşmasını sağlıyor.

Babam CHP’liydi. Çocukluğumu düşünürseniz, eve her gün en az iki üç tane gazetenin geldiği bir evdi. Haksızlıklara karşı duran bir insandı. Bize felsefesi şu olmuştur: Haksızlara karşı durmanız, susmamanız gerekiyor olmuştur. Lise yıllarında da şöyle olmuştur: O zaman çevrenizdeki insanların siyasi düşüncelerini çok ciddi değerlendirmemiz, yapı olarak, yaş olarak düşünürseniz, pek mümkün değil ama sonra bir şeyleri ayıklamaya başladığınızda, hayata duruşları farklı olan, hayata bakışları farklı olan, ayakları üzerinde duran farklı ağabeylerimiz, ablalarımızın ya da yaşlılarımızın anne babalarının sol düşünceye daha yakın olduklarını fark ediyorsun. (Kadın, Uşak, Dev-Yol)

Bizim aile çevremizde insanları sevmek, fakir-zengin ayrımı yapmadan onlara saygı göstermek, haklıdan yana olmak, güçsüzleri ezmek, emeğe değer vermek, doğru ve dürüst olmak, vatanını sevmek hep sahiplenilen değerlerdi. Bütün aile fertleri ve akrabalarım bu değerlere sahipti. Dünya olaylarıyla, ülke sorunlarıyla ilgilenme macerama böyle bir aile ortamına yetişerek başlamıştım.¹²⁸

¹²⁸ Mehmet Hakkı Yazıcı, *Koca Bir sevdâyı Yaşadığımız*, (Ankara:Dipnot, 2013), s. 54-55.

Haksızlığa, adaletsizliğe karşı duruş, daha genel bir ifadeyle hayata dair bir duruşa, bir tutuma sahip bir ailede büyüyen gencin bu değerleri kendi hayatına da yansıttığını, henüz çok genç yaşta bu değerler doğrultusunda tercihler yaptığını görmekteyiz. Evdeki, yakın çevredeki kültürel ortam, siyaset tartışmalarının varlığı görüşmecilerin sıklıkla dile getirdiği bir olgu olarak duruyor. Haksızlığa karşı duruş olarak tabir edebileceğimiz bu tutum genel anlamda tüm bir 70'leri tarif eden duygu aslında. Ertuğrul Kürkçü'nün de ifade ettiği gibi "sömürüye karşı mücadelenin haklılığı duygusunun yaygın olması"¹²⁹ hem 68'lilerin hem de 78 kuşağının ruhunu yansıtan bir cümle ve elbette bu kuşağın gençleri de bu şiarın etkisiyle büyüyorlar.

Bu sola meylin bilinçli bir şekilde, bir planlı, programlı eğitim biçiminde deneyimlenmediği yani yakın çevrenin bilinçli bir örgütlenme çabası içinde olmadığı, daha ziyade bu kuşağı oluşturacak insanların içine doğdukları bu demokrat havayı teneffüs etmelerinin onları etkilediği görülüyor. Gaxie'nin ifade ettiği gibi: "Bu değerlerin içselleştirmesi hal ve tavırların, düşünme ve eyleme tarzlarının (az çok) öğrenilmesinden geçer."¹³⁰ Genç hatta çocuk denecek yaşta içine doğulan bu dünya, toplumcu bakış açısının bir kişilik özelliği olarak yerleşmesinde kuşkusuz etkili olmuş. İlkgençlik çağının idolleri, benimsenen değerleri temsil eden kişilerden ve elbet yakın çevreden seçiliyor:

Tabii babam idoldü benim için. 1960'ta 9 Eylül'de babam tutuklandı. Babamla birlikte bütün ailede dokuz kişi tutuklandı: babam, iki amcam, dedem, annemin ve babamın dayısı ve amcası, çünkü annemle babam akrabadırlar; ondan sonra babamın amcası kuzenleriyle birlikte dokuz kişi tutuklandılar. Bir ay tutuklu kaldılar. O atmış şeyinden sonra ve bir ay boyunca onların nerede olduğunu bilemedik. Ben o çocukluk zamanında babamın yerini öğrendikten sonra o çocukluk masumiyetini kullanarak geceleri şeye giderdik, askerî garnizonun olduğu yere, orada askerler bana bir şey demezlerdi ve gider babamla görüşürdüm. (...) Çocukluğum kullanılıyordu ama iyi bir şey için ve ben babamla konuşuyordum; sakal bırakmıştı o zaman, sakalları hep batardı bana ama hiç rahatsızlık

¹²⁹ "Kızıldere Katliamı... Ertuğrul Kürkçü ile röportaj" (Emine Özcan), *Sol Defter*- 31 Mart 2013, <http://www.soldefter.com/2013/03/31/kizildere-katliami-ertugrul-kurkcu-ile-roportaj-emine-ozcan/>

¹³⁰ Daniel Gaxie, s. 148.

duymazdım. Bana anlatırdı bazı şeyleri; mesele şu, şöyle olacak diye ve ben sınıfta yeni okuma yazma öğrenen bir çocuk gibi çok dikkatle dinler, hepsini kafama yazardım. O zaman 60 askerî darbesi olduğu zaman ben dokuz yaşındaydım. O zaman hayatımın ilk rüşvetini verdim, bir askere, çavuşa verdim. O zaman Samsun sigaraları çıkmıştı, o zaman çok kıymetli şeylerdi bunlar, filtreli sigara Samsun yeni çıkmıştı. Bir de bizim evde siyaset çok olduğu için biz farkında olmadan siyasi olmuşuz... (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Siyasetle ilişkilene, tanışma konusunda, ailede özellikle yukarıda gördüğümüz gibi babanın, ağabeyin, daha genel bir ifadeyle aile içindeki önceki kuşakların etkisi görülüyor: Aile Halbwachsci anlamda hafızanın toplumsal çerçevelerinden birini oluşturur ve ailedeki üst kuşaklar hafızanın bilinçli ya da bilinçsiz aktarımında başat roldedir.¹³¹ Aile ve yakın çevrede üst kuşakların kendilerine aktardığı deneyimlerin onları birer örnek haline getirdiği ve hayat tercihlerinde bu aktarımların büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Çünkü gençliğin verdiği şeyle, büyüğü önünüzde lider olarak görüyorsunuz. Mesela ben dayımı nasıl kendime bir lider olarak seçtiysem, onları da o şekilde görüyorduk. Ne hatalı, ne hatasız, onlardan öğreniyorduk biz her şeyi. Çünkü o yıllarda televizyon biliyorsunuz sadece bir kanal vardı. TRT 1 vardı. Başka hiçbir kanal yoktu. Televizyonda gördüklerinle ağabeylerimin anlattıkları arasında dağlar kadar fark oluyordu. İşte orada çıkıp da televizyonda söylenenler haklı ama ağabeylerimiz daha bize haklı gibi geliyorlardı. Çünkü onları şey olarak görüyorduk. Onları biz önder olarak görüyorduk. (Erkek, İstanbul, Devrimci Gençlik Birliği)

Aile içerisinde benden büyük yeğenlerim vardı. Sonraki yıllarda, onlar daha erken politize olmuşlardı; onların önemli bir etkisi ve katkısı oldu. Bilinç düzeyinin gelişmesi anlamında... Sonra 74-75 yılları, Küçükçekmece'de... Küçükçekmece anılarının çok olduğu bir bölge... Benim ilkgençlik dönemlerim, politikanın çok yoğun olduğu bir dönem... Orada politik olan arkadaşlarla tanıştım. (Erkek, Ankara, Halkın Kurtuluşu)

¹³¹Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Beşinci bölüm.

Oldukça siyasallaşmış bir toplumsal-tarihsel bağlam içinde, çevrede bir ağabeyin, bir yakının benimsediği siyasal tercihler, öte yandan bu ağabeylerin yakın dönemde yaşadıkları, görüşmecilerin ister tanık olarak ister dinleyerek öğrendiği olaylar kuşak durumunun oluşumunu destekliyor. Bu noktada 68 olaylarının anısının hâlâ çok canlı olduğunu gözden kaçırmamak gerekiyor. Bu dönemde yaşanan olaylara doğrudan tanıklık etmemiş olsalar da 78'li olarak tanımlayacağımız topluluğun üyelerinin ilköğrenciliklerinde yakın çevreden bu olaylar hakkında bilgilenmiş oldukları anlaşılıyor. Sola, topluma dair duyarlılıklarla birleşen bu bilgi, kendilerinin tıpkı önceki kuşaklar gibi bir mücadele içine girmesine zemin hazırlıyor. Aile ve yakın çevrede bu önceki politik kuşaktan gelen insanların varlığı, ilk siyasallaşmanın kilit figürlerine dönüştürüyor onları:

Tabii ailem demokrat bir ailedir. Abim 68 kuşağından gelmedir. Abim de yani öğrencilik yıllarında, sonra öğretmen oldu falan, yani onun da etkisi olmuş olabilir. Bizzat demiyorum ama ağırlıkla benim için daha etkili olan bir kişi Hasan diye bir akrabam. İstanbul'da okuyordu kendisi, Denizli Yurdu'nda kalıyordu. Ben İstanbul'u kazandığım zaman direkt onun yanına gittim. Onun etkisi daha fazladır, öyle diyeyim. Yani abimin de vardır mutlaka etkisi, yok diyemem, ama özellikle onun daha çok etkisi vardır. O zamanlar Maliye Muhasebe Yüksek Okulu vardı Beyazıt'ta, orada okuyordu. O daha eski girişli, 74 olabilir, 75 olabilir girişli. İşte 1981 sonu veya 82 başıydı o zamana kadar faaliyetler içerisinde İstanbul'da, Anadolu'da, Karadeniz'de... (Erkek, İstanbul, Devrimci Gençlik Birliği)

Dayım Türkiye İşçi Partisi genel sekreteriydi o zaman. Sait Çiltaş diye bir adam. Annemin küçük kardeşi... TİP'ten Kars milletvekilliği adaylığını koydu ama kazanamadı. 71 darbesi olduğunda tutuklanmıştı. İşte idamla yargılandı, sonra Denizler asıldı yerine. Dayımın Samsun'a etkisi, öğretmenler derneğini açmaya gelmişti, onunla öyle tanıştım. Solla da böylece tanıştım. Böyle başladı. Mahallede solcu olduğumuz biliniyordu... Samsun'a gelip gidiyordu. Behice Boranlar, TİP'in bütün kurmayları bizim evden geçmiş sanırım. (Erkek, Ankara, TİP)

Anne Muxel, genç kuşakların siyasetle tanışması sürecini iki düzeyde inceler. Biri miras, diğeri ise deneyimdir. Her yeni kuşak miras aldığı bir siyasal kültürle ve aynı

zamanda “içinde yer aldığı tarihsel ve siyasal konjonktüre özgü koşullarla” şekillenir.¹³² Bu anlamda aile ve yakın çevrenin siyasal kültürü kadar 68 mirasının aktarımının (veya tanıklığının) belirleyici olduğunu gördük. Bu noktada sadece ailenin ve yakın çevrenin değil bu öncü kuşağın kilit figürlerinin de, 68 kuşağı ile 78 arasında bir tür geçiş niteliği taşıdığını söyleyebileceğimiz Mahir Çayan, Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya gibi isimlerin de gençlerin benimsediği değerlerin örnekleri olarak öne çıktığını görüyoruz.

Benim bir de amcaoğlum vardı bu olaylara karışmış, 71’de Mahir Çayan’larla birlikte olan, Efraim Elrom davasından yakalanan, Necati Sağır diye... 71’de. O da meşhurlardandır. Benim abim yoktu, ben onu abi gibi severdim. Dolayısıyla o nereye giderse ben de onun peşinden giderdim. Bizim Karadeniz’de bir deyim vardır, böyle balıkçı motorları vardır, onların büyükleri olur, bir de arkada küçük bir kayık olur. Ona da patalya derler. Bana da Necati’nin patalyası derlerdi küçükken. Necati abi neredeyse Gökhan da oradadır veya Gökhan neredeyse Necati oradadır. Peşinden ayrılmazdım. O sporcu oldu, sporcu olduk; o devrimci oldu, devrimci olduk. Onun peşinden gittik. Ortaokulda şey vardı, onu anlatacağım. Böyle bir sempatimiz oldu, böyle bir abimiz olduğu için. O zaman Dev-Genç vardı, 68 grupları filan vardı, onlar abilerimizdi. Bir de onlar Devrimci Liseliler grubu kurmuşlardı. Biz de o zaman Hukuk-Siyasal fakültelerine filan giderdik onları dinlemeye. Onlar bizi işte örgütlediler böyle. Biz de Devrimci Liseliler grubu kurduk. Biz de lisede öyle faaliyet yürütüyorduk. (Erkek, İstanbul, Dev Lis)

Burada bir mirası bilinçle sahiplenmekten farklı bir durum söz konusu. Bu mirasın daha çok haksızlığa karşı mücadele duygusuyla, adalet değeriyle birleşerek, bir hissiyat olarak benimsendiğini görüyoruz. Haksızlığa karşı durmak, adalet peşinde olmak, bu kuşağın zihin ve duygu dünyasını şekillendiren başlıca değerler ve bunlar daha o dönemde, özellikle de bir önceki kuşağın önderlerinin katliyle özdeşleştiriliyor. Bu özdeşleşmede ise duygusal yoğunluk göze çarpıyor:

Cihan abi öldürüldü mesela şeyde, Deniz abi idam edildi. Mahir Çayan, onları tanımıyordum ama inanın insanda şöyle bir duygu uyanıyor; sizin insanları

¹³² Anne Muxel, “L’engagement politique dans la chaîne des générations”, Revue Projet, 2010/3, sayı 316, s.60-68, (s. 60).

tanımanız önemli olmuyor. Onlar haksızlığa uğradıkları zaman siz o insanları sahipleniyorsunuz; çünkü siz de bir insansınız sonuçta. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Ben tabii o dönemde 68 ve onun bir öncesi aslında tabii yani Halkın Kurtuluşu, yani özellikle Denizler'in örgütü olduklarını, Denizler'in devamı olduklarını bildiğim için ben o şeye katıldım. Ama ondan önce de şeydi mesela yani Denizler'in asılması, daha önce de sohbetimizde ifade etmiştim mesela şey diyorlardı, şu anda işte bulunduğumuz evin işte diğer odasında mesela o gün, eskiden havadis derledi, bir radyo, televizyon yoktu o zamanlar, televizyonumuz yoktu. Radyoda Denizler'in asılmasını işte yani duyduğumuzda, babamların, işte o anda evde olan herkesin böyle gözyaşını hatırlıyorum. Yani Deniz'in asılması, işte bunlar bizim çocuklarımız, bunlar işte haksızlığa karşı insanlar, bunlar ülkeyi kurtaracak doğru insanlardı. Tabii 12 Mart, şey yani Denizler'in asılmasından sonra tabii ki politik örgütlenmeler oluşunca, ben o ilk gençlik yıllarımda, biraz da tabii hani o rüzgârlar, hani ergenlik ya da gençlik şeylerindeki o süreçte, ben gönüllü olarak katılmışım. Yani birilerinin beni özel olarak hazırlaması ya da etkilemesi gerekmiyordu. Ben zaten okuma alışkanlığımdan hareketle, sol siyasal yapılara katıldım. Ben solun, yani o dönemdeki geleneksel anlamdaki söyleyeyorum, solun bütün hani dergilerini, fikirlerini ben esas olarak kendim okumuştum. O okumaya olan merakımdan kaynaklanan bir şey. Benim altyapımda olan bir şeydi. (Erkek, Ankara, Halkın Kurtuluşu)

Kısacası, 78 kuşağını oluşturacak bireylerin siyasi kavramlarla, toplumcu bir düşün dünyasıyla tanışması daha ilk gençlik döneminde hatta çocuklukta bilinç düzeyinden önce duygusal düzlemde başlıyor, içselleştirilmiş değerler biçiminde vücut buluyor. Toplumsal sorunlara duyarlı ailelerden ya da çevrelerden gelen bu gençler ailede, genel olarak siyasallaşmış bir toplumun küçük çevrelerinde, yani örneğin mahallelerde, aile meclislerinde vb. sola dair kavramlarla karşılaşıyorlar. Bu noktada 78'lilerin anne babalarının 60 ihtilalinin mirasçısı, ağabeylerinin ise 68 mirasının taşıyıcıları olması son derece belirleyici. Genel anlamda bir mücadele içinde şekillenen bir ortamda büyüyen bu gençlerin ideolojik yönelimlerini bu doğrultuda yapmasının, ülkede yaşanan sol yükselişin de etkisiyle çoğu zaman kaçınılmaz

olduğu görülüyor. Mannheim'ın da ifade ettiği gibi “Aynı kuşağa ya da yaş grubuna mensup olmak, bireylerin sosyal ve tarihsel süreçte eş konumları paylaşımlarını sağlar ve böylece onların belirli birtakım potansiyel deneyimlerle karşılaşmaları imkânını yaratır ve onların karakteristik düşünme ve deneyim tarzları edinmelerine olanak sağlar.”

Sosyal köken ve gelişme açısından benzer konumlara sahip olan görüşmecilerimiz açısından sol değerlere açık bir çocukluk, ilköğrenlik geçirmiş olmak, ilerleyen yıllarda okullarda, mahallelerde karşılaştıkları siyasal atmosfer içinde kendilerini solda tanımlamalarının, “haksızlığa karşı durmak” gibi özetlenebilecek benzer düşünme biçimleriyle donanmalarının da imkânını yaratıyor.

3.4. Sol Fikirle Tanışma: Kitap ve Dergi Kültürü

Ailenin, yakın çevrenin oluşturduğu atmosfere eklemlenen bir diğer unsur, kültürel ürünler olarak karşımıza çıkıyor. İlköğrenlik döneminin siyasal sosyalizasyonunda okuma kültürünün önemli bir yeri olduğu görülüyor. Küçük yaşlarda, yine yakın çevrede, ailede ya da okulda ağabeylerin, hocaların onlara aktardığı okuma kültürü dünya görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir role sahip. Bu noktada özellikle 68 kuşağının mirasçıları, okuma ve öğrenmenin toplumsal bir duyarlılık olarak benimsenmesinde başlıca figürler olarak karşımıza çıkıyor:

Kitap okumayı bana ortaokul son sınıfta edebiyatçı Reşit Hoca sevdirmişti. (...) Üç Kemal olmadan edebiyat olmaz, derdi. Ama üçü de ders kitabında yoktu, yasaktı. Bahsettiği üç Kemal: Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir'di. İnce Memed'i, Hanımın Çiftliği'ni, Devlet Ana'yı ve üç Kemal'in diğer birçok kitabını, hatta Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü, İrazca'nın Dirliği, Onuncu Köy ve Mahmut Makal gibi diğer yerli yazarların birçok kitabını lisede okudum. Üniversitede Maksim Gorki'nin Ana, Ekmeğimi Kazanırken ve başka kitaplarını, İlya Ehrenburg'un Fırtına, Dipten Gelen Dalga, Paris Düşerken üçlemesini, Dimitri Dimov'un Tütün'ünü, lisede ve üniversitenin ilk yıllarında okumuştum. Ama artık romanlar yetersiz

geliyordu. Marx'ı, Engels'i, Lenin'i, Mao'yu okuyorduk. Tabii, Kurtuluş Sosyalist Dergi'yi de...¹³³

Araştırmalar göstermiştir ki okullar gibi sosyalizasyon mekânlarında yapılan tartışmalar, toplantılar, dergi ve kitapların okunması siyasetle tanışmanın araçlarından biri durumundadır.¹³⁴ Bu dönemde sayısı çok olmamakla birlikte bazı Marksist klasiklerin Türkçeye çevrildiğini biliyoruz:

İnsanlık dışı, insanlığa aykırı bir sistemin yol açtığı fikrinden hareketle kapitalizme en köklü eleştiriye yöneltmiş olan Karl Marx, ki o zamanlar yavaş yavaş çevrilmeye başlanmıştı, ikinci savaş sonrası dönemde de her türlü edebi yada siyasi eserler çevrilemezdi kolay kolay. Yasaklamalar vardı. Bu yasaklamalar 27 Mayıs sonrası göreceli o demokratik ortamda biraz kırıldı, yani biraz daha serbestleşti. Sosyalizmle ilgili ya da Marksizmle ilgili kitaplar, Marx'ın kendisinin kaleme almış olduğu kitaplar da yavaş yavaş çevrilmeye başlamıştı. Teorik açıdan onlarla tanıştım ve gördüm ki en iyi, en köklü eleştiri ve değiştirilmeye dair en iyi teori Marx'ın teorisiydi. Bu sonuca vardım ve böyle kendimi şey hissetmeye başladım, öyle bir Marksist, devrimci hissetmeye başladım. Adana'dan ayrılıp, üniversiteye geldikten bir süre sonra... (Erkek, Ankara, TİP)

1960'ların sonlarından itibaren Marksist eserler çevrilmeye başlıyor. Örnek vermek gerekirse Sol Yayınları 1965'te sekiz kitap yayımlıyor. Bunlar arasında Marx'ın *Ücret, Fiyat ve Kâr*'ı, Lenin'in *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*'i de yer alıyor. 1966 yılında *Kapital*'i ve Politzer'in *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'ni, Huberman'ın *Sosyalizmin Alfabetesi*'ni, Mao'nun *Teori ve Pratik*'ini yayımlıyorlar. 70'lerin ortalarına gelinceye kadar Marx ve Lenin'in, ayrıca Stalin ve Mao'nun, dahası gerilla mücadelesinin başucu kitapları da yayımlanmış oluyor. Bunlar arasında 1968'de yayımlanan Alberto Bayo'nun, *Gerilla Nedir?* kitabı da var. Yine aynı yıl Ant Yayınları Ernesto Che Guevara'nın *Gerilla Günlüğü*'nü ve *Savaş Anıları*'nı yayımlıyor. 70'lerde *Havana Duruşması*, Lenin'in *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, Marighella'nın *Şehir Gerillası* gibi başucu kitapları yayımlanmış. Bu dönemde yayın yapan diğer yayınevleri Sosyal Yayınları, Köz,

¹³³ Memet Kara, *Ordulu Emin'in Kurtuluş Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2015), s. 62.

¹³⁴ Nathalie Ethuin, "Formation des militants et identité communiste", *Nouvelles Fondations*, 2006/2, s. 49-57, (s. 50).

Ürün, Bilim ve Sosyalizm, Aydınlık Yayınları ve sol örgütlenmelerin kendi yayınları yer alıyor.¹³⁵ Bir kuşağın oluşması için, ortak bir düşünce dünyasının ve temayüllerin şekillenmesinde epey etkili olduğunu söyleyebiliriz bu kitapların:

İşte daha doğrusu aslında, ilk ben okuma yazmayı öğrendiğimde ilk okuduğum kitap Che'nin *Savaş Anıları*'dır. İşte öyle çok sol bir aileydi, yani TİP falan var, sendikacılık falan var biraz ama Che'nin *Savaş Anıları*'nı okumamın nedeni de, bu kitap yasak falan diyorlardı ve ondan sonra ben bu kitabı okudum, aa ne güzel falan diye. Sonra da, mesela o zamanlar Denizler'le ilgili, işte o da altı yedi yaşına tekabül ediyor bu, işte anarşistler – o zaman anarşist deniyordu terörist yerine- anarşistler gelince ne yapılır falan diye evlerde falan tartışılırdı, bizim evde gelse saklarız gibiydi evdeki hava. Hatta çok iyi hatırlıyorum, bir gün böyle gazetede anarşistlere ışıkla haber veren, evdeki ışığı yakıp söndürerek haber veriyor falan diye bir haber okumuştum. Evde tek başıma kaldığımda ışığı yakıp söndürerek haber veriyordum onlara. Ondan sonra ben hatta gene *Hürriyet* gazetesinde Dev-Genç kapatıldı diye yazmıştı. Muhtemelen 60, 70'de Dev-Genç kapatıldı yanlış hatırlamıyorsam. O zamanlar çocuklar kendini genç addeder ya ben gidip evin duvarına kocaman “Dev-Genç” yazdım. Sonra babaannem beni yakalayıp “Başımızı belaya sokacan” diye kaynar sularla yazıyı silip beni de dövdü. İlk Dev-Genç dayağımı da öyle yedim. (Erkek, İstanbul, Dev-Genç, Dev-Yol)

Ya ufak tefek kitaplar. Mesela bize hani, sol üzerine, sosyalizm, sol yayınlar artık yayılmaya başlamıştı. 74 affıyla beraber aslında Türkiye'de bazı, hani, daha önce el altından dolaşan kitaplar, 12 Mart'ta da olan, 12 Mart öncesinde de olan kitaplar yine ortaya çıktı. İşte Taksim Meydanı'na hemen, o Sular İdaresi'nden Beyoğlu'na dönerken, İstiklal Caddesi'ne dönerken o köşe devamlı kitap yeridir. Sol yayınların olduğu yerdi, sergi vardı. Oradan kitaplar almaya başladım, kitap okumaya başladım. Yavaş yavaş... (Erkek, İstanbul, Dev-Yol)

Kitap okuma kültürünün sadece önceki nesilden kendilerine aktarılan bir kültür olmadığı, sosyalist örgütlenmenin de bu zeminde başladığı görülüyor. Öte yandan

¹³⁵ Bu bağlamdaki araştırma Milli Kütüphane veri tabanı kullanılarak yapılmıştır.

siyasi ortamın hızı ve yarattığı acelecilik nedeniyle ancak bazı sosyalist temel metinlerin öne çıktığı söylenebilir:

Siyasi bilinçten çok, çok ilginç bir şeydir, bizim kuşak böyle şey olarak bakılır ama hakikaten çok ciddi bir eğitim çalışması olurdu. Yani şeye başlıyorum diyen büyük bir kısım, mutlaka, olmazsa olmaz bir barajmış gibi *Diyalektik Tarihsel Materyalizm, İlkel Toplumdan Köleci Topluma, Feodal Toplumdan 20. yüzyıla, Ailenin Devletin Özel Mülkiyetin Kökeni, Ekonomi Politiğin Kökenleri* gibi böyle bir beş kitabı okuyarak, ama bilincine çıkararak, tabii bir lise öğrencisi olarak, bir de şimdiki kadar boş değildi hakikaten kuşak, yani ben tarafsızım diyen kuşak bile belki ezberci eğitim bilmem ne deniyor ama kitaplarda okutulan, eleştirel gözle bakabilen... Bilmiyorum, çok daha farklı bir kuşaktı. (Kadın, Ankara, Lise-Der /Dev-Yol)

Kitapların sol görüşlerin şekillenmesinde belli bir ağırlığı olduğu görülüyor, dahası kitap okuma ve okutma olayının bir örgütlenme aracı olduğu da söylenebilir: Kitaplar, kitapçılar, bir neslin etrafında birleşip tartıştığı, örgütlendiği alanlar haline geliyor. Kitap bu anlamda adeta başlı başına bir “örgüt” işlevi görüyor.

O zaman bizim komşumuzda İşçi Partili bir abla oturuyordu. Ben İşçi Partisi vs. gibi bir grup düşünmeden ondan rica ettim. O tanıdığı kitapçıya beni yönlendirdi. O şeye giderek Zafer Çarşısı’nın alt katı o zamanlar hep sol kitapların olduğu bir yerdi, ben giderdim. Oradaki kitabevindeki abi bana, işte “ilk şu kitabı oku,” der bana, ben okurum. Giderim onunla biraz onun üzerinden konuşuruz, “Tamam, şimdi bunu oku,” diyerek işte diyalektik tarihsel materyalizmden başlayarak, ilkel köleci feodal toplum, bir liseli öğrenciye göre şey olan...(Kadın, Ankara, Lise-Der /Dev-Yol)

Hem 12 Mart döneminde hem de sonrasında yasaklı kitapların listelerinin yayımlandığı, kitabın el altından elden ele dolaştırıldığı, birçok kitap nedeniyle yayıncıların davalarla boğuştuğu düşünülünce kitabın neden “örgütün ta kendisi” gibi algılandığını anlayabiliyoruz. Bu ortamda kitapla tanışmak, sol literatüre ait kitaplar okumak bir anlamda solcu olmak anlamına da geliyor ve bir süre sonra siyasal tercihleri belirliyor:

Fikirleri elde ettikten sonra hızlı bir okuma sürecine girmiştım ben, yani işin doğrusunu söylemek gerekirse. Yani bu ve o günkü şartlarda bir Maoculukla bir Lenincilik olayı şeklinde oluyordu. Ben Mao'yla ilgili birkaç kitap okuduktan sonra veya bu yolda olan arkadaşlarımın da görüşlerinden konuşurken veya Lenin'le ilgili kitapları okumaya başlayınca tercihim Lenin'den yana oldu. Yani Maoculuğun işte bir feodal bir devrim, köylülük üzerinden gelen bir devrim sürecini yürütme meselesi ve Lenin'in çağdaş anlamda yani kapitalist bir ülkede işçi sınıfının varlığının ne anlama geldiğini Lenin'in kitapları sayesinde öğrendim. O günkü popüler gençlik örgütleri içerisinde de GSB'yi tercih ettim tekrar. (Erkek, Ankara, GSB)

Kitaplarla başlayan bu siyasallaşma dergilerle, bu kitaplar etrafında yapılan tartışmalarla perçinleniyor. Sadece edebiyat ya da Marksist, Leninist ya da Maoist klasikler değil özellikle Mahir Çayan'ın yazıları çokça okunuyor ve tartışılıyor. Dergiler bu dönem gençlerin siyasallaşmasını hem hızlandıran bir mecra haline geliyor hem de onların siyasal deneyimlerinin bir uzantısı. Bu mecralar, her biri farklı teorik çerçevelerde dünyayı yorumluyor olsa da, gençlerin benzer bir dünya görüşü etrafında, yani daha iyi bir dünya özlemi etrafında birleşmelerine olanak sağlıyor; haliyle bir ortak düşünme evreni şekilleniyor.

Ben öğretmendim. 75'te, 1975'lerden sonra Türkiye'de siyasi harekette ayrışmalar başlamıştı. Yani biz 78 kuşağıyız. O dönemde ağırlıklı Dev-Genç vardı Türkiye çapında ve bunun dışında da az önce saydığımız çeşitli siyasi hareketler vardı. Biz işte bu süreçte tabii kitaplar okuyorduk, arkadaşlıklarımız oldu, herkes taraftar kazanmaya çalışıyordu, ben de Dev-Genç taraftarıyım. Ve o temelde tabii bu sefer bize dergiler geliyordu. O zaman çok miktarda dergiler basılıyordu. Mesela diyelim bir *Devrimci Yol* dergisinin 600 bin tane basıldığı söyleniyordu. Çok ciddi bir rakam... Bugün mesela en fazla bir şeyin 10 bin, 15 bin bir gazete, o kadar basılıyor. Tabii biraz taban olayı... Diyelim ki Fatsa'da 2 bin tane satıyordu, Adana'da kaç bin tane satıyordu, İstanbul'da üniversite öğrencileri, herkes kendi gazetesini, taraftar olduğu gazeteyi alıyordu. Herkes alıyordu, okuyordu onları. Daha sonra işte 12 Mart'la ilgili kitaplar okutuluyordu. Diyelim ki 12 Mart Dev-Genç'in sayıları, Mahir Çayan'ın toplu yazıları, diyelim ki İbrahim

Kaypakkaya'nın anıları veyahutta Deniz Gezmiş'in şeyleri. Bu kitaplar basılmıştı, biz bu kitapları okuyorduk. Özellikle Mahir Çayan'ın bütün yazıları detaylıydı. Diyelim ki emperyalizm üzerine, kapitalizm üzerine, sömürgecilik üzerine, işte uluslararası yeni sömürgecilik teorisi, faşizm, böyle şey, ders notları gibiydi, biz onları okurduk. Daha sonra her hareket kendi taraftarlarına eğitim de yapıyordu ayrıca. Yani nerede yapılıyordu, evlerde diyelim ki komiteler oluşmuştu. Bir komite haftada bir ya da iki defa toplanıyordu. Bir konu belirliyordu, o konu üzerinde tartışılıyordu. Bu şekilde politikaya taraf olmuş olduk. (Erkek, Tunceli, TÖB DER)

Vehbi Ersan 1974-1976 arası örgütlerin ortaya çıkışının dergilerle başladığını, siyasal yapıların dergilerden sonra ortaya çıktığını belirtir. Her derginin bir siyasal grubu temsil ettiğini belirten Ersan süreci şöyle anlatıyor:

Haftalık Kitle gazetesi 1974 Ocak ayında yayına başladı, aynı yılın Haziran ayında savunucu olduğu TSİP kuruldu. Doğu Perinçek ve arkadaşları aylık Aydınlık dergisini 19 Kasım 1974'te yayına koydular, Halkın Sesi ise 15 Nisan 1975'te yayına başladı. TKP'nin aylık yayın organı Atılım yasadışı olarak Ocak 1974'te çıktı, aylık yasal Ürün dergisi Temmuz 1974'te yayına gidi. Türkiye İşçi Partililer önce haftalık Yürüyüş dergisini (15 Nisan 1975) ardından partilerini (1 Mayıs 1975) kurdular. Devrimci Yol'un önceli olan Devrimci Gençlik dergisi Kasım 1975'te, siyasi hareketin yayın organı olarak düşünülen Devrimci Yol dergisi ise 1 Mayıs 1977'de, Kurtuluşçuların aylık Kurtuluş dergisi 1976 Haziranı'nda yayına başladı. THKP-C'liler önceli Militan Gençlik'i (5 Nisan 1976) sonra Halkın Yolu'nu (20 Aralık 1976) çıkardılar. THKO'luların ana grubunun dergisi Halkın Kurtuluşu 2 Şubat 1976'da, Mücadele Birlik'in Emeğin Birliği 1 Kasım 1976'da yayına başladı. TKP (ML)'liler iki ayrı grup olarak Halkın Gücü (daha sonra Partizan) ve Halkın Birliği'ni çıkardılar.¹³⁶

Bu dergilerin birer örgütlenme aracı olduğu, kitaplar gibi bunların da etrafında gelişen siyasal tartışmaların, kişisel siyasallaşma deneyimlerini etkilediği görülüyor. Kitapların ve bu sosyalist dergilerin dolaşımında olduğu mecraların başında, neslin ilk siyasal deneyimlerini yaşadığı üniversiteler geliyor.

¹³⁶ Vehbi Ersan, s. 70.

Politik kitaplar... Okuyorsun, artı, okulda seminerler... Biz Maçka'yı 74 sonrası gördük. Bizim Maçka'yı, İTÜ için Maçka forum yeridir, boykot olduğu zaman gidilir, en büyük salonumuz oradadır. Bütün üniversitenin, Gümüşsuyu, Taşkışla ve Maçka'nın birleştiği yer, Maçka'dır. Herkes Maçka'ya gitti, orada biz, bizim okulu bitiren, işte Harun Karadeniz'i ilk defa orada gördük. Diğer üniversiteden öğrencileri, öğrenci liderlerini ilk orada gördük. Mesela o dönem, Dev-Genç'in en önemli teorisyenlerinden diyelim, ajitatörlerinden Bülent Uluer'i orada tanıdık. *Kapital* denilen, Marx'ın kitabını ezbere bilen bir adam, sayfa sayfa, nokta nokta bilen bir adam, yutmuş bir adamı orada tanıdık. Ha yavaş yavaş bilgiler de almaya başladık. Zeki'nin benim için önemi, bizim bilinç düzeyimiz çok iyi olmadığından, hiçbir zaman bizi çok öne atmadı. Sırf beni değil, diğer arkadaş grubumu da. "Önce öğrenin". Mesela biz yazıya çıkmak istedik gece, şunu yapmak istedik, haydi biz de gelelim afiş yapıştırmaya: "Yok, önce öğrenin." (Erkek, İstanbul, Dev-Genç, Dev-Yol)

Dev-Yol'cuyum ama diğer grupların dergileri de var. Hepsini okuyoruz. Dergiler sıramın ön gözünde. Şimdi öğretmen arıyor, hepimiz de tahtada bekliyoruz. O dönem gündüzlü arkadaşlarımız da vardı. Bir bayan öğretmen bakıyor, bir sürü dergi. Bu arada başka bir arkadaşın çantasından dergi çıktı ve tartışma oluştu ve ben bundan fırsat bularak dergileri alıp çantaya doldurup camdan attım ve aşağıdaki arkadaşlara işaret edip götürmelerini söyledim. Birkaç gün sonra müdür çağırdı beni ve çantayı istiyorum dedi. Ben de öyle bir çantam olmadığını söyledim. Tartıştık ama ben kabul etmedim. Bende bir şey yok dedim. Siz biliyorsanız bulun, gelin ben de suçumu kabul ederim. Dönem dönem okulda olay olduğunda kendilerince bizi disipline çağırıp yazılı ifade alırlardı biz de inkâr ederdik. Yakalanmadığınız sürece inkâr en güzel yoldu. (Erkek, İstanbul, Dev-Yol)

Bir kuşağın oluşumuna baktığımızda yatkinlıkların, eğilimlerin, kısacası bu kuşağı oluşturacak insanların karşılaştıkları ortamlara verdikleri tepkilerin ortaklaşmasının ayırt edici bir etkisi olduğunu görüyoruz. Ayırt edici, çünkü benzer toplumsal siyasal ortam içinde olup sola değil sağa meyledenlerden ya da siyasal bir konum almayı reddedenlerden farklı bir tutum alma söz konusu burada. Bir anlamda aile içinde

örtük biçimde edinilen değerlerin yeni karşılaşılan ortamlarla birlikte bilinçli tercihlere doğru yöneldiğini görüyoruz. Kitap seçimleri ya da dergi çevreleriyle kurulan iletişim bunu bir örneği. Görüşmecimizin sözleri bunu doğrular nitelikte:

Ben zaten okuma alışkanlığımdan hareketle, sol siyasal yapılara katılmadan ben solun, yani o dönemdeki geleneksel anlamdaki söyleyeyorum, sol bütün dergileri, ekonomileri, yani fikirleri ben esas olarak kendim okumuştum. O okumaya olan merakımdan kaynaklanan bir şey. Ee tabii okuduğunuz bir şeyin hani siyasal anlamda da hayata geçmesinin şeyiydi ve bunu da kendime en yakın gördüğüm böyle bir yapıydı. O yapıya yakın olan insanlarla bir şekilde, böyle tesadüfen ya da bilemiyorum, onlar belki de yani onlar tesadüfen benimle karşılaşmadı da ben onlarla tesadüfen karşılaştığımı düşünüyorum. Siyasal yapının içerisinde tercihim yaptım. Tabii o tercihi yapmaktan hiç ama hiç pişman değilim. (Erkek, İstanbul, THKO)

Bu eğilimin bilinçli bir tercih biçiminde ifade edildiğine birçok görüşmecinin anlatısında tanık olduk. Genel anlamda topluma dair düşüncenin filizlenmesi, haksızlığa, adaletsizliğe karşı tavır alma, hem yakın çevrenin benimsediği değerlerin hem de bu çevrenin gençlere sunduğu ortamın, kaynakların bir ürünü gibi görünüyor. Kitap okuma kültürünün ailede ve yakın çevrede aktarılan bir değer olduğunu, dahası dergiler çerçevesinde de devam eden bu kültürün sol örgütlenmelerin araçlarından biri olduğunu gördük.

3.5. Ortak Deneyim Mekânları ve Örgütlenme

Bir dönem gençliğinin kuşak olarak düşünülmesini sağlayacak somut zemini de lise, üniversite, mahalle örgütlenmeleri ile devrimci örgütler oluşturuyor. Mannheim, somut toplulukların varlığının bir kuşağın oluşumunda başat önemde olduğundan bahseder. Keza bu farklı hareketlerin örgütlenme alanları, genel toplumsal siyasallaşmanın da etkisiyle oldukça geniş bir skalada ve 78 kuşağı tam da bunlar içinde pişiyor, gelişiyor. Bu örgütlenme mecraları onları ortak deneyimler etrafında birleştirerek bir kuşak kültürünün zeminini yaratıyor.

Bu anlamda hareketlerin içinde geliştiği örgütlenme alanları birer deneyim mekânları olarak öne çıkıyor ve kuşağın mensupları arasında somut bağlar yaratıyor. Bunlar birer deneyim mekânı haline gelerek kuşağın fikriyatının somutlaştığı, farklı bireylerin yan yana gelerek bir düşünce ve eylem birliği içinde bir arada hareket etmeye başladığı alanlar. Bu anlamda bu ortak deneyim mekânları kuşağın somutlaşmasını sağlıyor.

Bu öyle özel bir giriş değil ama kendimi Devrimci Yol’cu hissettim. 1977’den itibaren. İşte kaç, 17-18 yaşındayım. Lisedeydik. Ondan sonra üniversite sınavlarında üniversiteyi kazandık. Sonra üniversiteyi gitmektense ben bu işin içinde olacağım, mücadele edeceğim diyip buraya girdik. İşte oradan 80’e kadar da örgütlenme içinde aktif oldum; aktif olarak yer aldım. (Erkek, Ankara Dev-Yol)

Muxel’den aktardığımız gibi, deneyim bir kuşağın siyasal olarak şekillenmesinde ikinci önemli faktör durumunda. Elbette gençlerin bir kuşak olarak kendilerini ifade etmelerini sağlayacak sosyal ve siyasal ortamla en açık biçimde karşılaşmaları, kendi kişisel deneyimleri okullarda başlıyor. Kişi, içinde bulunduğu farklı sosyalizasyon çevrelerinden ve mensubu olduğu pek çok farklı topluluktan edindiği deneyimleri harmanlayarak kültürünü ve kimliğini biçimlendiriyor.¹³⁷ İnsanlar, karşılaştıkları çoğul deneyimler sayesinde, içinde bulundukları “küçük dünyaları” birbirine eklemleyerek yeni bir dünya yaratıyor.¹³⁸

Az önce ifade ettiğimiz gibi, toplumsal sorunlara dair bilinçlenmede çevrenin önemli bir etkisi olsa da bunun kişisel deneyimlerle birleşmesi ve bir potansiyelin yani sola meyletme potansiyelinin fiiliyata geçmesi için bir başka mecraya geçmek gerekiyor. Bu ilk deneyim mekânlarından olan okul ortamı, Türkiye’de yaşanan genel siyasallaşmanın, sadece sol değil sağ açısından da ana damarlarından birini oluşturuyor. Genel olarak toplumda yaşanan tüm gerilimlerin küçük bir örneği haline geliyor okullar, özellikle de liseler:

Meslek lisesinin ilk senesinin ikinci döneminde sosyalist hareketle tanıştım. Okulun önünde bildiri dağıtılıyordu. GSB, Genç Sosyalistler Birliği vardı.

¹³⁷ Maurice Halbwachs, *Les Cadres...*, Beşinci ve altıncı bölümler.

¹³⁸ Claire Bidart, “Dynamiques des réseaux personnels et processus de socialisation: évolutions et influences des entourages lors des transitions vers la vie adulte”, *Revue française de sociologie* 2008/3, cilt 49, s. 559-583, (s. 567).

Onların aldığım bir bildirisinden adreslerini bularak Kemeraltı'ndaki derneğe gittim. Orada okuldan birkaç arkadaş vardı. Onlarla sohbet ettik. Okul toplantıları yaptıklarını öğrendim orada. Sonra haftada bir gün, cumartesileri okul toplantılarına gitmeye başladım. Sosyalist hareketle tanışmam bu şekilde oldu. O sene oradaki arkadaşların çoğu mezun oldu. Öbür sene de az kişi kalmıştık ve faşistlerin çok güçlü olduğu bir okuldu bizimkisi, Mithatpaşa Meslek Lisesi. Birkaç kez hatta bizi tehdit falan da etmişlerdi, sempatizan olduğum dönemlerde. Bu da beni, işçi kökenli bir aileden geldiğim için, sınıfsal ve sosyal konulara ilgim vardı. Ve Lise 2'de okul sorumlusu olarak buluverdim kendimi. Okula düzgün gidip gelen, dernekle ilişkiyi düzgün kuran biri olarak ben vardım. Okulda örgütlenme çalışmalarına başladık. Ciddi bir örgütlenme çalışmasına başladık; yaklaşık 40-50 kişilik okul toplantıları yapmaya başladık. İzmir'de liseli gençlerin ve İGD'lilerin, Yurtsever Gençlik dergisinin en çok satıldığı okullardan biri olduk. Yaklaşık 250-300 civarında dergi satıyorduk okulda. Faşistlerin o dönemdeki Bornova'da Ege Üniversitesi yurtlarında direnişlerine giden ciddi bir militan kadrosu vardı. Yer yer faşistlerle de sürtüşmelerimiz oluyordu. Lise sonda faşistlerle ciddi bir kavgamız oldu okulda ve o kavgada faşistleri okuldan attık diyebilirim. Birkaç kere beni dövmek, pasifleştirmek için hareketleri oldu. Şans eseri kurtulduk. (Erkek, İzmir, GSB)

Lise düzeyinde yaşanan bu siyasal deneyim genel olarak solun yükselişi ve itibar kazanmasıyla yakından ilişkili elbette. İlkgençlik çağında genel siyasal atmosferin etkilerinin, yaşanan tüm iç tartışmalarıyla birlikte okullarda çokça hissedildiği anlatılıyor:

Şimdi tabii o zaman şöyle, okulda her tür siyasi sol siyasetten arkadaşların kendi çıkardığı dergiler vardı. Ankara Kız Lisesi'ndeyken bir araya gelirdik, o günkü gündem üzerinden ya herkes kendi dergisinden okuduğu bir şeyi paylaşarak, tabii o politik şeyin ağırlığıyla yorumlanmış bir şeyi kendi aramızda tartışmaya çalışırdık. Benim en azından sol anlamda yetiştiğim mecra böyle bir mecraydı. Her yerde aynen böyleydi demiyorum tabii. Halkın Kurtuluşu, Kurtuluş, Dev-Genç, Lise-Der, o zaman, Devrimci Lise, Devrimci Yol'un, TİP'ten arkadaşlarımız vardı ve TKP'nin gençlik kuruluğu olan

İlerici Gençlik Derneği'nden arkadaşlarımız vardı. Böyle yani beş altı gruptan da arkadaş vardı. Ve şey yoktu aramızda, siyasi bir çekişme yoktu. Daha çok üniversitelerde filan vardı, siyasetler arasında bayağı ciddi çatışmalar olurdu. (Kadın, Ankara, Lise-Der (Dev-Yol))

Okulda mücadele, sonraki yıllarda girişilecek sosyalist mücadelenin ilk adımı, bir nevi sosyalist eğitim mecrası olarak görülüyor:

Lisede daha çok işte bildiri dağıtıyorduk, afiş yapıştırıyorduk. Arkadaşlarla ev toplantıları yapıyorduk. Tabii o dönemdeki bilinç seviyemiz çok düşüktü, sadece bir sempati vardı sola karşı. O üniversiteli gençliğe karşı da bir sempatimiz vardı. O dönemde zaten Birinci sigarası içmek, parka giymek, postal giymek... giyim kuşam, şekil olarak bir özentilik vardı. Onlara özeniyorduk, böyle bir sempati, onlar gibi olmak istiyorduk falan. Bütün şeyimiz, hedefimiz onlardı yani, büyük abilerimizdi. Onun dışında şöyle yani siyasi bilinç anlamında eğitim toplantıları falan biz yapmıyorduk. Hukuk Fakültesi'ne gidiyorduk, Siyasal'a gidiyorduk, onları dinliyorduk. Onlar bize kitap veriyordu. İlk kitabımız *Felsefenin Temel İlkeleri*'ydi, onu okurduk. “Oradan başlayacaksınız” derlerdi. Biz işte üç dört arkadaş bir araya gelip onu okurduk. (Erkek, Trabzon, DGB)

Okula gitmek, özellikle üniversite, farklı kentlerden gelen insanlarla karşılaşmak yeni deneyimler yaşamalarına imkân veriyor. Okul sadece öğrenim alınan bir yer olarak görülüyor. Bir mücadelede saf tutmanın ilk adımı olarak yorumlanıyor, burada verilen ilk kavgalar sonraki yılların provası olarak görülüyor.

Ama böyle şeyler bizim için sorun değildi, hatta bu tür uygulamalardan sonra kahraman gibi olurduk. Tabii biz küçük sınıflarla konuştuğumuzda onları tehdit ederlerdi, çocukları korkutmaya çalışırlardı. Sonra gittikçe bizim de bir birikimimiz oluyordu, hareketin çalışmalarına katılıyorduk. Ailemiz ya da mesleğimiz çok önemli değildi, profesyonel anlamda devrimci olmaya çalışıyorduk, hedefimiz buydu. Çoğu kişi aileleri ve meslekleriyle ilişkilerini koparmıştı. 24 saat devrimci olmak vardı. Görev verildiği anda “hayır” yoktu. Bize oyuncak gibiydi yakalanma ve ya polisin götürmesi. (Erkek, İzmir, Dev-Sol)

78 kuşağı denince akla elbette üniversite örgütlenmeleri de geliyor fakat üniversitelerin rolü, liselerinkinden biraz farklı. 70'lerde hem üniversiteleşme hem de genel olarak okullaşma oranı nispeten artıyor, 1973'te Türkiye'de 12 üniversite varken 1980'e kadar bu sayı 19'a çıkıyor.¹³⁹ Öte yandan sayıca artış olsa da sosyalist örgütlenmelerin odağı olarak Ankara, İstanbul ve İzmir'in ağırlığı hissediliyor. Yüksek öğrenimin kitleselleştiği bu dönemde (1969-1970 yılında sayı 64.183 iken 1978-1979da 373.864'e çıkar¹⁴⁰) siyasetin okullarda hem çokça tartışıldığı hem de zemin bulduğu bir ortam olduğunu söyleyebiliriz. Bu bir ortaklaşma yaratıyor gibi görünüyor ve aileden, geleneksel bağlardan kopuşun da etkisiyle siyasallaşmayı ortak bir zeminde düşünmemize olanak sağlıyor.

Üniversitede siyasetle tanışma başta öğrenci dernekleri üzerinden gerçekleşirken sosyalist örgütlenmelerin gitgide güçlendiğine dair tanıklık anlatılarıyla karşılaşılıyor. Öğrenci yurtlarının, üniversite kampüslerinin siyasal tartışmaların odağı olduğu öte yandan eskisine, 68-69 yıllarının öğrenci hareketlerine kıyasla daha politize olduğu görülüyor.¹⁴¹ Bu süreçte artık örgütlenme, siyasallaşma daha bilinçli tercihler uyarınca yapılmaya başlıyor:

Şimdi o dönemleri bilenler için biraz komik manevralarım var benim. Dediğim gibi İşçi Partisi'nden ama hiç İşçi Partili olarak değil, ama onların şeyiyle, ben ilk okumalarım başladı. Ama hiç İşçi Partili olmadım çünkü o günkü havama göre çok pasif geliyorlardı. Aktif bir mücadele içinde değiller, kavgalar olmasın, öbür tarafı sadece maceracı ve şey diye görüyorlar. Sonra ama çevremde büyük bir çoğunluk arkadaşım Halkın Kurtuluşu'ndandı. Onlarla bir müddet şey yaptım, takıldım. Onların çalışmalarına gittim. Hakikaten bunu net söyleyebilirim, hani okuduklarım ve okuduklarımdan o günkü kafamla Türkiye için baktıklarım açısından onların söyledikleri bana çok şey gelmedi.(...) O zamanki kafamla yorumlayıp Halkın Kurtuluşu'nun çözümlerinin çok doğru olmayacağını kendimce kanaat getirerek onlarla yolumu ayırdım ve o zamanın deyimiyle oligarşi bana daha cazip geldi. O zaman buna hitap eden iki grup vardı: Kurtuluş, Devrimci Yol. Nasıl oldu?

¹³⁹ Sevil Sargın, "Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 2007, s. 133-150.

¹⁴⁰ Lüküslü, s. 65.

¹⁴¹ Vehbi Ersan, s. 71.

Çevrem ve etrafım Devrimci Gençlik'ten, Lise-Der'den olduğu için belki o sıra Kurtuluş'tan daha çok insan olsaydı... Kız lisesindeyken geliştirdi ve ben ikinci yılımı kız lisesinde Lise-Der'in temsilcisi olarak okudum. Sonra bayağı Lise-Der'li veya Dev-Genç'li demeyeyim ama siyasi bir düşüncesi olan bir grup öğrenci bırakarak mezun oldum ben de. (Kadın, Ankara, Lise-Der (Dev-Yol))

Üniversitelerde gençlik örgütlenmeleri aslında 70 öncesinden beri mevcuttu. 68 hareketinin kökenini de onlar oluşturuyordu. Bu anlamda hiçbir hareket tıpkı kendi siyasal varlıkları gibi üniversitedeki varlıklarını da sıfırdan kurmuyordu. Öncelikle Dev-Genç çizgisini sahiplenen ve okullar özelinde kökleşmiş bir gelenek söz konusuydu. Öğrenci dernekleri ve kulüpler bunun ana mecrası durumundaydı. Bunların başında 12 Mart sonrası kurulan ilk devrimci gençlik örgütü olan İYÖKD (İstanbul Yüksek Öğrenim Kültür Derneği) geliyor. Ankara ve İzmir'deki üniversitelerde de çeşitli dernekler faaliyet yürütüyordu.

Amfiler ağzına kadar dolardı, artı, bir sürü de etkinlik vardı ODTÜ'de. Kulüpler dernekler vardı, bütün bu etkinliklerin içerisinde herkes yer alırdı. Ve o kulüplere, derneklere öğretim üyeleriyle öğrenciler de üye olurlardı. Kendilerinden gider ben x kulübüne, x derneğine üye olmak istiyorum, öğrenci de olurdu, öğretim üyesi de olurdu. Ve öğrenci veya öğretim üyesi orada beraber çalışmalar yaparlardı. Öğretim üyeleri sürekli birtakım araştırmaların içerisindeydi, birtakım çalışmaların içerisindeydi. (Erkek, Ankara, TÜM-ÖD)

Ankara Mimarlık Mühendislik Yüksekokulu Derneği... Valla buradaki öğrenci derneğinin amacı, okuldaki öğrencilerin haklarını, hukukunu koruyan... O dönemde muhtemelen daha çok hak hukuk- tartışılıyordu yani. O zamanlar daha çok bi hak hukuk savaşı vardı. Hakkımızı hukukumuzu koruyan, işte öğrenciliğin özlük haklarıyla ilgili sıkıntıları olduğu zaman onları gündeme getiren filan bir dernekti. Genelde üniversiteler pek derneği tanımazlardı bizim üniversite, ADMMA derneği tanımak istemezdi ki; kaldı ki dernek bir güç olana dek. Dernek bir güç oldu. (Erkek, Ankara, ADMMA)

Öğrenci gençlik içinde örgütlenmede öğrencilerin haklarına dair mücadele verilirken diğer yandan Türkiye’de siyasal gerilimin tırmanması ve sağ saldırıların artması daha yaşamsal meseleleri de öğrenci hareketinin gündemine sokmuştu:

Genel anlamda İTÜ, ODTÜ, işte Yıldız, solcuların etkin olduğu, faşistlerin az gelip gittiği, gelmek istediklerinde de okulda mutlaka bir kavga, öğrencilere yönelik bir saldırı yaratıp katıldıkları bir okuldu. Bir dönem ciddi biçimde Beyazıt’ta olmasından dolayı merkez bina, Hukuk Fakültesi’nde bir işgal yaşadı. Tüm sol gruplar topluca girip çıkmaya başladı. 16 Mart katliamının olduğu dönem... Çok iyi hatırlıyorum onu. İşgale de katılmıştık. O gece İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi işgal olup ertesi gün, o katledilen öğrencilerin cenazesi olmuştu. Çok yığmsal bir cenaze olmuştu. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Genel anlamda sağın saldırısı altında olmak, bu dönem öğrenci gençlik örgütlenmesinin temel meselelerinden birini oluşturuyor ve örgütlenme pratikleri can güvenliğini üzerine kuruyor:

Öğrenci gençliğin net bir sloganı vardı: öğrenim özgürlüğü ve can güvenliği. Okulu boş bırakmayacak, okuyarak meslek edinmek isteyen gençliğe yardımcı olacaktık. Bu da karşılık buldu diye düşünüyorum. Can alıcı noktayı yakalamıştık ve örgütlülüğümüzü sağlam bir zemine oturtmuştuk. Boykot gibi keskin eylemleri değil, zor olanı öneriyorduk... Ankara’da ciddi mücadeleler verdik. Örneğin Yükseliş defalarca işgal edildi. Devrimciler, Albayrak Kiraathanesi’nde toplanır, işgale karşı mücadele ederdi. Üçer beşer arkadaşlarımız öldürüldü; yaralananları saymıyorum bile. Deyim yerindeyse sonuna kadar mücadele edildi.¹⁴²

74 yılında bu okulda ilk defa bir boykot ilan edildi ve bayağı uzun sürdü. İki, iki buçuk aya yakın bir boykot dönemi yaşandı. O dönemde okulun çevresinde, kış aylarına da rast gelmişti ve korkunç bir kış vardı, halen hatırlıyorum. Nöbet tutuyorduk. Okula geldiğinizde öğrenci derneği faaliyetliliği, siyasi faaliyetlilik çerçevesinde, ilk yıl normal öğrenci olarak derslere devam ettik. Daha sonradan Türkiye’nin koşulları ağırlaştı. Kavgalar,

¹⁴² İlbay Kahraman(söyleşen), *Fırtınalı Denizin Yolcuları. Sedat Göçmen Kitabı*, (İstanbul:Ayrıntı, 2013), s. 61.

saldırdılar çoğaldı. Çoğaldıkça derslerle yavaş yavaş ilişkimizi kestik bir grup arkadaş. Çoğunluk değil tabii. Sabahleyin geliyorduk. Okulun kantini yoktu o zaman. İşte koridorunda, yurt kantininde konuşup sohbet edip tartışma şeyini geçiriyorduk. Eğer sevdiğimiz hocalar varsa bir saatliğine, iki saatliğine dersine giriyorduk. Günümüz böyle geçiyordu. Dev-Genç örgütlenmesi, daha sonra Devrimci Yol içerisinde görev aldım. (Erkek, Ankara, Dev-Yol)

Üniversite derneklerinde yapılan çalışmalar, Türkiye'deki siyasal ortamın gerginleşmesi ve sosyalist hareketlerin genişlemesiyle çatışmalı ortam içinde özel bir önem taşır, sağ ile çatışmanın ana mekânlarından biri haline gelir. Üniversite solun ana örgütlenme alanlarından biri olurken saldırıların da hedefindedir ve bu durum antifaşist mücadelenin okullarda yayılmasını da sağlar:

Tabii ilk boykot 74'te konuldu. Ondan sonra saldırılar oldukça, ilk başlarda, ilk senelerde örneğin mesela, ilk şey vardı, öldürme yanılmıyorsam, İstanbul'da Şahin isminde bir arkadaş öldürülmüştü. Daha sonra Ankara'da Veli Yıldırım diye Ticaret Turizm'den arkadaş öldürülmüştü, onu iyi hatırlıyorum. İlk öldürme olaylarında boykot ilan ediliyordu. Okulda boykot ilan ediliyor, slogan atarak dışarı çıkıyorsun, tüm dersleri boykot ediyorsun. İlerdeki süreçte artık öldürmeler her gün olmaya başlayınca iki üç kişi on beş kişiye çıkınca bu tür şeyleri yapmıyorduk. Yalnız 1976'da okul saldırıya uğradı... Okulun içerisinde bir arbede oldu, dışarıya çıkıldı ve çıkan grup silahla tarandı. Orada yanımızda bir arkadaş vardı, Hakan Yurdakuler, o öldürüldü. O olayda ben yaralanmıştım. Üç arkadaş yaralanmıştık, biri kadın olmak üzere, yani bu aynı günün öğleden sonrasında da iki arkadaş bu olayı protesto etmek amacıyla aynı gün Yükseliş'te Mimarlık'ta da saldırı olmuştu. Hacettepe'de de olmuştu. Yani planlı bir saldırı vardı 8 Nisan 76'da. Bunu protesto etmek için öğrenciler Kurtuluş Meydanı'na doğru gidiyor. Orada polis tarafından tarandı, iki kişi de orada öldü. Mesela bu okulun ilk saldırıya uğrayıştıydı. Şok olmuştuk. Çünkü aramızdan ilk defa bir arkadaş vuruluyordu. Yani başımızda vuruluyordu. Tabii bir hafta filan kapatıldı okul. (Erkek, Ankara, Dev-Yol)

Gençlerin siyasallaşma alanlarından bir diğerini ise mahalle dernekleri oluşturuyor. Genel siyasallaşmanın göstergelerinden biri olan bu mahalle örgütlenmeleri hem

hareketlerin örgütlenme mekânları hem de kitlesel ve sivil nitelikli örgütlerden oluşur.

Aklınıza gelebilecek bütün fraksiyonların yeri, bürosu vardı. İşte seminerler falan düzenlenirdi, kalmak istiyorsanız üniversite öğrencileriyle evlere giderdik. Orada konuşulanları dinlemek, anlamak, anlatmak işlevi vardı. Kitaplar, dergiler okunurdu. Yani büyük bir okuma şeyi vardı. Herkes okuyup bir şey öğrenmek istiyordu. Her grup ama, bu sadece bizim gruba has bir şey değildi. Bir tek amaç vardı: devrim. Ha, o bunu yanlışlıkla suçlardı; o, bunu beğenmezdi. Bu, buna başka bir şey derdi; ama insanlar bir araya geldiğinde, ayrı gruplar bile olsa, mesela dergiler serilirdi ortaya ve bak Mahir Çayan bunu demiş, Lenin şöyle diyor gibi tartışmalar olurdu ve diğer insanlar bunu dinlerdi, izlerdi veya merak edip kendi okurdu. Böyle karınca gibi çalışma süreciydi. Paylaşım elbiseden gömleğe, ne varsa paylaşırdık. Her şeyimiz devrime fedaydı. Ayağımızda bir ayakkabı varsa diğerini suç gibi görür, eleştirirdik. Belki hataydı ama suç gibi görürdük. Lüks bir ihanetti. Gittiğimiz alanın insanı olurduk. İnsanlar gönüllü olurdu gitmek için. Köylüyle köylü olurduk. Yani okula gitmişsin, memursun gibi şeyler bizim için bir anlam ifade etmiyordu. Kendi köylerimize gitmiyor, farklı yerlere gidip çalışıyorduk. (Erkek, İzmir, Dev- Yol)

Siyasetin sadece okullarda ya da sosyalist örgütlerle sınırlı kalmadığı, toplumun bir bütün olarak siyasallaştığı bu derneklerde yaşanan deneyimlerde de görülüyor:

Hareketler bu anlamda devrimci olarak, gerçekten birçok alanda, mahallede işte örneğin Fatsa'da falan, tabii sadece devrimci mücadele olarak gitmiyor, tabii faşist saldırılar var. Yani ikili bir mücadele gibi bir şeydi. Hem devrimci mücadeleyi ve insanları örgütlemek hem de faşist çetelere karşı savaş gibi bir şeydi. Yani onlar da boş durmuyorlardı, polis desteğiyle, okul saldırıları olsun. Sürekli bir saldırı vardı ve bir savunma mekanizması geliştiriliyordu. Hem insanları örgütlüyordunuz hem de çevrenize topladığınız o insanları korumakla yükümlü gibi bir şey oluyordunuz. Çünkü bakıyordunuz gece mahalleler basılıyor, yatakhaneler basılıyor, bir sürü şey oluyor. (Erkek, İzmir, Dev- Yol)

Genel olarak baktığımızda liseler, üniversiteler, mahalle dernekleri, sendikalar gibi pek çok farklı örgütlenme alanının birbiriyle temas içinde büyüdüğü ve gençlerin siyasal hareketliliğini sağladığı söylenebilir. Bu durum genel bir siyasallaşmanın da etkisiyle okul gibi alanlarda yaşanan deneyimlerin daha geniş bir çerpe de düşünülmesi gerektiğini gösteriyor:

O dönemde toplumsal olarak ciddi bir sola ve demokrasiye, devrimci gruplara yönelik, hem dünyada hem Türkiye’de bir rüzgar vardı. Yetişen genç nesil ve işçiler sosyalist hareketlere, derneklere geliyordu... Rüzgar o şekilde esiyordu. Şüphesiz semtlerde bire bir örgütlenme yapılıyor, evlere gidiliyor, doktor arkadaşlar ücretsiz tedavidir, ilaç dağıtımındır; bu dönemde AKP’nin yaptıklarını o dönemde bizler yapıyorduk. Halkla iletişim kurmamızı sağlayan şeylerdi bunlar. Okullarda, öğrenci sorunları için öğrenci birlikleri vardı. Eğitsel kollar vardı. Bunların aktif hale getirilip çalıştırılması, bir edebiyat kolunda toplumsal yazarların okunması, tartışılması, bunları biz hayata geçirmeye çalışıyorduk. Meslek liseleri, aynı zamanda geleceğin işçi sınıfıydı. Üretim de yapıldığı için liselerde, üretim ilişkisi de görölüyordu. Bunların sigortalanması, öğrencilerin döner sermayeden pay almaları, buradan sonra iyi nitelikli işçi, eleman nasıl yetiştirilir konularında hem anlatıyorduk, artı sendikalarla da bağ kuruyorduk. Buradan çıkan insanların sendikalara girebilmesi için diyalog içindeydik. Bu anlamda kapsamlı bir ilişki vardı. Bulunduğumuz hareketin de işçi sınıfıyla, öğretmenlerle, öğrencilerle, toplumun her kesimiyle ilişkisi olduğu için bunu kurmak da kolay oluyordu. (Erkek, Ankara, ADMMA)

Tüm bu alanların birbiriyle temas içinde olması, dahası iç içe olması gençlerin okul ya da öğrenci sorunlarının sınırlarını aşan bir biçimde genel siyasetle tanışmasını da sağlıyor.

Özetlemek gerekirse görüşmecilerimiz gördüğümüz gibi oldukça geniş bir skaladan; kişisel olarak birbirinden farklı güzergâhlarda ilerlemiş olmakla birlikte tümüyle siyasetin içinde yer almışlar. Bugün kendisini 78’li olarak tanımlayanların siyasal kökenleri çeşitlilik gösteriyor. Bu 78’li kimliğini kimliği tek bir örgütlenme de sahiplenmiş değil; farklı örgütlere, farklı sivil toplum kuruluşlarına mensup olanlardan sadece sempatizan olanlara kadar pek çok insanı kapsıyor. Şimdiki

zamanda farklı örgütlenmelerin gelenekleri farklı 78’li örgütlenmeleri bünyesinde faaliyet gösteriyor olsa da örgüt ayrımı olmaksızın bu insanları bir kuşak olarak, “78 kuşağı” olarak düşünmemizi sağlayacak, onları bir araya getiren unsur, yükselen siyasallaşma ortamında bir biçimde solda konum almış olmak: örgütlü ya da örgütsüz olarak sol siyasetin içinde olmak, taraf almış olmak, müdahil olmuş olmak, birçok farklı mecrada sosyalist bir tutum içinde saf tutmuş olmak, benzer deneyimler yaşamış olmak...

Daha genel anlamda siyasal olayların farkına varma, bu anlamda bir bilinçlenme, genel anlamda toplumla ilgili düşüncenin kök salma ve eyleme geçme süreci olarak yorumlanabilir bu dönem.¹⁴³ Bu anlamda siyasal yönelimlerini bu siyasal ve çatışmalı ortamın doğal bir sonucu olarak yorumladıklarını da görüyoruz. Genel olarak dünyayı ve Türkiye’nin sorunlarını düşünmek, bu uğurda ortak değilse bile benzer eylemlerde bulunmuş olmak ideolojik bir ortaklaşma yaratıyor:

80 öncesi ülkenin her yanında olaylar vardı. Eylemler vardı, grevler vardı, sinema filmleri, gazete haberleri okullara kadar sızmıştı. Yani herkes mutlaka bir şey içerisinde olmak zorundaydı. Günlük gazetelerden çok siyasi gazeteler okunuyordu. Hepimiz emekçi çocuklarıydık, içinde yaşıyorduk, neyin ne olduğunu görüyorduk. Ülkeyi kimlerin soyduğunu görüyorduk. Bu ülkenin kimler tarafından sömürüldüğünü de görüyorduk. Yani bunları anlayabilecek bir eğitim, bir yapıya, bir kafa yapısına sahiptik. O yüzden politik olmak için fazla şeye gerek yoktu yani. Yaşadığımız çağın bir gereği idi. Yaşadığımız ortamın bir gereği idi yani. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Burada bir kuşak bütününe nasıl oluştuğundan bahsettiğimiz için, siyasi örgütlenme faaliyetlerinden ziyade bütün bunları kapsayan daha genel bir “siyasetle iç içe olma”, bir hissiyat olarak devrimci olma gibi duyguların ve düşüncelerin şekillenmesi daha önemli görünüyor. Yani topluma karşı bir sorumluluk duygusunun peyda olması ve kişisel güzergâhın sonucu olarak *militan*ın şekillenmesi söz konusu. Bu temelde bir siyasal kültürün, siyaseti, toplumu düşünmeye dair bir anlamlandırma çerçevesinin ama aynı zamanda bu çerçevenin içine dolduran bir içeriğin de oluştuğunu gösteriyor. Bir özne olarak “devrimci” şekillenirken bir yandan da bir dönemin tüm

¹⁴³ Howard Schuman ve Jacqueline Scott, “Generations and Collective Memories”, *American Sociological Review*, cilt 54, sayı 3 (1989), s. 359-381, (s. 361).

olaylarının, deneyimlerinin etkisiyle toplumun bir kesiminden: sol gençlik hareketleri içinde olan ya da genç olup sosyalist profesyonel devrimci faaliyet içinde olanlardan menkul bir kuşak oluşturacak biçimde ortak bir zeminde buluşuyor.

3.6. Bir Kuşağın Hissiyat Yapısı

Bir kuşağın birliğini sağlayan nedir diye sorduğumuzda, bu insanları birbirine bağlayan bağı neyin oluşturduğunu sorguladığımızda, Mannheim en çarpıcı meselenin "her bireyin bilincini dolduran içeriklerin derin biçimde birbirine yakın olması" ve "bu içeriklerin –sosyolojik açıdan– sadece ifade ettikleri anlamlar açısından değil, tekil bireylerden bir topluluk oluşturabildikleri için, bir sosyalizasyon imkânı sağlamaları" olduğunu söyler.¹⁴⁴

Bir kuşağın tanıklığını anlamlandırmak adına işte bu içeriklere bakmak gerekiyor. Mannheim'ın "içerik" diye ifade ettiği şey, bir kuşağın "temel yönelimlerini" ve "yapılandırıcı ilkelerini" oluşturuyor.¹⁴⁵ Bu temel yönelimler, yatkınlıklar birbirinden bağımsız, belki hiç temas etmemiş insanları bir arada değerlendirmemizi sağlıyor ve onları bir "kader birliği" içinde birbirine bağlıyor.¹⁴⁶ Yine onun ifadesiyle "Bir topluluğun içinde büyümek, sadece o topluluğun değerlerini benimsemek değildir; meseleleri o topluluğun bakış açısıyla görmek, kavramları o topluluğa özgü ayrımlarla yorumlamak"¹⁴⁷ anlamına geliyor.

Geçmişten bahsetmek için kullandığımız kavramlar onları nasıl anlamlandırdığımız ve anladığımızı da etkiler: Onlara bugünden bakar ve geleceğe dair umutlarımızla geçmişimizi değerlendiririz.¹⁴⁸ Reinhart Koselleck bu olguyu deneyim uzamı ve beklenti ufku kavramlarıyla açıklar; bu ikisi, yani geçmişteki deneyimlerimizle geleceğe dair beklentilerimiz arasındaki gerilimin, zamanı anlamlandırmamızı sağladığını ifade eder ve şöyle der: "Geçmiş olası ve makul kılacak tarihsel kavramlar olmaksızın hiçbir olay anlatılamaz, hiçbir yapı temsil edilemez ve hiçbir

¹⁴⁴ Mannheim, s. 29

¹⁴⁵ Mannheim, s. 29.

¹⁴⁶ Mannheim, s. 30.

¹⁴⁷ Mannheim, s. 30.

¹⁴⁸ Michael Pickering, "Experience as horizon: Koselleck, expectation and historical time", *Cultural Studies*, 18:2-3, 2004, s. 271-289, (s. 273).

süreç tariflenemez.”¹⁴⁹ Yani geçmiş olayları, süreçleri, yapıları yorumladığımız kavramlar, bizi tarihsel bir bilinçle donatır.

Deneyimlerin kavramlara dökülmesi, bir topluluğun özgün deneyimlerini kavramamızı sağlar. Raymond Williams’ın “hissiyat yapısı” kavramı tam da bir kuşağın deneyimlerinin özgünlüğünü ortaya koymak için başvurabileceğimiz bir nosyon. Williams’a göre her dönem ayırt edici bir hissiyat yapısına, kendi kavramlarına sahiptir.¹⁵⁰ Hissiyat yapısını belirli bir döneme özgü bir tür “düşünme ve yaşama biçimi” olarak tanımlar Williams. Flatley ise Williams’ın kavramını doğrudan kuşaklara uyarlar. Ona göre Williams duygulanımların toplumsal niteliğinden ve “kişisel olan ile toplumsal olan arasında, ideoloji ya da kurumlardan daha elle tutulmaz bir biçimde aracılık yapan yapılardan” bahsetmektedir.¹⁵¹ Williams hissiyat sözcüğünün dünya görüşü ya da ideoloji gibi daha formel kavramlardan farklı bir düzeye işaret ettiğini söyler; burada yaşandığı, deneyimlendiği haliyle değerler ve anlamlar; bu anlam ve değerler ile sistematik hale gelmiş inançlar arasındaki ilişki söz konusudur. Yani ilişkilerde ortaya çıkan duyguların devreye girdiği bir yapı... Düşüncelerin, yaşandığı, hissedildiği biçimiyle ilgilenmeyi salık verir bu kavram.¹⁵²

Flatley’e göre Williams “anlam ve değerlerin aktüel olarak nasıl deneyimlendiğinden, yaşandığından” bahsetmek için bu kavramı önerir.¹⁵³ Belirli bağlamlarda belirli olaylar ya da nesneler belirli bir topluluk için bir duygulanım yarattığında hissiyat yapısından bahsedebiliriz. Bu yapılar çoğu zaman bir toplumsal gruba özgüdür ve topluluğun üyeleri tarafından paylaşılır. Haliyle bir sınıfın ya da bir kuşağın hissiyat yapısından bahsetmek mümkündür. Bu hissiyat, Williams’ın tarif etmeye çalıştığı “pratik bilincin” unsurlarından birini oluşturur.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the semantics of historical time*, (New York:Columbia University Press,1985), s. 112.

¹⁵⁰ Williams, kuşağın bir hissiyat yapısı ile donandığından *Kültür ve Toplum*’da da bahseder. Bkz. Raymond Williams, *Kültür ve Toplum. 1780-1950* (İstanbul:İletişim, 2017).

¹⁵¹ Jonathan Flatley, *Affective mapping: Melancholia and the Politics of Modernism* (Cambridge, Massachusetts ve Londra: Harvard University Press, 2008), s.25.

¹⁵² Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, (İstanbul: Adam, 1990), s.106. Esen Tarım, “structures of feeling” kavramını “duygu yapıları” olarak karşılamıştır. Biz hissiyat kelimesinin daha geniş bir kapsamda daha yerinde olduğunu düşünüyoruz.

¹⁵³ Flatley, s. 26.

¹⁵⁴ Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, s. 106.

İdeoloji ya da dünya görüşü gibi kavramlarla açıklanamayacak, onlara indirgenemeyecek bir genel atmosferden bahsedebiliriz bu noktada. 1970'lere baktığımızda bir kuşak oluşturacak bireyler açısından, siyasetleri aşan, tüm bu insanları bir kuşak olarak yorumlamamızı sağlayan ortak bir duygu dünyasının şekillendiğini görürüz. Bu başlıkta söz konusu dünyayı bir hissiyat yapısı bağlamında önem atfedilen değerlere ve bu değerlerle şekillenen atmosfere odaklanarak anlatmaya, bu hissiyatın yaşanan zamanı anlamlandırmada nasıl bir rolü olduğunu göstermeye çalışacağız. Böylece dönem boyunca görüşmecilerimizin deneyim uzamı ile beklenti ufku arasında, bugün ile gelecek arasında nasıl bir ilişki kurduğundan da bahsedebileceğiz ve haliyle kendi zamanlarını nasıl anlamlandırdıklarına da eğilmiş olacağız. Bu hissiyat yapısının aynı zamanda dönemin genel yönelimini oluşturduğunu, dönem boyunca “soldan esen yelin” nasıl bir duygu dünyası şekillendirdiğini göreceğiz. İlerleyen bölümlerde, yeri geldiğinde, kuşağı biçimlendiren başka değer ve duygulardan da bahsedeceğiz.

Yüz yüze görüşmelerde duygu ifadelerinin ne denli önemli bir veri olduğundan daha önce bahsetmiştik. Duygular dünyası ve bu duyguları tarif etmek için kullanılan kavramlar, bir kuşağın hissetme biçimini, dünyayı deneyimleme biçimini ortaya koyduğu için önemli. Ortak duyguların deneyimlenmesi, bunların birtakım değerlerle özdeşleştirilmesi ve hatırlanması, bir kuşak durumunun tasvirinde es geçilmemesi gereken bir boyut oluşturuyor. Değerler ve duygular, anlamlar, bir ortak deneyimden süzülüp gelen ortak bir hissiyat yaratıyor. Birlikte hissetme, ayırt edici bir niteliği ortaya koyduğu ölçüde bir kuşağın oluşumunda temel unsurlardan biri haline geliyor.

78 kuşağını oluşturan gençlerin ortaklaşa büyüttükleri ve büyük değer atfettikleri kavramlar ve bu dönemin hissiyatını besleyen türden olaylar anlatılarda geniş yer buluyor. Bir kuşağı belirleyen şeyin “belirli bir tutuma, hissetme biçimine ve belirli bir düşünme biçimine eğilim” olduğundan bahsetmiştik. Burada öne çıkan üç kavram setinden bahsedeceğiz ve bunlar ışığında dönemin sosyalist gençlerinin hissiyatına dair bir şeyler söyleyebilmeyi, kuşağın içinde şekillendiği atmosferi biraz olsun tarif edebilmeyi umuyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: haksızlığa, zulme karşı haklı bir davaya adanmışlık; devrim beklentisi ve umudu ve son olarak dayanışma, paylaşım, güven gibi kavramlarla birlikte düşünülen yoldaşlık... Bu kavramlar anlatılarda öne çıkan, söz konusu gençler açısından bir dönemin ruhunu tarif eden ama aynı

zamanda dönemin genel havasını da yansıtan kavramlar. Bu nedenle 70’lerde üretilen kültürel ürünlerde de bu kavramlara atfedilen önemi saptamak mümkün. Bunlara da yeri geldiğinde değineceğiz.

3.6.1. Haklı bir dava

1970’leri yani gençlik dönemlerini anlatırken görüşmecilerimizin bir davaya adanmışlık, haklı bir dava yolunda mücadele ediyor olma duygusunu yaşadıklarını, bunu açıkça ifade ettiklerini görmek mümkün. Önceki başlıklarda, bu dönemin sosyalist hareketi içinde farklı siyasal çizgilerin, farklı kuramsal argümanların ve pratik eylemliliklerin var olduğundan bahsetmiştik. Ancak hangi siyasal çizgide olursa olsun, bir davaya katılmış olmak, dahası bu davanın haklılığına duyulan inanç, gençlerin paylaştığı ortak bir düstur olarak karşımıza çıkıyor. Bunu genel anlamda “sol”un haklılığına inanç olarak tarif edebiliriz. Zulme karşı, adaletsizliğe karşı bir davaya baş koymuş olma hissiyatı, bir kuşağın temel değerlerinden birini oluşturuyor.

O zaman belki bir dava arkadaşlığımız vardı bizi birbirimize bağlayan, inanmışlık, bir şeye inanmışlık. Doğru veya yanlış, bir inancımız vardı. Bizi birleştiren oydu. Hiçbir kişisel hırslarımız, kişisel hedeflerimiz yoktu. (Erkek, Diyarbakır, TİP)

Görüşmecimizin ifade ettiği gibi, burada kişisel hırs ve çıkarlardan azade, ortak bir dava etrafında bir araya gelme duygusu söz konusu; bir inanç olarak yürekten benimsenmiş bir dava söz konusu. Bu inancın yoğunluğu, siyasi aidiyetleri aşan, kişiler arasında derin bağların kurulmasını sağlayan bir unsur. Bir davaya baş koymuş olmak, adanmışlık, kendini feda edebilecek denli bir bağlılık, dönemin hissiyat yapısı içinde önemli bir rol oynuyor:

Bizlerin en genç, en dinamik, en idealist olduğumuz, yani kendimizi ideallerimiz uğruna feda edebileceğimiz yaşlarımızdı. Tabii insan doğru bildiği şey için kendini her yaşta feda edebilir ama gençliğin doğasında daha bir ataklık, daha bir gözükaralık, bir feda duygusu vardı. Bizim o döneme

rastladı. Zaten o dönemde de kendini feda etmiş ya da bir biçimde katledilmiş onlarca arkadaşımız var. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Aynı yola baş koymuş olma hissiyatını en iyi yansıtan, dönemin devrimci gençlerinin ağızlarından düşmeyen şarkılar, marşlar. Bu, inanmışlığın ve kendini adamanın ortak bir davanın gerekleri olarak benimsendiğinin göstergesi aynı zamanda:

Başlar dimdik yolumuz açık

Gözümüz ilerde davamız büyük

Kanımız ateşle kaynar

Biz de yürüelim dostlar¹⁵⁵

Bu büyük davaya aidiyet duygusu, yaşanan haksızlıkların, adaletsizliklerin giderilmesi sorumluluğunu üstlenmeyi bir ödev olarak gördüklerini de gösteriyor. Bu, sadece memleketine, davasına değil aynı zamanda insanın kendisine karşı bir sorumluluğu olarak ifade buluyor. Bu sorumluluk duygusu 24 saatini buna ayırmayı salık verirken gündelik yaşamın ritmini belirleyen şeyin bu dava olduğunu görüyoruz:

Liseden sonra zaten bu örgütlülük içinde aktif olarak profesyonel anlamda 24 saatimi bu işlere ayırmıştım. Yani evimize de gitmedik, günü geldi aylarca gitmiyorduk, günlerce gitmiyorduk. İşte nerede ihtiyaç olursa, nerede kavga olursa nerede direnilmesi gerekiyorsa oradaydık. (Erkek, İstanbul, THKO)

İdealler uğruna yaşamak, kendini adamak, ortak bir davada birleşmek... Bunlar dönemin sosyalistleri için belki de ortak paydalardan birini oluşturuyor. Bu ideal; sosyalizmin şu ya da bu çizgisine, kuramına inanmak biçiminde değil, daha iyi bir geleceğe, her şeyin daha iyi ve güzel olacağına inanmak biçiminde ifade ediliyor, o şekilde yaşıyor.

Bizimki hayat daha nasıl iyi olur filan meselesi üzerinden... çünkü yani çok çok inanıyorduk biz solun haklılığına, inanıyorum, inanıyorum hala, inanıyorum ben. Solun haklılığına çok inanıyorum... (Kadın, İstanbul, Sempatizan)

¹⁵⁵ “Yürüelim Dostlar” marşı, Aydınlik Korosu, 1977.

Duygular, sadece hissedilen şeyler ya da kişilerin duygusal hassasiyetlerinden ibaret bir olgu değildir. McCarthy'e göre "bir kişinin, bir sınıfın, bir ırkın vb. kendisini ve kendi dönemini deneyimleme biçimlerinden biridir. Bu deneyim bir kültür tarafından şekillendirilir ve bu kültür deneyimi anlamlandırmaya yarar"¹⁵⁶ Yazar aynı zamanda her duygunun, her hissiyatın bir fikirle birlikte yürüdüğünü söyler. Burada inancın ve adanmışlığın temelinde dünyayı değiştirme ideali vardır. 78 kuşağını oluşturacak insanlar, gençler bu ideal etrafında birleşirler ve yaşamları bu ideali gerçekleştirmeye adanmıştır.

3.6.2. Devrim beklentisi

Dünyayı değiştirme rüyası, bir hayal ama gerçekleşmesi an meselesi olan bir hayaldir onların gözünde. Dünyayı değiştirebileceğine duyulan inanç, güçlü duygular yaratan, insanları birbirine kuvvetli biçimde bağlayan bir zincir görevi görür. Bu inanca yürekten bağlanma deneyimi ortak bir gelecek beklentisini de beraberinde getirir:

Dünyayı değiştirmek istiyorduk, aslına bakarsan. Ben bu gün hâlâ bunun çok dünyanın bu durumda olduğunu görünce çok haklı olduğumuzu görüyorum ve hâlâ dünyayı değiştirmek istiyorum. Çünkü özellikle Ortaçağ'dan daha fazla bir zamanda açlık olan dünyanın, her biz konuştuğumuzda dakikada üç kişi açlıktan öldüğü bir dünyanın değişmesi konusunda çok haklıydık. (...) Ayrıca rüyalarımız da vardı. Rüyalarımız öyle hani şimdikilerin rüyası gibi araba almak, ev almak hani bir tane, evlenip çocuklar yapmak değil, koca koca dünyaları değiştirme rüyasıydı. Naifti, ama naif olduğu için güzeldi. Bir rüya zaten naif ve güzeldir. (Erkek, İstanbul, Dev-Genç, Dev-Yol)

Dünyayı hemen yarın değiştirebileceğine yürekten inanmış bir nesil, dünyanın hızla değişeceğine inanan bir dönem söz konusudur burada. "Devrim olacak" düşüncesi, dönem boyunca tüm deneyimleri etkiler; onlara yön verir. İnsanların yaşamı,

¹⁵⁶ E. Doyle McCarthy, "Emotions are social things: An essay in the sociology of emotions", ed. David D. Franks, E. Doyle McCarthy, *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, (Londra: JAI Press, 1989), s. 57.

gündelik hayatı, ilişkileri, düşünce dünyası, her şey bu yakın gelecekte gerçekleşecek devrime göre şekillenir:

İnsanlar hep bunu diyordu, bir gün devrim olacak, devrimci gelip de ağıdaki araziye alacak, bize verecek. Biz, her şey, herkes eşit olacak...

Eşitlik, sosyalizmin etik ilkelerinden birini oluşturur. Emek, eşitlik, özgürlük, Marx'tan dahi önce toplumcu düşüncenin temel şiarları olagelmıştır. Emegin hakkını bulması, eşitliğin sağlanması ve özgür bir gelecek idealiyle şekillenen düşünce dünyaları, dönemin tüm sosyal, siyasal ve kültürel dönüşüm öğeleriyle birleşince, 78'lilerin devrim beklentisini öne çekmelerine, "yarın" kadar yakın bir gelecekte devrimin gerçekleşeceğine dair bir ortak hissiyatta buluşmalarına zemin hazırlar. Her şey onların lehinedir bu dünyada: Düşmanlar vardır ama yel onlardan yana esmektedir. Timur Selçuk "Hava Döndü İşçiden" derken bunu işaret eder. Devrim yakındır, o gün mutlaka gelecektir.

Hava döndü işçiden, işçiden esiyor yel
Dumanı dağıtacak, yıldız-poyraz başladı
Bahar yakın demek ki, mevsim böyle kışladı
Bu fırtına yarınki sütlimanlara bedel.

Devrim yarın gerçekleşecektir: "Yarın"a duyulan inanç, her şeyin hemen ve hızla gerçekleşebileceği hissiyatı, imkânların sınırsızlığı hissiyatı hâkimdir: Hayali kurulan her şey, umutlar, beklentiler gerçekleşmek üzeredir. Dönem nasıl hızlı ve roman gibi yaşıyorsa, devrim de o hızla ve bir roman sayfalarını çevirir gibi gelecektir.

Bana 80'in Eylül'ünde değil Ağustos'unda gelip deseydiniz ki "Ya Hasan, yarın darbe olacak ve sizi 3 günde tutuklayacaklar." Senin aklından zorun var derdim. Ben yarın devrim yapacağım diye düşünüyordum. (Erkek, İstanbul, SGB)

Devrim beklentisi ve umudu, bu dönemin hissiyat yapısında en baskın unsurlardan biri... Bu umut, inanmışlık ve adanmışlıkla birleşince beklenti ufku açılır ve genişler: Devrim her şeyi değiştirecek ve yeni bir dünyaya uyanacaklardır. Tüm çabalar buna yönelmiştir:

Bu ülkeye işte devrimle demokrasi gelecek ya da devrim olacak, bu ülkeye sosyalizm gelecek, insanların yaşamı düzelecek, daha iyi olacak, işte biz

emperyalist sömürgecinin dışına çıkacağız şeklinde bir ütopyamız ya da bir idealimiz, bir düşüncemiz vardı. Bu ideal bugün, bu düşünce, bende bugün de var aslında. (Erkek, İzmir, Dev- Yol)

Bugünün ezilenleri yarın hür olacaktır. TKP Marşı'nda dediği gibi: "Bugün esir, yarın her şey..." Bu beklenti, yarını kurmak yolunda çalışmayı ve hızla davranmayı gerektirir: "Bugüne vuralım, yarını kuralım" derken bu umut insanlara güç verir:

Bir umut olmalı gözlerinde senin
Gözlerimde benim yarına erişen
Bir yarın olmalı, başka türlü bir şey
Bir aydın, bir güzel yarına varmalı...¹⁵⁷

1970'lerin sosyalist gençleri için bugün, şimdiki zaman, aslında yarına odaklıdır. Bugün birçok şeyden fedakârlık edilebilir, amaç umutlu yarına varmaktır. Feda edilen kendi hayatları dahi olsa...

Hep geleceğimizi devrim yapacağız, olacak veya ben bunu göremeyeceğim, bu mücadele içinde hani ölüm, cezaevi falan olur hani... ama sonra bu olacak, yani öyle bir hissiyatla, devrimcilik yapmak benim için daha önemliydi. (Erkek, Ankara, Halkın Kurtuluşu)

3.6.3. Yoldaşlık

Bu yarını kurma yolunda ilerleyen gençleri birbirine bağlayan sadece bir davaya adanmışlık değil; bu davada yan yana yürüme hissiyatıydı, yani yoldaşlık... Yoldaşlık dönemin en değer verilen kavramlarından birini oluşturuyor. Görüşmecilerin yaşadıklarını anlatırken yoldaşlık kavramıyla birlikte aktardıkları paylaşım, sevgi, dostluk, güven gibi değerlere yaptıkları vurgu, onların kendilerini bir kuşak olarak ortaya koymasında elbette bir role sahip. Yoldaş, aynı yola baş koymuş insanları tanımlar, aynı yolda, aynı idealie doğru ve birlikte yürüyen insanlar... Yoldaş bir arkadaş, bir dost öncelikle:

Ortak olmak her sevince, her derde, kedere
Ve yürümek ömür boyu, beraberce, el ele...

¹⁵⁷ "Yarının Şarkısı", TİP propaganda şarkısı, 1965.

derken tarif edilen tam da bu dostluk bağının gücü... Onlar için ortak bir yolda yarına yürümektir arkadaşlık:

Biliyorum, hiçbir zaman ayrı değil yollarımız

Ve aynı yolda yürüdükçe

Gün gelir ellerimiz yine dostça birleşir

Gençlik, yani oluşum dönemlerine baktıklarında değer vererek ve yücelterek anlattıkları bu yoldaşlık, bu arkadaşlık bağı, bir dönemin tanıklığının anahtar kavramları haline gelerek onları ortak bir hissiyatta birleştiriyor, bir “ayrı” dünya tablosu ortaya çıkarıyor. Yoldaşlık kavramı bir bağa işaret ediyor; sevgi, paylaşım ama en çok da dayanışma ön plana çıkıyor:

O dönem doğru ve gerçek olan, bizim hissettiğimiz bir şey vardı: Çok güçlü bir arkadaşlık ve dostluk bağı vardı. Çok güçlü, sevgiye dayalı, dayanışmaya dayalı, yoldaşlık ilişkisine dayalı, paylaşımcı... Ben çok iyi hatırlıyorum, biz harçlıklarımızı, giysilerimizi paylaştık. Sosyal yaşam bugünkü gelişmişlik düzeyinde değildi. Bir de dışarıda, açık mekânlarda zaman geçirmek can güvenliği açısından tehlikeli olduğu için, biz çok sık birbirimizin evinde kalıyorduk, toplanıyorduk. Anne babalarımız da bize bu yönde, gerek kendi anne babam gerek arkadaşlarımızın anne babaları bizleri çok candan ve içten bir şekilde kabul ediyorlardı. Birlikte oturup yiyip içip tartışıyorduk. (Erkek, Ankara, Dev-Yol)

Dayanışma, paylaşım vb. değerler etrafında örülen anlatılar da o dönemin kuşak deneyiminin bir parçasını oluşturuyor aslında. Zaten bu türden duygudaşlıkların, ortaklaşılın kavramların kuşak deneyiminin kurucu bir parçası olduğunu kuşak çalışmaları da kabul ediyor.¹⁵⁸

Beni sol düşünceye çeken, sol düşüncenin biraz daha çok böyle insana değer veren, sevgi, paylaşım, işte böyle ne diyeyim; hani düşünmesem de, o anki duygu boyutuyla, 15-16-17 yaşında. Yani ben aslında on yedi yaşında cezaevine girdim. O yaşta beni etkiledi yani, böyle. Hani beni koruyan, biraz genel o örgütlenme, o düşüncede korumayı gördüm. Burası insana değer veriyor, burası insanı yüceltiyor; burada bir arkadaşlık var, burada bir paylaşım var, yoldaşlık var. (Erkek, İstanbul, Dev-Yol)

¹⁵⁸ Claudine Attias-Donfut, s. 46.

Birlikte bir yaşamdır, birlikte hissetmektir, birlikte yürümektir burada anlatılan ve önemsenen. Arkadaşlık, yoldaşlık siyasetler üstü bir bağ yaratır:

Onlar için bir şey yapmaya hakikaten değer gördüğüm insanlarla tanıştım. O nedenle hiçbir zaman hiçbir pişmanlık duymuş değilim. “En güzel yıllarım böyle gitti, şöyle yaşamadım, gençliğim böyle oldu” gibi hiçbir pişmanlığım yoktur. Mesela bir teyzemiz vardı. Kendisi okuma yazma bilmiyordu ve okuma yazma seferberlikleri ilan edilmişti. Yaşlı, okumamış veya genç de olsa hani okula gitmemiş insanlara okuma yazma şeyini arttırmak için açılan... O kursları Halkevleri falan açıyordu. Bu Kenan Evren'in açtığı seferberlik değil, ondan ayrı, daha önce, 80 öncesi olan bazı şeyleri Halkevleri falan yapıyordu. “Ne olur bizi oralara yazdırın” diyordu teyze, evine gittiğimiz bir teyze. “Yazı yazılırken polisin sizi almasına dayanamıyorum, bu tür şeylerden gitmeyin emniyete. Biz yazalım yazılarınızı. Siz başka şeylerinizle uğraşın,” diyen bir teyzemiz vardı. İnanılmaz. (...) Muhteşem insanlarla yaşıyorduk ve yaptığımız her şeye değdi diye düşünüyorduk. O nedenle de hiçbir şey feda etmişiz gibi gelmiyordu yani. Bu böyle ve böyle yapmamız gerekiyor diye düşünüyorduk. (Kadın, İstanbul, TKP- İGD)

Kader ortaklığı yapan bireylerin dünyayı anlamlandırma biçimlerinin öznel karakterini yadsımayan bir tür duygudaşlık olarak yorumlanabilir bu. Paylaşılan deneyimlerin yarattığı bu duygularla insanlar arasında kurulan bağlar, 78 kuşak kimliğinin bel kemiği gibi, onun hareket dinamiğini oluşturuyor ve deneyimin toplumsal temsillerle olan kurucu ilişkisi bu noktada ortaya çıkıyor. Bir deneyimi hangi kavramlarla ifade edeceğimiz, daha önceden oluşturulmuş bir tür bilgi ve duygu stokuna gönderme yaparak bu deneyimin içeriğini nasıl yorumlayacağımız, yani deneyime yükleyeceğimiz anlam, hem deneyimin parçası hem de onun kurucusudur.¹⁵⁹

Önce müthiş bir coşku, özgüven... Yanındaki arkadaşına güvenmek, onun için... Ne bileyim elindeki her şeyi paylaşmak, öyleydik zaten. Yani bunu laf olsun diye anlatmıyorum. Cebinde 10 liran varsa yanındaki, öteki arkadaşın

¹⁵⁹ Denise Jodelet, “Place de l’expérience vécue dans le processus de formation des représentations sociales”, dir. Valérie Hass, *Les savoirs du quotidien. Transmissions, Appropriations, Représentations*, (Rennes: Les Presses universitaires de Rennes, 2006) s. 235-255.

bilir. Paran var mı? Kendisi sormadan alırdı. Ama şimdi nerede... İnsanlar hesap yapıyor. Yani giderken hesap yapıyor, otururken hesap, giderken hesap yapıyor. Yani bizim aklımıza böyle bir şey gelmiyordu. Ben bir sürü eyleme giderken yanımdaki arkadaş, “Ya dur önden be gideyim de, vurulursam ben vurulayım.” Şimdi bunu genç kuşaklara, gençlere anlat, aptalmışız gibi bakıyorlar ya da inanmıyorlar; çünkü niye bir başkası için bir şey yapasın? Ben şey derim, özellikle genç kuşaklara, şimdi siz insanı bilmiyorsunuz, bir insanın varlığını, sadece nefes alıyor olmasının başka bir insan için ne anlama geldiğini bilmiyorsunuz. (Erkek, İstanbul, Devrimci Dayanışma Derneği)

Burada anlatılan arkadaşlık ve dostluğun, bugünden bakınca ne denli önemsendiğini anlıyoruz. Kuşağın bu dönemin sonunda yaşadığı kayıpların, ölen arkadaşların anılarının bu yoldaşlığa ve dostluğa büyük değer atfedilmesinde kuşkusuz rolü var. Kayıp, kaybedilenlerin anısı o döneme dair tanıklıkları şekillendiriyor, yeniden kuruyor, yeni anlamlar yüklüyor ona. “Bir insanın varlığının, sadece nefes alıyor olmasının başka bir insan için ne anlama geldiğini” bilmek dönem boyunca birçok yoldaşını kaybetmiş bir insanın, onun acısını sonraki nesillere aktarma sorumluluğuyla birleşmesinin, yoldaşlığın bir dönemin insanların en değerli mirası olduğunu anlıyoruz.

Bu, benim ideoloji budur. Benim ideolojim oradaki yoldaşıktı, yani oradaki. Bak, ben gerçekten şu an yine öyle. Bak bir sürü kitaplar var bu hareketle ilgili, hepsini okumamışım. Ama beni ayakta tutan o günkü yoldaşlık, o günkü arkadaşlık, o günkü şeydir. O, benim ideolojim onların yaşamıdır. Onların insanlığa, insanlık değerlerine yaklaşımıdır. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Hissiyat yapısı grup üyeleri arasındaki çimento işlevi görür. Paylaşılan duygular, bir nesneye karşı öfke ya da sevgi, coşku vb. kuşağın ürettiği ve dahası kuşağı üreten unsurlardan biri halini alır. Ancak burada bahsettiğimiz hissiyat “kitle psikolojisinden”, ideolojiden ya da dünya görüşünden farklı, daha derin bir bağa işaret eder. Görüştüğümüz, anılarını okuduğumuz insanların gençliklerinde farklı örgütlenmeler içinde olduğunu gördük fakat burada örgütlenme ismi fark etmeksizin aynı tarihsel koşulları paylaşmış olma deneyiminin yarattığı hissiyat söz konusu. Bir davaya baş koymak, kader ortaklığı yapmak, özellikle de kişisel dostluklar etrafında

örülen bir dünya karşımızdaki. Kişisel ilişkilerin üzerinde bunca durulması önemli, özellikle de küçük militan gruplar içinde: “Bir dava etrafında kişisel ilişkiler şekillendirme arzusu bu topluluk üyelerinin yoğun bir biçimde inşa olan bir aradalık duygusunu mümkün kılan şeydir.”¹⁶⁰ Bu anlamda kişisel dostluklar ve buna yüklenen anlam, 78 kuşağının bu kuruluş döneminde inşa edilen değerler, yanındakine güvenmek, arkadaşlık ve yoldaşlık bu anlamda kavramları en çok önem atfedilen değerleri oluşturuyor.

3.6.4. Devrimci romantizm

Bir kuşağın oluşum zeminini tanımlarken onların ortak duygu ve düşünce dünyası oluşturarak bir kader birliği etrafında kendilerini inşa ettiğinden bahsetmiştik. Burada ve aslında tüm sosyalizasyon ve siyasallaşma süreçlerinde gördüğümüz temel olgu, sola meylin bir hissiyat olarak benimsendiği... Sosyalist siyaseti tercih etme iradesinin bilinçli bir tercihten önce duygusal bir yatkınlık, yakın çevreden aktarılan değerlerin benimsenmesi ve hayata geçirilmesi olarak deneyimlendiği söylenebilir. Politik bir kuşağın incelenmesinde dünyaya ya da Türkiye’ye özgü koşullara dair analizlerin bu bireylerin tercihlerine öncelikli olarak yön vermediğini görüyoruz. Görüşmecilerimizin somut tahlillerden çok bir duygu ve hissiyat dünyasına vurgu yapması bu anlamda önemli bir veri olarak duruyor. Bu durum, kuşağın öncelikle duygusal zemine, haksızlığa, adaletsizliğe karşı insani değerlere vurgu yapmasıyla kendisini gösteriyor. Burada aktardığımız görüşmecilerin anlatıları da bunu doğruluyor. 70’lere dair tanıklıklar, gündelik mücadelelere, sağ-sol kavgasına ve politik bölünmelere dair öyküleri barındırıyor olsa da temelde 70’ler bütünlüklü, homojen ve olumlu bir duygu dünyası olarak aktarılıyor, hatırlanıyor. Bu anlamda değerlerin hatırlanmasının, hafızanın işin içine girmesiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. 70’leri hatırlamak, bu anlamda bir dönemin hissiyatını da hatırlamak anlamına geliyor.

¹⁶⁰ Jeff Goodwin, James M. Jasper, Francesca Polletta “Why Emotions Matter”, *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, (Chicago ve Londra:University of Chicago Press, 2001), s. 22.

Devrimin yarın olacağına duyulan inanç, bir davaya adanmışlık, inanç, yoldaşa duyulan güven, tüm bunlar bir ayrı dünya aktarılan 1970'ler dünyasına romantik bir hava veriyor.

Biz devrimci romantizmi Che'den öğrendik. Sonra, 71'deki kahramanlarımız bize bu devrimci romantizmi gösterdiler. Ben devrimci romantizmi olmayan birinin devrimciliğinin eksik olduğunu düşünürüm. Bu hayal dünyasında yaşamak olarak anlaşılmasın, gerçekleşebilir hayaller kurmak kastım. "Hayal kurmak güzeldir," der Lenin, ama gerçekleşebilir hayaller kurmak bir devrimci için önemlidir.¹⁶¹

Bu dünya bir yandan hafızada yitirilmiş ama eksiksiz bir dünya olarak ifade buluyor. "Romantik bakış açısını niteleyen şey, şimdiki zamanın yabancılaştırılmış kimi temel insani değerlerden yoksun olduğuna dair acı veren ve melankolik inançtır. (..) Şimdiki zamanda eksik olan şey, vaktiyle, az ya da çok uzak bir geçmişte vardı. Bu geçmişin temel özelliği, şimdiki zamandan farkıdır" der Sayre ve Löwy ve eklerler: "Romantik bakış açısı, (...) insani değerlerin varlığını hep sürdürdüğü gerçek geçmiş zamanın bir anını alıp onu ütopyaya dönüştürür."¹⁶² İnsani değerlere yapılan atıf, bugün bunların yokluğu üzerinden ütöpik bir geçmiş dünya tahayyülü yaratır. Bu anlatılar, bu dönemin hissiyatını, mutlu bir yaşanmışlığın izlerini ortaya koyar. Güzel bir hatıra olarak anlatılan bu dünya ahenkli bir tablo görüntüsündedir. Bu tablo sadece bir kuşağın hissiyat yapısını ortaya koymakla kalmaz, bir dönemin atmosferini de yansıtır. Bu dönem insanların beklenti ufku açıktır; gelecek sonsuz imkânlarla önlerindedir. Öte yandan anlatılar bir yandan da bu dünyanın kaybedilmiş olmasının yarattığı acıyı da yansıtır: "... Romantikler (...) insan ilişkilerindeki yabancılaşmadan, toplumsal yaşamın 'organik', cemaatçi eski biçimlerinin yok olmasından ve bireyin bencil benliği içinde tecrit olmasından acı çekerler."¹⁶³ Ancak bu acıdan muaf bir biçimde, kendi içinde tamamlanmış, hafızaya kendiliğinden zuhur eden güzelliklerin dünyası olarak ortaya çıkar.

Bu dünyanın tamamlanmışlığı, değerlerle bezenmiş ütöpik bir geçmiş tasviri bir dönem insanların hissiyat yapısının ana şemasını oluşturuyor. Bir sonraki başlıkta

¹⁶¹ "Mustafa Kaçaroğlu anlatıyor", <http://t24.com.tr/haber/mustafa-kacaroglu-anlatiyor-sol-ici-siddette-biz-dahil-kimse-gunahsiz-degil,295499>, 4 Mayıs 2015.

¹⁶² Michael Löwy ve Robert Sayre, *İsyen ve Melankoli. Moderniteye karşı romantizm*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul:Alfa, 2016), s. 39-40.

¹⁶³ Michael Löwy ve Robert Sayre, s. 66.

70'leri anlatırken görüşmecilerimizin bu hissiyat dünyasında en çok referans verdiği değerlere odaklanacak, devrimci olmak ve bu kavrama atfedilen değerler etrafında örülen anlatıyı, bu değerlerin cisimleştiği figürleri ele alacağız.

3.7. 70'lerde Devrimci Olmak

78 kuşağının oluşumundan bahsederken ortak duygu ve değerlerin bir dönemi tariflemek adına ne kadar çok şey söyleyebileceğinden bahsettik. Görüşmelerimizde karşılaştığımız, anı kitaplarında karşımıza çıkan bir kavram var ki, kuşağın inşasının dayandığı imgeleri, 70'lerin, bir kuşağın oluşumu için nasıl imkânlar yarattığını ortaya koyuyor, şimdi bu topluluktan bir kuşak olarak bahsetmemizi sağlayacak ortak kavramlar etrafında, ortak bir düşün dünyasını kurguladığını resmediyor.

Görüşmelerimizde olduğu kadar, 78 kuşağının anı ve biyografilerinde de bu duygu dünyasını betimlerken sosyalist öğretilerden kaynağını alan, ama aynı zamanda yaşanmış birçok deneyimin de izini taşıyan bir etik normlar ve kültür dünyasını görüyoruz karşımızda. 1970'ler, 78'lilerin anlattığı şekliyle, aslında bir duygu dünyasının tasvirini içinde barındırıyor; siyasal değerlendirmeden önce duygusal bir değerlendirme geliyor.

78 kuşağı için 70'lerin tanıklığı ne anlama geliyor? Kendilerini “son devrimci kuşak” olarak tanımlamadıklarını düşünecek olursak, 70'lerde bu kuşağı oluşturacak gençlerin hayat deneyimleri devrimci olmak üzerine kuruluydu diyebiliriz. Melih Pekdemir'in anı kitabı *Devrimcilik Güzel şey Be Kardeşim*, adından da anlaşıldığı üzere 70'lerin öyküsünü bir devrimcilik izleğinde aktarıyor:

...ve illa ki devrimcilik; o işte bambaşka... İyi ki yaşanmış bunlar dedirten, kafa ve kol emekçiliğine ilaveten gönül emekçiliği olarak sindirilen bir devrimcilik... Devrimcilik güzel şey be kardeşim...¹⁶⁴

İşte böyle devrimciyiz, başka bir şey yok benim öğrendiğim, devrimcilikti. Devrimcilik neydi, güzel olan her şeydi. Paylaşılan, incitmeyen...

¹⁶⁴ Melih Pekdemir, *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim* (İstanbul:Ayrıntı, 2014), s. 58.

Peki ama devrimci olmak bu kuşağın oluşumunda nasıl bir role sahip, onlar için ne anlama geliyor? “Devrimci olmak” bu kuşağın ana teması adeta: Her deneyimin anısı devrimcilikle ilişkili. Bu devrimci kişilik, 78 kuşağının içinde olduğu 70’ler dünyasının anahtar kavramını oluşturuyor.

Lise bitirme sınavlarına hazırlanmayı düşünüyordum. Öğretmenlikle eski ideallerimi gerçekleştiremeyeceğimi anlamıştım. Gerçekçi olmak gerekirse, bu ülkede ezilenlerin durumunun düzelmesi için devrim olması gerek, devrim yapmak gerek diye düşünmeye başladım. Devrimcilik ya işçi olmakla ya da okumakla olurdu.¹⁶⁵

70’ler anlatıları bir gencin devrimci olarak büyüüp gelişmesine ve devrim için mücadelesine odaklanıyor; anlatıların büyük bir kısmı bundan oluşuyor. Siyasi değerlendirmelerden çok değerlerin ve düşüncelerin, yorumlardan çok anıların yer aldığı bir anlatı var karşımızda. Bir kuşağı kuşak yapan temel bunun üzerinde şekilleniyor; böylece 78’liler kendilerini ortak bir dünya içinde, apayrı bir dünya içinde anlatıyorlar. Öte yandan bu devrimci kişiliğin örneği olarak Mahir Çayan ve Deniz Gezmiş figürlerinin alındığını gördük. Bu oldukça ilginç bir durum: Devrimci kişilik için örneğin bir önceki kuşağın ölen devrimcilerinden alınması 78 kuşağı adına birçok şey anlatıyor.

Bu insanlar, devrim için kendilerini feda etmiş insanlar olarak görülüyor, bir kuşağın kurucu bir anlatısının ana figürleri haline geliyor, ama aynı zamanda 78 kuşağının kendisini bir geleneğe dahil etmesini de sağlıyorlar. Mahir ve Deniz’e, İbrahim’e dair “anılar” bir kuşağın kendisini hem önceki kuşaklardan nasıl ayırdığını hem de bir sol geleneğe nasıl kaydolduğunu ortaya koyuyor.

Bu anlamıyla isimler 78 kuşağının kurucu figürleri haline geliyor, tüm bir 70’ler boyunca bir kuşağın kendini üzerinde kurduğu değerleri cisimleştiriyorlar, ama aynı zamanda kuşağın ayırt edici niteliklerini de vurguluyorlar. Bu iki isim ve etrafında kurgulanan anlatı, “70’lerde devrimci olmak” ne demektir? sorusunun cevabını verirken aynı zamanda bir kuşağın kendisine dair anlatısına da yön veriyor: 78’liler, tıpkı her devrimci kuşak gibi kendisini devrimci bir “yeni insan”ın örneği olmak üzere eğitmekle yükümlü görüyor, bu etik değerlere göre yaşamak gerektiğini öğütüyor, bu sıfatla kendi kuşaklarını, kendi çağlarını diğerlerinden ayırıyorlar.

¹⁶⁵İlber Kahraman(söyleşen), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*. Sedat Göçmen Kitabı, s. 37.

3.7.1. “Yeni insan”ı kurmak

1970’lerin sosyalist gençleri açısından “devrimci” öncelikle “yeni” bir insan olarak karşımıza çıkar: Yeni bir insan, örnek bir insan olma çabasına dair anıların anlatılarda yer alması bir kuşağı öncelikle "sol" geleneğe kaydeder; tüm bir sosyalist tarih içinde kendi imgesini kurmasını ve bir kuşak olarak ortaya çıkmasını imler. 70’leri anlatırken devrimci olmak kavramının hatırlanması ve bunun içeriğine dair normların ortaya konması, bir geleneği sahiplenmenin bir göstergesi.

Sosyalizm etik normlara dayalı bir eylem düşüncesini temelinde barındırıyor kuşkusuz. Marksizmin ahlakı reddettiği düşünülse de sosyalizmin, tarihteki belki tüm sol akımların, tıpkı tüm diğer siyasal akım ve hareketler gibi belirli bir değerler sistemi üzerinde inşa edildiği muhakkak. Eşitlik, özgürlük, dayanışma, kurtuluş, özgürleşme, güçlü ve bağımsız bir kişilik geliştirme gibi değerler etrafında örülen bu zihniyet dünyasında, bunlar insanlığın ortak hedefi olarak sunuluyor. Bu ahlaki üstünlük fikrini beraberinde getiriyor ve devrimci kimliğini sahiplenenlerin kendilerini yeni dünyayı, geleceği inşa edecek yeni insanlar olarak tahayyül etmelerini sağlıyor.

Yeni bir ülke, yeni insanlar, yeni yapılanmalar oluşturmak için inanılmaz gayret gösterdik ve zaman bizim lehimize geliyordu.¹⁶⁶

Yeni insan, yeni dünya kavramları tümüyle “yeni” kavramlar değil: 19. yüzyılda geliştirilen ve 20. yüzyılda pek çok siyasal sistem tarafından gündeme getirilen “yeni insanı”, Aydınlanma’dan Sovyet, Çin devrimlerine kadar her toplumsal ve siyasal yönelimli hareketin temel şiarlarından biri olarak, ideal devrimci modeli biçiminde bulup çıkarmak mümkün. “Yeni insan”, insanlığın kurtuluşunu muştulayan ütopyaların, özellikle de komünist hareketin merkezi karakterini oluşturuyor; 70’lerde belki bugünkünden daha fazla... Zira 70’ler henüz reel sosyalizmin yıkılmadığı, halen deneyimlerin ufkunu oluşturduğu bir dönem... Bu çağ, dünya çapında farklı sol esinli hareketlerin varlığını sürdürdüğü bir zaman aralığı ve dahası

¹⁶⁶ İlbay Kahraman(söyleşen), *Fırtınalı Denizin Yolcuları...*, s.372.

68'in hemen yakında cisimleştirdiği büyük bir isyanın izlerini ve mirasını hâlâ taşıyor, sahipleniyor.

Esasen yeni insan, kapitalist sistemden sosyalizme geçiş döneminde ulaşılabilecek bir insanlık ideali olarak ortaya konur. İyi, dürüst, eşitlikçi, çalışkan, zeki bir insan olarak tasvir edilir ve yeni bir dönemin yeni bilincini temsil eder. Sosyalist dünyanın yeni insanı, ister Küba devriminin ister Sovyet devriminin ister Mao Çin'ininki olsun, kültürel, sembolik, siyasal ve sosyal bir anlama sahiptir ve yeni bir rejimin dayandığı değerleri ve yeni bir düzenin tesisini gerçekleştirecek yetilerle donanmış insanı tanımlamak için kullanılır. Yeni İnsan kavramı, komünist modelde devrimin insanlık evriminin ve gelişiminin son aşaması olduğu fikrini çağırıştırır. Fidel Castro örneğin insanlığın evriminin 300 yıl durakladığını ve devrimin yeni bir Kübalı yaratarak insanlığı “tarih öncesi” aşamadan kurtaracağını ifade etmiştir.¹⁶⁷ O bir nevi, toplumun “modern atasıdır”; yeni kurulan düzenin, kültürel ve sosyal çevrenin taşıyıcısı olacaktır.

Yeni kurulacak toplumun önderi, henüz “yeni insan” olmasa da ona ulaşmak esas hedef olarak konur; özel bir terim olarak Avrupa ve dünya siyasal diline 1860’larda Rus toplumunu değiştirme yolunda, yeni bir Rusya yaratma yolunda popülist bir devrimi gerçekleştiren Rus entelijansiyası aracılığıyla girer.¹⁶⁸ “1860’ların en önemli özelliklerinden biri yeni bir aydın kuşağı ve üslubunun doğuşu olur: raznoçintsi, “çeşitli kökten ve sınıftan insanlar”, soylular ve zadegan dışındaki tüm Ruslar için kullanılan idari terimdi bu. (...) Raznoçintsi –ordu çavuşlarının, terzilerin, köy papazlarının, memurların oğulları- ortaya çıktığında korkunç bir gümbürtüyle patladı. (...) 1860’ların “yeni insan”ının en akılda kalıcı portresi Turgenyev’in Babalar ve Oğullar’ındaki genç tıp öğrencisi Bazarov’dur.” Bu kopuşu sağlayan yeni insanın manifestosunda yönetenlere, efendilere karşı bir başkaldırı, sade, halkın hayatını anlayan ve halktan bir insan arayışı vardır.¹⁶⁹ Yani o, ezilendir; ötekidir. Şimdiye kadar iktidardan mahrum bırakılmış ve buna isyan eden kişiyi ifade etmektedir.

¹⁶⁷ Yinghong Cheng, *Creating the new man, From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*, University of Hawaii Press, 2009., s.3

¹⁶⁸ Cheng, s. 15

¹⁶⁹ Marshall Bermann, *Katı olan her şey buharlaşıyor*, (İstanbul:İletişim, 12. Baskı: 2009), s. 286-287

Ancak hem kendisinden sonraki kuşakları hem de dönemini belki de en çok etkileyen, Rus yazar Çernişevski'nin yeni insan tasviri olur. Hapishane hücresinde kaleme aldığı *Ne Yapmalı?* adlı iki ciltlik romanı aslında dönemin ruhunu yansıtır: o, ancak “yeni bir insan” sınıfının ortaya çıkışı ve inisiyatifiyle Rusya'nın modern dünyaya taşınabileceğini düşünmektedir. Çernişevski'nin karakteri Lopukhov, gözüpek, cesur ve kuvvetli, yönetici sınıftan asla korkmayan, atılgan bir insandır. O, “Rus ruhunu örseleyip durmuş tüm Hamlet benzeri korku ve endişelerden arınmıştır.”¹⁷⁰ 1968 yılında Türkçeye çevrilen ve 1968-79 yılları arası çeşitli yayınevlerinden 11'den fazla baskı yapan kitabın önsözünde çevirmen bu kitabı “gerçek devrimcilerin İncil'i” olarak anar.¹⁷¹ Çernişevski'nin yeni insanı, insan bilincinin üstünlüğüne inanır; rasyonel, itaatsiz, katı materyalist bir bakış açısıyla inşa edilmiştir: onun karakteri ruh ve beden bütünlüğüne dayanır; bu da “sağlıklı bir bünye” ve “sağlıklı, şaşmaz bir mantık” olarak pratikte kendini gösterir.

“Devrimcilik” kavramında ve bu kavram etrafında şekillenen hafızada bu yeni insan tasvirinin etkisi olduğu tartışmasız bir gerçek. Romanın ikinci bölümünde anlatılan “yeni insanlar”, yaşamı olduğu gibi ele alan, “hayatın en önemli unsuru olarak emeği koyan”, çalışkan, toplumun kurtuluşu ve eşitlik için mücadele edenlerdir. Bir rüya tasviri içinde anlatılan bu yeni dünya, bir ütopyadır. “Kendi çağının önüne geçerek gelecek olan günü, doğacak olan güneşi sevinçle bekleyen ve müjdeleyenlerdir”.¹⁷² Bu devrimci kişilik mitosu kendini adama ve insanlık sevgisi ile yoğrulmuştur ve yeni düzenin, yeni toplumun inşasından önce işte bu yeni insan, yeni toplumsal ilişkileri kuracaktır.¹⁷³

Ekim Devrimi ve ardından kurulacak Sovyetler'de etkili bir temsil haline gelecek olan idealleştirilmiş halk figürü ile aydın genç yeni insan mitosu kendini en açık ve net biçimde Gorki'nin *Ana* adlı romanında gösterir. *Ana* Türkiye'de ilk olarak 1911 yılında Osmanlıca olarak basılır, ardından Gorki'nin diğer eserleriyle birlikte 1960-80 arası sayısız baskı yapar. *Türkiye İşçi Partisi'ne Aşık Oldum* adlı anı kitabında Hamdi Doğan, kitabı sürekli okuyan ve çevresindeki herkese okutmaya çalışan

¹⁷⁰ Marshall Bermann, s.291-292.

¹⁷¹ N. G. Çernişevski, *Nasıl Yapmalı*, Cilt1, (çev. Güneş Bozkaya) içinde “Önsöz”, Yar Yayınları, 2000 (8. Baskı), s. 10

¹⁷² Çernişevski'nin roman üzerine çalışırken eşine yazdığı mektuptan. Aktaran, Güneş Bozkaya, s. 543.

¹⁷³ Vladimir C. Nahirny, *The Russian Intelligentsia: From Torment to Silence* (New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1987)'dan aktaran Cheng, s. 16

Bakkal Şafık'tan bahseder. Şafık bakkala gelen çocuklara “Gidin ananıza, babanıza söyleyin Maksim Gorki okusunlar... Elimdeki şu kitabı okusanız, böyle konuşmazsınız. Ana'yı okuyun, Ana'yı”¹⁷⁴ der. Bu renkli tablonun benzerleri sayısız görüşmede karşımıza çıkar. Türkiyeli devrimcilerin imgelemindeki yeni insan/devrimci kavramlarının şekillenişinde Ekim devriminin bu ilk yıllarının yeni insan tipinin etkisi olduğu görülür.

Devrim öncesinin ve ilk yıllarının bu yeni insanı, halk sınıflarından gelen, toplumsal anlamda hiçbir ayrıcalıktan faydalanmayan, halkın üstün olduğu ileri sürülen değerlerini temsil eden, dürüstlük, haksızlığa isyan gibi ahlaki değerler etrafında kişiliğini oluşturmuş bu yeni insan tasvirinin dünyada olduğu gibi Türkiyeli sosyalist militanlar üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Bolşevik devriminin ardından parti eğitimi altında kurumsal bir hal alacak ve parti ilkelerinin kendiliğinden kişiliğin önüne konacağı aşamanın “yeni insanından” ziyade, bu kişiliğe yüklenen etik değerler Türkiye'deki 78 kuşağı devrimcilerinin ölçütü haline gelir.

Biz başlangıçta geniş propaganda faaliyetlerimizi sürdürürken hal ve hareketlerimiz ne olacak diye de düşündük. Kılık kıyafetimizden davranışlarımıza varıncaya dek birtakım ilkeler belirlemiştik. İçkili bir şekilde halkın karşısına çıkmayacak, onlara ve ailelerine saygıda kusur etmeyecek, bağırıp çağırmayacak ve ikide bir silaha sarılmayacaktık... Arkadaşlarımız devrimci fikirlerle tanıştıkları süreçle birlikte, daha adil ve nezaketli olmaya başladılar. Bunun halk arasındaki yansıması da olumluydu. Bu arkadaşlarımızın sözü dinlenir olmaya başladı.¹⁷⁵

O düzenin, o hareketin içine giren ahlak, dürüstlük kavramlarını, her şeyini yitiren yani o devrimci ahlak, bu çok önemli şeymiş bunlar; ben bunları çok yıllar sonra anlayabildim. Hakikaten çok önemli şeylermiş bunlar. Bizim büyük bir kesimimizde vardı. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

“Yeni insan” devrime tam bir sadakat, kendini adama, “burjuva yaşam tarzının”, dolayısıyla kişisel hayatın ve aile yaşamının reddini, çileci bir yaşamı vazeder. Sovyet toplumundaki yeni insan/gerçek devrimci ile herhangi bir diğer toplumdaki “iyi insan” arasındaki farkı vurgulamak için, etik değerlerden ziyade, bu etik

¹⁷⁴ Hamdi Doğan, *Türkiye İşçi Partisi'ne Aşık Oldum*, (İstanbul:İletişim, 2014), s. 245.

¹⁷⁵ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s.172

değerlerin ya da normların ardındaki sınıf bilincinin, devrime inancın, siyasal bilincin altını çizer parti.¹⁷⁶ 78 kuşağı için de siyasal bilinç önemli bir unsur olarak belirtilse de bu vurgu daha ziyade parti geleneğinde ortaya çıkar: Sovyetik çizgide olduğunu belirttiğimiz TKP'nin Atılım adlı gazetesinde şu ifadeleri görmek şaşırtıcı değil:

Marksçı-Leninci teoriyi, politikayı, programı işçi sınıfına, emekçi yığınlara götürecek, onları Partide devrimci savaş anlayışı ile örgütleyecek olan, TKP'nin militan kadrosudur. Militan kadro bu işi başaracak nitelikte olmalı. Militan kadroda bu iş için değişik nitelikler aranır. Önce kadrolar, militanlar sınıf bilincine sahip olmalı. İşin dayanak noktası buradadır. Sınıf bilinci olmadı mı, bir insan bilgi fiçisi da olsa yine işçi sınıfına yaramaz. Yalnız sınıf bilinci de yetmez. Sınıf bilincini Marksizm-Leninizm bilimi ile güçlendirmek, donatmak gerekir. (...) Bütün bunlarla birlikte militan kadro için başka bir nitelik de zorunludur: Atılgan olmak. Girişken olmak. Atılganlık ve girişkenlikle işçi sınıfının içine, fabrikalara, köylere girmek ve oralarda TKP'ye örgütlemek, işçi sınıfı ile köy emekçileri arasında bağlaşıklığı güçlendirmek, geliştirmek. Militan kadronun görevleri genellikle bunlardır. Militan kadro olayları, insanları, emekçi ve işçileri arayıp bulacaktır. Onlara ışık tutacak, aydınlatacak ve TKP saflarında örgütleyecektir. Parti militan kadronun bu olanakları oranında gelişip güçlenecektir. Militanlar, kulüpçülük, lafazanlık, dedikodu ve fiskosla, derneklere kapanıp kalmakla partiyi geliştiremezler.¹⁷⁷

Parti geleneğinde ilkeler ve sosyalizme bilimsel anlamda vakıf olmaya yapılan vurgu, hareket geleneğinde de olsa bile, burada daha ziyade etik ve ahlak nosyonları ön plana çıkar. Melih Pekdemir, Devrimci Gençlik dergisinin 12. sayısında yayımlanan yazısını şöyle özetliyor:

Devrimci olmayan davranış biçimleri olarak yaptığımız tespitlerden hiç olmazsa kısmını, örneğin içki içmek, filtreli sigara içmek, canının istediği zaman görev almak gibi davranışları doğal karşılayan ve devrimcilikten çok öğrenciliği bir görev olarak kabul eden arkadaşlar bulunabilir. Biz böyle

¹⁷⁶ Cheng, s.33

¹⁷⁷“Militan kadrolar atılgan olmalı”, *Atılım*, Eylül 1974, sayı 9.

arkadaşları kınamıyoruz. Ve kesinlikle onların antifaşist saflardan dışlanması da önermiyoruz. Elbette bu arkadaşlar gerçekte devrimci olmasalar bile tutarlı bir demokrat sayılabilirler.¹⁷⁸

Söz konusu devrimci gençlerin devrimci faaliyet içinde edindikleri kişisel özellikler ön plana çıkarken burada da gördüğümüz gibi kendini tümüyle mücadeleye adanmış devrimciliğin ön koşulu gibi görülüyordu diyebiliriz.

3.7.2. Figür olarak Che

70'lere dair hatıraların dünyasında değerler ve normlar ön plandadır. Bu normları temsil eden imgeler, figürler ise yakın geçmişten seçilir. Özellikle 78'lilerin hareket tarzı ve örgütlenme pratikleri düşünüldüğünde, teorik tartışmaların seyrine bakıldığında Latin Amerika örneği önemli bir başvuru kaynağı olarak ortaya çıkar ve burada da elbette Che Guevara figürü, tıplı bir önceki kuşakta olduğu gibi devrimci kişiliğin timsali olarak anılır:

Devrim denen bir şeyin yoluna çıkıyorsun. Bunun da örnekleri söz konusu. Lenin'den tutun Küba'ya, Che'ye kadar söz konusu. İşte, hayalinde, işte ülkeden örneklerle baktığımızda, Kaypakkaya'dan tutun Deniz'lere, Mahir'lere, İbo'lara. Var önümüzde bir örnek, var yani bununla ilgili. (Erkek, İzmir, Dev Sol)

78 kuşağının özelliğinin partilerden ziyade hareketler olduğunu ifade etmiştik. Parti geleneği dışında, parti eğitiminin olmadığı yerde kişisel tavır, halkı merkeze alan tarzda inşa edilen etik ve ahlak etrafında örülen kişiliğin tasviri öne çıkar. Bu durum Türkiye'de devrimci olmak kavramını Latin Amerika, Küba devriminin “yeni insanına”, devrimci figür olarak örnek alınan Che Guevara'ya yaklaştırır. Çünkü o, devrimden sonra inşa edilecek yeni insanı değil (Sovyet Bolşevizmi örneğindeki gibi) kanlı canlı, “devrimi hazırlayan, gerçekleştiren” yeni insanı temsil eder.

Devrimciye görev devrim yapmaktır
Ezilen halklara bin selam olsun

¹⁷⁸ Melih Pekdemir, *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim*, s. 117.

Devrim için savaşmayana bizler
Devrimci demeyiz, bunu bilsinler
Oportünist deriz, bunu bilsinler
Revizyonist deriz, bunu bilsinler
Bunu böyle söyler bizim önderler
Dünya halklarına bin selam olsun
Ernesto yoldaşa bin selam olsun¹⁷⁹

Küba’da yeni insan kavramının geçmişi de bir ölçüde Türkiye devrimci hareketinin kendi geçmişiyle benzeşir. 1880’lerde ulusun atası olarak kabul edilen Jose Marti’nin ifade ettiği yeni toplum ideali ahlaki değerlere dayalı, ulusa sadakatle bağlı ve kendini adanmış bir karakteri öngörüyordu.¹⁸⁰ Onu adeta bir Don Kişotçu olarak yorumlanmasının nedeni insanın erdemlerine ve mükemmelliğine olan inancıydı.¹⁸¹ Sömürgeci bir geçmişten gelmekteydi ve Küba köylü ağırlıklı bir toplumdur: 78 kuşağı açısından dönemin Türkiye çözümlemesi de buna benzemektedir. Devrim kahramanı Che’nin yeni insan kavrayışı bir ölçüde mekanikti ancak Michael Löwy’nin de ifade ettiği gibi yeni bir insanın mümkün olduğuna büyük bir inanç duymaktaydı. Sloganları: “yeni bir toplumu, yeni bir insan olmaksızın tahayyül edemeyiz” idi. *Küba’da İnsan ve Sosyalizm*’de Che, yaratılacak bu yeni insanın, 19. yüzyılın değil, bu çağın yeni insanı olacağını söylemekteydi ve bu genç bir kuşağın devrimci atılımına daha çok uyan bir tasvirdi. Küba devrimi, insanın istencine özel bir önem atfediyordu: O, sosyo-ekonomik koşulları alt edebilecek niteliklerle donanmıştı ve adanma, coşku, geçit vermez güçlükleri aşmak için aranacak temel değerlerin temsilcisi olarak ortaya çıkıyordu. “Başka bir deyişle, devrimci iradecilik bilinçli ve adanmış insan eylemi, devrimi gerçekleştirmenin ön koşulu”ydı.¹⁸² 78 kuşağı açısından Küba devrimi yakın tarihte gerçekleştirilmiş bir deneyimdi ve etkileri hâlâ tüm dünyada kendini hissettiriyordu. “Devrimcilik” kavramına yüklenen tüm anlamlarla birlikte “devrim şehidi” Che, savaşçı bir yeni insanı yani “devrimciyi” somut olarak tanımlıyordu. Che’nin ve Latin Amerika devrim modelinin Türkiye’de özellikle gerilla tarzı, silahlı örgütlenmeler üzerinde derin

¹⁷⁹ Ali Asker, “Binbaşı Ernesto Ölmedi Daha”, 74-78 arası kayıtları

¹⁸⁰ Ulusal devrimlerde de bu yeni insan kavramını görmemiz şaşırtıcı değildir. Türkiye’de de kurtuluş savaşı sonrası inşa edilen toplumun benzer normlara dayalı bir etikle hareket ettiği söylenebilir.

¹⁸¹ Cheng, s.130.

¹⁸² Cheng, s. 137.

izleri vardır. Che ve Castro'nun eserleri de yine bu dönemlerde çokça çevrilmiş ve sayısız baskı yapmıştır.

Ancak kitaplar ve öğretiden ziyade kişilik olarak Che figürünün de Türkiye'de devrimcilik kavramına atfedilen anlamlarla yakından ilişkili olduğu iddia edilebilir. 78 kuşağı açısından Che Guevara'ya yapılan vurgu, devrimci değerlere yapılan vurguyu beraberinde getirir:

Kimliğimizde ifadesini bulan toplam çaba, aynı zamanda bir değerler sisteminden diğerine geçiş mücadelesidir. Che Guevara, “Geçmişte bıraktığımız topluma tamamen sırtımızı döndükten sonra, yeni toplumu yarattığımız bir insanla oluşturmak istedik; kurtlar toplumunun kurt insanı yerini bir başka insan tipine, benzerlerini yemek gibi yok edici bir dürtüye sahip olmayan insana bırakacaktır... Ne var ki çıkar, mutluluğun anahtarı olma niteliğiyle ağır basıyor hâlâ,” diyerek, bir değerler sisteminden diğerine geçişin güçlüklerine dikkat çeker. Bu güçlük, yine Che'nin ifadesinde görüldüğü gibi düşlenen topluma dair değerlerin bugünden yaşanmasına engel değildir. Devrimcilik, tam da bu nedenle hem bir kimliktir, hem de bir yaşam ve direnç alanıdır; şiirsel olanı yaşama, yaşamı şiire taşıyabilmek[tir]...¹⁸³

Esasen bu Türkiye'ye özgü bir durum da değil. Che Guevara figürü, 68 kuşağının ve gerilla mücadelesini benimseyen hareketlerin gerçek idolü olmuştur. Öte yandan 68 kuşağı bu hızla harekete geçen gençlik karşısında biraz daha eleştirel bir tutum takınır. 68 kuşağı parti geleneğinden gelmektedir ve bu anlamda daha “ağırbaşlı” bir tutumu ifade etmektedir:

Che'nin karizması herkesi etkiliyordu: anti-Amerikancı, sosyalist bir devrimci. Vietnam savaşı patlak verdi ardından. Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu, Ortadoğu'da devrimci söylemlere yaslanan, anti-Siyonist örgütlenmelere gidiliyordu. Dünyanın muhtelif yerlerinde birtakım devrimci meşaleler yanıyor ve alevleri Türkiye'de de parlıyordu. Gençler, kendi coğrafyalarının analizini pek yapmadan bu meşalenin ateşiyle tutuştular.¹⁸⁴

¹⁸³ Bahadır Deniz, *Nasıl Yapmalı. Sorunlarınızın Çözümü Devrimci geleneğimizdedir*, Adalı yay., s.124.

¹⁸⁴ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s.97.

Köklerini gençlik hareketinden alan ve hızla siyasallaşan genç 78 kuşağının Che figüründen etkilenmemesi mümkün değildi. Kişiliğe, etik değerlere, devrimi kurumsallaştırmaya değil, daha ziyade onu hazırlama aşamasına yapılan vurgu da, devrimci kişilik özelliklerinin tasvirinde kendini gösterir. 78 kuşağı açısından bakıldığında 70’lerde devrimci olmak, tüm bu yeni insan modellerine yaklaşan, kişilikte ifade bulan bir seçim olarak ortaya çıkar. Sağlam bir kişilik ve irade 70’lerde devrimci olmak kavramının en net tasvirlerinden biridir:

Ben hep karakterli, doğru, düzgün bir insan, devrimci insanın nasıl durması gerektiğini düşünerek dik durmanın gerektiğini düşündüm: cezaevinde de, dışarıda yalnız olduğum dönemde de... Hep bu duruşu kendime örnek aldım yaşamımın her alanında. Beni ayakta tutan buydu... Hiçbir zaman omurgalı duruştan uzaklaşmadım. (Erkek, Tunceli, TÖB DER)

70’lerde devrimci olmak, esas itibarıyla büyük bir arayış olarak ifade edilebilir. 1960’ların sosyalistlerinden farklı olarak “özgürleştirici askerî darbe” fikrinden uzaklaşma ve gençlik hareketlerinin yoğunlaşması, yeni arayışları gündeme getirmiş, bu durum 60’ların Kemalist “ilerici” gençliğinden farklı bir devrimci olma halini bir arayış olarak tercüme etmiştir. “... kendisinin devletin bir uzantısı, kötü evladı, devletin hem tokatladığı, hem de halkın karşısında devletin yanında yer alan yaramaz çocuk konumundan çıkma mücadelesiydi. Ergenleşme mücadelesiydi. Kendine bir yol bulma mücadelesiydi. Bunun toplumsal tabanını el yordamıyla buldu.”¹⁸⁵ Haksızlığa isyan gibi duygularla kendini ele veren bu duygu, biraz kendiliğinden, doğal bir gelişimi çağırıştırır, bu anlamda kendini etik ve politik bir seçim olarak ifade eder:

İnsanlarda adalet duygusu varsa, isyan etmemeleri mümkün değil. İsyen etmemek için ya faşist olacaksın ya da çok korkak, kafanı kuma gömmüş biri olacaksın. Bunları gördüğün zaman o isyan duyguları, o haksızlığa karşı başkaldırı duyguları geliyor insanlarda. O öldürmeler karşısında bir kısım insanlarda biraz yılgınlık da oluyordu. Bazılarında da haksızlığa karşı devrimci olmak lazım fikriyatı biraz daha geliyordu. Bu olaylar gelişirken yaşanan her şey bizi biraz daha sağlamlaştırıyordu.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ahmet İnsel, *Sosyalizm, Esasa, Ufka ve Bugüne Dair*, (İstanbul: Birikim, 2010), s. 58.

¹⁸⁶ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 70.

Devrimci olmamda öğretmen olmamın ve yaşadığım bölgedeki halkın durumunu gözlemlememin birinci derece etkisi olmuştur. Arkadaşlarımla ilişkilerim de önemlidir; ama asıl etken budur. “Halkın yoksulluğunun, kötü durumda olmasının çözümü politikadır ve asıl olan devrimci politikadır,” diyerek devrimci olmaya karar vermişim.¹⁸⁷

Bu arayış evet bir telaştı ama içinde büyük bir özgüveni de barındırıyordu. Çok genç yaşlarında insanların düzeni değiştirmeye olan inançları ve iradeleri ön plana çıkıyordu. 1970’lerde devrimci olmak, 20li yaşlarında dünyayı değiştirmeye aday olup bu yolda irade koymak olarak yorumlanır, bu şekilde hatırlanır. 80 sonrası kuşaklara yöneltilen eleştiriler, bu irade kavramının noksanlığına odaklanır.

...komünistler yığınlarla sıkı sıkıya bağlanmak, onların yaşamlarını, gereksinimlerini iyi tanımak, bilmek, hayat damarını elinde duymak zorundadır. Bunun için toplumsal yaşamın her alanında örnek davranmak, var gücüyle özveriyle çalışmak, kişisel yaşamda alçakgönüllü olmak, parti üyeliğini hiçbir zaman ayrıcalık olarak görmemek, yığınların yaratıcı gücüne dayanmak, onlara öğretirken onlardan da öğrenmek gerekir. (...) Üçüncüsü, somut bir durumda kendi başına yönünü bulabilmek, dalıcı olmak, girişimi ele almaktan, sorumluluk yüklenmekten kaçınmamaktır. Komünist kadrolar yenilgi karşısında paniğe kapılmazlar, başarı karşısında baş dönmesine tutulmazlar.¹⁸⁸

Rus popülistlerinin tanımladığı ve Rus devriminden Küba’ya kadar devrimci figürlerle perçinlenen “devrimciliğin” ortak niteliklerinden biri olarak bu her şeyi değiştirebilme gücünü barındırma arzusu, bir yandan özgüven ve cesaret gibi kavramları beraberinde getirirken, tüm gücünü devrim yoluna vakfetmeyi ve bu anlamda bir tür feda kültürünü de empoze eder. 70’lerde devrimci olmak, “en güzel günler uğruna” sınıfsal konfordan vazgeçme, hayatını adama ve bir tür çilecilikle ifade bulur. 78 kuşağı devrimcilerinin çoğunun gençlik içinden birçoğunun da orta sınıflardan geldiğini düşündüğümüzde, kendi sınıfsal kökenlerinin reddi ve “halk gibi sade yaşama” tercihinde bu çileciliği görebiliriz:

¹⁸⁷İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 38.

¹⁸⁸“Kadroların niteliği”, *Atılım*, sayı 51, mart 1978.

Baki ağabeyimiz çok dürüst, çok gerçekçi bir insandı. Yalanı dolanı yoktu, iyi bir komünistti. Eğer Baki ağabeyin eline geçen fırsatlar başkalarının eline geçseydi köşkler yaptırırdı, gökdelenler diktirirdi ama o onlara asla dönüp bakmadı. İnsan olmayı seçti. Düşüncesine leke sürmedi, sürdürmedi.¹⁸⁹

3.7.3. Halka örnek ve önder olmak

Türkiye’de 70’lerde devrimci olmak, benimsenen örgütlenme ve eylem tarzlarının da kendiliğinden getirdiği, eylem içinde oluşan bir kişilik olarak tanımlanır. Buradaki temel ölçüt, devrimci güçlerinin etkinliğinin halka önderlik etmek, öncü olmak, halk içinde çalışmak anlayışı ve halkın söze değil eyleme paye verdiği tespiti ile birlikte gider.

Benim devrimci olarak öğrendiğim şey; ne söylediğin değil, kimin söylediği de değil; asıl önemlisi yaptıklarıdır. Doğruyu söyleyip yanlış yaparsan halk bunu yutmuyor. Halk söylediğin sözün arkasında durup durmadığını izler. Kararını da bundan sonra verir.¹⁹⁰

Bu kendisini hem naif bir halk sevgisi ile ifade eden, hem de bir yandan halkın eğitilmesi yani devrimci öncülük fikrinin izlerini taşıyan bir yaklaşım. Naif halk sevgisi, tıpkı Narodniklerin *yeni insan*ında olduğu gibi, halkın burjuva düzenin ahlakından daha üstün değerlere sahip olduğu inancıyla birlikte giderken bir yandan da sosyalist öğretinin vazettiği eğitim ve koşulların değişimiyle insan doğasının ve yaratıcı gücünün değiştirilebileceği inancından kaynaklanır. Halka atfedilen bu üstün değerlerin güç, yiğitlik, cesaret, erdem, yardımseverlik gibi kavramlarla ifade edildiğini söylemek mümkün. Sedat Göçmen, devrimci bir yoldaşını şu sözlerle anlatır:

Şehittin Tırıç –Çamaş sorumlusu- askerlik döneminde ve sonrasında kendini devrimci olarak tanımlamış, tüm yaşamını bu tarif çevresinde ifade eden bir insandı. Askerdeyken, devrimcilik yaşamında gerekeceğini düşünerek tüm silahları kullanmayı, söküp takmayı öğrenmiş, yaşamını da devrime adanmış

¹⁸⁹ Hamdi Doğan, *Türkiye İşçi Partisi’ne Aşık Oldum*, s. 145.

¹⁹⁰ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 172.

bir arkadaşımızdı. (...) Dostlarının taparcasına sevdiği, düşmanlarının ise korktuğu bir insandı. Çamaş'taki karakol komutanı, o baktığında ürperir ve yapacağı her ne ise onu yapamazdı. (...) İnsanlar üzerindeki değerlendirmeleri inanılmazdı... Örgütlenme profesörüydü. Böyle bir insanla çalışmak, benim gibi birisi için büyük bir şanstır.¹⁹¹

Bir diğer yoldaşı içinse şu cümleleri kurar:

Remzi'ye ayrı bir başlık açmak gerekir. Remzi Aksakal, hem TÖBDER hem Halkevi hem de köylerde bağlantı kurmada herkesten ileri bir arkadaşımızdı. Yiğit lakabıyla anılır derler ya, ona Deli Remzi derlerdi ve o, bu lakabı hak edecek gözükaralıklar sergilerdi. Gerçekten, delice heyecanlar taşıyan bir adamdı. Devrimciliği yüreğinden taşar ve çevresini etkilerdi.¹⁹²

Gözü karalık, yiğitlik, erlik, savaşçılık gibi dönemi karakterize eden kişilik özelliklerini marşlarda da görmek mümkün:

Bu meydanda cengimiz var

Er olan meydana gelsin

Faşistlere hıncımız var

Devrimciler safa gelsin

Halka öncülük etme fikri, naif bir halk sevgisi tasvirinin yanında halkı düşmanlardan koruma anlayışını da beraberinde getirir. Halkın düşmanı olarak tanımlanan “faşist güçler” ile devrimciler arasında da kişilik ve ahlak düzeyinde farklılıklar olduğu görüşmecilerimiz tarafından ifade edilen bir düşünce. Bu karşılaştırmayı, özel olarak devrimci olma kavramına yüklenen duygular üzerinden yapmakta olduklarını görebiliriz:

Onların çatışma anlayışıyla bizimki farklı. Karşındaki faşist grup seni yok etmek üzere kurgulanmış. Sen ise, karşındaki faşist bile olsa, yok etme duygusunu yüreğinde taşıyorsun. İnsan yok etmek üzerine kurulmuyor; devrimcisin çünkü. İnsanın kurtuluşu için sen varsın. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

¹⁹¹ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 176-177.

¹⁹² İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 257.

Devrimcilerin her zaman halk ile birlikte olma görevleri vardır ve bundan hiçbir zaman geri adım atmamalıdır. Sen sürekli halkın içinde olacaksın, sürekli halkın içinde olacaksın ki halk da artık yani bu zulme bu haksızlığa karşı cesaretli bir şekilde artık o korku şeyini kıracak. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Bu ahlaki üstünlük fikri, dayanışma, eşitlik, güven, yoldaşlık gibi evrensel olduğu kabul edilen üstün kişilik özellikleriyle ifade bulur. Gerçekten de 70'lerde devrimci olmaya yüklenen anlam, "sıcak bir çevrenin üyesi olmak"la, "hiçbir zaman yalnız kalmayacakları"¹⁹³ duygusuyla yoğrulmuş, yoldaşlık ilişkisinde mutlak bir güven, dayanışma ve ortaklaşma kavramları ile dillendirilen bir duygu durumudur:

Çok çalışkan, söyleneni çabuk kavrayan, kavradığını hemen hayata geçiren arkadaşlarım vardı. Bizim zamanımız işin bitmesiyle sınırlıydı. İş bitmeden dinlenmek, uyumak, soluklanmak, bir lükstü. Yeni bir ülke, yeni insanlar, yeni yapılanmalar oluşturmak için inanılmaz gayret gösterdiler ve zaman bizim lehimize geliyordu. Bu açıdan gerçekten özverili ve yiğit insanlarla çalıştığım için çok şanslı ve gururluyum.¹⁹⁴

Yeni insan kavramının içinde doğduğu bu zihniyet dünyasını, güçlü bir kişilik, çevresini etkileme ve yönlendirme iradesine sahip olma, bir ideal yoluna kendini adama ve sınıfsal temellerini reddetme, devrim, özgürlük, kurtuluş gibi sosyalist öğretinin hedeflerine bağlılık, dayanışma, ortaklaşma, eşitlik gibi ilkelere inanç gibi kavramlar etrafında düşünmek mümkün. Bu anlamda "70'lerde devrimci olmaya" dair anlatıları, bir kuşağın normu olarak koyabiliriz.

3.7.4. Mahirler, Denizler, İbolar

Bu noktada kendisine 78 kuşağı adını verenler açısından kendilerini dünya sosyalist geleneğine bağlayan, örneğin Che'ye bağlayan bu bağların yanı sıra Türkiye sol geleneğine bağlayan örnekler de elbette var demiştik: Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya.

¹⁹³ Kaan Arslanoğlu, *Devrimciler*, Adam, 1998, s. 43

¹⁹⁴ İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları*, s. 372.

Mahir Çayan 1945'te bir memur ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir, İstanbul'da büyür ve Hukuk, ardından Siyasal Bilgiler okur. 1965'te FKF başkanlığı yapar; Fransa'ya gider, öğrenci hareketlerinin içinde yer alır ve ardından Türkiye'de işçi hareketlerini yakından inceler. 1969'da FKF Dev-Genç'e dönüşürken önemli roller oynar; 1970'de TİP'le ilişketin koparır ve THKP-C'in kuruluşuna öncülük eder. Mayıs 1971'de İsrail başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması eylemini gerçekleştirip tutuklanır ve ardından Maltepe Cezaevi'nden arkadaşlarıyla firar eder. Yusuf Aslan, Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan'ın idamlarını durdurmak amacıyla Ünye'de üç İngiliz teknisyenin kaçırılması olayını örgütler ve 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürölür. Tezleri silahlı gerilla tarzı hareketlerin kurucu kuramı haline gelir, bir dönemin sol hareketlerinin büyük bir kısmı onun tezlerinin etkisiyle hareket edip örgütlenir.¹⁹⁵

Deniz Gezmiş de memur bir ailenin çocuğu olarak Ankara'da 1947'de dünyaya gelir. 1965'te TİP'e üye olur, 66'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Faköltesi'ne kaydölur. İlk eylemleri üniversite gençliğı içinde 1968 yılında yapılan gösterilerdir. Üniversite işgalinin örgütleyicilerinden olan Gezmiş, 6. Filo protestoları nedeniyle tutuklanıp serbest bırakılır. Aynı yıl Devrimci Öğrenci Birliğı'ni kurar ve Mustafa Kemal yürüşünü düzenler. 1969'da Filistin'e gider ve gitgide öğrenci eylemliliğinden uzaklaşır, gerilla mücadelesine adım atar. Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan'la birlikte 1971 başında THKO'yu kurar ve bir silahlı banka soygunu nedeniyle hakkında yakalama kararı çıkarılır. 12 Mart'tan kısa bir süre sonra THKO-1 Davası'nda idam cezasına çarptırılır. 6 Mayıs 1972'de Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'la birlikte infaz edilir. Benimsediğı Milli Demokratik Devrim çizgisi eleştirilse de 70'ler mücadelelerinin önderlerinden biri olarak kabul edilir.

İbrahim Kaypakkaya, Mahir ve Deniz'den farklı bir çizgide, Maoçu çizgide yer almakla birlikte, farklı siyasi hareketler tarafından sahiplenilir. O da 1948'de Çorum'da dünyaya gelir. İstanbul Üniversitesi Fen Faköltesi'nde öğrenci hareketiyle tanışır, TİİKO'yu kurar ve illegal çalışmaya geçer ve 1973'te öldürölür.

Gördüğümüz gibi her üçü de farklı siyasi çizgilere köken olsalar da 68 hareketi olarak tanımlayabileceğimiz öğrenci hareketleri içinde büyölürler. Her üçünün hayat

¹⁹⁵ Hamit Bozarşlan, "Mahir Çayan: Kuramsal İzleğı ve Politik Mirası", *Türkiye Solundan Portreler*, haz. E. Ali Türkmen, Ümit Özger, (Ankara:Dipnot, 2016), s. 473-501. Ayrıca bkz. Tarkan Tufan, *Mahir Çayan'ın Hayatı ve Fikirleri, Bir Devrimcinin Portresi*, Nokta, İstanbul, 2007.

hikâyesi, “normal burjuva düzenin alışkanlıklarını, düzenini” reddetme deneyimini cisimleştirir. Ancak onları örnek haline getiren şey, paylaştıkları ortak kader, yani ölümleridir. Onlar kendilerini yoldaşları ve halkı için feda etmiş isimler olarak hatırlanırlar. Feda kültürü ve çilecilik, bir anlamda “devrim yolunda şehit düşenleri onurlandırmak” anlamıyla donatılır. Bu yorumlama, bu hatırlama biçimi onların birer "yeni insan" olarak, "devrimci" kişiliğin somut örnekleri olarak anılmasında kendini gösterir. Az önce bahsettiğimiz irade, halka önderlik etme bilinci, kendi hayatından vazgeçme ve kendini adamaya dair değerleri cisimleştiriler ölümleriyle.

Mesela işte nedir o zaman da Kaypakkaya böyle direnmiş derlerdi veyahut işte Mahir Çayan böyle direndi, bilmem Hüseyin Cevahir böyle direndi, işte devrimcilik böyledir, direnmek lazım. O 12 Mart’ın bize bir mirası vardı.

Hayat hikâyelerine ve bıraktıkları mirasa baktığımızda ise sadece eylemleriyle değil teorik miraslarıyla da yeni insanın örneği olarak hatırlandıklarını görürüz bu isimlerin. Özellikle Mahir Çayan’ın yazılarının okunduğundan ve benimsendiğinden bahsetmiştik. Onlar sadece eylem adamı olarak değil kalem adamı olarak da kabul edilir ve inşa edilecek devrimin öncüleri sıfatıyla donatılırlar.

Sadece kişiliğin örneği değildir onlar, aynı zamanda bir kuşağın adaletsiz, haksız bir biçimde çektiği acıları da cisimleştirirler. Genç yaşta harcanmış, kaybolmuş, yaşasalar büyük bir değişim getirebilecek kişiler olarak hatırlanırlar: tıpkı 78 kuşağının hafızasında inşa ettiği kendi imgesinde olduğu gibi.

Oy benim Yiğidim İbo Kardaşım
Yiğitlik simgesi yiğit yoldaşım
Yiğitçe vermişsin devrim savaşını
Vur Zindancı başı ben kolay ölmem
Ben ölünce başka yiğit yok mu ki
Bir ölüm de İbo'ya çok mu ki?
Ayaklarım prangaya kastılar
Ellerimi hem kolumu kestiler
Tabanıma tuz biberi bastılar
Vur Zindancı başı ben kolay ölmem
Ben ölünce başka yiğit yok mu ki
Bir ölümde İbo'ya çok mu ki?

Halkımız ağılarken ben elbet gülmem
Faşist işkenceden ben asla yılmam
Vur Zindancı başı ben kolay ölmem
Ben ölünce başka yiğit yok mu ki
Bir ölümde İbo'ya çok mu ki?¹⁹⁶

78 kuşağının bizzat kuşak biyografisi de onlara gönderme yapılarak hatırlanır. Her üç figür de 78 kuşağının acı ve fedakârlığını cisimleştirecek "karizmatik referanslara" dönüşürler.¹⁹⁷

Dünyada birçok şey vardı ama ben özellikle hani Deniz üzerinden, Deniz tipi, Deniz'in hani o yiğit, baş eğmeyen, şey, boyun eğmeyen, hani gerçekten. O benim için şeydi yani böyle bir idoldü. Yani Deniz'in fiziki şeyinden tutunda, o romantizmi, o kararlılığı, hani o ölüm anında işte geri adım atmaması şeydi yani, adeta böyle tanrısal bir şeydi. Halen de ona yani bu anlamda, işte insan böyle olur ya da yiğit böyle olur ya da işte devrimci böyle olur... Halen de böyle düşünürüm. (Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

Her üç figürün aynı zamanda mitselleştirilerek hatırlandığını da belirtmek gerekir.

Şimdi benim kuşağımın sol ile tanışması 70'lere, Mahirler'e Denizler'e denk düşüyor. Yani tam bilmesek dahi bir Deniz efsanesi söz konusuydu. Babalarımızdan, annelerimizden falan filan... Bir Deniz Gezmiş işte... Muazzam bir adam, yakışıklı bir adam, dev gibi bir adam. Veya işte Kızıldere'de teslim olmayacağız diyen, işte Teksas Tommiks'i bilirdik ama bir adam çıkıyor Kızıldere'de destan yapıyor yani. Şimdi, bunlarla işte bunların isimleriyle büyüdük. (Erkek, İstanbul, Dev-Genç)

Tıpkı yeni insan mitinde olduğu gibi burada da bir kurucu mitselleştirme söz konusu. "Mit,(efsane) bir hakikati dillendirme iddiasındadır ve derin bir simgesel anlamla donatılmıştır. Mit aynı zamanda bir yorumlama sistemi ve etik bir kod ya da davranış modeli sunar"¹⁹⁸ Mitler ayrımları ortadan kaldırıp simgesel bir ortaklaşma yaratır, topluluğun temel değerlerine referans verirken topluluğu bütünleştirir. Bu anlamda

¹⁹⁶ "Vur Zindancı Başı".

¹⁹⁷ Hamit Bozarslan, "İbrahim Kaypakkaya: Bir devrimcinin tarihsel ve sosyal portresi", *Türkiye Solundan Portreler*, s. 545.

¹⁹⁸ Cosmina Tanasoi, "Postcommunist political symbolism: New myths – same old stories? An analysis of Romanian Political Mythology", *Romanian Journal of Political Science*, Bahar 2005, c. 5/1, s. 111-128.

bu üç ismin mitselleştirilen hikâyesi, onları bir tür “atalar kültü”ne dönüştür. Bir başlangıç, bir köken gibi yorumlanır onların deneyimleri: bu nedenle daha çok simgelerle donatılırlar. Ölenlerin anısı kimlik için vazgeçilmez bir kaynak haline gelir, anılır, yad edilir, “onların anısı mücadeleye güç verir”. Ölüler etrafında örülen bu hafıza ve kimlik çalışması anıtlarda açıkça kendini gösterir; onun işlevi "canlı bir hafızayı/anıyı duygular yoluyla sarsmaktır", ona ebedilik bahşetmek ve böylece "bir topluluğun kimliğini" muhafaza etmektir.¹⁹⁹ Onların acısının paylaşılması, kurucu bir rol oynar: kökense bir hatırlanmanın kahramanlarıdır onlar; seçilmiş atalardır.

“Onlar” biçimindeki çoğul kullanım, artık sadece Kızıldere’de Mahir Çayan ile birlikte ölenleri ifade etmez; anlamı genişler. Bu üç isim ve simgeledikleri miras 78 kuşağının tarihine dahil değildir öte yandan; onlar bir önceki kuşağın devrimcileridir ve ancak tam da bu nedenle, 78’in tarih-öncesinde kalırlar. Onların hayatı, uzak bir tarih-öncesi geçmişin hikâyeleri olarak yorumlanır. Onları “dinlemişlerdir”, “duymuşlardır”, onlara bu hikâyeler anlatılmıştır. Öte yandan bir anlamda da varlıkları, eylemleriyle 78 kuşağının da kurucu figürleri haline gelirler; onlar tarafından da sahiplenilirler.

Bu anlamda bu üç ismin 68 kuşağı için olduğu kadar 78 kuşağını oluşturacaklar için de bir "kahraman" mitine dönüştüğünü söylemek mümkün."Kahraman, bir topluluk tarafından dikkat çekici bir cesaret, yetenek ve saygıya değer görülen başka nitelikler atfedilen ve bu sayede topluluğun kültüründe daimi bir yer edinen kişi" olarak tanımlanıyor.²⁰⁰ Mahir, Deniz ve İbo'nun kahraman olarak mitleştirilmesi, birer ata olarak sahiplenilmesi onların devrimci teorilerinden önce tarzlarının, yani simgelerinin benimsenmesinde kendini gösterir. Yaşam biçimlerinin, kendilerini fedaları değil aynı zamanda yansıttıkları imajın da 70’lerin gençleri üzerinde izleri olduğunu, bu anlamda bir neslin kültürüne yön verdiklerini görüyoruz.

Türkiye’de devrimciliğin üç simgesinden biri rakı içmektir. Eski komünistlerin hemen hepsi rakı içermiş. (...) Devrimciliğin görsel simgelerinden ikincisi sigara, bir diğeri yeşil asker parkası, son olarak da dudakları kapatan pırasa bıyıklar. Devrimciler bir yere –kafe, lokanta, neresi olursa olsun- gidip oturduklarında ilk iş ceplerinden sigarasını çıkarıp masaya

¹⁹⁹ Jan Assman, *Kültürel Bellek*, s. 40.

²⁰⁰ Ben Fallaw ve Samuel Brunk, "Introduction: Heroes and Their Cults in Modern Latin America", *Heroes and Hero Cults in Latin America*, (University of Texas Press, 2006) s. 12.

koymak olurdu. Ve hepsi edindikleri ilk anda yeşil asker parkasını sırtına geçirirdi.²⁰¹

Deniz'in parkası, Mahir çayan'ın bıyıkları, bir dönemin anılarında özellikle ilkgençlik anılarında epey yer tutar, ama aynı zamanda kültüre de damga vurur. Parka o denli 70'leri simgeler ki şarkılara dahi konu olur:

Parkasıyla vurulmuş, yatar iken buldular.. Dört hain kurşun değmiş, delik deşikti parka...

Ancak onlar sadece fiziksel özellikleriyle, bıyıklarıyla, kıyafetleriyle değil, varoluşlarıyla bir simgeye dönüşürler: Yeni insanın simgesidir onlar.

78'lilerin günümüzde her yıl düzenledikleri 12 Eylül Utanç Müzesi'nde Deniz Gezmiş'in parkasının, Mahir Çayan'ın hırkasının, İbrahim Kaypakkaya'nın teksir makinesinin yer alması, bu üç figürün kuşağın kurucu figürleri arasında yer aldığının bir göstergesi. Ayrıca bunların bir adaletsizlik, haksızlık ve utanç vesikası olarak 12 Eylül'le bağlantılandırılarak sergilenmesi kuşağın tarih bilincinde ve kuşak bilincinde bu üç ismin önemli bir yer teşkil ettiğini de ortaya koyuyor. Bu isimlerin 68'in değil aynı zamanda 78'in de kurucu imgeleri olarak anılması, hatırlanması ve sahiplenilmesi kuşak bilincine dair bir şeyler söylüyor.

Hatırlatmak gerekir ki hiçbir kuşak, tarih sahnesinde kendinden menkul biçimde var olmaz; mutlaka başka kuşaklarla karşılaşır; kendinden öncekilerden bazı unsurları miras alır ve kendinden sonrakilere de bunları aktarmak, böylece bir gelenek silsilesi içine kaydolmak ister. Ya bu gelenekten koparak ya da onun devamcısı olarak... Kuşaklar arasında düşünsel ve pratikler düzleminde süreklilikler gözlemlemek mümkündür: Hafıza aktarılır ve kuşaklar, siyasal hareketler atalarının anılarının bir kısmını saklarlar,²⁰² ama bir yandan da onları dönüştürerek kendi öznel bilinçlerine özel bir biçimde eklemeler. Bu süreci bir süreklilik ve kopuş diyalektiği içinde düşünmek gerekir: kuşak, daima yeni ile eski arasında salınır. Süreklilik olmazsa, bir kuşak kendisini asla “yeni” olarak tanımlayamaz; çünkü gelenek yoksa “eski” de “yeni” de yoktur. Kuşak, kimliğini, tarihte var olduğunu, bir iz bıraktığını teyit etmek için bu silsile içine yerleşmek zorundadır. “Öncekiler” ve “sonrakiler”, onları otantik

²⁰¹ Memet Kara, *Ordulu Emin'in Kurtuluş Tarihi*, s. 59.

²⁰² Randall Collins, “Social Movements and the Focus of Emotional Attention”, ed. Jeff Goodwin, James M. Jasper, Francesca Polletta, *Passionate Politics, Emotions and Social Movements*, (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 2001), s. 43.

bir kimlikle donatan mefhumlardır. Dolayısıyla kuşaklar silsilesi içinde, diğer kuşaklarla ilişkisi de onun kendisini tanımlaması için bir araç halini alır. Bir kuşak, yaşam güzergahını derinden etkileyecek, iz bırakan olaylarla karşılaşır, yeni deneyimler paylaşırken aynı zamanda hem kendi paydaşlarıyla bir ortaklık zemini oluşturur, kendini bu toplulukla özdeş kılar; hem de kendisinden önceki kuşağın sona erdiğini ilan ederek ondan ayrı bir kimlik kazanır... Attias Donfut şöyle der:

Bir kuşak kendisine hem referans hem karşıtlık oluşturan önceki bir kuşağa karşı doğar ve kendini inşa eder; esasen zamansal bir düşünce bilinciyle yeni bir kuşak kendisine sınırlar ve toplumsal içerikler atfedene dek farkında olmaksızın kendini üretir; sonunda ise onun geçmişinde somutlaşan ve ona referans işlevi gören ve karşısında kendini yeni bir kuşak olarak inşa edeceği sosyal tanımların konusu haline gelir.²⁰³

Mahir, Deniz ve İbo 70'lerin genel örgütlenme çizgisinin benimseyeceği gerilla tarzı örgütlenmelere doğru yollarını çevirmiştir. Bu anlamda sadece 68'li olarak yorumlanamazlar. Büyük orandan 68'lilerin sahiplendiği bir miras bırakmış olsalar da 70'lerin siyasal hareketlerine yön verdiklerinden sonraki kuşak tarafından da sahiplenilirler. Bir yandan 68'in önderleri olarak ağabeyler sıfatıyla benimsenirler ama diğer yandan 68'den onları ayıran çizginin de kurucusu olmaları sıfatıyla 68'den ayrılırlar.

Bir kuşağın kendisine neden "önceki döneme ait" figürleri örnek aldığıın yanıtı budur: Onlar kendilerini hem bir geleneğe kaydetmek hem de ondan ayrılarak farklı bir kuşak olduklarını ifade etmek isterler. Hafıza burada iş başındadır: Geçmiş yeniden kurgulanırken kuşağın kendi imgesini de beraberinde kurar. Mahir, Deniz ve İbo'ya dair "anılar" –tırnak içinde anılar diyoruz çünkü bunlar birebir deneyimlenmiş olayların anısı değil, öğrenilmiş, aktarılmış hikâyelerdir çoğunlukla– bir kuşağın devrimci olmayı hatırlarken referansları haline gelir.

Siyasallaşma 70'lerle Denizler'le birlikte başlayan bir siyasallaşmaydı. Köyde oturmamıza rağmen... Radyo üzeri de olsa Deniz'in yani o sürecini izleme ve ona bir sempati vardı. İdamlarından sonra büyük bir kırılma yaşandı yani çocuk olmamıza rağmen bizde büyük bir kırılma yaşandı fakat

²⁰³ ClaudineAttias-Donfut, "La notion de génération", s. 50.

idealleri noktasında sürekli bir arayış sürekli bir şey vardı. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Mahir, Deniz ve İbrahim sadece idol değildi; onlar bir kuşağı, 68'i kapatıp bir kuşağı açan insanlardı. Eylemleriyle 68'in bakiyesi; hayatları, hikâyeleriyle 78'in kurucuları oldular. 78 kuşağının onları bu denli sahiplenmesinin bir nedeni de buydu ve bu, kuşak duygusunun oluşmasında kurucu bir unsur haline geldi. Oğuzhan Müftüoğlu durumu özetliyor:

Kızıldere'de yetmiş öncesi Devrimci Gençlik hareketinin önde gelen kadrolarının katledilmesinin Türkiye'deki devrimci hareketler üzerinde çok derin etkileri oldu. Birkaç yıl önce yayımlanan “Bitmeyen Yolculuk” isimli söyleşi kitabında da ifade etmişim; Denizler'in idamıyla birlikte Kızıldere katliamı sonraki dönemin devrimci ruhunun biçimlenişinde çok derin etkileri oldu. Mustafa Suphiler bizim kuşağımızdan çok gerilerde kalmıştı, geriye dönüp baktığında en yakınımızda görülebilen 27 Mayıs öncesinin gençlik eylemleriydi. Oysa 78 kuşağı denilen yetmişli yılların gençliği ise Denizler'in idamıyla Kızıldere katliamının yarattığı bir sol siyasi iklim içinde oluştu. Bunu sadece olumlu veya olumsuz bir anlam içinde söylemiyorum; yetmişli yılların devrimci ruhunun oluşumundan, dayanışma kadar uzlaşmazlıklara da uzanan sol içindeki ayrılık ve kavgalara ve nihayet yetmişlerin ikinci yarısında ülke çapında yaşanan olayların şekillenmesinden bugüne kadar sürüp gelen geniş ve derin bir belirlenışten söz ediyorum.²⁰⁴

Karl Mannheim, *Kuşak Sorunu* adlı çalışmasının başında bir kuşağı nasıl tarif edip belirleyebileceğimizin cevabını ararken, o zamana kadar yapılan çalışmaları iki başlık altında toplar. Ona göre temelde ilerlemeci Fransız ekolünün başını çektiği “pozitivist” yaklaşım bir kuşağı biyolojik bir yaş grubuna indirger ve bir kuşağın süresini yaşam süresine kıyasla belirlerken Alman muhafazakar ekolünün ağırlıkla üzerine durduğu “romantik-tarihsel” kuşak tanımı ise sadece içsel zamana odaklanır, kuşağın tanımını aynı zaman dilimini paylaşmaya indirger.²⁰⁵ Bu yaklaşım salt zihniyete odaklanırken her bir kuşağın kendine özgü “entelekyasına”, kendine özgü ve biricik tarzına vurgu yapar.

²⁰⁴ Oğuzhan Müftüoğlu ile söyleşi, *Cumhuriyet*, 30 Mart 2015.

²⁰⁵ Bkz. Zarka Bernard, “Mannheim Karl, Le problème des générations”, *Revue française de sociologie*, 1992, 33-1, s. 130-135.

Mannheim bu iki meseleye yani yaşın da kuşak tarzının da önemine vurgu yaparken bunları sosyolojik bir analizde nasıl birleştirebileceğini de sorgulamıştı. O kuşağı, tıpkı sınıflar gibi, toplumsal dönüşümün seyri içinde aynı yaş grubundan oluşan bireylerin benzer konumlarda olmalarıyla tanımlıyordu. Elbette bu benzer konumlarda olma durumu, içkin bir düşünme, eyleme, hissetme biçimi de yaratıyordu. Mensuplarının bilinçsel, duygusal ve sezgisel olarak birbirine yakın olmasıyla saptanabilecek kuşağın, sadece “ekirdeğı” somut bir topluluk oluşturuyor fakat “temel eğilimler” ve “yapılandırıcı ilkeler” alttan alta işliyor ve tüm bu insanları bir arada düşünmemizi sağılıyordu. Bu yapılandırıcı ilkelere ve temel eğilimlere dair farkındalık da onların kendilerini ayrı bir kuşak olarak görmesi demekti.

Dolayısıyla Mannheim’dan yola çıkarak düşündüğümüzde bu okuduğumuz tanıklıkların tam da bir kuşağı dair tanıklıklar olduğı su götürmez bir gerçek. Tarihin özel bir kesitinde, dönüşümün bir kuşağı ortaya çıkarabilecek denli hızlandığı bir toplumsal ortamda, çocukluk, ilkenlik çağında benzer etkilere maruz kalmış olmak, bu zeminde eş konumlarda bulunmak bir potansiyeli yaratmış, bir kader birliğı içinde onları bir araya getirmiş. Benzer deneyimlere benzer eğilimlerle tepki geliştirmiş bir kuşak bütünü var kaşımızda. Ortak değerler ve hissiyat, bu kuşak entelekyasının temelinde yatan temel dürtüleri ve ilkeleri işaret ediyor çünkü bir yandan kuşağı oluştururken bir yandan da o kuşağı mensup olmanın normlarını, sınırlarını işaret ediyor. Dayanışma, yoldaşlık, devrimcilik gibi kavramlar etrafında örneklerini verdiğimiz bu hissiyat yapısı, “devrimci” olmanın tanımının da kuşak açısından ne denli önemli olduğunu gösteriyor. Bu sayede ayrı bir düşünce dünyası şekilleniyor. Dahası tüm bu insanların benzer toplumsal güzergâhlar izlediğini ve tarihsel dönüşümde benzer roller paylaştıklarını da gördük.

70’ler, nesnel olarak bir kuşağın içinde büyüdüğı, ortaya çıktığı zemini oluşturuyor. Bu dönem, sosyalist hareket içinde ya da çeperinde yer alan gençlerin sosyalleştiğı, siyasallaştığı, kültürel bir hegemonya kazandığı, kendini güçlü hissettiğı bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. Bu döneme dair tanıklıkların görüşmelerimizde çokça yer alması, sadece kişisel güzergâhın, ya da hayat hikâyesi anlatısının zorunlu bir getirisi değil; bu dönem kuşağı kuşak yapan normların, kültürün, duyguların kurulduğı

dönem ve bugün ile keskin bir farklılık barındırdığı için üzerinde uzun uzun durulan, anlatılması bir “sorumluluk” olarak görülen hikâyeler.

Öte yandan bu anlatılarda da gördüğümüz gibi 70’ler anlatıları, kuşağın kendisini 78’li olarak ifade ettiği anlatılar değil. Bu topluluğun, tek tek bireylerin bir kuşak oluşturduklarına dair bilincin ortaya çıkması nasıl gerçekleşiyor? Bu noktada sosyolojik kuşak kavramı ile kuşak bilinci arasında bir ayrımı tekrar hatırlamakta fayda var: bir kuşağın temelleri tam da bu 70’ler dönemine dair anlatılarda karşımıza çıkıyor ancak kuşak bilincinin ortaya çıkması için kurucu nitelikte, ortak bir deneyim etrafında birleşmiş ve buna dair ortak bir tahayyül, ortak bir tepki geliştirmiş olmaları gerekiyor.²⁰⁶

Kuşak bilinci ancak kurucu bir olayla birlikte düşünülebilir. 78 kuşağı açısından bu kurucu olay nedir ve bugün neden 78 kuşağının bir hafıza kuşağı haline gelmiş durumda? Bir sonraki bölümde bu konuyu tartışacağız.

²⁰⁶Karl Mannheim, s. 30.

4. TARİHSEL DENEYİMLER VE TARİHSELLİK BİLİNCİ

Bir önceki bölümde kuşağın oluşum zemini olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal, siyasal ve tarihsel çerçeveye odaklandık ve bu çerçeve içinde kuşağı oluşturacak gençlerin konumunu, nasıl sosyalleştiklerini, bir kuşak oluşturma potansiyelini somut topluluklar özelinde fiiliyata nasıl geçirdiklerini, bir kader birliği duygusu içinde ortak düşünme ve eyleme biçimlerini nasıl ürettiklerini, döneme damga vuran hissiyat yapısını inceledik. Dahası bu oluşum dönemini tanıklıklar üzerinden anlatmaya, onların 70'leri nasıl hatırladıklarını irdelemeye çalıştık. 70'lere dair hafızanın devrimci olmak kavramı etrafında inşa edildiğini, 70'leri hatırlamanın devrimci kişiliği hatırlamak anlamına geldiğini, Mahir Çayan ve Deniz Gezmiş gibi isimlerin bu döneme dair hatıralarda ne denli önemli bir yere sahip olduğunu, hem 68 hem 78 kuşağının –farklı anlamlar yükleyerek de olsa– sahiplendiği bu isimlerin bir kuşağın kurucu imgelerini oluşturduğunu gösterdik. Bu bağlamda 70'lerde politik bir kuşağın oluşmasını sağlayacak toplumsal tarihsel zeminin ve onları bir arada düşünmemizi sağlayacak ortak değerlerin, ortak bir hissiyatın oluştuğunu gördük. Mannheimci kuramı göz önüne aldığımızda burada bir potansiyel söz konusuydu ve bir kuşaktan bahsedebilmek için bu zemin üzerinde inşa olacak bir kuşak bilincinin ortaya çıkması gerekiyordu.²⁰⁷

Mannheim kuşak bilincinin kurucu bir olay, bir deneyim etrafında şekillendiğini ve bu deneyimin hayat döngüsü içinde büyük bir kırılmaya işaret etmesi gerektiğini, son olarak da bu deneyime karşı geliştirilen ortak tepki ile bir tarih bilincinin ortaya çıktığını söyler. Bu bölümde öncelikle kuşak bilinci ve tarihsel deneyimler arasında nasıl bir ilişki olduğunu tartışacak, ardından 1970'lerde bir kuşaksal zemin üzerinde birlikte var olan, ortak bir kaderi paylaşan, bugün ise kendisini 78 kuşağı olarak tanımlayan sosyalistlerin kuşak bilincini ortaya çıkarabilecek, karşılaştıkları büyük tarihsel deneyimlere odaklanacağız. Bunlar arasında doğrudan deneyimlemedikleri,

²⁰⁷Karl Mannheim, s. 33.

gençlik dönemlerine denk gelmeyen 15-16 Haziran, 12 Mart ve Kızıldere gibi olayların yanı sıra tanık olarak anlattıkları ve hayatlarında bir şekilde iz bırakan 1 Mayıs 1977 katliamı, Maraş katliamı, 16 Mart ve nihayet 12 Eylül 1980 askerî darbesini nasıl yaşadıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

Kuşak bilincinin ancak kuşak potansiyeli ortadan kalktıktan sonra, hafızada şekillenebileceğini ileri sürecektir ve 70'lerin devrimcilerinin sosyalizasyon çevrelerinde ve siyasal eylemliliklerinde büyük bir kırılmaya yol açan 12 Eylül'ün hem kuşağı fiilen sonlandıran hem de onun bir hafıza-kuşak olarak ortaya çıkmasına neden olan kurucu bir tarihsel deneyim olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bir yandan 12 Eylül askerî darbesinin gelişimini ve kuşak zeminini ortadan nasıl kaldırdığını inceleyeceğiz, öte yandan ise anlatılarda bu deneyimin ele alınışından yola çıkarak bunun hafıza kurucu bir ortak deneyim olarak nasıl işlendiğini göstermeye çalışacağız. 78'lilik hafızasının nasıl kurulduğunu, 78 kuşağı hafızasının dinamiklerini, bir kuşak oluşturma ve tarihsellik bilincinin ortaya çıktığı toplumsal zemini, hafızanın etrafında inşa olduğu pratikleri ve bu topluluğun 12 Eylül ve onunla birlikte düşünülen birçok başka tarihsel olayla ilgili olarak hakikat hakkı etrafında şekillenen hafıza politikalarını ise bir sonraki bölümde ele alacağız.

4.1. Kurucu Olay ve Kuşak Bilinci

Mannheim'in kuşak kuramını incelerken dört boyuttan bahsetmiştik: Mannheim, aynı dönemde dünyaya gelmiş ve toplumsal bir kargaşa ve dönüşüm dönemine denk gelmesi halinde sosyolojik açıdan bir kuşağa dönüşme imkânı olan bir topluluğun bir kuşak oluşturma potansiyeli taşıdığından, bu potansiyelin karşılaşılan olaylara geliştirilen tepkiler sonucunda fiili bir kuşağa dönüşebileceğinden bahseder. Burada bir potansiyelden fiiliyata geçiş ve kuşak bilincinin kazanılmasıyla somut toplulukların oluşumu söz konusudur. Dolayısıyla bir kuşaktan bahsedebilmek için kurucu deneyimlere karşı geliştirilen ortak tepkilerin, bu olaylar etrafında bir tarih bilincinin oluşmasının, yani kuşağın kendisini tarih sahnesinde yerde konumlandırmasının gerekliliğinden bahsetmiştik.

Kuşaklar üzerine çalışan araştırmacıların ortaklaştığı nokta, yaşanan ve paylaşılan ortak deneyimin kuşak ve tarih bilincinin, kimliğinin oluşmasında ağırlıklı bir rolü olduğu yönünde. Bu deneyim(ler)in gençlik döneminin, sosyalizasyonun ilk dönemlerinde gerçekleşmesi, kalıcı olmasını sağlamak bir yana, bu deneyim etrafında oluşturulan söylem ve imgelerin perçinleyici olmasına da katkı sunuyor. Karl Mannheim, ilk gençlik dönemi deneyimleriyle edinilen izlenimlerin “doğal bir imge” olarak benimsendiğini ve sonraki tüm deneyimlerin bu ilk kurucu deneyimlerle kıyaslanarak, onun bir devamı ya da antitezi olarak anlamlandırıldığını ifade eder.²⁰⁸

Mannheim’in izinden giden araştırmacılar gençlik dönemi olaylarının kuşak bilinci üzerindeki etkileri üzerinde dururlar. Tarihsel olayların farklı yaş grubundan insanlar açısından taşıdıkları anlamın nasıl değiştiğini irdeleyen Schumann ve Scott, 1985 yılında Amerika’da gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçlarını aktardıkları makalelerinde kişisel olarak ve gençlik çağında edinilen deneyimin daha önemli olduğunu bir saha araştırmasıyla ortaya koyarlar. Görüşmecilerinden, son elli yılda kendilerine göre en önemli tarihsel olayları sıralamalarını isterler ve farklı yaş gruplarından bireylerin olaylar hakkındaki yorumlarını karşılaştırırlar. Farklı yaşlardan bireylerin farklı ağırlıklarla farklı olayları sıraladığını, ayrıca olaylara atfedilen anlamların da yaş gruplarına göre farklılaştığını gözlemlerler. Sadece bazı olay türleri, “objektif” önemleri uyarınca, tüm kuşaklarca önemli addedilse de bu defa da olaya yüklenen anlamın, kişinin hayat hikâyesi içinde olayın ağırlığının değişeceğini ortaya koyarlar.²⁰⁹ Schumann ve Scott, kendi gençliklerinde bizzat yaşadıkları bir olayı aktaran görüşmecilerin, bu tercihlerini kendi kişisel tercihleriyle bağlantılandıklarını, kendi hayat hikâyeleriyle iç içe anlattıklarını saptarlar. Gençlik dönemlerinde gerçekleşmemiş başka olayları sıralayanların ise mutlaka bu olayı kendi gençliklerindeki bir olayla karşılaştırarak ya da onunla karşıtlık içinde aktardığını tespit ederler. Örneğin İkinci Dünya Savaşı, son elli yılın en önemli olayları arasında anılırken en yaşlılar, savaş esnasındaki konumları nedeniyle bunu önemli bulduklarını söylerler. En gençler ise kendi gençliklerinde “başarısız” bir savaş olarak deneyimledikleri Vietnam’la karşılaştırarak ondan bahseder ve onu

²⁰⁸ Karl Mannheim, s. 23.

²⁰⁹ Howard Schuman ve Jacqueline Scott, “Generations and collective memories”, *American Sociological Review*, Cilt 54, sayı 3, Haziran 1989, s.359-381.

“başarılı bir savaş” olarak yorumlar, ona olumlu bir anlam yüklerler. Her iki topluluk, her iki yaş grubu da savaştan önemli bir olay olarak bahsetse de mensup oldukları yaş topluluğu ve karşılaştıkları kurucu deneyimlerle belirlenen yorumlama çerçeveleri onların olaya yükledikleri anlamı değiştirir. En yaşlılar gençlik dönemlerinde savaşta yer almış olmaları nedeniyle onu hayatlarının bir kırılma anı olarak yorumlar, gençlik döneminde büyük savaşı deneyimlememiş olanlar kendi kurucu olaylarıyla kıyaslayarak onu aktarırlar.²¹⁰

Mannheim’in da altını çizdiği, araştırmacıların da çalışmalarıyla destekledikleri ilkgençlik dönemi vurgusu, aslında Mannheim’in deneyimi katmanlı bir yapı olarak görmesinden kaynaklanır: İlk deneyimler, kişiliğin, hafızanın en derinine yerleşerek birer sabit çerçeve halini alır. Kişinin hayatı boyunca edindiği deneyimler, karşılaştığı olaylar, bu ilk deneyimlere referansla kişinin hayat hikâyesinde yer bulur. Mannheim bunu topluluklara da uyarlar ve topluluğun hayat hikâyesinde belirgin iz bırakan olayların, tüm bir topluluğu, en azından büyük bölümünü kuruluş döneminde etkilemiş olmasını, topluluğu tanımlayacak ve sonraki hayatına yön verecek bir referans halini almasını, kısacası onun hayatını temellendirmesini bekleriz; ortak bir tarihsellik duygusunun ortaya çıkmasını da bu sağlar.²¹¹

Mauger’ye göre kurucu olayların kuşak bilincinin oluşumunda etkisi olduğu tezi iki hipoteze dayanır: Demek ki bazı olaylar onu deneyimleyenler üzerinde kalıcı etkiler yaratabilecek türden olaylardır ve bu olayların, onunla karşılaşanların yaşları uyarınca farklı ve ayırt edici etkileri vardır.²¹² Bu türden olayların nesnel olarak tespit edilmesinin zorluğundan bahseden Mauger, bunların çoğunlukla tarihçilerin sonradan kâğıt üstünde ürettiği olaylar olduğunu söyler. Tarihsel öneme sahip olduğu düşünülen, sembol olaylardır çoğunlukla bunlar. Mauger, tarihçilerin sınıflandırmalarından yola çıkarak üç olay kategorisi saptar: devrimler, savaşlar ve siyasal krizler. Bu türden olayların ortak özelliği sosyalizasyon çerçevelerini değiştirmeleri ve hayat hikâyelerini köklü biçimde etkilemeleri. Ancak bu büyük olayların aslında tüm toplumu etkileyen, geniş çaplı olaylar olduğu gözleminden yola çıkarak bu defa bir kuşak bilincini ortaya çıkarabilmesi için yaş olgusunu göz önünde

²¹⁰ Howard Schuman, Jacqueline Scott, s. 378.

²¹¹ Alessandro Cavalli, “Generations and Value Orientations”, *Social Compass* 51(2), s. 158.

²¹² Gérard Mauger, “Modes de génération des générations sociales”, *Sociologia Historica*, 2/2013: 111-130.

tutmak gerekecektir: Büyük olayların ona maruz kalanların yaşları ve olayın niteliği uyarınca farklı etkiler yaratacağı varsayımını ileri sürer: Örneğin savaş mobilize olmuş genç kuşakları yaşlılara ya da kadınlara kıyasla farklı bir şekilde etkileyecektir çünkü gençler bizzat savaş cephesi deneyimi yaşamıştır. Bu savaşın diğerleri üzerinde bir etkisi olmadığı anlamına gelmez ancak genç kuşak üzerinde ayırt edici bir etkisi olacaktır. Bu türden kopuş olaylarını elbette herkes bilecektir ancak değişecek şey, ona yüklenen anlam olacaktır.²¹³ Deneyime yüklenen anlamın farklılaşması, kuşakların ayırt edilmesinde bir faktör olarak kabul edilebilir bu anlamda.

Aynı yaş topluluğundan insanların “kurucu olayların”²¹⁴ ortaklaşa deneyimi etrafında birleşmesi toplumsal kuşakların oluşumunu açıklamak için çokça referans verilen bir olgu aslında. Corning ve Schuman bu türden büyük etkiler yaratan kopuş olayları “bir topluluğun yıkıcı ve topluluk bilincinde onulmaz izlere yol açan, olaylara maruz kaldığını hissettiği, hafızalarında yer eden ve gelecekteki kimliklerini geri dönülmez biçimde değiştiren olaylar” olarak düşünülebileceğini ifade eder. Yazarlar böylesi olayların kişilerin ve topluluğun hayat hikâyesini, ona maruz kalan topluluğun temel değerlerini, norm ve alışkanlıklarını kökten değiştirdiğini, dahası şok etkisi yaratarak bir tür inançsızlık yarattığını ifade ederler.²¹⁵ Kısaca kurucu olay dediğimiz, yaşam öyküsü anlatısını bir önce ve sonra olarak bölen, hem kişinin hayatının gidişatına kişisel olarak damga vurmuş, hem de kişinin mensubu olduğu ve tesis ettiği topluluğun güzergâhını derinden etkilemiş deneyimlere gönderme yapar. Tüm yaşam anlatısı bu olaylar etrafında şekillenmekte, tüm diğer unsurların büyük kısmı bir biçimde bu olaylara gönderme yapmaktadır.

Ne kadar büyük olurlarsa olsunlar tarihsel olaylar kendiliklerinden bir bilinç ortaya çıkarmazlar. Kuşak bilincini ortaya çıkaran şey tarihsel olaya yüklenen anlam, olayın kendisinden çok onun işlenişidir. Nesnel olarak kurucu olayları tespit etmek ile potansiyel bir kuşağın bir kendilik bilinci oluşturacak şekilde bazı olaylara anlam yükleyerek kendini tarihselleştirmesi ve kuşak bilinci kurmasını sağlayan öznel değerlendirmeler arasında bir fark vardır: çünkü kuşak bir potansiyel olarak nesnel

²¹³ Olivier Ihl, “Socialisation et événements politiques”, s. 140.

²¹⁴ Olivier Ihl buna “evenement marticiel” der.

²¹⁵ Amy Corning, Vladas Gaidys, Howard Schuman, “Transformative Events and Generational Memory: A Case Study Over Time in Lithuania”, *Sociological Forum*, 28/2, Haziran 2013, s. 375.

koşullar uyarınca oluşurken onun kendine dair tarihsellik bilinci yani kuşak olma bilinci kuşak sona erdikten sonra, bu tarihsel deneyime dair öznel (ama ortak) değerlendirmeler sonucu hafızada şekillenir. Kişiler eskiden, gençliklerinde yaşadıkları olaylara bugünkü toplumsal konumları uyarınca farklı anlamlar yükleyerek kendilerini tarihe kaydeder ve eskiden bir kuşak oluşturduklarını ve bu kimliği bilince çıkardıklarını, bu kimliği sahiplendiklerini ilan etmiş olurlar. Bu anlamıyla kuşak aslında iki anlamda tarihin ürünüdür: Tarihsel koşullar onu ortaya çıkarır ama kişiler ancak tarih onları süpürdüğü zaman tarihin bir anında bir kuşak oluşturduklarının bilincine erişirler. Bu onların geçmişteki toplumsal varlıklarından bir şey eksiltmez; onlar gerçekten var olmuşlardır ancak buna dair bilinç bu dönemin hafızasının işlenişinin ürünüdür.

Olaylara yüklenen anlamların onların bir kuşağa aidiyet hissini oluşturduğundan bahseden Recappé şöyle der: “Bir kohort, ancak çağdaşları tarafından önemli olduğu kabul edilen tarihsel bir olaya iştirak ederek kendi nazarında ve başkalarının gözünde görünür hale geldiğinde kuşak haline gelir.”²¹⁶ Hem kendi hem başkaları nazarında “görünür hale gelme” vurgusu burada önemlidir. Çünkü bu görünürlük bir kabul, bir tanımadır.

Özetlemek gerekirse Mannheimcı çizgi, kuşağın kronolojik çağdaşlık durumunun ötesine geçilerek, aynı yılların insanı olma olgusunu aşarak, kuşak bilincine, kurucu ve ortak deneyimlere vurgu yaparak tanımlanmasını önerir: Bu deneyimler ve etrafında kurulan anlatılar kuşak bilincinin tarihselleşmesini ve kendini tarihe kaydetmesini sağlar.²¹⁷ Kuşak, kendisini tarihte bir yerde konumlandırarak, önceki

²¹⁶Benedicte Recappé, “Mobilisation étudiante et génération politique : qui précède l'autre ? Réflexions comparatives à partir des exemples hongrois (1956) et mexicain (1968)”, *Revue internationale de politique comparée*, 2009/2, cilt 16, s. 205-220, (s. s. 220).

²¹⁷ Mannheim kuşak bilincini, (Marx'ın sınıf tahlillerinden esinlenerek geliştirdiği biçimiyle sınıf tahliline benzer bir biçimde), aynı tarihsel-sosyal uzamı paylaşmanın ötesinde, bireyler arasında bir topluluk oluşturma tahayyülünün biçimlenmesi olarak yorumlar. Bu nosyonu eklemesinin nedeni de aslında toplumsal ve politik dönüşümün dinamiğinin sosyal sınıftan başka, daha kapsayıcı bir kavramda karşılığının bulunup bulunamayacağını sorgulamaktır. Mannheim, kuşakların toplumsal dönüşümün motor gücü olduğunu ileri sürer. Topluluklar, ancak kuşak bilincine sahip olmaları durumunda aktif, dönüştürücü etkiye sahip olabilmekte, bugün kullandığımız anlamda kuşakları oluşturmaktadırlar. Haliyle kişinin içinde büyüdüğü, geliştiği sosyalizasyon ağlarına, içinde yaşadığı dönemin sosyo-tarihsel bağlamına ve sosyal alana sürekli yeni aktörlerin çıkıp diğerlerinin silinmesine işaret eden Mannheim, kuşak olgusunu somut bağlamı içinde düşünürken onu diğer kuşaklarla yani toplumsal alandaki diğer aktörlerle ilişki içinde yorumlamamızı, bir kuşağın nasıl doğup nasıl yerini bir diğerine bıraktığını onun zihniyet ve tahayyül dünyasına odaklanarak inceleyebilmemizin kapılarını aralar.

ve sonraki kuşaklardan kendini ayırır, böylece farklı bir kuşak olduğunu ilan ederek kendini kurar: kuşak bilinci böyle şekillenir.

Kısacası kuşak bilinci belirli bir yaş grubundan kişilerin kendilerini tarihsel olarak konumlandırma arzularının, kendi tarihlerini yorumlama ve anlamlandırma çabalarının ifadesi ve bu sayede bir “biz” duygusu yaratmalarına imkân veren tarihsellik bilinci olarak yorumlanabilir.²¹⁸ Bu bilinç özel bir olaya, bir kopuşa tanıklık sonucunda görünürlük kazanır, insanları birleştirir, bir aidiyet yaratır. Bir kuşağa aidiyet duygusu olarak tanımlayabileceğimiz kuşak bilinci özel bir tarihsel zaman diliminde, benzer bir yaş aralığı dahilinde bir kopuşa tanıklık etmek, katılmak ve bunun sonuçlarına maruz kalmak, bunlar ekseninde yeni bir tarihsellik bilinci inşa etmek olarak özetlenebilir. Doğrudan deneyimlenmiş, fiilen yaşanmış, bireyleri her anlamda yan yana getirmiş bir olaydır burada söz konusu olan. Canlı ve yakıcıdır: bir kuşağın mensubu olarak kendini tarif eden hiçbir kişi ondan asla muaf olmaz; bu anlamda kimliğin de kurucusudur: O olmadan, onunla ilgili ortak etkiye maruz kalmadan kuşaktan bahsedilemez.

Kuşak bilinci bir anlamda bir tarih kesitini paylaşma, bu zaman aralığında birlikte eyleme ve bu düşünce tarzını bir kültür haline getirerek devam ettirip yeniden üretme, böylelikle zamanın geçişine, yaşlanmaya, yok olmaya direnme biçimi olarak düşünülebilir. Unutmamak, hatırlamak, birlikte hatırlamak bu noktada kuşak bilincinin ana unsurlarından biri haline gelir. Bu anlamıyla bir kuşak oluşturma bilinci tarihsellik bilincinden ayrılamaz. “Kuşak” hem sosyal bir olgu hem de geriye dönük bir temsil kategorisi olarak hafıza ile tarih bilincinin kesişiminde yer alan bir kavramdır. Kuşak sosyal bir kategori olmanın yanı sıra büyük ölçüde bir hafıza topluluğuna gönderme yapar²¹⁹ ve hafızanın ürünü olduğu kadar tarihin üretilmesinde de temel bir rol oynar.²²⁰

Yani kuşağın kimliğini, kendine özgü kültürünü çalışırken kuşağı iki boyutlu olarak tanımlamak gerekir: Birincisi, paydaşlar arasında kurulan ortak düşünme, eyleme biçimleridir. Bu bir anlamda yatay düzlemde kendisini bir kuşağın mensubu olarak gören bireylerin paylaştığı, ortaklaştırıcı unsurlara eğilmek anlamına gelir. Ancak

²¹⁸ Jürgen Reulecke, “Generation/Generationality, Generativity, and Memory”, ed. A. Erll, *Cultural Memory Studies*, s. 119.

²¹⁹ Karl Mannheim, s. 20.

²²⁰ Barbara Misztal, s. 88.

sosyolojik gerçeklik olarak bir kuşağın oluşumunu mümkün kılan nesnel ve somut koşullar ile bu koşullar etrafında ortaya çıkan gerçekliğe dair öznel temsiller, başka bir deyişle bir kuşak oluşturma bilincinin ürünü olan ve kuşak kültürünü ve kimliğini kuran temsiller ikinci bir boyut oluşturur.

Bir kuşağın oluşumuyla onun imgesinin, kendine dair tahayyüllerinin, temsillerinin oluşumu arasında öncelikle zamansal düzeyde bir farklılık söz konusudur: Bir kuşağın mensupları, ancak geçmişlerine dönüp bakarak, bir topluluk hafızasını inşa edebildikleri ölçüde tarihselleşir ve bu tarihselleşme vasıtasıyla bir kuşak kimliği ve bilinci, bir kuşak hafızası oluştururlar. Bir kuşağın etkin haldeyken, yani kendi oluşum zeminini belirleyen toplumsal tarihsel koşullar sürerken kendini bir kuşak olarak tanımlayamayacağı söylenebilir. 68 kuşağı 68 yılında kendisini bir kuşak olarak nasıl görmüyorsa kendisini 78 kuşağı olarak tanımlayanlar da 70'lerde kendilerini “kuşak” olarak tarif etmiyor, kendilerini mensubu oldukları siyasal hareketlerle tanımlıyorlardı. Bir kuşağı diğerlerinden ayıran özgün düşünce sistemleri, zihniyetler, duygular hafızada inşa edilip ritüellerle pekiştirildiği ölçüde belirginleşip bir işaret, etiket [*landmark*] halini alabilir.²²¹ Özetle tarihsel bir kuşak sadece onu bir zaman dilimi ile sınırlandıran çerçevelerle tanımlanamaz:

O daha çok merkezinde bir deneyimin ya da biz dizi deneyimin yer aldığı bir çekim merkezidir. Bazı deneyimlere öncelik tanıyan ve diğerlerini arka plana iten bir referans ve tanımlama sistemidir. Bu deneyim alanının kronolojik merkezi her zaman sabit değildir; zamanla değişebilir. Kuşak bilincinin oluşumunda önemli olan, geçmişle bir kopuş duygusu yaratan ve sonrasında ise kuşağın mensuplarını kendisinden sonraki ve önceki kuşaklardan ayırt edecek olan ortak referans çerçevesidir. Bu referans çerçevesi savaşlar, devrimler, salgın hastalıklar, kıtlıklar, ekonomik krizler vb. büyük tarihsel olaylardan türerler çünkü bu tür tarihsel olaylar, kişilerin geçmişlerini düzenlemelerini sağlarken kendi bireysel kaderlerini de içinde yaşadıkları topluluğun ortak kaderiyle birleştirmelerini sağlar.²²²

Yani kuşak bilincinin ortaya çıkmasını sağlayan şey zamansal boyuttur: kuşak bilincinin ortaya çıkması, ancak sonradan, *a posteriori* gerçekleşebilir ve bu kuşak

²²¹ Claudine Attias-Donfut, “La notion de génération: Usages sociaux et concept sociologique”, s. 46.

²²² Robert Wohl, *Generation of 1914*, s. 210.

bilinciyle hareket eden topluluk da kuşağın olduğu koşulları, duygu ve düşünce dünyasını geriye dönük olarak tanımlayarak, kurgulayarak kuşağın imgesini yeniden üretir. Burada hafıza, yaşanan ortak deneyimlerin hafızasının ötesine geçer; ona bir anlam yüklemek söz konusudur yani geçmişin işlenmesi gerekir; yani onu bir temsil sistemi içine yerleştirmek... Hafıza inşa edilir, hem de bu hafıza bir kuşak bilinci oluşturur: “Kuşak kimliği” tarihsel bir inşadır ve tarihini inşa ederek aslında kendini inşa eder.

Bu noktada Marie-Claire Lavabre’in ortak hafıza ile kolektif hafıza arasında yaptığı ayrım da bize yol gösterebilir. Yaşanan tarihsel deneyimler bir kuşağın ortak hafızasını (*mémoire commune*) oluştururken kolektif hafıza onun işlenişini gündeme getirir: “Bu noktada kuşağı yaratan şeyin olayın kendisi olmadığını söyleyebiliriz; tersine bir kuşak bir hafıza oluşturma becerisi sayesinde bir yaş topluluğunu bir olay hakkında aynı değer yargıları üretecek biçimde bir araya getirerek kendini tanımlar: burada artık ortak hafıza değil kolektif hafıza söz konusudur.”²²³

Benzer bir vurguyu Olivier Ihl’de de buluruz. O kuşağı iki boyutlu olarak tanımlar: pratikler ve temsiller olarak. Bir yandan deneyimin kendisi vardır; bu ortak bir yaşamışlık, ortak bir hafıza yaratır; diğer yanda ise geriye dönük olarak geçmişin hafıza savaşları ortasında “tarihyazımsal bir yeniden tanımlama aracına dönüşmesi” söz konusudur.²²⁴

Bir topluluğun hafızasında en önemli anlar olağandışı tarihsel olaylar olarak karşımıza çıkar çünkü bu tür olaylar duyguları devreye sokar, paylaşımları hatırlatır ve ortak bir zamanda bir arada varolmuşluk duygusuna gönderme yapar. Kuşak hafızası tarihseldir ve bunun nedeni sadece tarihsel anların hatırlanması değildir, aynı zamanda kuşağın kendi tarihini, kendi geçmiş temsilleri sistemini kurarak kendini de tarihselleştirmesidir. Mayıs 68 olayları hem global ölçekte yaşanmış hem de belirli bir azınlık tarafından yeni değerler üreten bir olay olarak addedilip bu anlam dayatılmıştır.²²⁵ Bir kuşağın bilincini çalışmak, onun kendisini bir kuşak olarak tahayyül edişini çalışmak anlamına gelir. Hafıza ve kuşak dolayısıyla aynı olgular

²²³Marie-Claire Lavabre, “Génération et mémoire”, Intervention au Congrès de l’Association Française de Science politique, 22, 23 24 Ekim 1981, s.4. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01267653/document>

²²⁴ Olivier Ihl, “Socialisation et événements politiques”, s. 142.

²²⁵ Marie-Claire Lavabre, “Génération et Mémoire”, s.4.

düzlemine işaret eder ama kuşak ancak *a posteriori* meydana gelir: sadece gözlemciler açısından değil, aktörler açısından da. Yani kuşak, yaşanmış ya da yaşanmamış ayrıcalıklı bir olaya kolektif ve kendiliğinden referansla kendini ifade eder.²²⁶

Dönemin ruhunun ve ortak deneyimlerin, ortak sembollerin ve ikonların, söylem ve kavramların, ortak –ve farklılaşmış– duygu ve hislerin bu mensubiyeti nasıl biçimlendirdiğini ve karşılığında bu simgelerden, kavramlardan, imgelerden oluşan çok katmanlı evrenin “kuşak” dediğimiz simgesel çerçeveyi nasıl tarihselleştirip kurduğunu irdelerken bir zemini inceledik. Bu zeminden hareketle bir kuşak bilincinin nasıl oluştuğunu araştırırken karşılaştıkları toplumsal tarihsel olayların onları nasıl etkilediğine bakmadan kuşak bilincini incelememiz mümkün değil. Hafıza, geçmişin işlenmesi bu noktada devreye girer. Bu kuşak durumunun bir tarihsellik bilincine dönüşmesi kurucu olaylar etrafında şekillenen anlatılarla, bu olaylara yüklenen anlamlarla, bu deneyimler etrafında şekillenen yorumlama biçimleriyle oluşur. Bu nedenle bu bölümde kurucu olayların anlatıları ekseninde kuşak bilinci ve kimliğinin nasıl kazanıldığına, gençlerin yaşadıkları kopuş olaylarına nasıl bir ortak tepki geliştirerek ortak bir hafıza kurguladıklarına ve böylece bir hafıza topluluğuna dönüştüklerine odaklanacağız.

4.2. 78 Kuşağının Kurucu Tarihsel Deneyimleri

Bir topluluğun tarih bilincinde kurucu diye niteleyebileceğimiz olaylardan, bu olayların neler olduğunun belirlenmesinden ve yorumlanışlarından bahsettiğimizde, bunun klasik tarih metinlerinde olduğu gibi kronolojik bir sırayı izlemesini ya da tanıkların tarihsel açıdan tüm önemli olayları veya ilk göze çarpan olayları anlatmasını beklememiz gerekmez. Hafıza, tarihin kronolojisini izlemeyebilir, tarih disiplininin önemli addettiği olayları ikinci plana atabilir, adlarını hiç anmayabilir ya da ikincil gibi görünenleri kurucu addedebilir. Ayrıca her olay “kayıt altına alınmaz” ve bireyler sadece önem atfettikleri ve bazı nedenlerden dolayı diğerlerinden ayrılan ve ayırt edici olayları anı olarak saklar ve yeniden kurarlar. Hafıza bu anlamda bir

²²⁶ Marie-Claire Lavabre, “Génération et Mémoire” s.4.

seçme ve yeniden düzenleme işleminin ürünüdür. Elbette bazı kırılma olayları, tarih sahnesinde görüldüğü gibi hafıza açısından da bir topluluğun bilincinde, duygu ve düşünce dünyasında büyük sarsıntılar yaratmış anlar olarak ortaya çıkabilir; ama ağırlıklarının farklı olması bizleri şaşırtmamalıdır. Dolayısıyla 1970'lerden bugüne Türkiye tarihine damga vurmuş tüm olayların görüşmecilerin anlatılarında yer almaması doğaldır. Öte yandan tarihsel birçok olaya dair anlatılar görüşmelerde karşımıza çıkar. Bunlar ortak hafızayı oluştururlar: kurucu olayın anlatısı ise kolektif hafızanın devreye girmesiyle kurulur.

Yüz yüze görüşmeler ve otobiyografik çalışmalar 78'lilerin hafızasında kurucu olayların saptanabilmesi konusunda elimizdeki en değerli malzeme durumunda. Bu görüşmelerde ortaya çıkan anlatılar sadece kişinin değil tüm bir hafıza topluluğunun, buradaki örnekte bir kuşağın tarih bilincinin, tarih duygusunun, kendisini bu tarihsel zaman içinde konumlandırışının görünümelerini sunar. Birçok farklı anlatı birleşerek bütünlüklü bir kuşak hikâyesi ortaya çıkarır. Her birey, her olayı anlatmasa da ortaklaşılan temalar ve deneyimler vardır. Bu temaları ve deneyimlerin benzerlerini, her ne kadar çoğu kronolojik bir sıra izlese ve daha formel biçimde anlatılsa bile (yüz yüze görüşmelerin aksine tekrar tekrar okunmuş, düzeltilmiş metinlerdir bunlar) anı kitaplarında da bulmak mümkün.

Kurucu deneyimler dediğimizde, görüşmecinin “deneyimi” tüm ayrıntılarıyla belli bir sıra izleyerek anlatmasını beklemeyiz; bu görüşmelerde de ortaya çıkıyor. Bir topluluğun, bir kuşağın kurucu olayları derken kastettiğimiz, geçmişe ve şimdiye dair temsilleri biçimlendiren önemli olaylardır. Yüz yüze görüşmeler ile son dönemlerde kaleme alınmış, anlatı formundaki otobiyografiler, bu temsillerin izlerini keşfetmemizi imkân tanıyor.

Öte yandan Halbwachs'ın “otobiyografik hafıza” ile “tarihsel hafıza” arasında yaptığı ayrım bize başka bir açıklama yapma imkânı da sunabilir. Otobiyografik hafıza, kişinin kendi yaşamında doğrudan deneyimlemesi nedeniyle hatırladığı olaylara gönderme yaparken tarihsel hafıza topluluğun zaman içinde kimliğinin devamlılık iddiasını doğrulayan olayların izlerine gönderme yapar. Pek çok sosyalistin/komünistin, kısaca solcunun bu tarihin her kesitine dair otobiyografik anısı olmayabilir. Bu, kişilerin anlatılarında sosyalist tarihin çeşitli safhalarına dair anlatıların yer almayacağı anlamına gelmez. Kişisel hayat deneyimleri ile topluluk

sınırları dahilinde meşru kabul edilen tarih anlatısı birbirini pekiştirir ve beraberce şekillenirler. Bu sayede kişisel olarak deneyimlenmemiş olaylar da bireyin genişletilmiş hayat hikâyesine dahil olur; bu anlamda o artık bir topluluğun hatırlama kültürünün içindedir. Bu öyküler anıların duygusal yoğunluğunu taşımaz, daha çok yorumlar ve değerlendirmeler biçiminde karşımıza çıkar; ancak kişi bunları kendi öyküsünün bir parçası olarak aktarır. Kişinin bireysel olarak deneyimlemediği olaylara dair anlatılarla görüşmelerde karşılaşabilmemiz, görüşmecilerin bunları bizzat deneyimlemiş gibi anlatabilmesi önemli bir nokta: Bu da topluluğun hatırlama kültürünün ve görüşmecinin bu kültürle hemhal oluşunun bir etkisi.

Kırılma olayları olarak adlandırabileceğimiz türden, bir topluluğu diğerlerinden ayıran deneyimlerin neler olduğunu ve bu deneyimlerin nasıl ortaya konabileceğine baktığımızda görüşmecilerimizle yaptığımız söyleşilerdeki anlatıların genel yapısına bakmak faydalı olacaktır: Yani kişinin, hayat hikâyesini anlatırken üzerinde diğerlerine nazaran daha uzun uzadıya durduğu, daha ayrıntılı olarak aktardığı ve başka olayları ya da deneyimleri anlatırken dönüp referans verdiği ya da tekrar anımsayıp ifade ettiği deneyimlerin özel bir anlamı olduğunu düşünebiliriz.

78'lilerin yukarıda bahsettiğimiz türden kurucu olayları nelerdir? Anlam üreticisi, 78'lilerin “tarihe müdahil olma” irade ve arzusunu ortaya koyan deneyimlere baktığımızda, aslında az sayıda olaydan bahsedildiğini görürüz. Bu deneyimler, bugün hayat hikâyelerini anlatan 78'li bireylerin “tarihsel olarak” önemli gördüğü birtakım deneyimler olduğu kadar kişisel etki yaratan türden olaylar olarak da anlatılırlar ve böylece diğer deneyimlerden ayrılırlar. Öte yandan bunlar 78'i, 78 yapan olaylardır; çünkü bir geçmiş okumasıyla birlikte ele alınırlar ve içinde hem deneyimlerin “müzakere edilmiş anlamlarını” –yani kuşak bilincinin yerleştirdiği anlamları– hem de bireylerin “kişisel olarak yükledikleri anlamları” barındırırlar.

78'lilerin tarihsel kurucu olay olarak deneyimleyebilecekleri büyük tarihsel olaylara baktığımızda, anlatılarda karşımıza çıkan bazı olayları ve nesnel olarak dönemin karşısına çıkardığı bazı tarihsel dönemeçleri sayabiliriz. Bunlar 15-16 Haziran işçi direnişi, 12 Mart muhtırası, Kızıldereli olayı, 1 Mayıs 1977, 16 Mart, Maraş ve Çorum katliamları gibi birlikte deneyimledikleri sarsıcı ve dönüm noktası niteliğindeki olaylar olabilir. Bunlar anlatılarda ya da anı kitaplarında karşılaştığımız, üzerinde

durulan olayları oluşturuyor. Ardından ise anlatılarda çok geniş bir yer tutan 12 Eylül olayına değineceğiz.

4.2.1. 15-16 Haziran 1970

15-16 Haziran Türkiye işçi sınıfı hareketinin yükselişinde, devrimci sendikal hareketin doğuşunda ve gençlik örgütlerinin hareketlenmesinde hem örgütsel hem de teorik anlayış açısından değişimlere yol açmış bir dönüm noktası. Özellikle sol hareket açısından büyük kırılma ve toparlanmaların başlangıcına işaret ettiğini söylemek abartılı bir tanımlama olmaz. Bu anlamda hem tarihsel önemi haiz hem de yarattığı dönüşümle bir kuşak bilincinin ortaya çıkarabilecek denli büyük bir olay olduğu düşünülebilir.

15-16 Haziran 1970 olayları, en nls Kavel grevi olan bir dizi grevin devamında, İştambul merkezli olarak başlayan bir kitle eylemi. Patlak verişi sınıfsal bir refleks olduğunu gösterir nitelikte: 1970 yılında çalışma yaşamı ve sendikalar mevzuatını düzenleyen 274 sayılı İş Yasası ile 275 sayılı sendikalar yasasında değişiklik ngren bir tasarı, AP tarafından meclise sunulur ve kabul edilir. Yapılan değişiklik, işçilerin sendika seçme özgürlüğünü kısıtlamakta, zorlaştırmaktadır. Henüz yeni örgütlenmeye başlayan DİSK'in önünü kesmek ve Türk-İş'ten DİSK'e işçi akışını önlemek amaçlanmaktadır. 1970 yılına baktığımızda siyasal alanın en önemli aktörleri CHP ve AP dışında Türkiye İşçi Partisi'dir. DİSK henüz üç yıllık bir örgüttür ama hızla büyümektedir ve savunduğu sendikacılık anlayışı o dönemin Türk-İş'inden farklı, siyasetle kurduğu ilişki daha sıcaktır. DİSK ve ona bağlı sendikalar yeni yasaya tepki gösterir, TİP söz konusu yasa değişikliklerini Anayasa Mahkemesi'ne götüreceğini açıklayıp iptal davası açar. DİSK'in tepkisi de oldukça sert olur ve grev kararı alınır. İştambul çevresindeki pek çok fabrikadan işçiler iki yakadan Taksim'e doğru yürüyüşe geçerler. 16 Haziran günü daha da büyüyen kalabalığın Taksim'e girişi engellenir. DİSK'in örgütlediği bir eylem olmasına ve esasen Türk-iş'e tepki olarak doğmuş olmasına rağmen Türk-İş'li işçiler de yürüyüşe destek verir ve olay genel grev halini alır. Kadıköy'de yaşanan olaylarda  işçi yaşamını yitirir.

Ana aktörün DİSK ve bağlı sendikal örgütlenmeler olduğu 15-16 Haziran grevi siyasallaşmanın boyutlarını göstermesi açısından önemli. Bu açıdan işçi sendikal hareketinin siyasallaşıp kitleleşmesinde bir dönemeç olarak dururken bir dönemin de başlangıcı olarak yorumlanabilir. 15-16 Haziran olayları, Türkiyeli sosyalistler açısından bir potansiyelin fark edilmesi anlamına gelir ve sol içerisinde o dönemde tartışılan Milli Demokratik Devrim (MDD) tezlerinin solun önemli bir kesimince terk edilmesinin kapısını aralar. MDD tezi, kısaca Türkiye’de olgun bir işçi sınıfı olmadığı ve aydın bir azınlık ve milli bir ordu yardımıyla bir demokratik devrim yapılması gerektiği, ardından sosyalist devrimin mümkün olacağı iddiasını dile getirmektedir. Ancak işçilerin örgütlülüğü bu tezin yerini yavaş yavaş sosyalist devrim fikrinin almasını beraberinde getirir. 15-16 Haziran’dan sonra bir öncü parti ve silahlı örgüt yoluyla devrimin hazırlanması tezi yandaş bulmaya başlar. O güne kadar yakın ilişki içinde olmadıkları işçi hareketini siyasallaşmasına tanık olmalarıyla militanlar gitgide radikalleşmeye başlar. Ama direnişin kısa süre içinde geriye çekilmesi başka bir sorunu gündeme getirir. Bu da Türkiye sosyalist geleneği içinde bir kopuş anlamına gelir. Özgün bir devrimci yolun çizilmesi gerekliliği kendini gösterse de henüz bu yola karar verilmemiştir. 15-16 Haziran işçi olayları bu arayışta tam önemli bir rol oynar. Ömer Laçiner süreci şöyle aktarır: “16 Haziran’dan sonra ‘ideolojik öncülük’ kavramı sessizce terkedildi. ‘Yeni bir hareket’ yaratmak için ilişkilerini sıklaştıran, çalışmalarını hızlandıran, çeşitli kesim ve alanlardaki ‘kadro’ düzeyinde insanların bu olaydan sonra ‘silahlı mücadele’ kararlılıkları netleşti.”²²⁷ Bu anlayışa göre, kitleler hareketlenmeye hazırdır; ancak onların devrimci sürece katılmaları, geleneksel sendikal yapılanmalarla sınırlı kitle mücadelesiyle değil, öncü savaşıyla mümkündür. 15-16 Haziran, militan bir işçi hareketine dönük umutların nihayet gerçekleşmek yolunda olduğunun kanıtı olarak tüm sosyalist eğilimler gibi THKP-C’ye varacak girişimi de etkiler, işçi sınıfı içinde “çalışma”ya dönük ilgi ve çabaları artırır.

15-16 Haziran olaylarının Türkiye sosyalist geleneği içerisinde yarattığı kopuş ve 60’ların teorik ve örgütsel ilişkilerini kökten değiştiren potansiyeli, 70’lerde varlık göstermiş olan sosyalist örgütlerin var oluşlarının adeta bir nişanesiydi. Silahlı mücadele ve örgütlenme stratejilerinin değişimi, 15-16 Haziran’da gördükleri

²²⁷Ömer Laçiner, “THKP-C: Bir mecranın başlangıcı”, *Toplum ve Bilim*, sayı 78: Türkiye’de Solun Kaynakları, Güz 1998, s. 14.

potansiyelle ilgiliydi ve bu eğilim 70'lerin sosyalist mirasının temel taşlarından biri oldu.

Öte yandan 15-16 Haziran'ı bir kurucu olay olarak ele almak doğru mu diye sorulabilir. Öncelikle görüşmecilerimizin neredeyse hiçbirinin bu olayı ayrıntılı olarak anlatmadığını, bu olayın hafızalarında büyük bir yer tutmadığını görüyoruz. Bu olay 68'lilerin anlatılarında, anı kitaplarında kısmen ortaya çıkıyor. Bu olayın hafızada belirgin bir yer tutmamasının nedenlerinden biri elbette 78 kuşağını oluşturacak bireylerin olay gerçekleştiğinde henüz bunu deneyimleyecek yaşta olmamaları. Örneğin 68 kuşağından tanıkların anlatıları bunu doğruluyor. 68'li bir görüşmeci olayı ayrıntılarıyla aktardıktan sonra şöyle bir yorumda bulunuyor:

Aslında DİSK örgütledi ama Türk-İş'in çok sayıda işçisi de katıldı, çünkü asıl mesela Türk-İş' in işçileri Türk-İş'te kalsın diye Halil bilmem ne diye bir adam vardı orada, sarı sendikacı, hükümet onun güçlü olmasını istiyordu. Kadıköy'de iki işçi, bir polis, bir esnaf şey yapıyor. Aynı zamanda Ankara, Adana, Bursa ve İzmir'de küçük çaplı olaylar yaşanıyor. O olayların ardından CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, arkasından tabii şey geldi, sıkıyönetim geldi 16 Haziran'da ve işte 12 Mart'ın da kapısı açıldı. Bana göre erken olmuş bir kalkışma Türk sol hareketi açısından. Kendine fazla güvenen ve yeterince örgütlülüğü de olmayan, bilinçli katılımcısı da olmayan Türk sol hareketinin o tepki ile ayaklanması... Süleyman Demirel efendinin ekmeğine yağ sürmesi bu işin. Onun arkasından da 12 Mart geldi. (68 kuşağı, Erkek, Dev-Genç)

70'lerin sosyalist hareketinin temelde öğrenci hareketi kökenli olduğu düşünüldüğünde, işçi ve sendika hareketinin hafızasında önemli bir yere sahip olsa da gençlik içinde o denli kırılma yaratan bir olay olarak görülmediği söylenebilir. Oysa 68'liler açısından durum biraz daha farklı. Yine 68'li bir tanığın anlatısı şöyle:

Türkiye'de işçi sınıfı var mı yok mu tartışması yapılırken 60'lı yılların sonlarında, 70'te 15-16 Haziran olmuştu ve o zaman herkes Türkiye'de işçi sınıfı olduğunu ve kalabalık olabileceğini gördü. Şimdi bu 75 1 Mayıs'ında da o yığınsal durum, "Vay be amma çok işçi sınıfı varmış" dedirtti. İşçi sınıfı ile çok direkt bağlar kuramamış olsa ya da sınırlı bağlar kurmuş da olsa sol

grupların yine ilgisi işçi sınıfını örgütlemek işte, her ne kadar kökenleri farklı şeyden geliyor olsa da gençlik hareketinin devrimci yanından filan geliyor olsa da aynı 16 Haziran 1970'te olduğu gibi yine gençlik hareketinin ilgisini çekti. (68 kuşağı, Erkek, TİP)

Gençlik örgütleri greve destek vermiş olsa da 15-16 Haziran olayları onların sosyalizasyon süreçlerine hem tarihsel olarak tam örtüşmüyor hem de o dönemde gençlerin örgütlenme alanlarını sendikalar oluşturmuyor. 78 kuşağını oluşturanların o dönemde henüz on dört-on beş yaşlarında olduklarını hatırlayacak olursak bu olaya dair kişisel deneyimin olmadığını, kuşak mensuplarının kişisel hayat hikâyelerini bir önce ve sonra olarak bölmediğini daha net biçimde görürüz. Elbette anılması gereken olaylar arasında sıralansa ve örgütsel/teorik değişimlere kapı aralasa da onları bir kuşak olarak kesen bir olay değil bu. 70'lerin örgütsel izleğini önceleyen, silahlı örgütlerin kurulmasının önünü açan kırılmaya neden olan bir olay olmakla birlikte bir kuşağın kurucu olayı olarak anılamayacağını görüyoruz.

15-16 Haziran'ın hafızada derin bir yer tutmadığını, sonraki dönemde 15-16 Haziran anmalarını 78'lilerin sahiplenmediğini, bu olayın daha çok işçi sınıfının hafızasında önemli bir yer tuttuğunu, anmaların büyük oranda DİSK tarafından gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Bu tarihsel olay, solun tarihi açısından önemli bir olay olarak dursa da 78'lilerin hafızasında, hayat hikâyelerinde ve kuşak hafızasında kurucu bir an olarak yer almaz.

4.2.2. 12 Mart 1971

15-16 Haziran sonrası AP hükümetinin işçi hareketine yönelik baskıları artarken diğer yandan DİSK de güçlenir. Bu ara döneme fabrika işgalleri damgasını vurur. Gençlik hareketi de bu dönemde Dev-Genç öncülüğünde kitleselleşmeye başlar. Bu aynı zamanda gençlik önderlerine yönelik baskıların da artmasını beraberinde getirir, tutuklamalar yaşanır. Yurt işgalleri ve baskınlar artar. 10 Kasım 1970'de İstanbul'da Kimya Fakültesi'nin basılmasının ardından iki öğrenci yaralanır, polis öğrencilere saldırır ve fakülte kapatılır. Aralık ayında öğrenci ölümleri başlar. Faşist komando saldırılarının artmasıyla hızla silahlanma yoluna giren Dev-Genç üyeleri de

baskınlara başlar. Dev-Genç'lilerin hayat tarzı farklılaşmaya başlar ve üniversite kapatmalarla öğrenci hareketi kısıtlanmaya çalışılır.²²⁸ Liselerde etkili olmaya başlayan Dev-Genç'in lise örgütlenmesi olarak Dev-Lis kurulur ve hareket yayılmaya başlar.

71 yılında işçi ve köylü hareketlerinin, grev ve boykotların artması, THKO'nun silahlı soygun eylemleriyle devam eder. 4 Mart'ta Gölbaşı'ndaki ABD askerî üssünde görevli dört erin kaçırılmasıyla başlayan ve THKO'nun varlığını ilan ettiği olaydan sonra yurt baskınları ciddi boyutlara ulaşır.

12 Mart 1971 günü kuvvet komutanları ve Genelkurmay Başkanı'nın TRT'den yayımlanan muhtırasıyla yeni bir dönem başlar. AP hükümeti düşer ancak parlamento kapatılmaz, ordu yönetiminde bir ara hükümet kurulur. 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edilene dek silahlı çatışmalar durmaz. Saldırıların hedefinde sadece öğrenci devrimciler değil işçiler ve köylüler de vardır. Ancak bu çatışmalarda birçok genç öldürülür. Muhtıra sonrası başlatılan Balyoz Harekâtı çerçevesinde birçok aydın, sosyalist, gazeteci tutuklanır; birçok genç silahlı çatışmalarda ölürken Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam edilir. THKO'lu Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alparslan Özdoğan Nurhak Dağları'nda öldürülürken 1972'de Mahir Çayan ve THKP-C ve THKO üyesi on militan Kızıldere'de öldürülür.

12 Mart sonrasında Balyoz Harekâtı'yla birlikte tutuklamalar ve işkenceler yaşanır. Örgüt davalarında birçok isim idam ve hapis cezası ile cezalandırılır. 78 kuşağına dair sol tarihyazımı kaynaklarına baktığımızda karşılaştığımız kronolojik sıralama, büyük ölçüde 12 Mart 1971 muhtırası ile başlar. Daha önceki dönemlere ve olaylara göndermelere rastlansa da esas olarak 78'lilerin hikâyesi 12 Mart'ta hapse giren devrimci kadroların 74 affıyla dışarı çıkarak silahlı mücadeleyi başlatması ile açılırken bir yandan da önceki kuşaklarla devamlılık hatları resmedilir. Ancak aslında 1974 affı ile serbest bırakılan tutukluların küçük bir kısmı aktif siyaseti sürdürür; "74 sonrası yeniden kurulan devrimci siyasal örgütlerin önder kadrolarının bir bölümü bu devrimcilerden geliyordu, ancak serbest bırakılanların geniş bir kısmı aktif olarak siyasal mücadelede yer almadılar".²²⁹ Öte yandan bu öncü kadrolar

²²⁸*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, (İstanbul:İletişim, 1988), s. 2164.

²²⁹*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, s. 2197.

gerçekten de bir dönemin hareketlerine yön veren isimler olurlar ve bu anlamda kurucu bir rol de üstlenirler.

Türkiye’deki politik kuşakların kurucu olayları üzerine çalışmasında Nicolas Monceau da darbelerin ağırlığını tespit eder. Gençlik döneminde deneyimlenen olayların yeni bir kuşağı ortaya çıkarabilecek olaylar olarak ele alındığı çalışmasında görüşmecilerinin büyük bir kısmının özellikle “politik” olayları belirleyici olaylar olarak gördüklerini, ekonomik, sosyal, uluslararası ve kültürel vb. olayları pek de belirleyici addetmediklerini ifade eder. Yeni bir kuşağın ortaya çıkmasında hangi politik olayların etkili olabileceğini araştırırken bu anket sonuçlarına göre büyük politik olayları “darbeler, gençlik hareketleri, seçimler, terör ve sosyal şiddet, politik ideolojiler ve diğer politik gelişmeler” biçiminde altı kategoriye ayırır. 1968 kuşağının 1960 askerî darbesiyle, 78 kuşağının 12 Mart darbesiyle ve sıklıkla “depolitize” olarak adlandırılan kuşağın ise 1980 darbesiyle kurulduğunu söyler.²³⁰ Kişilere yöneltilen sorular neticesinde 1960’larda yaşanan olayların 68 kuşağının, o dönemde politik sosyalizasyondan geçen gençlerin hayatlarında belirleyici olduğunu ve 68 kuşağına aidiyet hissiyle 1960 darbesinin olumlanması arasında bir ilişki saptar.

Nicolas Monceau 78 kuşağının kurucu olayı olarak 12 Mart’ı almıştır; çünkü 12 Mart kuşağın oluşmasına zemin hazırlayan dönemin açılışını yaparken, tüm 70’lerin örgütlenme pratiklerini bu dönem yaşanan baskılar ve sağ saldırılar şekillendirir. Dahası 70’lerin kadrolarının ağabeyleri olarak örgütleyici olacaklar bu dönem hapislik yaşayanlar ve afla serbest bırakılanlar olacaktır. 78 kuşağının oluşumunda rol oynayan toplumsal-politik ve ekonomik zemini yaratan, toplumun büyük bir kısmını kesen tarihsel ağırlığa sahip bir olaydır 12 Mart.

Peki ama bu tarihsel deneyim, bir kuşağı kesen, kuşağı oluşturacak bireylerin ve toplulukların hayatlarını değiştiren ve bir kuşak bilinci yaratan olay mıdır gerçekten? Bir önceki bölümde de gördüğümüz gibi 12 Mart süreci, öncesiyle ve sonrasıyla aslında bir kuşağın oluşumunun zeminin hazırlayan olaylardan biri olarak karşımıza çıkıyor ancak bu sürecin tek ve belirleyici unsuru olarak değil. Çünkü öncelikle 78 kuşağını oluşturacak gençlerin büyük bir bölümü, tamamına yakını 12 Mart’ı

²³⁰Nicolas Monceau, “Le rôle des coups d’État militaires dans la formation et la trajectoire des générations politiques. L’exemple de la génération 68 en Turquie”, *Revue internationale de politique comparée* 2009/2, cilt 16, s. 221-239.

doğrudan deneyimlememiş, tarafı olmamıştır. Bu olayın tanığı ve tarafı olanlar bir önceki kuşaktır. 78 kuşağına mensup gençler 70'ler boyunca hem sosyalleşir hem siyasallaşırken elbette 12 Mart'ın bıraktığı yıkıntının içinde büyür ve onun katlettiği devrimcileri tanır, onlar hakkında hikâyeler dinler, ailelerinde ona tanıklık etmiş olanlarla karşılaşır. Ancak hayatlarını bir önce ve sonra olarak bölen, dahası onları ortak bir tepkide yan yana getiren bir olay olarak deneyimlemezler 12 Mart'ı.

Monceau'nun çalışması 12 Mart'ın kuşağın oluşum zeminini hazırlayan olay olarak kurucu bir tarih olarak ifade etmesi, kuşak fikrine yaklaşımıyla ilgili... Bir kuşağın potansiyel olarak oluşum zeminini araştırırken elbette 12 Mart kurucu diyebileceğimiz nitelikte olaylardan biri olarak ön plana çıkıyor; ancak Mannheim'ın izinden gittiğimizde kuşak bilincini, kuşağın kendisi hakkındaki farkındalığını yaratacak bir kırılma olayı olarak yorumlanamayacağını görüyoruz. Elbette 12 Mart muhtırasının ve sonrasında gelişen olayların, “bir topluluğun yıkıcı ve topluluk bilincinde onulmaz izlere yol açan olaylara maruz kaldığını hissettiği” olaylar arasında yer aldığı ileri sürülebilir. Ancak 78'lilerin kurucu gençlik döneminin olayları arasında yer almayan 12 Mart “olayı”na dair hafızanın doğrudan deneyimlenmiş bir olayın hafızası olmadığı, olayların siyasal yorum çerçevesinde anlatıldığı; ona dair kişisel bir anı olmadığı, anlatılardaki 12 Mart “anıların” daha çok etraftan duyulan ya da kitaplardan okunan bilgilerden oluştuğu düşünüldüğünde bunun kuşak kurucu bir olay olarak hafızada yer almadığını görürüz.

Bu durumu görüşmecilerimizin anlatılarında 12 Mart'a ayrılan yerin ne denli küçük olduğunu görmemiz de teyit ediyor. 12 Mart'ın çoğunlukla işitilmiş, duyulmuş ve aktarılmış bir olay olarak 12 Eylül darbesiyle (yani kendi gençlik dönemlerine denk gelen bir başka büyük olayla) kıyas içinde anıldığını görürüz.

12 Eylül hapisane koşulları 12 Mart'la kıyaslanamayacak ölçüde ağırdı. 12 Mart şöyleydi, 12 Mart, bir, hapisanede çok fazla insan yoktu. Yani bütün Türkiye'de toplam diyelim ki bin kişi vardı bütün Türkiye'de. İlk başlarda biraz fazlaydı ama bir müddet sonra o alınanlar bırakıldı falan, yani. (...) Ama yani 12 Mart dönemi Türkiye'nin henüz yeni yeni bozulmaya başladığı, o Cumhuriyet devrini, 21 Mayıs'ın yarattığı o demokratik ortamın, toplumsal yapıda toplumsal ilişkilerde ve siyasal ilişkilerde şimdiyle kıyaslanamayacak

ölçüde Türkiye demokratikti o zamanlar, 1960'larda, 70'lerde... (Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

68 kuşağından tanıkların 12 Mart anlatılarıyla kıyasladığımızda aradaki “anlam” farkını görmek mümkün olabilir. Benzer dönemlerde bir şekilde tanık olunan olaylara yüklenen anlamların kuşaklara, daha doğrusu deneyimle karşılaşma yaşına göre değiştiğinden bahsetmiştik. 68 kuşağından bir tanık şöyle anlatıyor:

12 Mart tabii felaketti aslına bakarsan, bakma millet 12 Eylül falan diye bağırıp çağırıyor ama Türkiye’de insanlığa, aydınlığa, entelektüelliğe, bilmem üniversiteye, darbenin aslı 12 Mart’ta vurulmuştur. Canına okudu ortalığın. Birçok arkadaşımız vuruldu biliyorsun, yani işte Denizler asıldılar. Hüseyin asıldı. Çok kişi tutuklanabileceği halde vuruldu. Ulaş Bardakçı falan mesela, Ulaş benim sınıf arkadaşımdı. Yusuf da benim sınıf arkadaşımdı, ODTÜ’den beraber okuduğumuz insanlardı. O şey 12 Mart’ın getirdiği kriz Türkiye’yi şu bana göre yetişmekte olan aydın çekirdek 12 Mart’ta yok edildi, ezilerek, hapsedilerek falan daha da ötesi iki üç sene sonra kamudaki 12 Mart sicili olan herkes tasfiye edildi. Yani bütün insanlar işlerinden de oldular. Sadece şey halinde kalmadı bu hapis veya ceza veya dayak veya işkenceyle kalmadı. Çok işkence de yapıldı tabii 12 Mart’ta. Ağır işkence oldu yani. Bir de kamu hayatından sol dünya görüşünü tasfiye ettiler. Tabii ondan sonra da doğru dürüst sol dünya görüşü gelişemedi. Türkiye’de 12 Eylül’e giderken 1970’lerin solcuları hep yarım yamalak, aksak, yanlış ve hastalıklı solculardı. Çünkü solu öğrenmeye zamanı kalmadan kendilerini çatışmanın içinde buldular. (68 kuşağı, Erkek, Dev-Genç)

Yukarıda Schuman ve Scott’un Amerikan toplumu özelinde yaptığı araştırmanın sonuçlarını aktarırken kişilerin kendi gençlik dönemlerinde, kurucu çağlarında yaşamadıkları olayları kendi gençlik çağlarının kurucu deneyimleriyle kıyaslayarak anlattığından bahsetmiştik. İki tanıklığı karşılaştırdığımızda 12 Mart’ın 78 kuşağın oluşumunda önemli bir tarih olduğunu ancak kuşak bilincinin, tarih bilincinin kurucu bir unsuru olmadığını, ancak aksine 68’lilerin 12 Mart’ı derin bir sarsıntı olarak deneyimlediğini görmekteyiz.

Öte yandan kişisel hayat hikâyelerini derinden değiştirmemiş, doğrudan deneyimlenmemiş olsa da anlatılarda 12 Mart'a bazı bağlamlarda geri dönüldüğünü görmek de mümkün. Bu iki biçimde gerçekleşiyor: Öncelikle Türkiye tarihi içinde 12 Mart'ın diğer darbelerle ama özellikle 12 Eylül'le kıyaslanması bağlamında karşımıza çıkıyor. 12 Mart döneminde yaşanan baskı uygulamalarının, idamların anısının bir miras olarak 78 kuşağının hafızasında belli bir yer tuttuğunu unutmamak gerek. Bu olayların, özellikle de idamların, kuşağın kendi tarihsel misyonu hakkında daha sonra inşa ettiği anlatıda önemli bir yeri var: Türkiye tarihinin 12 Mart sonrası, sola karşı baskının ve adaletsizliğin tarihi biçiminde okunmasında bu mirasın payı büyük. Bu konuya hafızanın inşasını ele alacağımız bir sonraki bölümde tekrar döneceğiz. Ancak 12 Mart'ın anlatılarda karşımıza çıktığı ikinci bağlamdan bahsettiğimizde bu durum daha anlaşılır hale geliyor: 12 Mart hafızada yani kuşağın inşa edilen tarihsellik bilincinde bir önceki kuşağın mirası çerçevesinde yer buluyor. 12 Mart'ın kendisini 78 kuşağına mensup olarak tanımlayanların anlatılarında neredeyse her zaman Mahir Çayan ve Deniz Gezmiş gibi isimlerle birlikte anlatıldığını görüyoruz. 12 Mart'a dair anlatılar dolayısıyla simgelerde, bir dönemi simgeleyen figürlerle anlatılarda yer buluyor: Bu simgelerle birlikte hatırlama olgusu, bir kuşağın simgeleriyle kendini bağlantılandırma arzusunun, onların mirasının sahiplenildiğinin ancak kendi kuşak tarihlerinin doğrudan bir parçası olarak görülmediğinin, dolayısıyla bir anlamda 12 Mart'ın ve Çayan'ların öldürülmesinin bir tarih öncesi gibi kodlandığının işareti:

Hani 12 Mart yaşamış çocuklardık. Çocukken yaşamıştık. Çok da çocuktuk demeyelim, 12 yaşında falandım ama çok neye mal olduğunu hissetmemişiz. En azından ben hissetmemişim çünkü hani Deniz Gezmişler'in asılması, Mahir Çayanlar'ın Kızıldere'de öldürülmesi, evet çok vahim şeyler yaşadık ama onun ardından yeniden biz geldik. (Kadın, Ankara, Lise-Der (Dev-Yol))

Konu hatırlanan geçmiş olunca, 12 Mart'ın bir "olay" olarak hatırlanmadığını, ancak onunla özdeşleştirilen figürler ekseninde kurucu mitlere kaynaklık ettiğini görmek mümkün. Bu durumun özellikle gençlik dönemine dair anlatılarda karşımıza çıkan Kızıldere olayına dair hafıza için de söylenmesi mümkün.

4.2.3. Kızıldere olayı (30 Mart 1972)

Mayıs 1971'de Mahir Çayan İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması eylemini gerçekleştirip tutuklanır ve ardından Maltepe Cezaevi'nden arkadaşlarıyla firar eder. Yusuf Aslan, Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan'ın idamlarını durdurmak amacıyla Ünye'de üç İngiliz teknisyenin kaçırılması olayını örgütler. Tokat'ın Niksar İlçesi Kızıldere köyünde, 30 Mart 1972 günü THKP-C kurucularından Mahir Çayan, Dev-Genç Genel Sekreteri Sinan Kazım Özudoğru, Dev-Genç Merkez Yürütme Kurulu üyesi Hüdaî Arıkan, Fatsalı öğretmen Ertan Saruhan, Hava Kuvvetleri Proleter Devrimci Örgütü kurucusu Saffet Alp, SBF Öğrenci Derneği Yönetim Kurulu üyesi Sabahattin Kurt, Fatsalı şöfor Nihat Yılmaz, Ünyeli çiftçi Ahmet Atasoy, THKO militanları Cihan Alptekin ve Ömer Ayna'nın öldürülmesiyle sonuçlanan, THKP-C'li Ertuğrul Kürkçü'nün ise sağ kurtulduğu olay sol tarihte Kızıldere olayı olarak anılır. Devrim şehitleri olarak anılan “on”lar, 70’ler boyunca marşlara, şarkılara, şiirlere konu olur.²³¹

Bu olayın hem 68 hem de 78 kuşağı için önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir ama yorumlanışı farklıdır; ona yüklenen anlamlar, tıpkı 12 Mart’a yüklenen anlamlar gibi farklılaşır: Kızıldere’de ölenler 68 kuşağının son, 78 kuşağının ilk şehitleri gibidir; çünkü Kızıldere adeta iki kuşak arasında bir geçiş olayı gibidir. 68 kuşağı açısından Kızıldere adeta bir yıkımdır. Melih Pekdemir şöyle anlatıyor:

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının 1921'deki kıyımından sonra ilk kez, devrimci hareketin önder kadrosu toptan yok edilmişti. Bu olayın benzerlerinin, yani toplu öldürmelerin sonraki yıllarda tekrarlanıp kanıksanmasıyla toplumsal

²³¹ Murat Meriç'in kaleminden Mahir Çayan ve Kızıldere ile ilgili birkaç ağıttan örnekler verebiliriz: “En bilineni, Âşık Sinem Bacı tarafından yakılan: “Oy dere Kızıldere / Böyle akışın nere / Bizde hâl mi bıraktın / Sana can vere vere...” Alabildiğine öfkeli, insanı hesap sormaya yönlendiren bir ağıt bu. Ağıt dediğime bakmayın, dilden dile “On’lar”ın hatırasını yaşatan bir marşa dönüştü, kitlelerce benimsendi: “Dere böyle durulmaz / Gence kurşun sıkılmaz / Sanma faşist olandan / Bir gün hesap sorulmaz...” Selda Bağcan’dan Grup Yorum’a pek çok isim tarafından seslendirilen “Kızıldere”, repertuvarların ve buluşmaların vazgeçilmezlerinden. Sefil Mustafa tarafından seslendirilen bir başka ağıt, kapağı kan kırmızı bir plak aracılığıyla bize ulaştı: “Birde çoğuz, çokta biriz / Ne evveliz ne ahiriz / Hepimiz birer Mahir’iz / Canımıza can isteriz // Köyün evleri tezekten / Cellatlar çıktı tuzaktan / Kurşun sıkırlar uzaktan...” Plağın göbeğine baktığımızda söz hânesinde “Halkın Malı” yazdığını görüyoruz.” Bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/01/mahire-selam-kavgaya-devam/>

süreç bakımından sıradanlaştırılması mümkün olsa da, sol hareketin belleğine kazınmış olması gerçeği de var.²³²

Ölenler, 68 kuşağının öncüleridir ama diğer yandan 78'lilerin varoluş ve hareket haritası onlar üzerinden çizilir. Hem bu figürler hem de Kızıldere olayı iki kuşağı birbirine birçok açıdan bağlar, bir yandan da onlar arasındaki kopuşun nişanesidir: Eylem, 68 kuşağının sembolleri olan Deniz'lerin idamını engellemek için yapılmıştır; ama aynı zamanda eylem tarzıyla ve Mahir Çayan'ın devrim tezlerinin yarattığı dönüşümle 78 kuşağının “ilk şehitlerinin” verildiği olay olarak hafızada yerini alır.

Ancak işin ilginç tarafı, tıpkı 12 Mart anlatılarında olduğu gibi 78 kuşağını oluşturacak gençlerin Kızıldere'yi doğrudan deneyimlememiş olmalarıdır. Onlar, kendilerine anlatılan bir Kızıldere öyküsüyle, o dönem boyunca bir kült olarak ölümü sonrası yaşamaya devam etmiş bir Çayan imgesiyle büyümüşlerdir. Dolayısıyla onları bir kuşak olarak kuran, onların kendilerini bir kuşak olarak tarif etmesini sağlayacak bir olay olarak düşünülmesine de hissiyat yapısında özel bir öneme sahiptir, bu yadsınamaz.

İki kuşak, bu olayı farklı biçimlerde deneyimlemiştir. Kendisini “68,5 kuşağına” mensup olarak tanımlayan M. Hakkı Yazıcı, *Koca Bir Sevdaydı Yaşadığımız* adlı otobiyografik kitabında Kızıldere'ye uzunca bir bölüm ayırır ve katliamı, “devrimci sol hareket tarihinin önemli bir dönüm noktası” olarak tanımlar. Olayı, farklı kişilerin ağzından aktarır ve onların söylemlerinden bir anlatı örgüsü kurar. Anlatıyı bir yandan tanıkların ifadeleriyle aktarmak ister, bir yandan da bizzat deneyimlemişçesine ayrıntılar verir:

Güvenlik güçlerince sarılan Mahir Çayan ve arkadaşları teslim olmayı reddettiler. Askerlerin megafonla yaptığı teslim olun çağrısına devrimci sloganlarla karşılık verdiler. (...) Çok geçmedi, ortalığı cehenneme çeviren saldırı başladı. Evi sarmış olan askerlerle silahlı çatışmaya girildi.²³³

Bir olayı bizzat deneyimlemiş gibi anlatabilmek için, onu sıkça duymuş, hakkında düşünmüş olmak, onun etrafında örülen söylemle hemhal olmak gerekir. Kızıldere

²³² Melih Pekdemir, *Birgün gazetesi*, 31 Mart 2005.

²³³ İ. Hakkı Yazıcı, *Koca Bir Sevdaydı Yaşadığımız*, s. 152.

birçok anlatıcının dilinde bu türden canlı bir ifadeyle yer alır. Fakat aslında burada yaşanmamış bir olayın anısı söz konusudur. Burada onları birleştiren deneyim, Kızıldere’yi yaşamış olmak değil, Kızıldere’nin yarattığı şoku birlikte deneyimlemiş olmak biçiminde özetlenebilir:

12 Mart kabus gibi çökmüştü üstümüze 72’de. Mahirler Kızıldere’de öldürüldü. Sonra Denizler’in idamı gündeme geldi. O yaştaki biz gencecik insanlar için çok büyük bir travmaydı bunlar...²³⁴.

Yıldırım Türker’in anlatımıyla çok canlı bir ifadesini bulur bu ruh hali:

Kızıldere katliamını hazırlık sınıfının büyük yatakhanesinde yaşamış gibi hatırlarım. Kendimi yatılı okulda ilk olarak kimsesiz, yapayalnız hissettiğim o gün...²³⁵

Bu deneyimin etrafında kurulan anlatı, olayı bizzat yaşamamış insanlar açısından onu bir mitosa dönüştürür. 68 kuşağı temsilcilerinin, öldürülen devrimcilerle birebir paylaşımlarda bulunmuş olanların daha soğukkanlı ve tarihsel değerlendirmeler yapması bu farkı gözler önüne serer. Katliama bizzat tanıklık etmiş, deneyimlemiş, hayatta kalan tek kişi, 1972 öncesi Dev-Genç’in son başkanı Ertuğrul Kürkçü’nün olayı anlatışı ile katliama tanıklık etmemiş, bizzat deneyimlememiş ama sonradan öğrenmiş, yakını katliamda can vermiş vb. olanların anlatılarını karşılaştırma imkânına sahibiz. Kürkçü olayın tarihsel niteliğine vurgu yaparak bir çözümlemeye bulunur:

Mahir Çayan kendi tezlerini kaleme aldığında “Öncü gerillalar rejime vurdukları darbelerle onun nasıl sarsılabilir olduğunu gösterecekler, kitleler onun nasıl sarsılabilir olduğunu gördükten, kazandığı zaferlere baktıktan sonlara onlara sempati duyacaklar, mücadeleye katılacaklar,” demişti. Aslında gelişme bunun tam tersi oldu. Fakat kitlelerle ilgili bölüm değişmedi. Kitleler “öncü” darbe indirdiği zaman değil, yenildiği zaman devrimcilere sempati gösterdiler. Önce Kızıldere’de arkadaşlarımızın yok edilmesi, arkasından Denizler’in idamı Türkiye çapında sağcısından solcusuna, şehirlisinden köylüsüne kimsenin vicdanına sinmedi. Çok hızla bir acıma,

²³⁴ Cahit Akçam (ed.), *Tarihle Söyleşiler I*, (Özgür Açılım, 2014), Melih Pekdemir söyleşisi, s. 313.

²³⁵ Füsün Özbilgen (der.), *Devrimciler Ölmez. Sinan Kazım Özüdoğru Kitabı*, (İstanbul:Ayrıntı, 2015), s. 112.

yazıklanma ve sevgi dalgası yarattı. THKP-C'nin sahip olduğu yaygın insan teması, iki yıl sonra af çıkıncaya kadar, yaygın bir cephe sempatizanları topluluğu yaratmıştı. Bu tamamen de kendi kendine olmadı. İki yıl önce öğrenci olanlar meslek edinmiş, Türkiye'ye dağılmışlar ve gittikleri yerde sorulara doğru cevapları vermeyi başaramışlardı. Bizim hikâyemizi İtalya'daki Kızıl Tugaylar'ından ya da Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun hikâyesinden ayıran en önemli yan bu büyük kitle hareketi içerisinde gelen, ondan ayrılarak silahlı mücadeleye girişen, yenilgiden sonra tekrar onların arasına dönen çok yönlü, çok yüzlü bir hareket olmamız. O nedenle 1971-72'deki çıkışın Türkiye Sosyalist hareketinde –THKP-C'nin yanına THKO ve TİKKO'yu da katıyorum- oynadığı en esaslı rol alışlageldik siyasetin dışına çıkışın imkânlarına ışık tutmasıdır. Bir kopuş denemesidir. Bu çabanın bir devrimci kitle hareketi yaratılması açısından tarihsel bir önem taşıdığını düşünüyorum.²³⁶

Tarihsel açıdan böyle bir önemi haiz olsa da 78 kuşağını oluşturacak bireyler açısından Kızıldere olayı kendi tarihlerini kuran bir olay olarak değil daha çok bir “tarih öncesi” gibi kodlanır: Mitsel ve kökensel bir hatırlamanın²³⁷ görüntüsünü çizen Kızıldere anlatıları, dayanışmacı bir hatırlamanın temellerinden birini oluşturur. Bu anlamıyla kuşak bilincinin kurucusu olmasa da, bilinci somut bir biçimde cisimleştiriyor olmasa da yapı taşlarından biri olarak düşünülebilir; tıpkı 12 Mart gibi... Ama bu bilinci gerçekten kristalleştirecek güce sahip değildir; çünkü doğrudan bir deneyim yoktur ortada. Buradaki ortak deneyim, olayın yarattığı sarsıntıyı birlikte deneyimlemiş olmaktır.

Dolayısıyla Kızıldere olayı hem 68 hem 78 kuşağının tarih bilincinde önemli bir yere sahip olur. Kızıldere anmalarını her iki kuşağın da sahiplendiği ve hatta birlikte anmalar düzenledikleri düşünüldüğünde bu daha da görünür hale gelir. Ancak ona yüklenen anlam farklıdır: 68 kuşağı kendi sonunu görür bu olayda... 70'lerin sosyalistleri ise onu duyarak, dinleyerek bir miras olarak kendi bilinçlerine aktarır, onu bir kurucu mit olarak yorumlar. Bu haliyle bir tarih öncesi hikâyesidir Kızıldere. Hayat hikâyelerinde doğrudan yer almaz ama hayatlarını bir anlamda etkiler. Bu

²³⁶ Ertuğrul Kürkçü ile söyleşi, *Bianet*, 29 Mart 2008.

²³⁷ Bkz. Jan Assman, *Kültürel Bellek*.

haliyle kurucu bir olay olarak değil ama bir mit olarak kolektif hafızada önemli bir yer tutar.

4.2.4. 1 Mayıs 1977

12 Mart sonrası dönemde solun yükselişinden, 73'ten 75'e CHP-MSP koalisyonuyla geçerken 31 Mart 1975 yılında I. Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla birlikte çatışma ortamının sertleştiğinden bir önceki bölümde bahsetmiştik. 1977 seçimlerinde CHP'nin yüzde 41 oy almasına rağmen hükümet kuramamasıyla AP-MSP-MHP'den oluşan II. Milliyetçi Cephe kurulur.

CHP-MSP koalisyonu döneminde Özel Harp Dairesi adıyla yurtiçinde özel harekâtlar düzenleyen bir devlet yapılanmasının, “kontrgerillanın” teşkilatlandığı ortaya çıkar.²³⁸ MC dönemine ise devlet içine sağ kadroların kökleşmesi derinleşir: MHP ve MSP'nin elindeki bakanlıklarda kendi düşüncelerine yakın isimler kadrolaştırılırken diğer iki parti de onların “devleti korudukları, sola karşı bir savunma cephesi teşkil ettikleri düşüncesiyle bu kadrolaşmaya ve sağ eylemcilerin karıştığı sokak eylemlerine sempatiyle” bakarlar. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın tabloyu şöyle özetliyor: Başta Milli eğitim olmak üzere “bu bakanlıklarda etkinlik kazanan Ülkücüler orta öğretim kurumlarının Ülkücü militanların kontrolüne geçmesine, buralarda özellikle sol görüşlülere karşı şiddet uygulamalarının artmasına, polis içindeki kayırmacılık sebebiyle de sokak eylemlerinde Ülkücülerin elinin iyice serbestleşmesine yol açtı. Ülkücüler, sol hareketin güçlü olduğu üniversiteleri hedef almışlar ve üniversitelere yönelik kanlı eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardı.”²³⁹

Solun 12 Mart sonrası ilk kitlesel örgütlenme deneyimi 1976'da Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu'nun (TGDF) kurulması oldu. Üniversiteler ve okullar haricinde mahallelerde ve gecekondu semtlerinde de varlık göstermeye başlayan sosyalistler, hareketler biçiminde örgütlenmeye başlarken TSİP ve (İkinci) TİP gibi legal sol partiler de kuruldu. Ancak ortanın solu şiarını benimseyen CHP dönemin ana aktörlerinden biriydi ve sosyal demokrat bir kimlik sergiliyordu. DİSK'in

²³⁸Suavi Aydın ve Yüksek Taşkın, s. 264.

²³⁹Suavi Aydın ve Yüksek Taşkın, s. 275.

kitleselleşmesi ve işçi hareketinin boykot ve grevlerle yoğunlaşması dönemin diğer önemli olayıydı.

1 Mayıs, 12 Mart dönemi sonrası ilk defa 1976 yılında Taksim’de kitlesel bir gösteriyle kutlandı. Eyleme 100 bini aşkın kişi katıldı. DİSK bu yıl, işçi hareketi üzerinde büyük etkiye sahipti. “Kitleselleşme yolunda dev adımlarla ilerleyen DİSK, öte yandan TMMOB, TTB, TÖM-DER, TÖBDER, TÖMOD ve TÖMAS gibi kamusal ve kitlesel nitelikteki meslek örgütleriyle dirsek teması geliştirmekte ve onlardan kaynaklanan etkilere de açık hale gelmekteydi.”²⁴⁰ Ayrıca yine DİSK içinde TKP örgütlenmesi aktifti.

Bu ortamda 1 Mayıs 1977 günü İşçi Bayramı’nı kutlamak üzere çeşitli illerden İstanbul’a gelen 500 bini aşkın kişi DİSK önderliğinde Taksim Meydanı’nı doldurdu. DİSK başkanı Kemal Türkler konuşmasının sonuna geldiğinde etraftan silah sesleri duyulmaya başladı. Sular İdaresi binasının üstünden ve meydandaki otelin çeşitli katlarından açılan bu ateş sonucu insanlar kaçmaya başlamış, kısa bir süre içinde Intercontinental Otel’inin de üst katlarından ateş açılmıştı. 28 kişi ezilme ya da boğulma nedeniyle, 5 kişi vurulma nedeniyle, 1 kişi de panzer altında kalarak yaşamını yitirdi; yaklaşık 130 kişi de yaralandı. Ölenlerin çoğu Kazancı Yokuşu’nun başında, park edilmiş kamyon yüzünden sıkışarak ölmüşlerdi. 470 kişi gözaltına alındı fakat hiçbirinin olayla ilgisi kurulamadı. Ateşi kimin açtığı tam olarak belirlenemedi ve olay halen aydınlatılamadı.

77 1 Mayıs, en kitlesel 1 Mayıs olmasının yanı sıra tüm siyasal örgütlenmelerin varlığını ortaya koyduğu bir gösteriydi. Katliam sonrası 1979’da bir miting yapıldı ancak sonrasında Taksim mitinglere kapatıldı, 2010 yılına kadar da burada 1 Mayıs kutlanmasına izin verilmedi. Görüşmecilerimizin hemen hepsi 1 Mayıs 76 ve 77’ye anlatılarında yer veriyor. 1 Mayıs 77’ye giderken büyük bir coşkunun olduğu anlatılarda göze çarpan bir olgu:

17 yaşlarındaydık. Ben aileme 1 Mayıs’a gideceğim dedim, gidemezsin dediler. Çektim kapıyı gittim. Şimdi düşünüyorum çok zormuş onlar için de. O yönünü düşünmüyorduk, düşünmemiştik. Çünkü bir şansımız vardı: İzmir’de faşist hareket o kadar güçlü değildi. Belli semtlerde ve belli

²⁴⁰Suavi Aydın ve Yüksek Taşkın, s. 280.

okullarda vardı; biri de bizim okuldu. Ama İstanbul, Ankara kadar her gün onlarca insanın öldüğü bir yer değildi İzmir, daha demokratik bir yerdi. Çatışmalar o kadar keskin değildi. Toplamda belki on-on beş kişi ölmüştür. Hatta 1 Mayıs’a gelmeden birkaç gün önce Konak’ta afişleme çalışması vardı. Değişik yerlerden çıkıldı, Konak meydanında toplanıldı. O sırada Halkın Kurtuluşu grubundan Maocu denen gruptan kişiler de afişlemeye çıkmıştı. Bir çatışma oldu ve o çatışmada Halkın Kurtuluşu’ndan bir kişi ölmüştü. Biz DİSK’in binasına kaçmıştık. Polis geldi falan. DİSK’in binasından gelip topladı polis, bir gün kadar Toplum Merkezi’nde kalındı. Ciddi dayak yemiştik polisten. Sonra bıraktılar. Ama o dönemdeki o coşku çok yüksekti. Herkes elinden geldiğince paylaşmaya, ama emeğiyle, ama yazı yazabiliyorsa bu katkısıyla, güzel resim yapabiliyorsa yaptığı resimle, herkes elinden geldiğince katkıda bulundu. Bazı arkadaşlar da kan verdiler. Kan verip para alınırdı; onlar da bağış verdiler para olarak. Ve biz yola çıktık. İzmir’den İstanbul’a gelinceye kadar otobüslerde sürekli marşlar okunuyordu, hikâyeler anlatılıyordu. Kendi içimizde belirli anlatım nitelikleri olanlar, şiir okuyanları falan da hazırlamıştık; yolun güzel geçmesi için. Eğlenceli, şarkı, türkü, marş, coşku içinde gelindi. Belki birçok insan ilk defa gidiyordu İstanbul’a. Çok büyük bir eyleme ilk defa gidiliyordu. (Erkek, İstanbul, GSB)

1 Mayıs 1977’de yaşanan silahlı saldırı ise anlatıların tümünde yer alan, ayrıntılarıyla anlatılan bir olgu. Görüşmecilerimiz o günü şöyle anlatıyorlar:

Biz zor bela 1 Mayıs alanına girdik. Alana girer girmez İYÖD’lüler “Kemal Karacalar ölmez” diye slogan atmaya başlamıştı. Onlar heykelin arka tarafındaydı ve sloganlar oradan geliyordu. Zaten biz alana girdikten kaç dakika sonra, sen de beş, sen de altı dakika sonra, alana girer girmez silah sesleri başladı. Böyle pıt pıt pıt diye, sonra hengame başladı alanda. Böyle büyük çaplı bir provokasyon olabileceğini düşünmüyorduk. Biz kendi içimizdeki gerginlikten dolayı, İYÖD’lülerle çatışma ihtimalini öngörüydük. Onlar bizden daha kalabalık. Biz daha yeni yeni üniversitelerde falan örgütlenmeye çalışıyoruz. Ben de 19 yaşıdayım. Yani en büyüklerim de benden en fazla beş yaş büyüktür. Sorumlularımız da en fazla 25 yaşındadır veya biraz daha büyüktür. Ama baktığında, çocuğuz daha.

Otuz yedi kişinin birbirini ezerek ölmesi, ezilmeden dolayı, panzerle silahla ölen de vardır ama esas olarak ezilmeden dolayıdır; sokakta senin iraden dışındaki kalabalık hareket ediyor ve seni bir yerlere sürüklüyor. Kazancı Yokuşu'nun başı, Pamuk Eczanesi'nin orası. Esas ezilme orada oldu. Intercontinental'den edilen ateşle vurulan da olmuştur. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Anlatılara baktığımızda öncelikle büyük bir coşku ve kitleselliğe yapılan vurgunun yanı sıra siyasetler arası çatışmalı durumun yarattığı gerginlikten de bahsediliyor.

Erken çıktık sabah. Saraçhane tarafında İGD'yle birlikte yer aldık, liseler de vardı. Bir kısmını yaya olarak geçtik. Alana girdiğimiz anda örgütler yeni yeni geliyordu. O zaman kırmızı yelekli, kürsünün önünde bir zincir oluşturulmuştu. Gençlik, kitle örgütlerinden de sanırım DİSK'in, Maden-İş'in talebi olmuştu. Biz de orada, kürsünün önünde kırmızı yelekli grup içindeydik. Kürsünün önündeki o birinci, ikinci, kürsüyü koruyan grup içindeydik. Uzunca bir süre bütün kitle örgütlerinin katılımı sürdü. Miting bitmek üzereydi. Ahmet İsvan vardı. CHP İstanbul Belediye başkanı. Ama öncesinde de sol gruplar içinde tartışmalar, farklılıklar vardı. Bir grup, Maocu diye adlandırılan grupla DİSK yönetimi arasında ihtilaf vardı. Onların farklı bir sloganı vardı. DİSK'in saptadığı sloganların dışına çıkılmaması gibi, basından da izlediğimiz tartışmalar süregeliyordu. Sonunda DİSK bu sloganların dışındakilerin alana alınmayacağını açıkladı. Böyle bir rekabet vardı bu gruplar arasında. Böyle bir hava vardı. Bu gruplarla bir itişme kakışma olacak diye bir algı vardı. Sanıyorum o gruplar da alana girmeden mitingin bitirilmesi istendi. Saat de 19 civarıydı. Kemal Türkler'in konuşması devam ediyordu. O arada gürültüler, çatırtılar başladı 33-34 yıl geçtim tam hatırlamıyorum ama kürsüye yakın bir yerdeydik. Konuşma sürerken Tarlabası tarafından sessizlikle gürültü arası bir şey oldu. Silah sesi duyduk. Onun akabinde değişik yerlerden değişik silah sesleri... Ama ben, otel kısmını ben hatırlamıyorum. Daha ziyade Sular İdaresi bölümünü hatırlıyorum. Demek yüzüm o tarafa dönüktü bulunduğum konum gereği. Oradan yoğun silah sesleri duydum. İnsanlar konuşuyordu: işte Sular İdaresi'nden geldi... Kimdi bunlar? Görevli miydi falan... Kitlede büyük bir

dalgalanma, karmaşa başladı. Tabi bizim de konumumuzda zincirden kopanlar, çıkanlar oldu. Kitlese hareketliliğin Kazancı Yokuşu tarafında olduğunu gördüm, hissettim. Panzerlerin geçtiğini... (Erkek, İstanbul, İGD-İLD)

Kürsüye yakındık. Merdivenlerin AKM tarafındaydık. Eskiden orada otobüs durakları vardı. Altı gibi miydi, Kemal Türkler'in konuşması başlamıştı. Alan çok coşkuluymdu. Alana giren grupla anons ediliyordu. İlerici Gençler geliyor, Kavel işçileri, Netaş işçileri geliyor... Sunumu yapan kimdi tam bilmiyorum ama mikrofondan tanıtımlar da çok coşkuluymdu. Alana girdikten sonra sloganlar azaldı çünkü konuşmalar dinleniyordu, gelenler alkışlanıyordu. Sonra Kemal Türkler'in konuşması başladı. Bitmek üzereyken, artık dağılınacakken bir anda silah sesleri başladı. Etap Marmara'dan silah sıkınları somut olarak görmedim ama her yandan takır takır silah sesleri geliyordu. Sirenler ve ambulans sesleri ve büyük bir uğultu. Uğultuyla kaçış başladı. Herhalde öyle planlanmıştı ki otomatik silah sesleriyle, panzerler alt taraftan girdi; ben doğrudan onlarla karşılaşmadım. Büyük panik yaşandı ve kitle aşağıya doğru kaçışmaya başladı. İstiklal'e, Harbiye'ye, Sıraselviler'e doğru kaçış olamadı. Öbür taraftan Maocu denen grubun gelişi vardı. Alana girip girememeleri tartışması gündemdeydi. Orda da bir tartışma olabileceği ihtimaline karşı o tarafa da gidiş olamadı. Gidilebilecek tek nokta, Gezi Parkı'na doğru kaçmaktı. Gümüşsuyu'na doğru olabilirdi. O tarafta olanların da Kazancı Yokuşu'na doğru gitme şansları vardı. Başka alan yoktu. O panikle, hatta bir duvar vardır, bir set vardır otobüs duraklarının orada, Gezi Parkı'nın girişinde, setin orada sıkışma tehlikesi yaşandı. Eşim orada düşerken, abisi kurtarmış, o da orada ezilebilirdi. Oradan ben de çıkarak Gezi Parkı'na girerek Beşiktaş iskelesine doğru gittim. (Erkek, İstanbul, Genç Sosyalistler Birliği)

Kuşak bilincinden bahsederken özel bir olaya, bir kopuşa tanıklık sonucunda görünürlük kazanan, insanları birleştiren, bir aidiyet yaratan olaylardan bahsetmek gerektiğini söylemiştik. Bu bilinci, özel bir tarihsel zaman diliminde, benzer bir yaş aralığı dahilinde bir kopuşa tanıklık etmek, katılmak ve bunun sonuçlarına maruz kalmak, bunlar ekseninde yeni bir tarihsellik bilinci inşa etmek olarak

özetleyebileceğimizden bahsetmiştik. Birlikte ve genel hatlarıyla aynı şekillerde anlatılan 1 Mayıs saldırısına dair yorumların olayın bir kırılma yarattığı düşüncesini teyit ettiği görülüyor:

O kaosta 37 kişi ölmüş, 5'i kurşunla, gerisi ezilerek öldü. Panzerle bir ya da iki, kurşunla vurulan dört ya da beş kişidir, gerisi kaçışırken ezilen insanlardır. En büyük ölüm de Taksim Hill'in ilerisinde Kazancı Yokuşu'nun orada oldu. Panik yaratmak ve dağıtmak... Sol 77'den sonra kendini toparlayamadı. Halkın sola olan inancı 1977'de bitti. 1977'ye kadar halk sola sempatiyle bakıyordu. Ama sol orada birbirini yedi. Kitleler solun yanından çekilmeye başladı. Aynı şekilde solun içindeki sempatizan kadrolarında "Neler oluyor" dendi. Oradaki kargaşanın ana nedeni sol değil derin devletti ama oraya silahlı gelip birbirlerine silah doğrultmaları, kendi kadroları içinden de kendilerine sempati duyan halkın içerisinde de "bunlar da ne halt ediyor" noktasına getirdi ve güç kaybetmeye başladılar ondan sonra. Bana göre 1977 darbeye giden yolda darbecilerin kullandıkları bir şeydi. (Erkek, İstanbul, TKP)

1 Mayıs 77 hem bir zirve noktası hem de çöküşün başlangıcı, hatta 12 Eylül darbesinin başladığı yıl olarak yorumlanır. Bu anlamda sol örgütlenmelerin 77 sonrası daha militan bir tavra büründüğü ve sağ ile yaşanan çatışmaların iç savaş boyutuna ulaştığı görülür. Bu, gerçekten de hayat hikâyelerinde geri dönüşsüz bir dönemeç olarak yorumlanmasını da beraberinde getirir.

78'de, daha militandık, kitlesel değildik ama daha kararlıydık. Karşımıza birileri çıksa biz de daha sert olurduk. Hırslı gittiğimi biliyorum. Çok daha... Benim söylemem doğru mu bilmiyorum ama siyasi kuruluşların daha hazırlıklı gittiğini biliyorum. Çok daha sert olacaklardı. Öyle keklik gibi avlayamayacaklardı. Vele ki olsun. Biz daha serttik, daha hırslıydık, daha göze almıştık. Onu biliyorum. Öyle gittik. (Erkek, İstanbul, Halkevi)

Bu anlamda 1 Mayıs 1977 önemli bir tarihsel kırılma anı olarak kodlanır. Hem sol içi tartışmaların ve fraksiyonlaşmanın hem de genel anlamıyla siyasetin radikalleşmesinin bu tarihten sonrasında yaşandığı açıkça görülür:

77 1 Mayıs tarihinin bizim için şöyle bir önemi var: 77 öncesinde Devrimci Gençlik dergisi çıkarmıştık siyasi dergi olarak ama ağırlıklı olarak gençlik kesimine yönelik bir dergiydi. 77 1 Mayıs'nda ilk defa, daha önce bildirge çıktı, Devrimci Yol Dergisi çıktı. 1 Mayıs'ta dağıtıldı. Bu o gençlik hareketinin bir siyasi harekete evrilmesinin kırılma noktasıydı. Onun için o 1 Mayıs 1977 o anlamda da önemliydi. Benim içinde olduğum, daha sonrada yargılandığım hareket bu. Bir de İstanbul'da tabii bir derginin çıkmasının öncesinde bir görüş ayrılığı oldu. İstanbul'dakiler dev-Sol dediğimiz grubu oluşturdular. Yani bir siyasi görüş ayrılığı oldu. Ağırlıklı Ankara'daki arkadaşlar Devrimci Yol, İstanbul'dakiler de Devrimci Sol diye bir görüş ayrılığı oldu. 1 Mayıs o anlamda da önemliydi. (Erkek, İstanbul, ODTÜ-DER)

Bu 77 1 Mayıs anlatılarında herkesi bir araya getiren, hayat hikâyelerinin “77 sonrası olarak” anılan bir kısmı vardır. Bu olay etrafında şekillenen hafıza, onun bir dönüşüm anı olduğu şeklinde yorumlanmasına yol açar. Hem kaybedilen insanlar hem de sonraki süreç, hafızada bir darbe sürecinin başlangıcı olarak yorumlanır. 1 Mayıs'a yüklenen anlam ve onun hafızada tuttuğu yer, onun bir sürecin ivme kazanması ve büyük kopuşa doğru gidişin ilk halkası olarak yorumlanmasını beraberinde getirir. Bu, olayı kuşağın tarihsellik bilincinde önemli bir yere yerleştirir: Ortak bir yorumlama çerçevesi söz konusudur. 1 Mayıs 1977 olayının kolektif hafızanın kurucu öğelerinden biri olduğunu, bunun etrafında örülen anlatının 78 kuşağının hafızasında geçmişle hesaplaşma, adalet hakkı taleplerinin köşe taşlarından biri olduğu ve ayrıca politik motivasyonlarından birini de oluşturduğunu biliyoruz. Bunu bir sonraki bölümde ve 1 Mayıs 1977 ile birlikte Taksim'in bir hafıza mekânı haline gelişini ayrıntılı olarak ele alacağız. Bu anlamda 77 olayı kurucu tarihsel deneyimlerden biri olarak karşımıza çıkar. “Topluluğun hayat hikâyesini, ona maruz kalan topluluğun temel değerlerini, norm ve alışkanlıklarını kökten değiştiren”, dahası şok etkisi yaratan bu olayın kurucu tarihsel deneyimlerden olduğu ortaya çıkar.

Hatta bu kuşağı “77 kuşağı” olarak adlandıran bir kesimin de var olduğu bilinmekte.²⁴¹ Öte yandan kendilerini 70’lerde ortaya çıkan radikal sol kuşağın mensubu olarak tanımlayanlar “77 kuşağı” tabiri yerine “78”i tercih ediyor. Bu seçimlerinin nedenini 2002 yılında kurulan 78’liler Dayanışma Vakfı Girişimi sözcüsü olarak Atilla Soysal şöyle anlatıyor:

Evet 77’deki 1 Mayıs’ta çok sayıda kişi öldü, önemli bir olaydı ama bizim kendimizi 78 kuşağı olarak tanımlamamızın nedeni şu: 78’de Türkiye’de olaylar doruk noktasına tırmandı ve 78’den sonra ivme kaybetti. 78 doruk noktası olduğu için biz kendimizi 78 kuşağı olarak tanımlıyoruz...²⁴²

1 Mayıs 77’nin çok önemli bir tarihsel olay olarak deneyimlendiği bir gerçek. Halen anmalara konu olması, onun kuşak bilinci üzerindeki etkisini yeterince gösteriyor. Ama burada bu büyük olayın bir kuşak bilincini ortaya çıkarabilecek türden bir olay olup olmadığını sorgulamak gerekiyor. Kitleliliği ve genel siyasetin radikallaşmasına yol açmasının yanı sıra sol siyasetlerin de militanlaşmasını tetiklediği kadar sonrasındaki süreçte katliam ve saldırıların kitleli bir boyuta varmasının da başlangıcı niteliğinde. Ancak gördüğümüz bir olgu, 77 1 Mayısı etrafında örülen anlatıda, hafızanın bir tek olay etrafında değil 12 Eylül sürecine giden bir yolun taşlarından biri ve kuşak kimliğini kuran bir sürecin dönüm noktalarından biri olarak yorumlandığını gösteriyor.

4.2.5. 16 Mart 1978

Gerçekten de 1 Mayıs 1977 sonrası süreç, özellikle de 78-80 arası özel ve farklı bir dönem olarka karşımıza çıkar. Bu dönemin faşist terör ve antifaşist direniş dönemi

²⁴¹ 77 kuşağı tabiri birçok yerde karşımıza çıkar. Bunların biri TKP yayın organı olan Gelenek dergisidir. Bkz. <https://gelenek.org/77-kusagi-uzerine/>. Çokça eleştirel bir üslupla bu kuşağı ele alan ve “bir kuşak olarak 77 kuşağının geride kaldığını” ifade eden dergi 70’lerin TKP çizgisiyle benzer bir tavır sergiliyor, bu kuşağın gençlerini teorik açıdan yetersiz ve “oturmamış”, kısacası macera düşkünü olarak yorumlar. Bu ifadeyi olumlu anlamda sahiplenen kuşak mensuplarına da rastlamak mümkün: Bkz. Ahmet Baybars Gögez, “Sevgili dostlar ve ille de gençler”, <http://www.bagimsizozgurmedya.com/ahmet-baybars-gogez--sevgili-dostlar-ve-ille-de-gencler-16522.html>. 77 kuşağı tabirine sağcı basında da rastlamak mümkün. Bkz. Emre Aköz, “Elleri hâlâ kanlı”, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2007/05/02/elleri_hala_kanli.

²⁴² Yeşim Kasap Aksu, “78’liler Tükenmez”, 17 Nisan 2004, *Radikal –Hayat*, <http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

olarak adlandırıldığını söylemek mümkün.²⁴³ Bu süreçte faşist saldırıların özellikle ve öncelikle üniversitelere ve gençlere yöneldiğini görüyoruz. “Önceleri büyük kentlerdeki yüksek okullarda yoğunlaşan saldırıların giderek taşra kentlerine ve orta öğrenim kurumlarına kadar yayılmasıyla bütün ülke bir çatışma alanına döndü. Devrimci öğrencilerin savunma halinde bulunduğu bu dönemde faşist saldırılar sonucu çok sayıda insan hayatını kaybetti”.²⁴⁴ Bu saldırıların en büyük yankıya neden olduğu olay, 16 Mart günü İstanbul Üniversitesi’nden çıkan öğrencilerin üzerine ateş açılması sonucu yedi gencin ölmesiydi. DİSK 20 Mart’ta “Faşizme ihtar” adıyla bir eylem başlattı ve genel grev halini alan eyleme tüm sosyalist gruplar ve sendikalı işçiler dahil yaklaşık 1 milyon insan katıldı ve “yaşamı bütünüyle felç eden eylemler sol grupların birlikte davranma alışkanlıklarını güçlendiren ve faşizme karşı birleşik bir mücadelenin imkanlarını açığa çıkaran bir nitelik kazandı”.²⁴⁵

16 Mart’ta yedi öğrencinin öldürülmesi olayı bu kuşağın etrafında birleştiği önemli tarihsel anlardan birini oluşturuyor. Kişisel olarak olayı deneyimlemiş olanlar da dönem içinde etkilerine maruz kalanlar da 16 Mart’a hayat hikâyelerinde yer veriyor. Olayın tanığı olan Oğuzhan Kayserilioğlu şöyle anlatıyor:

Eczacılığın kapısından dönüp de Süleymaniye’ye doğru yönelmiştik ki, “Bomba attılar,” diye bir ses duydum. Dönüp bakınca havada bana doğru gelen bombayı gördüm ve bir an alıp geri atmayı düşünsem de, yine bir anda vazgeçtim ve kendimi, önceden bir arkadaşın öğrettiği üzere, bombaya ayaklarımı vererek yere attım. Bomba ben henüz yere düşmeden patladı. Korkunç bir gürültüden ve kulağımdaki uğultudan başka hiçbir şey hissetmiyordum. Kendi kendime “Haydi aslanım, bunu da atlattın,” diyordum ki birden ağzıma kan geldi. Ayağa kalkıp olay yerinden uzaklaşmaya çalışırken, ki o anda etrafımda ister istemez gördüğüm şeyler gerçekten çok kötüydü, seri halde 14’lü otomatik atışına başladılar. Gene eğilince başım dönmeye başladı ve soğuk bir ter boşandı.(...) Ölüyorum, diye düşümdüm, son bir slogan atmaya çalışırken, sesimin hırıltılı ve zorla çıktığını ve ağzımın iyice kanla dolu olduğunu fark ettim. Ateş bitince, ki seri halde bir dakika

²⁴³Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 2324.

²⁴⁴Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 2325.

²⁴⁵Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 2326.

falan sürdü, ayağa kalkıp Esnaf Hastanesi'ne doğru sallanarak yürümeye başladım.²⁴⁶

Ardından olayı yorumlarken 16 Mart'ı bir dönüm noktası olarak tanımlıyor:

16 Mart olayı, bir dönemin özetidir. Şimdi belki birçok gence film gibi gelebilecek bu olaylar, sıradanlaşmıştı. Yoğun ve zincirinden boşanmış bir faşist terörle Anadolu'da devrimci iradenin güçlenmesinin üstünde baskı kuruluyordu. 78'liler, o ortam içinde ayakta duruyorlardı. Ülkenin namusu ve yoksulların iradesi olmak durumundaydılar. Arkasında ABD'nin ve sermayenin olduğu gizli odaklarca örgütlenen ve MHP'li zavallı yoksul gençlerin kullanıldığı bir iç savaş yürütülüyordu. Olmadı. Beceremediler. Faşistler, 16 Mart'tan sonra, önce bütün okullardan ve sonra da semtlerden kovalandılar. Ve İstanbul'da tutunamayacak duruma kadar gerilediler.²⁴⁷

16 Mart olayının hafızada tıpkı 1 Mayıs 1977 katliamı gibi önemli bir yeri var. Kuşak bilincinin önemli halkalarından biri olarak duruyor. 16 Mart anmaları geniş kitlelerin katıldığı anmalar olmasa da bu günün “antifaşist öğrenci günü” ilan edilmesi yönünde çabalar olduğunu görüyoruz.²⁴⁸ 16 Mart Platformu adıyla düzenlenen anmalar, 78'lilerin 16 Mart davasını gündeme getirmelerinin de gösterdiği gibi bu olayın hafızası bir hakikat ve adalet talebini içinde barındırıyor. Ancak yine 1 Mayıs 1977 katliamında olduğu gibi dönemin diğer olaylarıyla, Maraş, Çorum gibi diğer cinayet ve katliamlarla birlikte ele alınıyor ve 12 Eylül ekseninde yorumlanıyor.²⁴⁹ 16 Mart 1978'in ve Beyazıt meydanının da bir hafıza mekânı haline geldiğini görmekteyiz.

4.2.6. Katliamlar dönemi ve Maraş olayları (Aralık 1978)

1978 yılının geri kalanında da büyük etki yaratacak tarihsel olaylar yaşanır. 8 Ekim 1978'de Ülkücülerin Ankara Bahçelievler'de yaptığı baskında Türkiye İşçi Partisi üyesi Serdar Alten, Latif Can, Faruk Ersan, Efraim Ezgin, Salih Güvenci, Hürcan

²⁴⁶<http://www.soldefter.com/2011/03/16/16-mart-ve-78liler-oguzhan-kayserilioglu/>

²⁴⁷<http://www.soldefter.com/2011/03/16/16-mart-ve-78liler-oguzhan-kayserilioglu/>

²⁴⁸<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/136877-16-mart-anti-fasist-ogrenci-gunu-olsun>

²⁴⁹<http://bianet.org/biamag/toplum/128574-78-liler-16-mart-i-anmak-icin-ayni-yerde>

Gürses ve Osman Nuri Uzunlar isimli yedi gencin öldürülmesi büyük bir infial yaratır.

Şimdi Bahçelievler’de oturuyorum ben gene, ben evime giderken bir gün başka yoldan bir gün başka yoldan gidiyorum falan böyle, derken işte bir gün o yedi tane TİP’linin öldürülmesi söz konusu oldu. Yani bunlar sırf silah taşımadıkları için kendilerini koruyamadıkları için ve Bahçelievler’in göbeğinde oturdukları için, yedi tane devrimci genç orada boğazlandılar, koyun gibi boğazlandılar! Silahlı bu... Abdullah Çatlı’nın çetesi... Abdullah Çatlı var, Serdar Alten on gün şeyde anlattı yani teşhis etti bunları. Bunların hepsi o zamanki bir polis şefi tarafından yakalanmak için şey yaptı... Hepsinin kimlikleri tespit edildi. Bir kısmı yakalandı, bir kısmı yakalanmadı, neyse.. On gün yaşadı çocuk. Bunlar öldükten sonra ben artık Bahçelievler’de katliam... Ben de Bahçelievler’de oturuyorum. Arkadaşlar dediler ki; iki alternatifin var artık, ya eve gitmeyeceksin ya da silahla gideceksin. O zaman kendime bir silah edindim. Hatta iki tane, bir tane de arkadaşlara haber vermeden başka bir laz tabancası aldım; çakaralmaz. Onu da aldım eve koydum. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

İşte Bahçelievler katliamında yedi tane TİP’li genci telle boğup öldürdüler. Haluk Kırcı falan vardı o zaman. Demirel’e sordular sağcılar katliam yaptı diye, siz bana sağcılar suç işlemiş dedirtemezsiniz, dedi. Sağcılar suç işlemez politikası vardı onda. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Bu süreçte siyasi cinayetler yaşanır: Bedrettin Cömert ve Abdi İpekçi gibi tanınmış profesör ve gazeteciler suikasta uğrar. Öte yandan şiddetin kitlelere yöneldiği Maraş ve Çorum katliamları önemli tarihsel dönemeçlerden biri olarak da durur.

19 Aralık 1978’de başlayan ve 25 Aralık’a kadar devam eden, sonuçlarıyla bir toplu katliam görüntüsü çizen Kahramanmaraş Olayları “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı milliyetçi bir propaganda filminin Çiçek Sineması’nda yapılan gösterimine bomba atılmasıyla başlar. Filmden çıkan Ülkücüler CHP binalarına saldırır. İlerleyen saatlerde solcu bir kahve ve sağ görüşlü bir kişinin evlerine bomba atılır. Bir hafta süren olaylar esnasında, resmî rakamlarla çoğunluğu Alevi olmak üzere 111 kişi öldürülür, 1.000’i aşkın kişi yaralanır, 552 ev ve 289 işyeri tahrip edilir, bazıları

kundaklanır. Olaylar sonucunda, bölgedeki Alevi nüfusun neredeyse yüzde 80'i göç eder. Olaylar, askerî birliklerin müdahalesiyle ve sıkıyönetim ilanı ile sona erer. Olayların ardından hükümet Maraş, İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa'da sıkıyönetim ilan eder.²⁵⁰

80 öncesinde Maraş olaylarında. Maraş olaylarında, işte o ilk bir öldürülen öğretmenlerle başladı olay ya... Orada öldürülen öğretmen bizim okulda arkadaşımız işte, Karadeniz Teknik'te matematik öğretmeni idi. Mustafa Yüzbaşıoğlu diye. O zaman Maraş olaylarında onların öldürüldüğünü duyduk, çok üzüldük yani. Çok samimi arkadaşımızdı. Gencecik bir öğretmen, Maraş olaylarının başlangıcı öyle oldu. (Erkek, Diyarbakır, DGB)

Ülkede sivil faşistlerin ciddi bir saldırısı söz konusuydu. Saldırıları neydi işte; kahvelere gidip bomba atmalar, ondan sonra, insanları yolda kaçırıp bir şekilde işkenceyle öldürmek. Buna karşıda sosyalist yapılar veya devrimci gruplar, bulundukları alanda kendilerini savunmaya filan geçmişlerdi. İşte o tarihlerde, ülkede işte Malatya bir katliam döneminde, Sivas döneminde, Çorum'da öyle, işte en son bizim 19 Aralık mı, tarihi tam kestiremiyorum, Maraş'ta bir katliam geldi. Ve başarıya da ulaştılar, bunun arkasından da sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetimden bir yıl sonra da, ben bir şekilde Maraş olaylarının protestosu döneminde gözü altına alındım. (Erkek, İstanbul, Dev-Genç)

Dönem boyunca yaşanan bu saldırıların ve olayların dönemin insanları üzerinde önemli izler bıraktığı kuşkusuz. Burada bir "savaş atmosferini" kurucu bir deneyim olarak düşünmek mümkün. Kuşak üzerinde iz bırakan olgu, olayların kendisi kadar onlarla birlikte tırmanan şiddet gibi duruyor. Öte yandan tüm bir 78-80 döneminin darbenin hazırlık süreci olarak hafızada işlendiğini, bu çerçevede hafıza politikaları üretildiğini düşündüğümüzde esas büyük kırılmanın 12 Eylül'de gerçekleştiğini görmek mümkün:

İşte Maraş'tır, bilmem Sivas'tır, bilmem Gazi'dir... Bunların her biri bir 12 Eylül'dür aslında. Fakat tabii 12 Eylül'ün toplumsal belleklerde yaratmış olduğu travma, yaratmış olduğu parçalanmışlık, kilometre taşlarından, belki de yüzyılın

²⁵⁰Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, s. 300.

kilometre taşlarından bir tanesidir. Yani 12 Eylül öyle yaptı ki, 12 Eylül bu saydığım, bu saydığım gelinen tarihten, kronolojik olarak saydığımız katliamların, olayların bileşkesidir ve mührüdür. Mühür niteliğini taşıyor. (Erkek, İstanbul, TİKKO)

1 Mayıs 77, 16 Mart, Maraş ve Çorum olayları gibi büyük çaplı toplumsal etkileri olan tarihsel olayları 78 kuşağı olarak tanımladığımız topluluk açısından belirleyici kırılma deneyimleri olarak yorumlamamızın nedenleri arasında hem gençlik dönemlerinde bunlarla karşılaşmış olmaları hem de bu tür olayların onların siyasallaşmalarına, siyasal tercihlerinin şekillenmesine bir anlamda yön vermiş olması. 15-16 Haziran ve 12 Mart muhtırasının gençlik dönemlerinde birebir deneyimlenmemiş ancak tarihsel öneme sahip olaylar olarak aktarılması, anlatılarda geniş bir yer tutmaması, bunları kendi dönemlerinin önemli olaylarıyla karşılaştırarak anlatmaları da bunu teyit ediyor. Bu durum elbette bir dönemin insanlarında aynı kaderi paylaşma duygusunun doğmasında etkili olmuştur. Burada tarihsel deneyimler, bir kuşağın siyasallaşma ve sosyalleşme zeminini oluşturuyor ve diğer yandan da ortaklaşma bilincini kuran birçok deneyimin toplamı söz konusu.

Yani tek bir olay etrafında yaşanan bir kırılma değildir bu kuşak için söz konusu olan; bir olaylar toplamıdır. Kuşağın kurucu olayı diye tanımlayabileceğimiz tek bir olay yoktur. Bunlar kuşağın kendisini kuşak olarak tarihselleştirmesinin uğrak noktaları, işaret taşları, bir “kuşak takviminin” unsurlarıdır; her biri bir köşe taşı olarak yorumlanır ve hafıza gelip 12 Eylül’de somutlaşır. Bu nedenle 12 Eylül’e özel bir yer ayırmak gerektiğini düşünüyoruz.

4.3. Kurucu Olay Olarak 12 Eylül Askerî Darbesi

Tek başlarına alındıklarında her biri kurucu diyebileceğimiz büyüklükte ve nitelikte olsalar ve bugün anılarak yaşatılıyor olsalar da bu olayların anlatımında onlara yüklenen anlam nedir diye baktığımızda önemli bir şey görürüz: Bu olayların hepsi kuşak bilincini somutlaştıracak biçimde topyekûn yaşadıkları ve hayatlarının seyrini tümüyle değiştiren olaylar olarak anlatılmasa da önemli kırılma noktaları olarak hafızada büyük yer tutuyor. Ancak bu olayların anısı, başka bir olaya referans

verilerek aktarılıyor: 12 Eylül. Tüm bu saydığımız olaylara yüklenen anlam, onların 12 Eylül'ü hazırlamak için yapılmış olaylar olduğu yönünde: Bu da referansın, yani karşılaştırma yapılan çerçevenin 12 Eylül olduğunu, bu tarihsel deneyimlerin 12 Eylül prizmasından aktarıldığını, anlamlandırıldığını gösteriyor. Kuşağın anılarını birleştiren, onların kendilerini bir kuşak olarak tarif etmelerini, bir kuşağa mensup olma hissiyatını billurlaştıran, dahası bugün kuşağın kendisini etrafında tanımladığı hafıza ve adalet arayışında en büyük yeri 12 Eylül kaplıyor. Bir kuşak oluşturma ve kendini tarihte konumlandırma arayışının ürünü olan kuşak bilinci, 12 Eylül anlatıları etrafında somutlaşıyor; 12 Eylül onların hayatlarını bir önceye ve sonraya ayırıyor.

Bir kuşağı aslında sona erdiren, onun varlık koşullarını ortadan kaldıran bir olayın nasıl kurucu bir olay olarak ele alınıp düşünülebileceğini ilerleyen bölümlerde ele alacağız. Ancak öncelikle 12 Eylül'ün fiili olarak kuşağın zeminini nasıl ortadan kaldırdığını ve kuşak mensuplarının onunla karşılaşmalarını inceleyecek, 12 Eylül gününün tanıklıklarına bakacağız. Bir sonraki bölümde ise 12 Eylül'e yüklenen anlamın bugün 78 kuşağı diye bir ortak çerçeveden bahsetmemizi nasıl sağladığına ve bunun etrafında şekillenen hafıza taleplerinin hafıza-kuşak kimliğinin kurucu unsurları haline nasıl geldiğine bakacağız.

4.3.1. 12 Eylül 1980'de ne oldu?

Tırmanan iç savaş ortamının son halkası 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi oldu. 12 Eylül 1980 günü saat 03:59'da, TRT'de İstiklal Marşı'nın ardından Harbiye Marşı çalındı ve Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren imzasıyla Milli Güvenlik Konseyi'nin bir numaralı bildirisi okundu. Bildiri şöyleydi:

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve

beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürölmüştür. Atatürkçölük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürölmüştür.

Aziz Türk Milleti,

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ölkö yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ölkö bütönlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05:00'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim."²⁵¹

Silahlı Kuvvetler emir komuta zinciri içinde yönetime el koydu, Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki hükümet düşüröldü, TBMM lağvedildi, Anayasa

²⁵¹Resmi Gazete'nin 12 Eylül 1980 tarihli 17103 sayılı mükerrer sayısı.

yürürlükten kaldırıldı, siyasal partiler kapatıldı, siyasi parti başkanları gözaltına alındı ve yargılandı.

Asker, darbenin gerekçesi olarak siyasi cinayetlerin artmasını ve 6 Eylül'de Necmettin Erbakan'ın Konya'da yaptığı Kudüs mitingini göstermişti: Bu mitingde topluluk İstiklal Marşı'nı yuhalamış ve protesto etmiş, şeriat çağrısı yapmıştı. Darbe öncesi ülkenin ekonomik kriz içinde olması, işsizlik ve enflasyonun artışı da nedenler arasında yer alıyordu. 1980'lerde dünya ölçeğinde neoliberal ekonomi politikaların egemenliği kurulurken Türkiye bu geçiş sürecini asker eliyle yapacaktı, bu dönemde birçok başka ülkede olduğu gibi... Ayrıca Türkiye, konumu itibarıyla yeni gerçekleşen İran İslam Devrimi'ne ve Afganistan'ı işgal eden Sovyetler Birliği'ne (1979) komşuydu.

Ayrıca Silahlı Kuvvetler darbe öncesi bir ihtar da göndermişti: 27 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e gönderilen ve "anarşiye karşı gerekli önlemlerin alınmasını" isteyen bir mektuptu bu. Yaşanan ekonomik krizi neoliberal geçişi sağlayacak şekilde çözmek amacıyla 24 Ocak tarihinde IMF ve Dünya Bankası ile anlaşma yapılarak yapısal istikrar paketi uygulamaya kondu. Siyasi çalkantıları çözmek için ise 12 Eylül günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşan Millî Güvenlik Konseyi yönetime el koydu. 20 Eylül'de Kenan Evren eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'yu başbakan olarak görevlendirdi ve 21 Eylül'de Ulusu'nun bakanlar kurulu listesi Millî Güvenlik Konseyi tarafından onaylandı.

Darbe gecesi Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan'a Genelkurmay Başkanı Kenan Evren imzalı mektup gönderildi: "TSK yönetime el koymuştur. Hükümetiniz feshedilmiş, parlamento üyeliğiniz düşmüştür. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz" ifadesiyle birlikte gidecekleri adresler belirtilmiştir. Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel Hamzaköy'e, Necmettin Erbakan'a ise Uzunada'da tecride gönderilir. Alparslan Türkeş 14 Eylül'de teslim olur ve Uzunada'ya gönderilir. Asker 1983 seçimlerine kadar ülkeyi yönetir.

Darbenin ilk hedefi asayişin sağlamaktır: 12 Eylül tarihli iki numaralı bildiriyle ülke on üç sıkıyönetim bölgesine bölünür, bunların her birine bir sıkıyönetim komutanı atanır. Sokağa çıkma yasakları ve kitlesel tutuklamalarla asayiş sağlanır. Ardından, çok kısa bir süre içinde yargılama ve idamlar gelir: İlk idamlar 9 Ekim 1980’de yapılır: soldan Necdet Adalı, ülkücülerden ise Mustafa Pehlivanoğlu... 19 Mart 1980’de idama mahkûm edilen Erdal Eren, Yargıtay’ın iptal kararına rağmen MGK onayıyla 13 Aralık 1980’de Ankara Merkez Ulucanlar Cezaevi’nde idam edilir.

Diğer bir hedef “kitlelerin siyasetten uzaklaştırılmasıdır”²⁵² ve bu amaçla 7 numaralı bildiriyle siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanır ve Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç derneklerin, meslek kuruluşlarının, DİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulur. 8 numaralı bildiride kamu kuruluşlarıyla KİT’lerde ve özerk devlet kuruluşlarında çalışan görevlilerin emeklilik, istifa ve işten ayrılmaları ikinci bir emre kadar durdurulur. 9 numaralı bildiriyle Emniyet Genel Müdürlüğü tüm teşkilatı ile birlikte 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren Jandarma Genel Komutanlığının emrine verilir. Emniyet Genel Müdürlüğü’ne Korgeneral Hayrettin Tolunay atanır.²⁵³ Büyük kitle örgütleri ve yasal partilerin başkanlarının dahil olduğu birçok dava açılır ve bu isimler yargılanırlar. Kamuda da büyük bir tasfiye yaşanır.

Darbenin hemen sonrasında büyük bir baskı ve sansür uygulaması uygulanmaya başlar. Meclis Raporu’na göre,

14 Eylül 1980 günü TRT’ye gönderilen yapılacak yayınlarla ilgili emirlerden bazıları şunlardı: Milli Güvenlik Konseyi ve sıkıyönetime karşı haberler verilmeyecektir. Aksi belirtilmedikçe MGK bildirileri günde üç defa, sıkıyönetim bildirileri de iki defa yayınlanacaktır. 12 Eylül müdahalesiyle ilgili halkla röportajlar yapılacak, daha ziyade orta yaşlılarla konuşulacaktır. Röportaj yayına girmeden önce de tasvip alınacaktır.²⁵⁴

6 Kasım 1981’de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile YÖK kurulur. 12 Eylül rejiminin hedef aldığı başlıca kurumlardan biri de üniversiteler olur.

²⁵² *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. I. Schick ve A. Tonak, (İstanbul:Belge, 1990), s. 395.

²⁵³ *Resmî Gazete*, 12 Eylül 1980 tarihli 17103 sayılı mükerrer sayısı.

²⁵⁴ Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Bütün Diğer Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Raporu, Kasım 2012, cilt 2, s. 869.

Üniversitelerle ilgili düzenlemeler esas olarak Anayasa ile yapılacaktır ancak 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun yayımlanmasıyla süreç başlatılır.

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2301 ve 2766 sayılı kanunla değişik maddelerince 71 akademisyen YÖK tarafından görevden alınır. İlk tasfiyeler Şubat 1983'te başlar. Resmi rakamlarla toplam 4891 kamu personeli görevden alınır ve 38 profesör, 25 doçent, 10 yardımcı doçent "1402'lik" olur. Bu dönemde yaklaşık 20 bin kişiye işten çeşitli sebeplerle el çektilir. Üniversitelere getirilen yeni düzenlemeler 70'lerin gençlik örgütlenmelerini kökten yok eder.

7 Kasım 1982 yılında yapılan halkoylamasıyla anayasa yüzde 91.37 evet oyuna karşılık, yüzde 8.63 hayır oyuyla kabul edilmiştir; Kenan Evren de Cumhurbaşkanı seçilir. Kabul edilen anayasaya, askerî idarenin ömür boyu yargılanmasını engelleyen bir madde de konmuştur. TBBM Darbeleri Araştırma Komisyonu'nun raporuna göre:

12 Eylül darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.²⁵⁵

Soldan idam edilenler ise; Necdet Adalı, Erdal Eren, Serdar Soyergin, Veysel Güney, Ahmet Saner, Kadir Tandoğan, Mustafa Özenç, Seyit Konuk, İbrahim

²⁵⁵ Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Bütün Diğer Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Raporu, Cilt 1, Kasım 2012, s. XIV-XV. Erişim: https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf

Ethem Coşkun, Necati Vardar, Fikri Arıkan, Ali Aktaş, Ramazan Yukarıgöz, Ömer Yazgan, Erdoğan Yazgan, İlyas Has, Hıdır Aslan. Cezaevlerinde işkence altında ölen insanların sayısı ise ne yazık ki halen tespit edilemiyor. Bilinen, 12 Eylül'den sonra sadece Diyarbakır cezaevinden 50'nin üzerinde insanın cenazesinin çıktığıdır. Araştırmamızın çıkardığı sonuçlardan bir de darbecilerin işkenceleri fişlemediğidir.²⁵⁶

Kısacası 12 Eylül ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamda bir kapanış dönemi olarak yaşanır: 70'lerin sona erışı, tüm bir siyasal hayatın kökten tırpanlanmasıyla bir kuşağın da hayat koşullarını ortadan kaldırır. Bu süreç özellikle sosyalistler ve sosyal demokratlar açısından büyük bir kırılma yaratır: dernekler, legal partiler, meslek örgüleri kapatılır ve illegal solun da hem fiili baskı, tutuklama ve işkence uygulamalarıyla fiziki ve siyasal varlığına son vermeye çalışılırken diğer yandan da sıkıyönetim uygulamalarıyla örgütsel bağlarının koparılması sonucu yaşam damarları kesilir. Askerî rejimin başta sokağa çıkma yasakları ve ihbarcılığı teşvikiyle tüm toplum nezdinde sergilediği korkutma ve sindirme politikaları ve uygulamaları solun toplumsal destekten de mahrum kalmasına yol açar. Seçimlere dek yaşanan 3 yıllık süreç büyük bir kapanma dönemi olarak deneyimlenir, hem toplum ve siyaset hem de özel olarak sosyalistler için...

4.3.2. Darbe tanıklıkları

Darbe ve direniş beklentisi

Darbeden 1983 yılına kadar geçen süreçte solun yaşadığı baskı ve siyasal, sosyal ve fiili tecrit tam anlamıyla 12 Eylül günü ve keskin bir biçimde başladı. Ancak öncesinde yaşanan birçok büyük toplumsal olay, katliam ve silahlı çatışmalar bir darbenin yaklaşmakta olduğuna dair hissiyatı da tüm toplum nezdinde olduğu gibi solda da ortaya çıkarmıştı. Meclis Komisyonu'nun raporuna göre de darbe önceden planlanmış ancak ortamın olgunlaşması beklenmişti. Raporda durum şöyle anlatılıyor:

²⁵⁶ Meclis Araştırması Raporu, Cilt 1, Kasım 2012, s.20.

Dönemin TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu, Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan Ahmet Kahraman ile yaptığı röportajda 12 Eylül gecesi darbenin duyurulması ile ilgili TRT'den yayın yapılması ile ilgili anılarını anlatırken, “Daha önce hazırlanmış bildiriler, konuşma metinleri gereği yapılmak üzere TRT’cilere dağıtıldı. Kâğıtlar sararmış, yıpranmıştı. Nedeni sorulduğunda, bir general açık yüreklilikle konuştu: Bu iş bir sene önce yapılacaktı. Fakat çeşitli nedenlerle ertelendi. Bizde, metinleri değiştirmedik...” dedi şeklinde ifadesiyle darbenin halka duyurulacağı konuşma metinlerinin bile aslında bir sene önce hazırlandığı ancak darbe için bir sene daha beklenmesi sonucu konuşma metinlerinin yer aldığı kâğıtların bile sarardığına dair tanıklığını aktarmıştır (Milliyet: 20.09.1988).²⁵⁷

Görüşmelerimizin anlatımlarında öncelikle dikkati çeken durum da bir darbenin geleceğine dair beklentinin oluşmuş olması:

Kenan Evren’in o gür sesiyle işte yarı uyanık yarı bekliyorduk o şeyi. O bildirileri sırasıyla dinledik ve içimize bir hüznün çöktü. Beklese de olayın kendisi bir strestir. Geç gelsin istiyorduk. Birkaç arkadaşımızla görüştük ne yaparız diye. Küçükçekmece’de bir yerde bir araya geldik ve durumu değerlendirmeye çalıştık. İçimizden hemen alınması gerektiğini düşündüğümüz, bunlar hemen alınır dedik arkadaşlarımızı biraz gözden uzak yerlere göndermeyi planladık. Yani onlar da suçlu değillerdi de çok önde olan arkadaşlarımızdı. Bir iki gün sonra doğru yaptığımız ortaya çıktı. Çünkü onlar hemen ilk arananların arasında yer aldılar. Kötü günlerdi. Hatta şöyle bir hazırlık vardı toplumda. Asker gelse de kurtulsak bu şeyden durumuna getirmişlerdi toplumu. Yani bu bilinçli bir getirmeydi. Toplum çok gergindi. Her gün ölüm haberleri, her gün ölüm olayları ve tek kanallı bir bildiriyle, bildirmeyle oluştuğu için toplumda bu şey oluşmuştu. Oh asker geldi rahatlayacağız şeyi vardı, bilinçsiz genel toplumda. Bu da cuntanın işini kolaylaştırıyordu. Devrimcinin işi zorlaşıyordu ama cuntanın işi kolaylaşıyordu. Ben o dönemde diş hekimiydim. Bakırköy’de normal serbest çalışan, işine gidip gelen, eski yoğunlukla uğraşamayan tabi yaşımız gereği işimiz gereği... Ama ailemde kardeşim yakınlarım yine bu toplumsal

²⁵⁷Meclis Araştırması Raporu, cilt 2, s. 797.

derneklerde çalışanlarım vardı tabii. Onlar bayrağı devralmışlardı, onlar için endişeleniyordum. İlk aşamada yurtdışına gitmek durumunda olan arkadaşlar vardı. Onlara yardımcı olduk. Gidebilen gitti. (Erkek, İstanbul, İGD)

80'le birlikte 12 Eylül darbesi gündeme geldi. Bu tip bir darbeyi zaten beklemiyor değildik, zaten bekliyorduk biz. Çünkü gitgide ivme yükseliyordu. Çok yoğun katliamlar denendi bu ülkede, bunun karşılığında da devrimciler kendi ülke savunmasını, bulunduğu alanlara, okulları, hayati tüm alanda savunmaya geçmişlerdi. İşte, bu adamları rahatsız eden neydi? En çok, iyi hatırlıyorum, 28 Ocak kararları dediğimiz, ülkeyi bir şekilde ezme, peşkeş çekebilmenin koşullarının yaratılması gerekiyordu. Yani, o dönemlerde 28 Şubat, 28 Ocak kararlarının mimarı da Turgut Özal'dır. İşte bunun hayata geçmesinin de koşulu, işte ülkede grevlerin yasaklanabilmesi, sendikaların kapatılabilmesinin yolu. Bunun da yolu ülkede darbeydi. Darbeyle birlikte zaten, ülkede bütün sendikalar, demokratik kitle örgütleri, hepsi kapatıldı. Yani, tamamen bir yarı açık hapishaneye çevrildi ülke. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

12 Eylül günü anlatılarında darbe beklentisi yanında direniş beklentisinin de olduğunu görüyoruz. Bu beklenti 70'ler boyunca örgütlü bir hareket içinde olanlarda açıkça kendini gösteriyor. Dönem boyunca yaşanan tarihsel nitelikte olaylar, 1 Mayıs, 16 Mart, Maraş, Çorum gibi katliamlar ve sıklaşan ölümlerin yarattığı bir duygu durumuydu. Ama aynı zamanda antifaşist bir direniş de ivme kazanmıştı. Bu bağlamda 12 Eylül'ün hemen ertesinde kaçak durumda olanlarda direnişin örgütlenmesi umudunun korunduğunu görmek de mümkün:

Üç gün falan saklandık. Örgütsel bir bağ içerisinde saklandık. Evde on iki kişi kalıyorduk ve belli saatlerde buluşuyorduk ve giden arkadaş bir saat içerisinde gelmezse hemen o ev terk edilirdi. Yani her şey ayarlıydı. Başka bir yer buluyorduk hemen. Zaten her şey çok gizli yapılıyordu. O süreçleri yaşadık. Biz mücadelenin tekrar başlayacağını düşünüyor ve bize verilecek görevi bekliyorduk. Bu umutla bekledik. (Erkek, İzmir, Dev Yol ve TÖB-DER)

Ancak kısa süre içinde bu umudun boşa çıktığını anlatıyorlar:

12 Eylül, o gün, aslında çok farklı bir şey bekliyorduk biz, karşı duruş bekliyorduk çünkü öyle bir hava vardı ama olmadı, o karşı duruşu göremedik. Çok fena üstümüzden geçildiğini hissettik ama biz bunun sinyallerini daha önceden almıştık, yani vardı. (Erkek, İstanbul, TİKKO)

Görüşmecilerimizin 12 Eylül gününü nasıl yaşadıklarına baktığımızda öncelikle darbenin niteliğine dair bir belirsizliğin hâkim olduğu görülüyor. “Sol bir darbe” beklentisinin az da olsa varlığı anlatılarda seziliyor. Bugünden bakınca bunun gerçekleşmesi imkân dahilinde görülmediğinden anlatılarda bu tabir yani “sol darbe” ifadesi yer almamakla birlikte 12 Eylül gününe dair tanıklıklarda kimi zaman karşımıza çıkan, belirsizliğin hâkim olduğu bir ruh durumunu anlatıyor:

O gece, 12 Eylül yani, 11 Eylül gecesi, anonslar duydum, sesler duydum. Korktum pencereyi açtım baktım, askerî araçlar falan dolaşüyor jeep mip. Hemen radyoyu açtık, televizyonu açtık. Askerî darbe... Yani ertesi sabah ben silah almaya gideceğim. Askerî darbe işte biz, yav evde bir sürü kitap var falan. Ne yaparız ne ederiz. Yani bir şey yapamazsın. İşte göz önünden kaldırdık kitapları falan. Sokağa çıkma yasağı var, buna rağmen ben, Elif daha küçüktü o zaman kızım, meraktayım diğer arkadaşlarla görüşmem lazım, çıktım. Yani işte birileri bir şey derse, kardeşim bebek var evde süt bulmaya çıktım diye elime bir de kap aldım, süt kabı. Gittim arkadaşlarla görüştüm, ne oluyor, ne bitiyor. İki arkadaş kalmıştı Konya'da. Bekleyelim görelim bakalım nedir bu. Tabii üçüncü dördüncü gün anladık, faşist bir darbe. (Erkek, İstanbul, Devrimci Derleniş)

O dönemde ben Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde öğrenciydim. O zaman da dernek başkanlığını yapıyordum. Devrimci Gençlik Birliği. Onun Trabzon il başkanıydım. O dönemde de Giresun'daydım. Darbenin olduğu sırada Giresun'da ablamlarlaydım. O şekilde öğrendik. Sabah kalktığımızda eniştem bana darbe olduğunu söyledi. Radyoları falan dinledik işte. O dönemde ben de sol bir hareketin içinde yer aldığım için... Dernek başkanlığını falan... Tabii darbenin nasıl bir darbe olduğunu öğrenmeye çalıştık yani. Oradan haber almaya çalıştım, arkadaşlarıma ulaşmaya çalıştım. (Erkek, Trabzon, DGB)

Baskı uygulamaları: ev baskınları ve aramalar

12 Eylül gecesinden başlayarak sokağa çıkma yasakları uygulamaya konuyor ve hızla ev baskınları düzenlenmeye başlıyor. Görüşmelerde ev baskınlarının ve sonrasında yaşanan gözaltı süreçlerinin ayrıntılı tasvirleriyle karşılaşyoruz.

Gece çok kötüydü gerçekten, dipçiklerle vurdular kapıya, biz uykudan fırladık tabii çok korkmuşuz, ondan sonra geceliklerimizle titreyerek açtık kapıyı, işte ne oluyor falan olduk. Aslında bekliyoruz ama bu kadar erken değil yani. Ev arandı, her şey didik didik edildi. Her şey döküldü, kırıldı yani çok özensiz oluyor yani hani her tarafı hallaç pamuğu gibi attırdılar. Tüm dolaplar açıldı, yatakların altına bakıldı. (Kadın, Diyarbakır, DİSK)

12 Eylül günü. Gece saat 12'yi geçmişti. Yani 12 Eylül tarihinde oldu. Bir gün boyunca Malatya'da mahsur kaldık, bir ilçesinde şimdi adını hatırlamıyorum, ilçenin Darende ilçesi olabilir, tren istasyonunun olduğu bir yerdi, orada mahsur kalmıştık. Orada bir gün boyunca bekledik ve sorduk tabii neden hareket etmiyoruz diye. Ordunun yönetime el koyduğunu ve hareket emri gelene kadar burada bekleyeceğimizi söylediler. Sonra hareket ettik ve o şekilde Mersin'e kadar gittik. Her gittiğimiz yerde bizi askerler karşılıyordu. Mersin'de trenden iner inmez asker bizi çevirdi, sokağa çıkma yasağından dolayı hiçbir yere gidemedim, sözde çalışmaya gelmişim ama her yer kapalı, olacak gibi değildi. Her tarafta asker vardı ve ben de geri geldim. Yine trenle Diyarbakır Ergani'ye geri döndüm. O dönemde ben oradan geldiğimde benden daha küçük yaşlarda, 12 -13 yaşlarında olan ve okul bahçesinde oynayan çocukların bile gözaltına alındıklarını gördüm, bunların birçoğundan haber alınamadı. İçlerinde benim teyzemin çocukları da vardı. Biri benim yeğenimdi. Yeğenimi götürüp yedi yaşında daha karakolda dövmüşler. Teyzemin çocuğu daha büyüktü 12 yaşındaydı. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Ben uyuyordum, kapının normal çalınmadığını fark ettim, böyle hava aydınlanıyor gibiydi, yani tam aydınlanmamıştı da karanlıktı, ama aydınlanıyordu yavaş yavaş. Normal bir şekilde vurulmuyordu kapı. Evde ben

ve dedem vardı. Ben açmadım kapıyı, uyumaya devam etmeye çalıştım fakat dedem nasılsa işte o zaman da 80 yaşındaydı, şimdi rahmetli oldu tabii, öyle bir çalınıyordu ki, duydu ve açtı o da, keşke açmasaydı diyorum, açtı ve bir polisin yol gösterdiği bir askerî birim girmişti. 15 tane falan asker, başlarında da bir astsubay vardı galiba, onlar eve doluştular, evde ne kadar kitap varsa, kendilerine göre sakıncalı olanları çuvallara doldurdular. Tabii çok kitap vardı, üç dört çuval kitap vardı. İşte kapıda cemse bekliyordu. Çuvalların bir tanesini bana taşıttılar, diğerlerini kendileri taşıyıp cemsenin arkasına koyduk (...) biraz ürkütücüydü bir yerde topladılar tabii başka cemselerden de insanlar vardı. Kırılık bir yere şey yaptılar askerler, zaten işte arazi kıyafetindeydiler onlar görmeye alıştığımız gibi, ama subaylar farklı bir kıyafetle, yani onlar da arazi kıyafetindeydi, kafalarında normal subay şapkaları yoktu. İşte ellerinde otomatik tabancalar, tüfekler vardı. Subaylarda da... Bizi kırılık bir yerde topladılar, o çok şeydi. Nazi katliamını hatırlatan bir şey vardı. Şimdi ne olacak diye düşündüğümü hatırlıyorum. Neyse orası sadece bir toplanma yeriymiş. Göztepe karakoluna götürdüler. (Erkek, İstanbul, TİP)

Darbe günü anlatılarında göze çarpan bir diğer unsur ev baskınlarının ve aramaların tedirginlik ve korku, terör yaratmak amacıyla yapıldığına dair yorumların öne çıkması:

12 Eylül 80'de, gecesi işte... Geceleyin pat ve baskın bizim eve apar topar bilmem ne, şey ettik, kadınlar falan yatakta. Hayrola, işte polis, asker gelmişler, arama yapacağız, gecenin o saatinde arama yaptılar. Saat 3.30-4.00. İşte sözde bu solcu aile, solcu aile olunca işte silah vardır, bomba vardır, bilmem ne vardır, başka ne aranacak. Tedirgin etmek, korkutmak, ıstırap çektirmek. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Gözaltı sürelerinin uzatılması, aramaların sıklaşmasıyla yaratılan tedhiş ortamı, görüşmecilerin de ifade ettiği gibi normal hayatın düzenin alt üst eden bir olay olarak deneyimleniyor; bu ortamda yapılabilecekler ya gizlenme, kaçma ya da bekleme hikâyeleri biçiminde anlatılarda karşımıza çıkıyor:

Geceleri evde kalmamaya başladım, onlar gözaltından çıkıncaya kadar bakalım ne oluyor diye. Eşim de geceleri nereye gittiğini bilmiyordu. Tanıdık birilerine, tahmin edilemeyecek bir yerlere gidiyordum. Bir parolamız vardı hatta, daha çok gece gelip alıyorlar, beni bulamazlarsa karakol kurarlar diye bir tanım vardı. Diyelim ki polisler eve geliyorlar, birisini arıyorlar, bulamıyorlar diyelim. Eşi, çocukları var, orada yerleşiyorlar o eve. Evde karakol kuruyorlar, biz ona evde karakol kurma diyoruz. Ve bekliyorlar, geleni alıyorlar. O evle ilgili olan, o kişiyle ilgili kim varsa alıyorlar, “sus” diyorlar “otur”. Hiçbir yere gidemiyorsun, bu üç beş gün oluyor, senin haberin olmuyor. Aradıkları kişi gelene kadar ya da gelenlerle ilişkisi saptanana kadar... Biz de böyle bir şey olacağını düşünerek eşimle anlaşmıştık. Sabah geldiğimde kapının önünde çöp kovası görünce o zaman evde bir karakol yoktur, sorun yoktur, eve gelebilirim. Eğer yoksa, yani müsaade etmeyecekler çöp koymasına, ben hemen tüyüyorum. Böyle bir parolamız vardı. Sabahları gelince kapının önünde çöp kovası görünce rahatlardım. Eşimde yalnızdı, yeni evliydik. Ailesinin haberi olmasın diye gitmiyordu. Cesurdu. (Erkek, TÖB-DER ve DDKO, GY: Diyarbakır)

Kaçaklık ve sürgün

Kimlik kontrolleri ve sokağa çıkma yasaklarının yanı sıra baskın ve aramalar genel anlamda bir sıkışmışlık duygusu yaratırken sosyalistleri kaçaklık durumuyla karşı karşıya bırakıyor. Kaçaklık döneminin yarattığı duygu durumunu, gizlenmenin ve kaçak durumunda olmanın yarattığı alt üst oluşu görüşmecimiz şöyle anlatıyor:

...tanıdıklarınızdan, sevdiklerinizden kaçmak demek. Annenizden, babanızdan, kardeşlerinizden kaçmak demek. Susmak demek, gevezelik bu işi kaldırmaz. Başka bir isimle yaşamak demek. Diyelim adınız Ali, Veli ama siz bu değilsiniz. Ali dediklerinde dönüp bakmanız gerek çünkü artık Süleyman değilsiniz. Ben bir yere iki kimlikle gitmek zorunda kaldım. Bir inşaatta çalıştım sonra beş ay sonra tekrar gittim. Tabii bıyıklıysanız onu kesiyorsunuz, tıraşlıysanız sakal bırakıyorsunuz gibi küçük değişiklikler yapıyorsunuz. Çocuk bana “ya beş altı ay önce bir arkadaşla çalıştım, onun

adı şuydu ama size o kadar çok benziyordu ki” dedi. Ben de olabilir dedim. İnsan insana benzermiş. İnsanlar çifttir dedim. Tanıdık biri karşıdan geliyorsa sokak değiştiriyorsunuz. Böyle bir şey... Polis kimliğinizi aldığı anda her şeyinizi değiştiriyorsunuz. Adınız, soyadınız, anne adınız, doğum tarihiniz, babanızın adını, her şeyi ezberlemeniz gerekiyor. Bir şey yanlış söylediniz mi yandınız. Böyle bir şey yaşadık. Gizli yaşamak böyle bir şey. Konuşmamak, konuşsanız bile başka konularda konuşuyorsunuz. Gevezelik açık verdiriyor. O yüzden hep gizlisiniz ve suskunsunuz. Akrabalar veya dostlardan da gizliyorsunuz kendinizi çünkü bazen arkadaşlar ya da aileden birileri sizin iyiliğiniz için sizi ihbar edebiliyor. En azından sizin için daha iyi olduğunu düşünüyorlar. (Erkek, İzmir, Dev Yol)

Fişlemeler de kaçaklık durumunu zorunlu kılan bir uygulama olarak anlatılıyor. Bu dönemde 1.683.000 kişinin fişlendiği biliniyor. Kaçak durumda uzun zaman hayatını illegal olarak devam ettirenler dışında yurtdışına kaçmak zorunda kalanlar da olmuştur. Bu süreçte 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarılır ve haklarında arama kararı alınır. 388 bin kişiye pasaport verilmez. 30 bin kişi siyasi ilticaya başvurur.

1 yıl sonra falan çıktım (yurtdışına) 12 Eylül’den. Tabii kaçak kaldık. Ankara’da fazla barınamadım. İstanbul’a gittim. İstanbul’dan ne diyelim sahte bir pasaportla Viyana’ya gittim. Bir buçuk yıl orada kaldım. Bir yıl kaçak olmak üzere bir buçuk yıl kaldım. Sonrasında sağlık koşulları nedeniyle ameliyat olmuştum, kalmam gerektiğini söylediler. Durumu biraz yasallığına kavuşturalım diye ilticaya müracaat ettik. İlticaya müracaat ettim. 82 anayasasının onaylanmasından iki gün önce bir şey vardı Galatasaray-Avusturya Viyana maçı vardı. Cuntayı protesto eden ben pankart açmışım. Bendim. Avusturya devleti de benim orada kalmamı istemedi. Onun üzerine İsveç’te arkadaşlarım vardı. Tabii o çıkan arkadaşlar. Onların yardımıyla tekrar bir sahte pasaport, o zaman eşimle Macaristan, oradan da Doğu Almanya’ya aktarma. Öyle bin türlü macerayla İsveç’e gittim. 83’te, 83 Mart’ında gittim. İşte o gün bugündür kalıyordum. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Sakıncalılar

Aynı dönemde kamuda da büyük tasfiyeler yaşanır. 78'lilerden özellikle öğretmen kesiminin büyük zarar gördüğünü bilmekteyiz. Darbe sürecinde 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atılır. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verilir. “Sakıncalı” ibaresiyle fişlenen binlerce insan ya işlerinden el çektirilir ya da sürgün edilir.

12 Eylül'ü şöyle yaşadım. Şimdi üniversiteyi bitirdim. Ben işe girmek için müracaat ettim. Yazı geldi bana, sakıncalısın. Şimdi halen saklarım bunu. Şimdi Milli Eğitim Bakanlığı'ndan sakıncalıdır diye bir zarf, yani bir poşet, üstüne de bir çizgi çekilmiş, sakıncalı diye bir şey yazılmış ve ben bunu aldım. Hani gittim işte okula müracaat ettim yani eğitim, şey yani öğretmenlik yapmak istiyordum. Şimdi bu şöyle bir şey. Yani şimdi benim bu durumum biraz daha böyle farklı. Mesela şimdi o dönemde işte okulda, yani eğitimde ya da işte herhangi bir devlet kurumunda görevdeyseniz, görevden alınınca bir süre sonra mahkemeler kazanıldı, yani en azından o dönemdeki sigorta hakları alındı. Şimdi benim de durumum biraz farklı. Ben sakıncalı olduğum için işe giremedim. Şimdi sakıncam nedir? Sakıncalısınız. Bir açıklama yok. Yani şimdi cezam var mı? Yok. Ee ben niye sakıncalıyım? Yani, yani sakıncamın hani bu şeyle, bir suçluysam cezamı verin. Ve ben bunu yaşadım. Yıllarca yaşadım.(Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

Hani Elazığ şuradan şurası ama sonuç olarak milliyetçi bir yer. Orada Diyarbakır'dan hele bir de sakıncalı gitmiş birileri olarak ciddi sorun yaşadık. Tabii anlatılmaz yaşanır; yani ben ne kadar da anlatsam karşılığı değildir orada yaşadıklarımız, gerçekten şeydi, kötüydü. Hani dışlanmak, sürekli olarak komünistler geldi, komünistler aşağı komünistler yukarı. Hani bize hiç ismimizle hitap etmiyorlardı, “komünist, baksana” diyorlardı (gülüyor). Ondan sonra yani tabii bileniyorsunuz daha fazla böyle tutunuyorsunuz bir şeylere, o da etki tepki meselesi. Daha çok geri adım atmak yerine daha fazla direnç oluyor, o da yoruyor tabii insanı. Sonra çıktık geldik Diyarbakır'a. Dava bitti, mesele bitti; ama her ay biz, dört yıl her ay mahkemeye geldiğimizde sıkıyönetim ve o üstü kapalı cemsellerle neyse işte cezaevi arabalarıyla gelip gidip kapıda bin tane aramadan geçtikten sonra, iç

organlarımıza kadar arandıktan sonra, içeri girmek, oradaki o havayı teneffüs etmek, oradaki o mahkûmları, tutukluları görmek, üstelik işkence görmüş olanları görmek ve o havayı solumak zaten başlı başına bir travma. O yüzden ben yıllarca askerî bölgelerden geçerken, önünden geçerken şöyle oluyordum ya da çok uzağından yürümeye çalışıyordum, yolumu değiştirmek falan gibi, garip tepkiler verdiğimi hatırlıyorum. (Kadın, Diyarbakır, DİSK)

1971’de yürürlüğe konan 1402 sayılı yasanın 12 Eylül darbesinden sonra sıkıyönetim tarafından değiştirilmesi sonrası kamuda birçok kişinin görevine son verilmesi 1402’likler olayı olarak anılır. Resmi rakamlarla toplam 4891 kamu personeli görevden alınır ve 38 profesör, 25 doçent, 10 yardımcı doçent “1402’lik” olur. Kamudan tasfiyelerin başta 70’ler boyunca örgütlü hareketin merkezinde yer alan öğretmen ve akademisyenleri hedef aldığı görülüyor. Veriler incelendiğinde; 12 Eylül 1980 - 31 Aralık 1985 arasında üniversitelerdeki öğretim üyesi ve öğretim görevlilerinden 286’sının istifa ettiği, 45’inin görevden alındığı, 1’inin görevden uzaklaştırıldığı ve 6’sının da müstafi duruma düştüğü görülür.²⁵⁸ Özellikle öğretmenlerin bu uygulamadan zarar gördüğü söylenebilir. 7233 memur bölgelerinin dışına gönderilir.

Görevden alınanlar da oldu. İçeri tıkılanlar da oldu. Sürgün bir yıl sonra. Bunlar o devrimci potansiyeli dağıtmak için hani 1925’lerde o yasa gibi memurları da zorunlu 1402’ye muhalefetten sürgüne gönderdiler. Sürgün vardı o zaman. Yer değiştirmelere gönderiyorlardı mesela bizim TÖB-DER’li olarak hemen hemen tanınan hiçbir kişi kalmadı Nusaybin’de. Üst düzeylerin bir kısmı tutuklandı. Yanılmıyorsam sekiz kişi görevden alındı. Hatırlayabildiğim kadar. Tam kesin rakam veremem. Yaklaşık 100-150’ydi. Net bilmiyorum. Beni de Konya’ya verdiler. Konya Cihanbeyli’ye. 1402’ye muhalefetten sürüldük. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Altı yedi ay sonra 1402’yle benim tayinim çıktı, 1402’yle sürgünümüz çıktı. Fatsa’ya tayinim çıktı. Üç buçuk yıl küsur orada çalıştım. Ondan sonra 1402

²⁵⁸ En çok istifa eden öğretim üyesi ve görevlisinin bulunduğu üniversitelerin; Karadeniz Teknik Üniversitesi (74), Anadolu Üniversitesi (56), İstanbul Teknik Üniversitesi (41), Ankara Üniversitesi (34), Selçuk Üniversitesi (26) ve Fırat Üniversitesi (23) olduğu görülmektedir. En çok görevden alınan öğretim üyesi ve görevlisinin bulunduğu üniversitelerin de; Ankara Üniversitesi (13), İstanbul Üniversitesi (12), Ege Üniversitesi (11) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (6) şeklinde sıralandığı incelenmiştir. (Meclis Araştırması Raporu, cilt 2, s. 851)

yasayla sürgün edildiğim için Diyarbakır'a gelemiyordum. Ancak Diyarbakır'a komşu olan illere gelebiliyordum. Diyarbakır'a ikinci dereceden komşu olan Gaziantep'e tayinimi yaptım. Eş durumum olmasına rağmen, benim eşim öğretmen olmasına rağmen ben 12 yıl Diyarbakır'a gidemedim. 12 yıla yakın sürgün hayatını yaşadım. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Benzer tasfiyeler 27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinde de yaşanmıştır ancak 12 Eylül'ünkü kadar kitlesel değildir. Dahası, 1402'likler uzun yıllar kamu görevlerine alınmadığı gibi darbe döneminin yarattığı korku ortamı içinde toplumdan da tecrit edilmiş gibi bir yaşama mahkûm edilirler.

Her şey değişmişti, insanlar değişmişti, arkadaşlarımız değişmişti, çevremiz değişmişti, en önemlisi 1402 sayılı yasaya tabi tutularak hiçbir idari ve şey soruşturma geçirmeden hatta daha hakkımızda sıkıyönetim mahkemesi tarafından dava açılmadan önce. Tutuklanmamızın üçüncü veya dördüncü ayında bir liste geldi, adlarımız okundu. 1402 sayılı yasa gereğince memuriyet görevime son verildi. Hiçbir itirazımız kabul edilmedi, savunmamız alınmadı. Birden bire artık ne öğretmen ne memur ne bir şey kaldı. Kaldı ki normal olarak biliyorsunuz herhangi bir memur herhangi bir nedenle suçlanıp cezaevine atılsa bile ... yani hükmü kesinleşene kadar ... bizim böyle bir hakkımız... İşsiz güçsüz beş parasız dışarı çıktık, bizi gören arkadaşlarımız bizden kaçıyordu, insanlar bizden kaçıyordu, bizimle umumi yerlerde oturmaktan çekiniyorlardı. Gizli yerlerde işte bizden korktuklarını bu yüzden yanımıza gelmediklerini özür dileyerek söylüyorlardı. Her attığımız adım polis tarafından izleniliyordu. Telefonlarımız, o zaman ev telefonlarımız dinleniyordu. Bizi birbirlerine gösteriyordular. Bir süre böyle devam etti. Karar aşamasında mahkememizin savcısı benim beraatimi istedi. Yani olan deliller daha önce hakkımda ifade veren arkadaşlarım mahkeme aşamasında savcılık aşamasında işkencede dediklerini o beyanlarında dediklerini belirttiler ve beraatimi istedi. Allahtan ben o gün mahkemeye gitmedim. Avukatım biraz daha kal dedi. Biraz daha durduk. Mahkeme bitiminde geldi, "Ne oldu, sana ne diyeceğim" dedi, "on yıl hüküm yedin" dedi.(Erkek, İzmir, TÖB-DER)

Gözaltı ve işkence

1402 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle gözaltı süresi önce 30 güne, daha sonra 90 güne çıkarılır. Ancak bu uzun süreler bile farklı yöntemlerle daha da uzatılarak sistemli bir baskı mekanizmasına dönüşür:

12 Eylül’de 45 gün olduğunu biliyorum. Ama bu güne zaten uyulmazdı ki, 45 gün de olsa girdi çıktı yapılır üç ay da olur beş ay da olur, yani bu onların keyfine göre değişir, yani böyle bir resmi, yasalarda böyle bir şey var ama resmi kanun uygulanmıyor ki. Yani onun için öyle resmi bir gözaltı süresi, yoluna konulur yani halledilir o... (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Gözaltı süresini ve sürecini kullanarak ajanlaştırma teşebbüsleri yaşandığını görüşmecilerimizden biri anlatıyor:

...emniyete gittik. Birisi geldi ya Gökhan dedi, çok fena işkence yapıyorlar, senin dedi bir an önce ifadeni alalım. İyi polis kötü polis rolleri vardı o zaman. İyi polis dedi senin bir an önce ifadeni alalım gönderelim dedi sıkıyönetime. Erdoğan var Trabzon’da, orada bir salon var, orada topluyorlar. Böyle koca spor salonu gibi. Herkes orada yerlerde yatıyor. Oraya gittik. (...) işte 80-90 gün gözaltı süresi vardı. (...) Gözaltında, sıkıyönetimdeyiz, yatıyoruz şu anda yani. Ziyaretçin var dediler, ben de bu saatte kim olabilir ziyaretçi olabilir, bir amcamın oğlu vardı, deniz albay. Dedim belki hani o mu geldi acaba, hani başkasının gelebileceğini tahmin etmiyorum. Bir tane kır saçlı bir adam. Bir de işte oradaki komutan vardı. Kır saçlı adam dedi komutana, bizi yalnız bırakır mısınız dedi. Bize çay söyle dedi, yalnız bıraktı. Böyle karşılıklı çay içiyoruz. Benim kim olduğumu biliyor musun dedi, ben de herhalde polissiniz dedim. Yok dedi. Dedi ben MİT’tenim. Dedi, sana iki tane teklif. Dedi, bak dedi, buraya gelene kadar dayak yedin mi, yemedin dedi, işkence gördün mü, görmedin dedi. Dedi, sana bir telifimiz var, ya dedi bizle çalışacaksın dedi, ya da okuldan mezun olduktan sonra askerliğini er olarak yapacaksın, devlet dairesine giremeyeceksin. Sana iki tane yol sunuyoruz dedi. O dönemde de bütün gençliğe bu teklifler yapıldı. Bizim öğrenci dernek başkanlığı yaptığımızdan dolayı orada bir öğrenci lideri konumundaydık. Bizi de kullanmak istediler tabii bu arada, birtakım gençliği

kullanmak istediler. Bir kısmını başardılar, bir kısmını başaramadılar. O dönemde ben dedim, ben arkadaşlarımı satamam dedim. Bunu dedi, iyi düşün dedi. Bak geleceğin dedi. Biz seni alacağız yurt dışına götüreceğiz, bilmem ne yapacağız, bizimle çalışacaksın. Veyahut da askerliğini er olarak yapacaksın, önümde askerlik dönemi var ve devlet dairelerine giremeyeceksin. Ya karanlık bir dönem, ya aydınlık bir dönem, iki yoldan birini seç dedi. (Erkek, Trabzon, DGB)

12 Eylül’de 650 bin kişinin gözaltına alındığını belirtmiştik. 300 kişi kuşkulu bir şekilde ölür. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiştir. Kadın-erkek, fraksiyon farkı gözetmeksizin işkence ve kötü muamele rutin bir olgu olarak gözaltında deneyimlenir ve büyük travmalara neden olur:

Çok korkunç şartlardı. Yani insanlık tarihinde hakikaten çok kara günler olarak geçecektir. Bizim yakın çevremiz, dostlarımız, arkadaşlarımız bir kısmı yurt dışına kaçmak zorunda kaldı, büyük bir kısmı da gözaltına aldılar. Gözaltına alınanların çıktıkları sıralarda, bire bir görüştüğümüzde çok korkunç derecede işkence gördüklerini, izmarit, sigara izmaritleriyle vücutlarında işkence izlerine bizzat ben şahit oldum. Gerek hem eğitim camiasında gerekse diğer kesimlerde açık ve net gördüm. Sürgünler, yurt dışına kaçmalar, tutuklamalar, yani hepsi birbirini takip etti. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Devlet, cuntacılar işkence yaparken ne kadın ne erkek hiçbir şeyi ayırmadılar. Hani, kadınlar, “Bunlar kadın, yapmayalım,” diye bir şey düşünmediler. En ağır işkenceleri uyguladılar onlara, kadınlara, kadın devrimcilere. Bu devlet yaptı. (Erkek, İstanbul, TİKKO)

Gözaltında işkence ve kötü muamelenin ayırım yapılmaksızın uygulandığını, toplumun tüm kesimlerinden örgütlü mücadele içinde olan ya da sempatizan olanların dahi bunları yaşadığını, tüm bir neslin bu uygulamaların sonuçlarına maruz kaldığını tanıklık anlatılarında görebiliyoruz:

TÖBDER’liler vardı. İhtiyar adamlar vardı, silah yakalatmışlar, bilmem ne yapmışlar. Adamı atmışlar oraya adam yaşlı. 60-70 yaşlarında adamlar vardı böyle sakallı sakallı. Niye geldin amca derdik işte bizim evde silah bulundu

diye, atmışlar. Yani gelenin şeyi sorulmuyordu yani. Niçin geldiği, niçin geldiğini bilemiyorsun. Biz de bilemiyorduk, yani... Öğrenci derneği başkanı, çok yasal bir olay. Yasal olarak kurulmuştuk zaten. Her gün birileri gidiyordu birileri geliyordu, birilerini getiriyorlardı birilerini götürüyorlardı. Çok kalabalık, yani 200 civarı insan vardı orada. Sürekli onlara işte bizler de yardımcı olmaya çalışıyorduk, elini yüzünü yıkıyoruz, bakmaya çalışıyoruz, teselli etmeye çalışıyoruz. Dayanışma yapıyorduk öyle işte. Terapi uygulayan psikiyatrist gibi oluyorduk bazen. Biz o işlerle uğraştık genellikle arkadaşlarımıza destek yapmaya, onların morallerini düzeltmeye çalışıyorduk. Günler birbirinden farklı değildi ya hep böyle şeylerle geçti işte. Sonradan işte bir de herkes birbirine soruyor, sen neden geldin, öbürü neden geldi, kimse neden geldiğini bilmiyor. Biz solcu olduğumuz için geldik. Sağcı vardı bir iki tane... (Erkek, Trabzon, DGB)

Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu'na göre nezarethanelerde gözaltına alınanların sistematik işkence ve kötü muameleye maruz kaldığı, “bu uygulamaların kendilerine atfedilen siyasi görüşün zıttı görüşe sahip olması özelliğini taşıyan sorgu birimleri tarafından yapıldığı” tespitlerine yer verilir.²⁵⁹ Gözaltında kötü muamele ve işkencelerin rutin hale geldiği, bu insanlık dışı muamelelerin ya yıldırma ya da yok etmeye yönelik eylemler olduğu görüşmecilerimizin ifadelerinde yer alıyor:

Her türlü işkence geldi, tabii rüya gibi geliyor. O kadar ağır işkence, filistin askısından elektrikten tabuta her şey arka arkaya yani. Bir gece boyunca diyelim ki hiçbir şey anlamıyorsunuz, ama sonraki seansta korku panik yaratıyor sizde, yeniden yaşamak şey geliyor. Başta nasıldır bilmiyorsunuz ama sonra ne olduğunu biliyorsunuz. Sonraki seanslar çözülmeye neden oluyor. Korkuya neden oluyor. Dolayısıyla korkmamak, bu yönde irkilmemek insan doğasına aykırı bir şey. Her ne kadar direnirsen de çok da hoş bir şey değil. O sizi etkiliyor. Devamlı o işkenceleri yaşamak kimsenin düşünmek istemediği bir şey. Dolayısıyla geri çekilme yaşıyorsunuz. (Erkek, İstanbul, TÖB DER)

12 Eylül'de gözaltı merkezlerinde ve cezaevlerinde işkence uygulamaları sonucu ölümler de meydana gelir. Yönetimin sivillere devredildiği 1983 tarihine kadar

²⁵⁹Meclis Araştırması Raporu, cilt 2, s. 845.

gözaltı ve cezaevinde ölenlerin sayısı 191'e ulaşır. Gözaltında kalanların tanıklıklarından anlaşıldığı üzere bütün merkezlerde "benzer veya aynı tür işkence yöntemlerinin kullanılması, cezaevi ve gözaltına alınan kişilerin rutin olarak aynı işkence yöntemlerinden geçirilmesi, işkence uygulamalarını yapan görevlilerin aynı tür davranışlar sergilemesi cezaevlerinde sağ ve sol görüşlü kişilerin arasındaki husumetleri yok etmek amacıyla kullanılan 'karıştır-barıştır' yöntemleri, işkencelerin cezaevlerinde bu dönem içinde bilinçli ve sistematik olarak uygulandığını göstermektedir" ifadesi Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 2012/2 Esas No'lu İddianamesi'nde yer alan ifadelerdendir.²⁶⁰ Bu sistematik işkencenin yarattığı duygu durumu 12 Eylül'ün neden hafızada kesif bir yer tuttuğunu gösterir:

12 Eylül deyince ne canlanıyor? Yeşil... Asker yeşili. Yeşil ve yeşilin getirdikleri canlanıyor. Yeşil öncesi, yeşil sonrası gibi yani, getirdikleri, götürdükleri... ıslak zeminler canlanıyor. Dayak, dayak, dayak ondan sonra tedavi kısmı canlanıyor. Şimdi iki buçuk saat döverler, ondan sonra mahkemeye çıkmadan yarım saat önce tedaviye başlarlar. Tuzlu suda yürütürler, süründürürler, şişleri insin diye. Görünmeyen yerlerine vururlar. Hakimin karşısına çıktığın zaman, böyle temiz, pak çıkmak zorundasın. Çıkabilirsen hakimin karşısına! Hakimin karşısına çıkmak, kurtuluştur biliyor musun? Yani ceza almak da var bunun içinde, ceza almak da kurtuluş. Çünkü cezaevinde çok fazla bir şey yapamıyorlar, bazı yerlerin dışında. Normal bir cezaevine gidersen çok fazla abartı bir şey yok. Çünkü bir grubun içindesin orada, seni koruyabilecek, sana destek olabilecek insanlar var. Sen bir şey yapmadığın sürece kimse sana bir şey yapmıyor. Bunları canlandırıyor bende, yeşil, asker yeşili, çuha...(Erkek, İzmir, Dev Yol)

Davalar

Sosyalistler ve sosyal demokratlar, doğrusu tüm bir kuşak için 12 Eylül sürecinin davalarda somutlaştığını, bu dava süreçlerini hem 70'lerdeki örgütlü mücadelenin savunusu olarak hafızalara kazındığını hem de bir dönemin kapanışı olarak yorumlandığını görmekteyiz. 12 Eylül döneminde 210 bin davada 230 bin kişi

²⁶⁰Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 2012/2 Esas No'lu İddianamesi.

yargılanır. 7 bin kişi için idam cezası istenir. 517 kişiye idam cezası verilir. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asılır. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden, 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılanır.

Bu davalar hem 70'ler sürecinde yaşanan büyük toplumsal olayları hem de örgütleri kapsar. Bunlar arasında en önemlileri arasında Çorum Olayları, Sivas olayları, Abdi İpekçi suikastı, Gün Sazak cinayeti, MHP ve Ülkücü kuruluşlar davası dışında hafızada en çok yer eden davaların Barış Derneği Davası, DİSK davası yer alır.

DİSK kapatılmıştı, Barış Derneği davası başlamıştı. Moralman da ilerici devrimci kısım yıkılmıştı, ki bu da çok önemli savaşın bir parçası. İnsanlar psikolojik olarak imha olmuşlardı. Umutlarını yitirmeye başlamışlardı. Hâlâ da o sancıları toplum olarak çekiyoruz. (Erkek, İstanbul, İGD)

Barış Derneği davası 17 Mayıs 1982'de açılır ve bir buçuk yıl sürer. 4 Kasım 1983'e kadar 27 sanığın yargılandığı davada tüm sanıklar için mahkûmiyet kararı verilir. Bu süreçte hakkında ikinci bir dava açılan Barış Derneği dosyası 1986'da birleştirilir ve dava ancak 1991 yılında düşer.

Devrimci Sendikalar yönetimi, bütün onlar aylarca, yıllarca kaldılar. Barış Derneği vardı, onun yöneticileri aylarca, yıllarca kaldılar. Bunların her biri de tanınmış edebiyatçı, şair, yazar... Ünlüydü Barış Derneği, kamuoyunda bilinen, tanınan insanlardı. Onlara da o şey, ceza ama şey çünkü mantık şu: siz potansiyel bir suçlusunuz, siz örgütlüsünüz, siz tek başınıza olamazsınız diye başlıyordu zaten. “Sen kime çalışıyorsun?”, işte orada işkence başlıyor açıkçası. (Erkek, İstanbul, TKP)

DİSK davasında 892 sanık hakkında beraat kararı verilirken DİSK başkanı ve yöneticileri hakkında “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül etmek, kurmak veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare etmek veya bu hususlarda yol göstermek suçlarından, TCK'nın 141/1, 141/6.59 maddeleri uyarınca” 10 yıl 8 ay hapis cezası verilir; diğer sanıklar hakkında da 5 yıl 6 ay hapis cezasına hükmedilir.

Ayrıca, 1402 sayılı yasa uyarınca DİSK ve DİSK'e bağlı 31 sendikanın kapatılmasına da karar verilir.

Öte yandan darbe döneminin 70'lerin sosyalist gençleri açısından en büyük davaları kuşkusuz örgüt davaları olur. Örneğin Türkiye'nin tamamında 40 civarında Devrimci Yol davası açılır. Ankara Merkez Devrimci Yol davasının sanık sayısı 1.000 civarındadır; bu sayı Artvin'de 898 ve Fatsa'da 900'dür. Bu sanıkların 80'ine idam, 123'üne müebbet hapis, 12'sine 21 yıl üstü hapis cezası verilir. 11-20 yıl arası hapis cezası alanların sayısı 214, 10 yıla kadar hüküm giyenlerinki ise 1771'dir. Davada yargılananların çoğunluğunu öğrenci, işçi, köylü ve memurlar oluşturur.²⁶¹ Devrimci Yol'dan Veysel Güney 11 Haziran 81'de, Mustafa Özenç 20 Ağustos 81'de, İlyas Has 7 Ekim 84'de, Hıdır Aslan 25 Ekim 84'te idam edilir.

139'u tutuklu, 46 idam istenen 248 sanıklı MLSPB davası Şubat 1981'de başlar, sayı sonrasında 350'ye çıkar. 1984'te sonuçlanan davada 22 idam, 45 müebbet, 60 beraat ve diğerleri çeşitli hapis cezaları alırlar.²⁶²

1981 yılında açılan bir diğer dava Devrimci Sol ana davası olur. Burada 1240 civarı sanık yargılanır. 1. Ordu Sıkıyönetim Mahkemesi 11 yıllık bir yargılama sonrası sanıklara “örgüt yöneticiliği yapma”, “adam öldürme”, “kamu malına zarar verme”, “polise mukavemet” gibi çeşitli suçlardan dolayı 250 idam ve müebbet hapis cezaları istenir; 43 kişiye idam ve yüzlerce çeşitli müebbet ve hapis cezaları verilir. Yargıtay'a gönderilen dava ancak 2013 yılında zamanaşımından düşer ve 39 kişinin müebbet hapis cezası bozulur.

Ben Devrimci-Sol davasından yargılandım. İşte, süreç içinde dava bir şekilde düştü. Neyse örgüte üye olmak işte şunu bunu yapmak, patlayıcı madde, ıvır kıvrır klasik zaten onların makul bir evrakı vardır; örgüte üye olmak, silah bulundurmak, patlayıcı atmak, duvara yazı yazmak, adam yaralamak felan filan gibi klasikleşmiş şeyler. Ondan sonra, ama şunu yaptık biz mahkeme aşaması boyunca, biz savunma demedik. Biz savunmuyoruz kendimizi dedik, siz savunun kendinizi dedik. Çünkü, şeyi şey yapmadık. Biz mağdur edildiği yapmadık yani. Ondan sonra hatta yargılandığımız dava da şeydir, biz yargılıyoruz biçiminde gelişti bütün şeyler ama dil alışkanlığı savunma

²⁶¹ İnönü Alpat, *Randevuyu Dağlara Verdik*, Su Yayinevi, 2012, s. 44-49.

²⁶² Vehbi Ersan, s. 267.

diyorduk. Ama ne bu konuda ne yazılı metin bir şey en azından sonradan yapıldı. Ama benim olduğum dönemlerde hep doğaçlama gelişti bazı şeyler. 1243 kişi gibi bir rakamla yargılandık. Sonra dava bir şekilde devam etti. Daha yeni bitti, Yargıtay’a gidecek. Yani böyle tuhaf tuhaf şeyler. Kaç çuval evrak, dosya kayıp. Yani bu 1243 kişiden öldürülen, gözaltında kaybedilen arkadaşlarımız var. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

TKP 12 Eylül’ün hemen ardından bir operasyonla karşılaşır. 1981-1983 arası 2 binden fazla kişi tutuklanır.

TKP’nin birçok ilde davası vardı. TKP İstanbul davası, TKP Ankara davası, Adana davası vardı. Çeşitli illerde, o işte şeyler var ya, sıkıyönetim komutanlıkları, oralara bağlı bölgelerde TKP davaları oldu. En büyük dava İstanbul’daki davaydı ama yine de o ilk baştaki bahsedilen, propaganda ettikleri “Biz 2000 tane TKP’liyi yakalayacağız, 2000 kişiye dava açacağız” gibi bir şey, savcılığın basına sızdırdığı düşüncesi, yok yani 150-160 kişilik bir davaydı sonuçta. Çeşitli cezaevlerinde bulunuyorduk, tek bir cezaevinde değildi TKP’liler. (Erkek, İstanbul, TKP)

Askerî yönetim döneminde açılan davaların yüzde 80’den fazlasını sol örgütler oluşturmuştur. 1983 itibarıyla verilen cezalara bakıldığında ise sosyalist örgütlerden 10 bine yakın kişinin 1 yıla kadar hapsine, 5 bine yakın kişinin 5 yıla kadar, 2 bine yakın ismin 10 seneye kadar, 613 kişinin 20 seneye kadar, 314 kişinin 20 seneden fazla hapse mahkûm edildiği, ömür boyu hapse mahkûm olan sosyalist sayısının 139, idam mahkûmlarının sayısının ise 94 olduğu görülür.²⁶³

4.4. 12 Eylül’ü anlamlandırmak

Bu tanıklıklar ve rakamların ortaya koyduğu panorama, dönemin bilançosundan fazlasını ortaya koyuyor. Askerî darbenin sola topyekûn saldırısının, bütünsel bir rejim değişikliğinin, toplumun (ve bir dönemin insanların) gündelik, toplumsal, kültürel hayatını kökten değiştiren, insanların hem sosyal-siyasal yapıyla hem

²⁶³ Meclis Araştırması Raporu, s. 901.

birbiriyle olan ilişkilenme biçimlerini değiştiren bir olayı özetliyor. 12 Eylül 1980 askerî darbesi, yarattığı ve tüm toplumu etkileyen baskı ortamıyla, “şimdiki zamanın anlamını” bir anda değiştiren varlığıyla, gözaltılarla, tutuklamalarla, işkencelerle, yargılamalarla ve dahi idamlarla bir neslin içinde büyüdüğü toplumsal, siyasal, kültürel çehreyi geri dönülmez bir biçimde sarstı, aşındırdı ve sonunda yok etti.

12 Eylül darbesi bu anlamda aynı dönemde başta Latin Amerika olmak üzere gerçekleştirilen ABD destekli pek çok darbeye benzerliklere sahip. Neoliberal ekonomiye ve onunla uyumlu, muhalefetin ortadan kaldırıldığı bir siyasal rejime geçişin gerçekleştirilmesi yönünde ortaya koyduğu politikalarla, bunun için uygulamaya koyduğu baskı ve sindirme yöntemleriyle dünyanın birçok ülkesinde aynı dönemde yaşanan askerî müdahalelerle kuşkusuz benzerlikler taşıyor.

Ancak Türkiye’nin kısa Cumhuriyet tarihinde geçmiş iki darbenin anısının hâlâ çok canlı olduğu, bunlar haricinde de birçok başka darbe teşebbüsünün varlığının bilindiği düşünüldüğünde 12 Eylül askerî darbesinin diğerleriyle kıyas kabul etmeyecek ölçüde solu yok etmeyi hedeflemiş olduğu açıkça görülüyor.

Sosyalist gençliğin verdiği kayıplar, örgütsel bağların kopması, uzun tutukluluklar ve hükmedilen ağır cezalar siyasal örgütlülüğü baltalar ancak deneyimlenen esas büyük darbe, bu kuşağı oluşturan insanların dünyalarının bir anda sona ermesi, bir neslin tarihin dışına atılmış olmasıdır. 12 Eylül, bir kuşağın tarihle ilişkisini değiştirir.

François Hartog’un ünlü “tarihsellik rejimi” kavramından burada bahsedebiliriz. Tarihsellik rejimi kavramı özellikle büyük kriz anlarını anlamlandırmak adına ortaya attığı bir kavramdır; ona göre bu kriz anlarında geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki ilişkiler muğlaklaşır, yeni biçimlere bürünür; kriz olayları zamanla kurduğumuz ilişkiyi değiştirir; geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği anlamlandırma biçimimizi dönüştürür.²⁶⁴

İlk bölümde bahsettiğimiz gibi 1789 Fransız Devrimi’ni geleceğe doğru “ilerlemeye” odaklı, bugünü, şimdiyi esas alan bir tarih anlayışının başlangıcı sayılıyorsa 1989 da bu modern tarihsellik rejiminin tümüyle değişip geçmişe odaklı bir tarihsellik rejiminin başlangıcıdır Hartog’a göre: Gelecek ufkunun belirsizleştiği, ulusların kendi kimliklerini yeniden inşaya yöneldiği, bunu için de geçmişe odaklandığı bir

²⁶⁴ François Hartog, *Regimes d’historicité*, s. 38.

zaman anlayışı hâkim olur bu tarihten sonra. 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla gelecek artık nasıl bilinmezliklerin mekânı haline gelip geçmiş bugüne hücum ettiyse, 12 Eylül’de de Türkiye solu için benzer bir deneyim yaşandı denebilir. Darbe gündelik yaşamı kökten dönüştürürken umutların belirsiz bir geleceğe havale edilmesine yol açtı. Yaşanan hem fiili hem simgesel kayıp gelecek-şimdiki zaman-geçmiş ilişkisini değiştirdi: Burada bir kuşak için “tarih duygusu” değişti; onlar tarihin aktörü olarak tarihin dışına itildi; bir kuşağın deneyimin uzamını oluşturan toplumsal zemin çözüldü ve gelecek belirsiz bir hal aldı; onlar ise önce şimdiki zamanda, arafta kaldılar.

Bu kuşak için 12 Eylül, bir milat oldu: 78’lilerle yaptığımız görüşmelerde en çok yer tutan, en ayrıntılı ve incelikli olarak anlatılan, üstelik hem tüm görüşmelerde hem de tüm otobiyografik çalışmada anlatının dönüm noktasını oluşturan, olayın öncesine dair temsillerle birlikte sonrasına dair tahayyülleri de değiştiren olayın 12 Eylül askerî darbesi olduğunu gördük. 78’lilerden dinlediğimiz, okuduğumuz tüm hikâyeler dönüp dolaşıp 12 Eylül’e geliyor, her şey 12 Eylül’e giden yolun yapı taşları olarak tahayyül ediliyor, her şey 12 Eylül’den “öncesine” ya da “sonrasına” dair bir anlatı halini alıyordu. 12 Eylül sadece zamanı bir önce ve sonra olarak bölmekle kalmıyor, zamanı anlamlandırma, tarihi yorumlama çerçevesi haline geliyordu.

Görüşmelerimizde “hayatınızda sizce en önemli olaylar nelerdi?” diye sorduğumuzda 12 Eylül’ün tüm boyutlarıyla ağırlığını hissettirdiğini gözlemledik. Her bir görüşmenin ilerleyen safhalarında darbenin ağırlığı gitgide daha da baskın bir biçimde görüşmeye hâkim oluyor, ana konu halini alıyordu. Gençlik dönemine dair hikâyelerin zaman çerçevesinin 12 Eylül oluyordu: Bunlar 12 Eylül’den “önceki” bir zaman dilimine ait deneyimler olarak vurgulanıyordu. Yani tüm bir 70’l’er aslında “12 Eylül’den önce”, “80’den önce” ya da “darbeden önce” söz öbeğiyle birlikte anlatılıyordu.

Görüşmecilerin hikâyelerini dinlerken fark etmek pek kolay olmasa da sonradan dönüp okuduğumuzda bu “önce” ve “sonra” sözcüklerinin ne denli önemli olduğunu görmek mümkün. Bu ayırım bizzat bir kuşağın hafızasını temellendirdiği yeni bir tarihsellik duygusunun miladına işaret ediyor.

12 Eylül anlatılarının genel yapısına baktığımızda 12 Eylül'ün 70'lerin devrimci gençliği açısından bir kapanış, bir sonlanma olayı olmasına rağmen onların hayatlarını tecrit eden, bir önce ve sonraya bölen bir olay olarak yorumlandığını, bununla birlikte yeni bir kimlikle, bir kuşak kimliğiyle şekillenmelerini sağlayan, hafıza-kurucu bir olay olarak da hayatlarının geri kalanını belirlediğini gördük.

12 Eylül'e dair tüm anlatılar onların bir kuşak bilincini kazanmalarını sağlayan ortak bir travmatik deneyimin izlerini barındırıyordu. Örgüt ismi, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm bir dönemin sosyalist gençlerini etkileyen, kimsenin etkilerinden muaf olmadığı bir olay olarak deneyimlenmişti. Darbenin baskısını özellikle sola yöneltmiş olması, dahası bu gençlerin hayatlarının geçlik dönemini hapiste ya da kaçak durumda geçirmek zorunda kalmaları, bu olayı gençliklerinin en büyük kırılma yaratan olayı haline getirirken diğer yandan kurucu bir nitelik taşıyordu: Onlar başka bir tarih rejimine geçmişlerdi. 12 Eylül etrafında şekillenen hafıza hem 70'lerin büyük tarihsel deneyimlerini başka bir bakışla anlamlandırmalarını sağlıyor, hem de 80 sonrasındaki hafıza odaklı bütünleşmenin, bir kuşak oluşturma bilincinin ortaya çıkmasını sağlıyordu.

Bu açıdan, bugün kullandığımız anlamıyla “78 kuşağı” bir hafıza kuşağıdır: odağında hafızanın olduğu, hafızayı canlandırmayı amaçlayan, bu doğrultuda eylemlilik içinde olan, bütünleşen ve birlikte hareket eden, bunu bir varoluş çerçevesi halinde yorumlayıp kendi bugününü anlamlandıran bir hafıza-kuşak. Tıpkı tüm tarihsel kuşaklar gibi...

Robert Wohl, Birinci Dünya Savaşı'ndan dönenlerin oluşturduğu “1914 kuşağı” üzerine çalışmasında şöyle der: “Bir kişi kendisini bir kuşağın mensubu olarak düşünmeye başladığında, kendini biricik, kayıp, kurban edilmiş ve özel bir tarihsel misyonla yüklenmiş tahayyül edecektir. Çünkü kuşağa aidiyet bilinci, ancak tarihsel misyon sona erdiğinde, kendisini var eden varlık koşulları ortadan kalktıktan sonra, simgesel ve hafızaya odaklı bir biçimde kurulmaktadır.”²⁶⁵

İşte böyle garip bir nesil, kaybolmuş bir nesil, dinozor gibi. Kimisi ne oldu istemeden şey oldu, yok oldu. İşkenceye bilmem neye kalmadı içeri girdi çıktı, bilmem ne oldu, sabıkalandı. Ortalarda kaldı, ne bir işe girebildi, ne

²⁶⁵Robert Wohl, s. 39

çalışabildi, ne bilmem ne yapabildi, oraya girdi, oradan atıldı, buraya girdi, buradan iteklendi, köteklendi şey bir hale geldi, limon sıkılmış da bir hiç gibi bir tarafa dağıtıldı yani. Bilmiyorum, çok acı yani. O şeyler çok ayrı yani onlar benim arkadaşlarım, hani o yaşanan genel acıdan ayrı. İdamlar o günden devam eden idamlar kaç sene idamlar kaç kişiler idam edildi. (Kadın, İGD-TKP, İstanbul)

Yani o zamanın insanları, bu ülke için ciddi kayıptır ki Türkiye'nin en üst düzey zeka sahibi grubudur o, yani 1970'le 80 arasında yaşayan, o yaşlarda olan insan ve o en çok kaybın yaşandığı dönemdir. En çok beynin gittiği dönemdir, en çok akıllı çocukların öldüğü dönemdir, en çok akıllı çocukların delirdiği dönemdir. (Erkek, İstanbul, Dev-Sol)

Wohl kırılma yaratan bir deneyimden sonra olup biteni anlamlı kılmak için tarihsel bir sorumluluk üstlendiklerini anlatır: trajik kaderi anlatmak.²⁶⁶

12 Eylül etrafında kurulan anlatı bir bitişe işaret eder; anlatılar bir kuşağın içinde yaşadığı tarihsellik rejiminin sona erdiğini ilan ederken hafızanın da doğuşuna işaret eder. Ortaklaşa yaşanan bu büyük kırılma olayı kendilerini bir bütün halinde bir kuşak olarak tahayyül etmelerini sağlar: Biz duygusu bu olay etrafında örülen anlatılarda yani ona yüklenen anlamda, “darbe bize karşı yapılmıştı” önermesinde karşımıza çıkar. Dahası 12 Eylül uygulamaları etrafında bütünleşmeyi sağlayan bir adalet ve hakikat talebinin hafızanın kurucu motivasyonu olduğunu görürüz.

Öte yandan bu kuşağın bir hafıza topluluğu olarak tümüyle geçmişe odaklı, sadece geçmişin işlenmesini hedefleyen bir topluluk olarak kendini kurgulamadığını, şimdiki zamandaki varlıklarını sadece ve sadece geçmişe odaklı olarak tahayyül etmediklerini de not etmek gerek. Siyasal alanda yeniden varlık bulmaya çalıştıkları uzun bir dönem yaşandı 80 sonrasında: Hem bugünde kendilerini nasıl bir kuşak olarak var etmeye çalıştıklarını ve geçmişleriyle kurdukları ilişkinin bugüne ve geleceğe dair beklentilerinde nasıl bir etkisi olduğunu da bir sonraki bölümde göreceğiz.

12 Eylül etrafında inşa olan hafıza, onu yorumlama biçimi onların kendilerini bir kuşak kimliği ve bilinciyle donanmalarını sağlar, kuşak böylece kendi tarihsel

²⁶⁶Robert Wohl, s. 115.

kimliğini inşa eder ve hem geçmişte, hem de bugün var olduğunu tarihe kayıt düşmüş olur. Biz duygusu, onun kendisini diğer kuşaklardan ayırt etmesini sağlar: Ancak salt geçmiş değildir onların motivasyonu: Mağdur sözcüğünü reddetmeleri de bunun kanıtıdır. Onlar “taraf” olduklarını ilan ederler ve bu, bugüne ve geleceğe dair bir beklentileri olduğunu gösterir. Biz çalışmamızda özellikle hafızaya odaklı görünümlere eğileceğiz. Şimdi, 70’lerin sosyalistlerinin bu kırılma olayından sonra neler yaşadıklarına ve hafıza odaklı bir topluluğu nasıl inşa ettiklerine bakmak gerekiyor. Bu süreçte öncelikle uzun yıllar “tecrit” olarak düşünebileceğimiz ikili bir süreçle karşı karşıya kalıyorlar: Öncelikle hapiste geçen uzun yıllar, onlar için yeni bir dayanışma çerçevesi çizerek ortak bir hafızanın zeminini oluştururken hafızaya yönelmenin diğer bir boyutunu ise dışarıda yaşadıkları tecrit durumu oluşturuyor. Yani yaşadıkları sosyal tecrit... Ardından gelen süreçte yeniden birleşme çabalarına ve son olarak 78 kuşağı kimliğini benimsemelerine, bu hafızayı inşa ederken bir yandan da kendi kuşak kimliklerinin nasıl kurulup tarihselleştirdiklerine, anmalar ve hafıza pratikleri etrafında hafıza topluluğunun inşasının dinamiklerine eğileceğiz.

5. DARBEDEN SONRA HAYAT

12 Eylül 1980 askerî darbesi kendisinden sonraki dönemin iktisadi, siyasal, toplumsal ve kültürel tablosunu tümüyle değiştiren bir müdahale oldu. Sadece askerî rejim döneminde uygulanan baskı yöntemleriyle değil, zeminini hazırladığı çok yönlü değişimlerle de... 12 Eylül aslında Türkiye’de gerçekleşen 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 darbeleri gibi Atatürk ilkeleri adına yapılmıştı ancak hem dünya konjonktürünün ve ülkenin jeopolitik konumunun etkileri hem de demokrasi düşmanlığı nedeniyle diğer darbelerden ayrışan ve etkileri çok uzun vadeli olan bir dönüşümün kapısını açtı. Bu dönemle birlikte Türk-İslam sentezi olarak adlandırılan düşünce siyasal alanda hâkim hale gelirken neoliberalizm ve serbest piyasa ekonomisi ülkenin iktisadi görünümünü geri dönüşsüz biçimde değiştirdi. Kültürel ve toplumsal alanda da muhafazakâr sağın değerleri ile yeni dünya düzeninin bireyciliğe ve serbest girişime paye veren normları hızla kaynaşarak yeni bir Türkiye yarattı. Bu tablo içinde Türkiye solu, hem gördüğü yoğun baskılar ve yasaklar rejimi nedeniyle hem de Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve SSCB’nin dağılmasının ertesinde dünyada solun içine düştüğü muğlâklıktan ve geçici çözülme süreçlerinden nasibini aldı. 12 Eylül özellikle 1970’lerde Türkiye’de esen sol rüzgâra ket vurdu; en ağır baskılar “düşünce alanına, düşüncenin üretildiği ve yayıldığı”,²⁶⁷ ardından solun beslendiği tüm alanlara yayıldı. Üniversitelerden basın yayın organlarına, siyasal hayatın düzenlenişinden kültürel üretimin çerçevelerine, yargıdan yürütmeye tümüyle yeniden düzenlenen siyasal ve toplumsal alan içinde solun kendi yerini bulabilmesi için uzun bir zaman gerekti. Üstelik uzun yıllar cezaevlerinde kalmaya mahkûm olan sol kadrolar ve militanlar, tahliye sonrası karşılarında başka bir dünya buldu; cezaevi deneyimi yaşamamış, dışarıda olanlar ise kendilerini daha yalnız, bir başına buldu ve süreci farklı biçimlerde deneyimledi. Bu bölümde darbe sonrası dönemde siyasal, iktisadi, kültürel ve toplumsal alanların dönüşümüne, temelde

²⁶⁷Murat Belge, “Türkiye’de siyasal düşüncenin ana çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, cilt 9, “Dönemler ve Zihniyetler”(İstanbul:İletişim, 2009), s. 57.

solun darbe sonrasını nasıl deneyimlediğini kavrayabilmek açısından bir çerçeve sunduğu ölçüde değinecek, solun darbenin ertesindeki farklı deneyimlerine odaklanacağız. Kurulan yeni düzenin ana hatlarını sunduktan sonra öncelikle cezaevlerindeki sosyalistlerin durumuna bakacağız. Cezaevi tanıklıklarını iki boyutlu olarak ele alacak; işkence, kötü muamele ve baskı uygulamalarına değindikten sonra militanların cezaevlerinde geliştirdikleri dayanışma ruhuna ve direniş pratiklerine değinecek, bu tanıklıkların hafızada nasıl işlendiğine odaklanacağız.

Ardından darbe sürecini “dışarıda” yaşayanlara odaklanacağız: Bunları da iki boyutlu olarak ele almayı deneyeceğiz: Öncelikle sosyalist solun örgütsel tepkilerine değinecek, yaşanan dağılma ve siyaset kanallarını yeniden zorlama teşebbüslerini anlatacağız. Cezaevi deneyimi yaşamamış olan, darbe sonrası örgütsel bağların zayıflaması ve kopması sonucunda yalnızlaşan militanların deneyimlerini ise bir diğer başlıkta ele alacak, bu bireylerin dışarıdaki özgün direnişini aktarmaya çalışacağız.

Bu döneme dair farklı deneyimlerin hafızanın şekillenişinde nasıl bir rolü olduğunu ise nostalji ve direniş olarak hafıza başlıkları altında inceleyecek, darbe sonrası gündelik hayatları köklü biçimde değişen, deneyim dünyaları kapanan kuşak mensuplarının, karşılarında buldukları bu yeni dünyadan hareketle hafızalarını nasıl şekillendirdiklerine değinecek, kuşak zemininin ortadan kalkmasına neden olan 12 Eylül olayı etrafındaki farklı deneyimlerin farklı hatırlama biçimlerine yol açtığını ortaya koymaya çalışacağız.

5.1. 12 Eylül Sonrası Türkiye

Darbe sonrasında devletin yeniden yapılandırıldığı bir süreç yaşandı. Bu süreçte en önemli olayların başında elbette 7 Kasım 1982’de yapılan anayasa referandumu vardı. Anayasa meselesi ve Anayasa değişikliği karşısında sergilenen tavır, 78 kuşağının izleyeceği hafıza siyasetinde önemli bir yere sahip. Bu nedenle üzerinde durulmayı hak ediyor. Bu anayasa, hazırlanmasından oylanmasına ve sonrasında yarattığı etkilere kadar bir kuşağın hafızasında önemli bir role sahip ve bugün her ne kadar darbecilerin yargılanmasını engelleyen ve darbe anayasasının hazırlık

sürecinde eklenen ek 15. madde kaldırılmış olsa da, hakikat taleplerinin halen odağında yer alıyor; çünkü 82 Anayasası'nın büyük oranda hâlâ yürürlükte olması ve bir sonraki bölümde değineceğimiz geçici 15. maddenin kaldırılması sürecinde yaşananlar, siyaset ile hafıza arasındaki ilişkilerin ne denli zorlu olduğunu gözler önüne seriyor.

Devletin yeniden yapılandırılması ve sol siyasetten arındırılması sürecinde anayasa hazırlıklarının baskı ve sansür ortamında gerçekleşmesinin, hafızada bu sürecin önemli bir dönemeç olarak yorumlanması konusunda payı vardır kuşkusuz. Anayasa askerin teşkil ettiği MGK ve sivillerden oluşan Danışma Meclisi üyelerinin dahil olduğu bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış olsa da sivil kanat seçikle oluşturulmadığından Anayasa referanduma sunularak meşruiyet tartışmasının önüne geçilmek istenir. Ayrıca Danışma Meclisi'nin aslında bir yaptırım gücü yoktur çünkü son söz MGK'nindir; metinde istediği değişikliği yapma veya reddetme yetkisine sahiptir. Anayasa tam bir baskı ve sansür ortamında hazırlanıp halkoyuna sunulur: Yasak ve sansürden nasibini alanlar sadece radikal sol değildir bu anlamda; MGK'nin 2 Haziran 1981'de çıkardığı 52 sayılı bildiriyle darbe öncesi siyaset içinde olan parlamento üyelerinin “Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak, kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçla toplantı yapmaları” yasaklanmıştır. Ayrıca 20 Ekim 1982'de çıkarılan bir kararla, Anayasa'nın geçici maddelerinin ve Evren'in Anayasa lehindeki konuşmalarının eleştirilmesi yasaklanır.²⁶⁸ Bunlar göz önüne alındığında yeni rejimin siyasal alanın yeniden yapılanışında genel anlamda muhalefetin kesinkes müdahil olmaması yönünde bir irade sergilediğini söylemek mümkün. Kenan Evren 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunulan anayasaya verilecek “evet” oyunun kendisinin yedi yıllığına cumhurbaşkanı seçilmesini onaylanması anlamına geleceği bir madde de eklemişti. Mavi renkli “hayır” oyunun şeffaf zarf içinde, sandık başlarında bekleyen askerlerin gözleri önünde atılması gerekiyordu.

82 Anayasası'nı da öyle bir hazırlamışlardı ki, evet-hayır kâğıtları farklı renkti. Biz bazılarımız kararlıydık. Ben Konya'daydım o zaman. Dedik ki

²⁶⁸Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın , s. 334.

idama da götürseler biz 82 anayasasına hayır diyeceğiz. Onaylamıyoruz onları. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

İşte 82 Anayasası oylamasında oy vermeye gittik, elbette ki biz hayır dedik. Hayır pusulası bulamadık. Oy kullanmaya gidiyorsun, evet var, hayır yok. Ben sandık görevlisine burada hayır yok dedim, adam şaşkın şaşkın baktı bana. Zarflar şeffaf, kullandığın oy görünüyor. Buna rağmen eşim de ben de hayır verdik, kullandık. Biz çıktık, biz çıkana kadar şaşkın şaşkın izlediler bizi. Hayır verdik. İşte % 98 küsur evet çıktı, bu faşist anayasaya. İnsanların ne hale geldiğini var düşün buradan. İnsanlar korkutuldu, sindirildi. Kimse yerinden kıpırdamıyordu. (Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

Sosyalist sol, elindeki kısıtlı imkânlarla ve dar çevrelerde “Anayasa’ya Hayır” kampanyası yürütür. Tunceli, “hayır” oyunun çıktığı illerden biri olur.

İki yıl sonra da anayasa oylaması yapılacaktı, işte Kenan Evren anayasasının oylanması için hazırlıklar yapılıyordu ve ben de o esnada Dersim’deydim. Dersim’de inşaatlarda çalışıyordum çünkü elimizden başka bir iş gelmiyordu. Ben de, Mazgirtli bir çocukla, o da benim yaşlarda biriydi, bir kampanya başlatmıştık, kendi kendimize 12 Eylül cuntasının anayasası olan anayasa oylamasında hayır çıkması ve Dersim’e yakışır bir tavır sergilemeleri yönünde kendi kendimize bir kampanya başlatmıştık. Tabii o dönemde sol kesimlerin hepsi hayır oyu kullanıyordu, biz de onun etkisiyle hayır oyu kullanılması gerektiğini ama bunun böyle sessiz geçmemesi gerektiğini, mutlaka bunun halka duyurulması gerektiğini, kendi imkânlarımızla köy köy dolaşıyorduk, köyleri dolaşıp anayasaya hayır denilmesi için bir kampanya başlatmıştık. (Erkek, Tunceli, TÖB DER)

Darbeye en iyi şekilde anayasa oylamasıyla cevap verdi Tunceli halkı. Yüzde 78 gibi yanlış hatırlamıyorsam red oyu kullanarak cevap verdi. Yanılmıyorsam birinci ya da ikinci ildi red oyu veren. Çünkü başka gücü yoktu. Tek gücü oydu ve onu kullandı. Tunceli halkının 12 Eylül ve onun anayasasına red oyu kullanarak karşı çıktı. (Erkek, Tunceli, TÖB DER)

1982 Anayasası, % 8.63 “hayır” oyuna karşılık % 91.37 “evet” oyuyla kabul edilir. Cezaevinde ya da yurtdışında olmayan, ancak örgütsel bağlarından mahrum olan

solcuların “hayır” yönündeki kampanyası “evet” oyunun çıkmasına engel olamasa da görüşmecilerimizin aktarımlarından yola çıkarak “evet” oyunu benimsemenin sadece sol davaya değil devrimci kişiliğe de hâlel getireceği düşüncesinin hâkim olduğunu görmek mümkün. Tanıklıklara baktığımızda, Anayasa’ya “evet” demenin, darbeyi onaylamak anlamına geleceğini düşündükleri yönünde beyanlarla karşılaştık. 78 kuşağına mensubiyeti belirleyen şeylerden biri 70’li yıllarda devrimci olmaksızın, 80 sonrasında da devrimciye atfedilen etik normları devam ettirmektir; tek başlarına kalmış olsalar bile... Bu anlamda hiçbir alanda darbeyi onaylamamak, sadece siyasi bir tutum ve irade değil aynı zamanda kuşaksal bir meseledir de. Özellikle bu süreci dışarıda yaşayanlar açısından bu “hayır” oyu, yıllar sonra 12 Eylül sürecini “onurlu bir biçimde atlatmış olmak” biçiminde ifade bulan bir tutum olarak anlatılır ve kuşağın hafızasında önemli bir yere sahiptir.

Anayasa referandumuyla Kenan Evren cumhurbaşkanı seçilmiş oldu ve 1989 yılına kadar koltuğunu bırakmadı. Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra siyasi partilerin kurulmasına izin verildi ve 15 Mayıs 1983’te Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kuruldu. Ardından Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) kuruldu ancak sosyal demokratların çatısı altında toplandığı SODEP veto yiyerek genel seçime katılamadı. 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlerde ise Turgut Özal’ın Anavatan Partisi seçimden galip çıkarak tek başına iktidar oldu. Asker kökenli, Evren’in oy istediği Turgut Sunalp’in MDP’si oyların % 23,27’sini, ANAP % 45,15’ini ve Necdet Calp’ın Halkçı Parti’si % 30,27 oy almıştı.

Bu üç yılda kanunların tamamına yakını değiştirildi ve artık yeni bir Türkiye kuruluyordu. Öte yandan Kenan Evren’in desteklediği MDP yerine seçilen Turgut Özal, sonraki sürecin kilit ismi oldu. Bu isim 78 kuşağının hafızasında da dönüşen dünyanın en önemli figürü olarak karşımıza çıkıyor. Turgut Özal sosyalistlerce hem sağın yükselişinin hem de küresel dünyaya entegre olma çabasındaki yeni neoliberal Türkiye’nin simge ismi olarak hatırlanıyor.

Çok yoğun şiddet, örgütlerin dağıtılması ve bunun hemen peşinden Özal gibi bir şeyin, “Özal dönemi” diye adlandırılan dönemin gelmesi, insanların yaşamını değiştirdi tabii. Hani “Ne yaparsan yap, para kazan” meselesi, anlayışı, vahşi kapitalizmin bütün şeyiyle, gücüyle uygulanmaya çalışıldığı bir

dönem, o dönem. Örgütlerin dağıtılmış, kapitalistler, egemen iyice. “Bugüne kadar işçiler güldü, bundan sonra biz güleceğiz” diyen bir işveren temsilcisi var. Yani vahşi kapitalizmin uygulandığı dönem buraya kadar geliyor. Bir de siyasal İslam’ı güçlendiren bir darbe, yani bugünkü Ak Parti’nin bilmem neyin, falan, filan bunların hepsinin güçlenmelerinin nedeni 12 Eylül darbecileridir. (Kadın, İstanbul, TKP- İGD)

24 Ocak 1980’de açıklanan iktisadi kararlarla aslında dönüşüm süreci başlamıştı. Kamu harcamalarının sınırlandırılması, ücretlerin düşürülmesi, serbest döviz kuruna geçiş gibi önlemler Turgut Özal’ın başbakanlık müsteşarlığı döneminde alınmış, IMF’yle bir anlaşma imzalanmıştı. Tek parti iktidarı döneminde uygulanan iktisat politikalarıyla çalışanların sosyal haklarının zayıflatılması, sermayenin güçlendirilmesi, IMF ve Dünya Bankası ile görüşmelerin ve ardından Avrupa Topluluğu ile gümrük müzakerelerinin başlatılması, dönemin en önemli iktisadi olayları arasında sayılabilir. Özal’ın daha 1983’te söylediği; “24 Ocak Kararları’yla Marksistleri mağlup ettik. Yıllar yılı 24 Ocak Kararları’na alternatif aradılar. Hâlâ arıyorlar. Bulamayacaklardır,” sözleri uygulaya konan programın köklü bir iktisadi dönüşümü, küresel pazara açılmayı ve dünya konjonktürünün gereklerini yerine getirmekle mükellef olduğunu, dahası “Marksistlerin” ortadan kaldırılması isteğinin gücünü vurgular.²⁶⁹

Uygulamaya konan hem iktisadi hem siyasi programların, askerî darbe ile uyumsuz, özgürlükçü bir görünümde olmadığı görüşü 78 kuşağı mensuplarının dile getirdiği bir olgu. Darbenin hemen ertesinde büyük sermayedar Vehbi Koç’un rejime destek mektubu, Özal döneminde uygulamaya konan serbest piyasacı politikaların darbe sürecinin bizzat hedefleri arasında yer aldığını gösteriyor:

Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatını teçhiz edecek ve kuvvetlendirecek imkânlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır. İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti’ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler, göz önünde bulundurulmalıdır. DİSK’in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler sendikal münasebetler yönünden bekleyiş

²⁶⁹Akt. Suavi Aydın ve Taşkın, s. 352.

içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak, kendi davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilineler, hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır. Komünist Parti'nin, solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, bir takım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatiâîlerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim.²⁷⁰

12 Eylül'ün ardından patronlar örgütü Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) başkanı Halit Narin'in "20 yıl işçiler güldü biz ağladık, şimdi gülme sırası bizde" sözleri de bunu doğrular nitelikte ve askerî darbenin sadece radikal solu (ve sağ) değil tüm bir işçi ve çalışan sınıfını hedef aldığını değilse de uygulamaya konan politikaların işverenler lehine geliştiğini gösteriyor.²⁷¹

Artık gülme sırası bizde, 12 Eylül TUSİAD tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Halit Narin bugüne kadar hep işçiler ve yoksullar güldü artık gülme sırası bizde, yani bu kadar ilkel bir anlayış olamaz. Yani önemli olan herkesin birlikte gülmesi. Bir ulusu ulus yapan değerlerden bir tanesi de odur, yani bir ulus hep beraber güler ya da hep beraber ağlar. Yani bu sınıfsal bir gülüş, Halit Narin tarafından o zaman sergilenmiş. (Kadın, İstanbul, TKP-İGD)

Darbenin sınıfsal karakteri 80'leri de belirledi. Zenginleşen ve büyüyen bir orta sınıfı arkasına alan bir iktidarın kökleştiği, dahası sağın yükselişinin her alanda kendini gösterdiği bir dönem olarak yaşandı 1980'ler. Hamit Bozarslan'ın ifadesiyle "kısmen Nakşibendi tarikatı çevresinde yetişmiş mühendis Turgut Özal'ın ve iş çevrelerinden gelen ya da bu çevrelere yakın, dünya ağlarının parçası olan ama daha ziyade muhafazakâr 'prensler' denen teknokratlarından oluşan ANAP'ın damgasını taşıyor"²⁷² bu dönem. Bozarslan şöyle devam eder:

Türk-İslâm Sentezi'ne bağlı kalan bu yeni politik seçkinler, orta sınıfların potansiyeline, özel teşebbüs yoluyla iktisadi gelişime ve Arap dünyasına

²⁷⁰ <http://www.vehbikoc.com.tr/tr-tr/vehbi-koc-sozleri/yeni/ekonomi.htm>

²⁷¹ Ebru Deniz Ozan, Gülme Sırası Bizde. 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet, (İstanbul:Metis, 2012)

²⁷² Hamit Bozarslan, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2015), s. 317.

yönelik ihracatları teşvik eden bir sanayi politikasına bel bağlarlar. Basın ve can çekişen sol muhalefet üzerindeki baskı biraz hafifletilir, fakat askerî rejimden miras yasakların çoğundan –özellikle de yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmış eski siyaset yöneticilerini ilgilendirenlerden– yarar sağlanır.²⁷³

Ona göre Özal “ulusu” ikiye bölmüştür: bir “orta direk”, yani orta sınıflar ve “dışlanmışlar.” Dışlanmış olarak nitelenen kitle dağınık haldeki radikal sol, yoksullar, Aleviler ve Kürtlerdir: “Özal’ın ‘başarısı’, birinci ulustakilerin refah ve istikrarlarının karşısına bu muğlak ikinci ulusu koyabilmesinde aranmalıdır. Birinci ulusun huzuru adına, ikinci ulusa baskı uygulanabilirdi. Bu kesime yönelik şiddeti alkışlayabilen bir ‘ortadirek’, Özal’ın eseridir.”²⁷⁴

Neoliberal düzenin tesisi toplumsal alanda da derin dönüşümlere neden olur. Baskı rejimi iktisadi ve sosyal dönüşümler için gerekli olan zemini hazırlar, muhalefeti sustururken 1970’lerin toplumsal çerçevesi tümüyle dönüşür, artık bambaşka bir dünya oluşmaktadır.

1980’in hemen ertesinde yaşanan operasyonlardan ve davalardan bir önceki bölümde bahsetmiş, bunların solun gündelik hayatla kurduğu bağları nasıl dönüştürdüğünden, kopardığından söz etmiştik. 1970’ler bir kuşağın oluşum zeminini teşkil ediyordu; bu kuşağı oluşturacak gençlerin sosyalizasyonları, siyasallaşmaları solun yükselişe geçtiği ve görece kitleselleştiği bir Türkiye’de gerçekleşmişti. Potansiyel bir kuşak olarak bu ortamda dünya görüşleri şekillenmiş, hissiyat yapıları bu atmosferde oluşmuş, benimsedikleri değerler ve normlar onları bir kuşak oluşturacak şekilde yan yana getirmişti. 1970’lerin sosyalistleri, sadece darbe sonrası yaşadıkları büyük operasyonlar, baskı ve işkenceler nedeniyle değil, binlercesinin örgütsel olduğu kadar kuşaksal bağlarından da mahrum kalması ve kuşak deneyimini devam ettirememesi, karşılaştıkları toplumsal tecrit nedeniyle de bir boşluğa yuvarlandı. Üstelik uzun yıllar cezaevlerinde ya da yurtdışında kalmaya mahkûm olan sol kadrolar ve militanlar, darbe sonrası gündelik hayata döndüklerinde karşılarında bambaşka bir dünya buldular; cezaevi deneyimi yaşamamış, dışarıda olanlar ise büyük bir yalnızlık ve yönsüzlük içindeydi. Bir sonraki başlıkta sol militanların

²⁷³Hamit Bozarslan, s. 317.

²⁷⁴Hamit Bozarslan, s. 372.

yaşadığı bu deneyimlere odaklanacak, cezaevlerindeki ve dışarıdaki militanların tanıklıklarına yer vereceğiz.

5.2. İçeridekiler: Cezaevi Deneyimleri

Gerçekten de 12 Eylül askerî darbesi, Türkiye solu için son derece yıkıcı bir deneyim oldu. Darbenin adeta “bir gecede” tankları, cezaevleri ve silahlarıyla kendini geri dönüşsüz biçimde dayatması kuşkusuz büyük bir travma yaratmıştı. Sosyalistler gelişini gördükleri darbeye engel olamamalarının ve yaşadıkları baskı ve zulümlerin yarattığı sarsıntının etkilerini uzun yıllar hissetti. Bir kısmı illegal yaşamda mücadele etmeyi sürdürürken birçoğu cezaevinde, bir kısmı yurtdışında sürgün hayatı yaşamaya mahkûm edildi.

12 Eylül darbesini anlatırken sosyalistlerin karşı karşıya kaldığı davalardan bahsetmiştik. Gözaltında işkence, ev baskınları, sıkıyönetim uygulamaları, dernek ve kulüp gibi siyasi partilerin de lağvedilmesiyle gündelik yaşamla bağları koparılan sosyalist sol, darbenin hemen ertesinde hem büyük kayıplar vermiş hem de tutsaklık durumuyla karşı karşıya kalıp toplumdan ve siyasetten tecrit edilmişti. Gerçek şu ki sosyalistlerin çok büyük bir kesimi 12 Eylül’ü cezaevinde yaşadı; hapislik, tutsaklık döneme damga vuran deneyimin adı oldu. 1 Eylül 1982 tarihi itibarıyla darbe mahkemelerinde yargılanan 230 bin kişiden 17.540’ı tutuklu, 6.512’si hükümlü olmak üzere cezaevlerinde toplam 24.598 kişi bulunmaktaydı.²⁷⁵

Kuşkusuz 12 Eylül’de yaşanan baskı, işkence ve tecrit uygulamaları çok boyutlu ve kapsamlı bir biçimde incelenmeyi hak ediyor ve bunları tarihe kaydetmek önemli. Bu konu günümüzde geçmişle hesaplaşma tartışmalarının tüm boyutlarını ilgilendiriyor; ancak burada işkence ve cezaevi uygulamalarını tüm boyutlarıyla anlatmamız elbette mümkün değil. Burada odaklanacağımız mesele, bu süreçlerin deneyimlenişinin ve aktarımının hafızanın şekillenişinde nasıl bir etkisi olduğu... Bu deneyimlerin farklılığı hafızanın sadece içeriğini değil siyasal kullanımlarını, biçimini, buradan hareketle geçmişin işlenişini de etkiliyor. Burada konumuzun kapsamı gereği bir 12 Eylül muhasebesi yapmak yerine tanıkların süreci nasıl deneyimlediklerine ve

²⁷⁵ Meclis Araştırması Raporu, s. 841.

deneyimlerden hareketle hafızalarını nasıl kurguladıklarına odaklanmak durumundayız.²⁷⁶

12 Eylül hapishanelerinde yaşananlara dair tanıklıklara baktığımızda, hapishanenin iki boyutlu bir deneyim olarak karşımıza çıktığını görüyoruz: bir yanda işkence, baskı ve tecrit; diğer yanda dayanışma ve direniş deneyimleri söz konusu. Bu deneyimleri anlatmak önemli; çünkü bu tanıklıklar bir yandan bir kuşağın ortak hafızasını oluşturuyor diğer yandan ileride inceleyeceğimiz hafıza ile siyaset ilişkisini nasıl yorumladıklarını belirleyen deneyimler olarak karşımıza çıkıyor. Darbe sonrasına dair bu tanıklıklar hafızanın çerçevelerini, içeriğini oluşturuyor ve işlenişini etkiliyor.

5.2.1. İşkence, baskı ve tecrit

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'na verdiği ifadede Bülent Forta 12 Eylül sonrası dönemde cezaevlerinin “işkence ve insan hakkı ihlallerinin yaygın ve sistematik uygulandığı merkezler konumunda” olduğunu, “cezaevlerinde hücrede kalanların her gün sopa yediğini, işkence gördüğünü, ‘İtiraf et, arkadaşlarını sat, şunu yap, kapıyı açacağız, dışarı çıkacaksın,’ denilerek insanların işkence altında konuşturulmaya çalışıldığını, o günlerde 20 ila 30 bin kişinin bu teklifle karşılaştığını ama 10-15 kişinin kabul ettiğini, (...) sistematik işkenceler uygulandığını, kendisinin hüküm giydiği yargılamayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürdüğünü” ifade etmişti.²⁷⁷

Bu ifade aslında darbeyi cezaevinde yaşamış olan çoğu sosyalist için geçerli ve süreci özetleyen bir tanıklık: sistematik işkence, her türlü hak ihlalleri, kaba şiddet, zihinsel şiddet, itirafçılığa zorlama... Görüşmecilerimizin anlatımlarına baktığımızda

²⁷⁶ 12 Eylül döneminde cezaevlerinde yaşanan işkence ve kötü muameleleri olduğu gibi direnişleri de ele alan pek çok anı kitabı ve tarih çalışması bulunuyor. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Ali Yılmaz, *Kara Arşiv. 12 Eylül Cezaevleri*, (Metis: İstanbul, 2013); Ertuğrul Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler / Bir 12 Eylül Hesaplaşması – 1*, (İthaki: İstanbul, 2006); Engin Arıcan, *Çılgılık. 12 Eylül Karanlığına Karşı Direnişin Destanı*, (P Kitap, 2012); Doğan Görsev, *3 Yılda 6 Tutukevinde 12 Eylül Anıları*, (TÜSTAV: İstanbul, 2011); *Kaktüsler Susuz da Yaşar. Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor* (Dipnot: Ankara, 2015); Meral Akbaş, *Mamak Kitabı. Biz Bir Orduya Kafa Tuttuk Arkadaş*, (Ayizi: Ankara, 2011).

²⁷⁷ Meclis Araştırması Raporu, s. 846.

tüm bu işkence ve baskıların sadece solu tecrit ya da yok etmek değil kişiliği de yok etmek amacıyla yapıldığı yorumuyla karşılaşıyoruz. Buna ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Bu uygulamaların sadece geçmiş on yılda siyasetin başka bir mecraya akmasını sağlamış insanları değil bunu mümkün kılan tüm yapıyı, sistemi ve haliyle onun ürünü olan hissiyat yapısını da ortadan kaldırmayı amaçladığı tanıklık anlatılarında karşımıza çıkan bir saptama. Bu köklü değişim harekâtının askerî ya da daha doğru bir deyişle zora dayalı ayağını kuşkusuz yargılama ve cezalandırma süreçleri oluşturuyor. Zorun 12 Eylül sürecinde sadece düşman addedileni ortadan kaldırmak için değil onun varlığını mümkün kılacak her şeyi tümünden yok etmeye dönük bir biçimde uygulamaya konduğu açıklıkla söylenebilir. Cezaevinde uygulanan işkence ve baskılar sadece militanları ya da sempatizanları cezalandırmak için uygulanmamıştır; burada amaç idamlarla, operasyonlarla fiziken yok edilemeyenleri zihinsel olarak yok etmeye, yıldırmaya yöneliktir; ihbarcılığa zorlamayla, tehditle ve zor yoluyla onları nedamet getirmeye zorlayan, geçmişini tümüyle hafızadan kazımaya yönelik bir operasyon yürütülmüştür. Görüşmecilerimizin tümünün bu şekilde özetlenebilecek bir yorumlama çerçevesini benimsediğini görüyoruz.

Cezaevi tanıklıklarına dönecek olursak kuşkusuz bu yoruma uygun bir biçimde anlatılarda en fazla yer tutan konunun işkence ve kötü muamele olduğu görülüyor. Anlatılar, işkencenin sistematik biçimde uygulandığını gösteriyor:

Malatya Cezaevi'nde yapılan baskı diyeyim, ben böyle işkence demek de çok şey yapmıyor, çok yaygın kullanıldığı için, yani orada benim ayaklarım patlatılmıştı, sırtımda sigara söndürüldü, halen onun izleri de vücudumda var yani. Belimde iki tane sigara söndürüldüğü için, halen duruyor o izler. Yani ben halen o işkence sahnesini hatırlıyorum. Sekiz on gardiyanın etrafımı sarıp, üstelik hapishanede eli kolu bağlı bir insan ne yapabilir ki? Ne yapar yani! O kadar büyük bir falakaya yatırmak, ayağını patlatmak! Biliyorsunuz ayak patlaması falakadan dolayı etlerin açığa çıkmasıdır, su toplar, sonra gelir o suyu alırlar, sonra o deriyi keserler filan, o tür “tedavi” şeyleri vardır. Yani bunlar tabii hoş şeyler değil. Ben halen zaman zaman hatırlarım, böyle gözümün önüne gelir o sahneler, yani sahne sahne gelebilir, geliyor, halen de geliyor. (Erkek, İstanbul, TİP Gençlik)

Görüşmecilerimizin de TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu'na ifade veren tanıkların da odaklandığı nokta, işkencenin sistematik ve yaygın olduğu yönünde. Sistematik işkencenin askerî veya sivil tüm cezaevlerinde yaşandığı, bunların fiziki saldırılar haricinde kişiliği yıkmaya yönelik uygulamalar olarak anlatıldığı, yorumlandığı görülüyor:

Normal periyodik olarak zaten yoğun işkence... Özellikle Metris, Diyarbakır; ki Diyarbakır Cezaevi, Nazi Almanyası'ndan bile kötü, tartışılmayacak bir cezaevi. Mamak, Metris ve Diyarbakır cezaevlerinde zaten yoğun, periyodik bir şiddet söz konusu yani... Yani senin tamamen beynini boşaltmaya yönelik, devrimcileri yok etmeye yönelik, tamamen hem fiziksel hem beyin yoluyla bir faaliyet söz konusu. Belli dönemlerdeki azgınlaşmış olmaları, azgın saldırılar. O zaman olağanüstü bir şeyler olduğunu kestirebiliyorsun ama. Yani zaman zaman devrimcilerin, arkadaşlarının idam edildiğini gazetelerden bile öğrenemedikleri dönem olmuştur. Çünkü belli gazeteler her zaman kesilerek haberler gelirdi yani, sen haberi okuyamazdın. Mesela ben yattığım dönemde ASALA militanı Levon Ekmekçiyan idam edilmişti. Çok, aynı dediğim gibi, şiddet ortamı söz konusuydu. Askerî bir eğitime tabi tutuluyorsunuz, radyo yok, televizyon yok, öyle bir şey söz konusu değil. Günlük mesela, sabah kalkıp akşamın saat onuna kadar sürekli eğitim adı altında işkence görüyorsunuz. (Erkek, Ankara. TÖB DER)

Bu görüşmecinin anlattığı gibi cezaevinde yaşanan durum fiili bir tecrit durumu olarak özetlenebilir. Dışarı ile haberleşme kanallarının oldukça sınırlı olduğu ve gündelik yaşamın düzeni askerî kurallara göre belirlenmiş durumda olduğu görülüyor:

A blokta bu kadar çok yoğun vurmazdı ama insanın beynini boşaltmaya yönelik faaliyet A blokta daha şeydi, yani şiddetle beraber. Şöyle bir örnek vereyim mesela size, mesela spor hareketleri yapma adı altında otuz tane hareket var, komandoların yaptığı hareketler, “18.'yi yap” diyor sana yani, ismi yok, hareketin ismini söylemek yok yani. Sen onu yapıyorsun, yapmakla yükümlüsün, yapamıyorsan dayak yiyorsun falan, öyle bir sistem söz konusu. Asker, zaten onlar cezaevini, askerî cezaevine giren, er muamelesi görürlerdi. Er muamelesi görürdü, İç Hizmet Kanunu'nda yazıyormuş zaten cezaevinin

talimatnamesinde, aynen er muamelesi görürdük. Nöbet, nöbet tutardık, subaylara tekmil verirdik. E, nasıl diyeyim, yani olağanüstü sistematik bir şey, işkence söz konusuydu yani, sistem çok şeydi, kurdukları şey... (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Bu anlamda cezaevlerinde yaşam dünyadan koparılmış bir dünya izlenimi uyandırıyor. Askerî cezaevlerinin farkı, askerî eğitimin zorunlu tutulması ve gündelik rutinin, kısacası hayatın bir işkence olarak dayatılması:

Şimdi yemekler olağanüstü kötü, yemek diye bir şey düşünülemez, o da bir işkence aracı olarak kullanıldığı için, yemekler çok kötüydü. Hatta kötü bile demeye gerek yok, öyleydi, çok azdı mesela, A blokta üç kişi bir tabaktan yedi. (Erkek, İstanbul, İGD)

Tabii şey yetmiyordu bu adamlara, yöntem yetmiyordu. Mesela neydi, ailelerinin gönderdiği ilaçlar vardı, kalp hastası arkadaşlarımız var, romatizması olan, yaralı olan arkadaşlarımız vardı, mesela işte dışarıda çatışmada yakalanmış. 14 tane mermi çıkmış insan biliyorum yani. Bir şekilde mermisi çıkmalı, kurt bağlayacak yani. Adam bir operasyon yapıyor koğuşa, tazyikli sularla. Şöyle bir mekân düşün işte yani. Yatak var, örtü var, o kaya hortumları ile saldırıp her yer göl gibi kalıyor; siz yatabilirsenez üzerine. Veya gelip ilaçları eziyorlardı. Yani 12 Eylül böyle bir şey. Daha da aklıma gelen... Ama şuydu, ne yaparlarsa yapsınlar, belki bazı insanlar koptular, onlara da bir şey diyemiyorum, hakikaten kolay bir şey değil. Yani uzaktan belki insanlara eleştirmek kolay gibi geliyor ama ben bire bir yaşadığım için hepsini saygı ile karşılıyorum o insanların. Yani anormal şeyler yaşattılar insanlara. (Erkek, Ankara, TİP)

Mamak, Metris, Ulucanlar gibi pek çok cezaevi dışında baskıların, işkencelerin asimilasyona ve Türkleştirmeye yönelik uygulamaya konduğu Diyarbakır Cezaevi ise 12 Eylül'ün bambaşka bir boyutunu gözler önüne seriyor. Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde uygulanan disipliner yöntemlerin, işkence ve asimilasyon uygulamalarının, “hapishane dışında da etkili olmayı amaçlayan bir disiplini telkin etmek amacıyla olduğu” saptamasını yapan Fırat ve Topaloğlu, burada gündelik hayatın olağan düzeninin tümüyle değiştirildiğini, işkence ve insanlık dışı

uygulamaların öncelikli amacının “bireyleri fiziksel olarak yok etmek değil, kişiliklerinden ’arındırmak’ (stripping) olduğunu” söylerler.²⁷⁸ Burada elbette bir karşılaştırma yapmak doğru değil; tüm cezaevlerinde aynı amaçlarla birbirine benzer uygulamalar söz konusu olmuştur. Ancak Diyarbakır Cezaevi’nin özellikle henüz özerkleşmekte olan Kürt hareketine yönelik özel bir operasyonun parçası olarak düşünüldüğü görülüyor.²⁷⁹ Öte yandan Diyarbakır Cezaevi sadece Kürtlerin kaldığı bir cezaevi değil ve burada yaşanan vahşetin doğrudan ya da dolaylı tanığı olmak ve bunu anlatmak sadece Kürt hafızası açısından değil 78 kuşağının hafızası açısından da bir ödev olarak duruyor. Diyarbakır’daki tutsakların durumunu, cezaevinde kalan, herhangi başka bir örgüt bağlantısı olmayan bir TÖB-DER’li anlatıyor. Uzun bir anlatı; ancak yaşananları çok iyi özetlemesinin yanı sıra görüşmecinin anlatım tarzını ortaya koyması açısından burada aktarıyoruz:

Cezaevinin kapısından içeri girdiğimizde idare kısmında resmi askerler vardı. Normal bildiğimiz asker. Başlarında bir tane astsubay bir üstteğmen vardı. Biraz bekletildik. Otuz kişiye yakın bir gruptuk. Çeşitli davalardan... Ağalar vardı, petrol boru hattına suikast düzenleyenler vardı ... Adli suçlusu, siyasi suçlusu ve değişik fraksiyonlardan gruplar vardı. Birden içeriye bir içki kokusu sindi. Keskin bir alkol kokusu... Ve içeriye önce siyah bir kurt köpeği, ardından da kısa boylu bir yüzbaşı girdi. Bu yüzbaşının sonradan meşhur Diyarbakır Cezaevi’ni zindana çeviren, yüzlerce insanın işkencelerde ölmesine neden olan Esat Oktay Yıldırım’dı ve cezasını buldu. İçeri girer girmez buranın Allah’ı benim, burada her şey benden sorulur, sivrisinek dahi benden habersiz uçmaz, dedi. Ne için getirildiniz? Yüzbaşım işte bunun için getirildik deyince hemen dayak başladı. Bundan sonra yüzbaşım falan yok komutanım diyeceksin. Köpeğe de komutanım diyeceksiniz dedi. Köpeği gördüğünüz anda da esas duruşa durun köpeğe de tekmil vereceksiniz dediler. (...) Adımlar marşlar söyleyerek, Allah yolunda cenk etsin gibi, işte normal olarak o zamana kadar normal ordu da ya da şeylerde söylenen marşları

²⁷⁸ Derya Fırat ve Hande Topaloğlu, “Total Kurum, Disipliner Cezaevi, Kamp: Goffman, Foucault ve Agamben’in kavramlarıyla Diyarbakır Askeri Cezaevi (1980-84)”, *Toplum ve Bilim*, 123, 2012, s. 76-93.

²⁷⁹ Welat Zeydanlıoğlu, “Torture and Turkification in the Diyarbakir Military Prison”, der. Welat Zeydanlıoğlu, John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, (Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009)

söyleyerek, sanki başka bir ülkeden gelmiş insanlarmışız gibi. Her birimize ben başta olduğum için beşer altışar tokat vurulmak üzere, aşağı yukar beş çarpı elliye yakın destekli sağ ve sol yanağıma tokatlar yedim. Hücreye gittiğim zaman yüzüm şu anki durumumun üç katı kadar şişmişti. (...)

1981'in ortalarına doğru bu Esat Oktay'ın iç güvenlik amiri olmasıyla beraber cezaevinde sistematik olarak akla hayale alınmayacak işkenceler yapılmaya başlandı. Her gün değişik işkencelerden geçiyorduk. Bazı günler merak ediyorduk acaba yarınki menü nasıl, nasıl bir uygulamayla karşılaşacağız? Yarınki işkencenin tipi ne olacak, dozu ne olacak, sebebi ne olacaktır diye düşünüyorduk. Onlar gündüzleri bize işkence ediyorlardı. Biz geceleri ise arkadaşlarla birbirimize moral olsun diye oyunlar oynardık, halaylar çekerdik, şarkılar söylerdik. Bir süre sonra zaten vücudumuz dayak yeme alışkanlığı kazandı. Dayak yemediğimiz gün kaşınmaya, rahatsız olmaya başlıyorduk. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Görüşmecimizin bu ayrıntılı anlatımı, işkence ve kötü muamelenin boyutlarını gözler önüne sermenin dışında bir özelliğe sahip ve Diyarbakır Cezaevi'nin sınırlarını aşıyor. Bu, yaşadıkları işkenceleri anlatan, dile getiren neredeyse tüm görüşmecilerimizin tanıklığının ayırt edici bir özelliği: Yaşananları soğukkanlılıkla, tüm ayrıntılarıyla ve duygu ifadesi belirtmeksizin, kimi zaman da ironik bir dille anlatıyorlar. Bu, bir araştırmacı için oldukça zorlayıcı bir durum. Bu, görüşmenin iki tarafı için de duygusal yükü çok ağır olan sahnelerin, anıların soğukkanlı bir dille ve ayrıntılı biçimde anlatılması oldukça çarpıcı.

5.2.2. “İtirafçılar”, “çözülenler” ve “direnenler”

Diyarbakır'da ve diğer cezaevlerinde yaşanan işkence ve kötü muamelelerin hedefi kişiliği yok etmek olarak yorumlanıyor demiştik; itirafçılık zorlaması da bunun yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Cezaevi tanıklılarında birkaç farklı kategorileştirmenin varlığını saptamak mümkün: Bunlardan biri “itirafçılar”, diğeri “işkencede çözülenler” ve sonuncusu ise “direnenler”. 12 Eylül cezaevleri anlatılarında özellikle itirafçılar önemli bir yer tutuyor.

Birçok arkadaşımız götürüldü ve geri gelmedi. Sonradan işittik ki itiraf edenler itirafçılar koğuşuna alındı, etmeyenler de hücrelere alındı veyahut işkencelerde öldürüldü. Bir ara benle iki arkadaş da alındık götürüldük, bana işte neden yargılandığımı, hakkımda ne kadar ceza istendiğini o zaman bir üsteğmen vardı sordu. Ben bilmiyorum dedim. Öğrenmek istiyor musun dedi? Evet, dedim. O zaman cemiyet kurma, 171/2'den yargılanıyorduk. 8 ila 15 yıl arası yargılandığımız söyledi. Avukatın var mı dedi? Evet dedim. Yoksa sana avukat tutarız, seni özel koğuşa alırız, ailenle görüştürürüz, paran gelmiyorsa para verimiz gibi önce bir şey yaptı. Sonra pişman mısın deyince ben kendisine dedim ki bir insanın pişmanlık duyabilmesi için pişmanlık duymasını gerektirecek bir kabahatinin olması gereklidir. Benim öyle bir suçum bir kabahatim yok ki ben pişman olayım dedim. Pişman mısın deyince hayır pişman değilim neye pişmanlık duyacağım? Koğuşumdan da memnunum, avukatım da geliyor, görüşçülerim de geliyor, ilgi alakanıza teşekkür ederim dedim. Gardiyanımızı çağırdı al şu eşşoğlueşegi kenara çek dedi. Diğer arkadaşı aldı, o da başka bir suçtan yargılanıyordu. İdamla yargılanıyordu. Sana yapacak pek fazla bir şeyimiz yok dedi en fazla senin idam cezanı ömür boyuna müebbetle çevirebiliriz. Bize itiraf etmeyi düşünüyor musun? Arkadaş küfür etti kendisine, yardımınız size kalsın dedi. Böyle bir şerefsizliği yapmayacağını söyledi. (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Ayrı koğuşlara alınan, kimi zaman diğer tutsakların “aklını çelmesi” beklenen itirafçılar, davaya ihanet eden, “işbirlikçi” kişiler olarak görülüyor. 12 Eylül'de altı yıl cezaevinde kalan ve *İtirafçı* adlı bir roman kaleme alan Memik Horuz, itirafçı karakterini şu sözlerle anlatıyor:

12 Eylül en ağır tahribatını, yıldırıldığı, teslim aldığı insanlar üzerinde yaptı. Yaşam azimlerini yok etti, ihanetin onulmaz acısıyla zehirledi. İtirafçılar şahsında, yitirilmiş insanlık ve karanlık emeller için kullanılacak kişilikler yarattı.²⁸⁰

²⁸⁰ Memik Horuz ile söyleşi, “12 Eylülün hilkat garibeleri: İtirafçılar”, <https://www.evrensel.net/haber/192199/12-eylul-un-hilkat-garibeleri-itarafcilar>

İşkencenin itirafçılığa zorlama amaçlı olarak uygulandığından bahseden görüşmeciler, acıya direnmeyen ve itirafçılığı seçenleri, onur kırıcı bir duruma düşen ve teslim olanlar olarak anlatıyorlar. İtirafçılık insanın özünden koparan bir eylem olarak yorumlanıyor:

Oradaki psikoloji, oradaki vahşet ve orada yani seni diyor ki gel itirafçı ol, gel diyor, arkadaşına benim arkadaşına yaptığım gibi sen arkadaşına yap yani. İnsana onursuzluğu dayatıyor, insana ihaneti dayatıyor. Kendi arkadaşına kendisinin arkadaşına yaptığını aynısını arkadaşına yapıp arkadaşına karşı seni küçük düşürmeye çalışıyor. Seni insanlara karşı küçük düşürüyor, yani seni özünden koparıyor, seni insanlıktan çıkarıyor ve bu sistemli yapıyor. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Burada gördüğümüz vurgu, işkencenin fiziki etkilerinin değil kişiliğe yönelen saldırılarına; kişiliği, bir insan ve devrimci olarak kişiyi hedef alan uygulamalarına direnemeyenlerin küçük düşmüş insanlar olarak algılanması.

Bir, şimdi gardiyanların yaptığı işkence vardı, bir de uzmanların yaptığı işkence vardı. Yani seni itirafçılığa götüren işkence yapanlarla gardiyanların işkencesi ayrıydı. (...) Ben senin ömrünün on yılını alacağım. Ben senin buradan çıksan artık erkekliğini bitireceğim, ben senin böbreklerini bitireceğim, ben senin beynini burada bitireceğim, yani bu uzman kadro o gardiyanlara talimat veriyor, git bunu vur vur vur, onu komaya sok, gelsin bana, dediğimi yapsın, o ayrı. Yani şeyi var orada bir de, uzmanların huzurunda yapılan işkenceler var, sana diyor ki gel benim dediğimi yap, al mesela bu beyaz kâğıdı imzala, ben seni götüreyim koğuşa, banyo olsun, yemek olsun, yatak olsun ve en önemlisi de seni bırakayım diyor. Yani bunu evet beynen eğer bitmişse, ne derse onun dediğini kabul ediyor. E düşün, şimdi bir insan sürekli aç ve sürekli dayak, o dayak kaba dayığın yanında götürüp bir de uzman insanların şeyinde seni işkence yapıyor ve öbür tarafta senin arkadaşına senin yanında işkence yapıp psikolojini bozmaya çalışıyor ve bunun karşılığında da diyor ki gel bak bana, sana ne güzel şeyler veriyorum, benim gibi ol. Biraz iraden zayıfladığı an onlar gibi olursun, itirafçılık böyle oldu. (Erkek, Diyarbakır, TİP)

İtirafçılığa direnme durumu, kuşağın kurucu normlarına gönderme yapılarak anlatılıyor ve bir mirasın sahiplenilmesi biçiminde yorumlanıyor. Bu anlamda itirafçılık bu mirasın ve kurucu normların, sadece sol davanın değil bir kuşağın kurucu değerlerinin reddi olarak yorumlanıyor ve reddediliyor:

Yani 12 Eylül silindir gibi üzerimizden geçti, çok insan topladı, çok büyük bedeller ödedik, ama çok da direndik. O yüzden çok insan da canını kaybetti yani konuşmamak için. Mesela işte nedir o zaman da Kaypakkaya böyle direnmiş derlerdi veyahut işte Mahir Çayan böyle direndi, bilmem Hüseyin Cevahir böyle direndi, işte devrimcilik böyledir, direnmek lazım. O 12 Mart'ın bize bir mirası vardı. (Erkek, Tunceli, TÖB DER)

“İtirafçı”nın 78 kuşağının hafızasında derin bir izi, açtığı büyük bir yara var. Bu, ölümlerden, idamlardan, çekilen acılardan adeta daha büyük bir acı olarak deneyimlenmiş ve 80 sonrasının sol düşün dünyasına da damga vurmuş bir olgu. Özellikle az sayıda da olsa darbe dönemini anlatan sinema filmlerinde ve genellikle “düşmüş solcu”ya odaklanan 12 Eylül edebiyatında “itirafçı”nın işlendiğini, bu olgunun yarattığı düş kırıklığını yansıttığını görürüz. Örneğin Ümit Efekan'ın *Darbe* (1990) adlı filmi örgüt arkadaşlarını ele veren, sonrasında estetik ameliyatla yüzünü ve kimliğini değiştiren bir militanın kendisiyle hesaplaşmasını anlatan bir filmidir. Kimliğini gizleyerek karısıyla yeniden ilişki kuran ama gerçek anlaşılınca devrime ve arkadaşlarına ihanet ettiği için reddedilen bir karakterdir bu. “*Darbe*”nin itirafçısı ise yüzüyle birlikte tüm varlığını da yitirmiştir, ona ne evinde, ne devrimci harekette, ne de toplumun bir başka alanında yer vardır.”²⁸¹

İtirafçının işbirlikçiliği bu noktada belirleyici bir olgu olarak karşımıza çıkar. Doğrudan cezaevi yönetimiyle ya da cuntayla işbirliği içine girmiş olanlar itirafçı olarak görülür ve direnişi kırmak için dahi onların askerlere akıl verdiği ifade edilir:

Bu itirafçılar 5 Eylül'den sonra o günkü cezaevi yönetimine şunu söylüyorlar. Diyorlar ki, siz bu şekilde bunları çözemezsiniz, bunların hepsi birbirinden cesaret alıyorlar, bunların hepsi birbirinden diyelim ki moral alıyorlar. Bunlar gidiyor sen bunu dövdüğün zaman öyle Vezir, Ahmet'e bakıyor, Mehdi'ye bakıyor direniyor. Yani ondan hem cesaret alıyor hem ondan diyelim ki

²⁸¹ Hilmi Maktav, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, Birikim, 138, 2000, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2873/turk-sinemasinda-12-eylul#.XOaoO1Iza70>>

ondan utanıyor. Senin dediğini kabul etmiyorlar. Bunları biz tek tek götürelim... Koğuşlar basıldı. Bizim yani direnmemize rağmen ve şey olmamıza rağmen dayakla şöyle komandolar içeri girmiş ve bizi işte şey yani kopardılar götürdüler. Yani sinema salonuna götürdüler. Herkesi üst üste elleri arkadan kelepçeli yere yatırmışlar ve birkaç gün sonra bu sefer bu dediğim yöntemi uyguladılar. Tek tek götürüyor, gel bizim gibi ol. Bir sen varsın, bir onlar var yanında sağında solunda kimse yok, yani gel bizim dediğimiz ol. İtirafçı koğuşu oluşturmuşun, itirafçı koğuşa seni alalım... (Erkek, Ankara, TİP)

İtirafçı bu anlamda kuşağın hafızasında bir lanetli olarak durur; o 78 kuşağının mensubu kabul edilmez. Kendilerine 78’li olarak tanımlayan sosyalistlerle yaptığımız görüşmelerde itirafçı olmayı seçmiş kişilere ulaşmamız mümkün olmadı. Bu nedenle onların ruh durumunu ve sürece dair yorumlarını burada aktaramıyoruz. Öte yandan bu kişilerin kendilerini de 78’li olarak tarif etmediğini düşünmek mümkün ve onlara ulaşamamamızın nedenlerinden biri de kuşkusuz budur. Bu kişilerin bir tür dışlanma pratiğine maruz kaldığı söylenebilir.

Bu durumda kendisini 78 kuşağı olarak ifade edenlerin, bu kuşağa mensup olacak ve olmayacakları bu etik normlar uyarınca tanımladıklarını, kuşağın sınırlarını çizdiklerini söylemek mümkün. İtirafçılar bu sınırların dışında kalıyor; aynı kuşak potansiyeli çerçevesinde, aynı zeminde yetişmiş ve siyasallaşmış, sol siyasetse atılmış olsalar da itirafçılık kuşağın sınırlarını belirleyen davaya adanmışlık ve kendini feda biçiminde ifade bulan normların dışında bir tutum olarak görülüyor ve bu kişiler “78’li” kabul edilmiyorlar. Kolektif hafızada onlar aynı kuşağın insanları olarak kodlanmıyor ve hikâyeleri bu kuşağın hikâyesinde yer almıyor. Hafıza ise “ötekilere” değil, bir kuşağın kurucu normlarını ve değerlerini devam ettirenlere odaklanıyor.

Devlet o zaman biz solcuları parçalamak için bir pişmanlık yasası çıkartmıştı, itirafçılık yasası yani. İçimizden bazıları itirafçı oldu... Devrimciler arasında “Ben kendimi kurtarayım, arkadaşım kalsın” diye bir şey olmazdı çünkü biz bir yandan toplumdaki eşitsizlikleri gidermeye çalışırken, bir yandan da insanların dayanışma duygularını arttırmaya, toplumda güveni, sevgiyi aşılamaya çalışırız. Ama işkenceye alındığımızda bize “Arkadaşını ele ver,

yemek ye; arkadaşını söyle, seni dövmeyelim” dedikleri için oluşturmaya çalıştığımız bu değerlerin tam tersini oluşturacak bir süreç yaşandı. İlk böyle ayrıldık. Bundan sonraki süreçte, politik hat aynı şekilde devam etmediği için insanların durduğu yerler de farklılaştı. Bu yüzden devrimcileri değerlendirirken daha geniş perspektiften bakılması gerektiğini düşünüyorum. 12 Eylül koşullarında direnmiş bütün arkadaşlarımız övgüyü hak eder. Bundan sonraki “hatalar” da ne olursa olsun bu notlarını düşüremez.²⁸²

Öte yandan “işkencede çözülenlerin”, kuşağın hafızasında acı bir anı olarak durduğunu söyleyebiliriz. Onlar adeta hayatını kaybetmiş bir yoldaş için duyulan acıya benzer bir duygu ile anlatılıyorlar. Bunlar itirafçılardan ayrı düşünölmeli çünkü acıya ve işkenceye dayanamayarak bazı bilgiler vermiş kişiler olarak görölüyor ve bile isteye itirafçı olup “işbirliği yapanlardan” farklı algılanıyor, farklı sözcüklerle, farklı duygularla anlatılıyorlar. Küçük bir örnek vermek gerekirse 12 Eylül’ün ilk zamanlarında TKP’nin sesi radyosunda yapılan bir yayında “eski bir komünist” içindeki yoldaşlarına şu tavsiyeleri veriyor:

Aramızda partili olup da işkencede çözülenler vardı. Bunların bazıları derin pişmanlık içindeydi, utanç duyuyordu. Onlara hoşgörüyle davrandık, bir kez bile yüzlerine vurmadık. (...) Hapishanede esas olan yıkıcı değil, yapıcı olmaktadır. Düşmanın kesin ajanı durumunda olduklarını bildiklerimizin dışında tümüne karşı geniş bir hoşgörü. İnsandan umut kesilmez. Komünist ise insandan umudu hiç kesmez.²⁸³

Hain olarak görölen, davaya ihanet ettiğı düşünölen itirafçılardan farklı olarak işkencede çözülmek insanın bedensel acıya dayanma gücüyle ilgili bir durum olarak görölüyor:

Yakalanan her arkadaşımıza biz diyorduk yani insanlar dayanılmaz değildir dayanamayabilirsin ama hiç olmazsa bir gün dayan. Bir günü aşır, bir sonraki randevunu aşır, ondan sonra ne konuşursan, yani konuşmamak tabii elbette şeydir ama konuşan arkadaşları da hain ilan etmiyorduk açıkçası... (Erkek, Ankara, ADMMA)

²⁸² Sedat Göçmen ile söyleşi, ““Fatsa’da üç yılda yaptığımızı Gezi bir haftada yaptı”, *Agos*, 16.12.2013.

²⁸³ “Eski Komünistlerin hapishane deneyimleri”, TKP’nin Sesi, 20 Eylül 1981, *TKP Gölcük Davası*, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 20.

Diğer bir karakterin ise “direnen” insan olduğunu görüyoruz. 1970’lerin başat karakteri nasıl “yeni insan”sa, darbe döneminin başat karakteri de “direnen insan” olarak karşımıza çıkıyor. Görüşmecilerimizin tanıklıklarını anlatma biçimi ve üslubu, işkence ve kötü muamele anlatılarını derhal işkencenin etkilerinden ziyade direniş anlatılarının izlemesi, direniş anılarının kuşağın hafızasının kurucu deneyimleri arasında yer aldığını gösteriyor.

5.2.3. Dayanışma ve direniş

12 Eylül döneminde kuşağın cezaevi tanıklıklarına baktığımızda direniş anlatılarının hayli büyük bir yer kapladığını gözlemliyoruz. Bu süreçte hem işkenceler yaşanırken sergilenen dayanışma deneyimleri hem de baskılara karşı geliştirilen ortak tutumlar, hafızada önemli bir yer tutuyor ve bu tanıklıklar etrafında kurulan dünya kuşağın bir arada tutan bir çimento rolü oynuyor. Direnişe dair kolektif hafıza, işkencenin ve diğer anıların önüne geçiyor; onlar işkence anlatılarına nazaran daha duygu yüklü ifadelerle anlatılıyor.

Koğuştaki devrimcilerin komünleri vardı, bir kere devrimci dayanışma her zaman orada. Komünü hiç engelleyemediler. Yani komün her türlü saldırıya rağmen komünleri engelleyemediler. Komün parası olanın olmayanın ayrımı olmadığı, herkesin eşit bir şekilde muamele gördüğü teşkilatlardır, yani kurumlardır. Komünlerde parası olmayan arkadaşlar, parası gelenlerin arkadaşlarının yanında eşitti herkes, çünkü devrimciydik biz hepimiz. Hep beraber yerdik, dayağı da beraber yerdik, yemeği de beraber yerdik. Para diye bir problem yoktu yani. Yaşantı böyleydi. (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Öncelikle cezaevlerinin ağır koşulları içinde ortak ve beraberce çekilen acı ve yaşanan ortak zulme karşı ortak bir tavır alış olarak hatırlanıyor bu dayanışma ve direniş pratikleri. Dahası, bu ortak deneyimler, eski, kaybolduğu düşünülen zamanın devamını imleyen, 1970’lerin hissiyat yapısı anlatırken bahsettiğimiz dayanışma ve yoldaşlık gibi kavramlarla ifade edilebilecek bir bağın devamı olarak anlatılıyor ve kendilerine dayatılan rutine ve askerî kurallarla belirlenmiş gündelik yaşama karşı ortak bir yaşam şekliyle karşılık verme çabası olarak karşımıza çıkıyor. Komün, yani

ortak yaşam deneyimi, kuşağın hissiyat yapısının zeminini oluşturan yoldaşlık, paylaşımcılık ve dayanışma temelli bağın devamını sağlıyor:

Gerçekten komünün olduğu yerde örgütlülük var. Komünün olduğu yerde yoldaşlık var, paylaşma. Orada direniş vardır, sırtın yere gelmez. Ne ispiyonculuk, ne ajanlık, ne itirafçılık... Hiçbir şey çıkmaz. Yani orada sır çıkmıyor dışarıya. Kesinlikle sağlam. Orada komün var; ama komün olduğunu herkes bilmiyor. Sadece komünden sorumlu arkadaşlar biliyor. Öyle bir yöntemle yapıyorlar ki, gelen parayı herkes böyle doğallığında bir şey yapıyorlar. (Erkek, İstanbul, Devrimci Dayanışma Derneği)

Dayanışma ve direniş pratikleri, küçük ya da büyük çaplı olabiliyor. Bu pratikler askerî cezaevlerinde gündelik yaşamın sınırlarını belirleyen yönetim mekanizmalarına ve rutine karşı, sosyalistlerin kendi rutinlerini ve kendi yaşam deneyimlerini korumaya devam etme mücadelesini olarak karşımıza çıkıyor. Tek tip elbise direnişi bunlardan biri. Tek tip elbise uygulaması darbesi sonrası ilk olarak Sultanahmet Cezaevi'nde başlar. Direniş karşısında bir yıl sonra tek tip uygulamasından geri adım atılır.

İlk tek tip elbise denemesi, 12 Eylül ile birlikte Sultanahmet'te bize denendi. İlk deneme aracıdır bu. Ondan sonra zorla giydirdiler, ayakkabılarımızı aldılar, yeni ayakkabılar verdiler. İşte, Beykoz ayakkabıları vardır o dönemlerin. Onları verdiler, işte. Ondan sonra koğuşlara konduk ama ne elbisemiz kaldı, ne bir şeyimiz kaldı falan filan. Zaten aynı gün akşam, ben o zaman dörtlü bir hücre vardı, hücreye alındım. (...) Şey yaptık yani, yırttık bu elbiseleri. Kiminin kolu var, kimini paçası var, kimisi donla, Selimiye'ye, mahkemeye gidiyoruz, Selimiye Askerî Mahkemesi işte. Orada insanları öyle görünce, yani komik bir durum da ortaya çıkıyor. Pantolon, gömlek falan filan. Sonra baktılar olmuyor bu iş, kaldırdılar. Yani bir aylık, bir buçuk aylık bir deneme süreci sonunda tek tip elbiseyi tamamen kaldırttık. Normal elbisemizi aldık. (Erkek, İstanbul, TKP)

Tek tip elbise giymiyorduk mesela biz, yeşil elbise. Tek tip elbise giymeyince bu sefer asker içeri girip dayak atıyordu, bu sefer biz direnişler örgütlüyorduk mesela. Direniş olunca biz koğuşumuzun kilitlerini bozuyorduk, açamıyordu

asker, makaslarla geliyor, açıyor, içeri giriyordu. Kapılara, pencerelere yığınaklar yapıyoruz falan içeri göz yaşartıcı bomba atıyorlardı, o zaman biber gazı yoktu. Onları da engellemek bütün yatakları şilteleri kaldırıyorduk, ranzaları açık olan yerlere diziyorduk falan...

Tek tip elbise uygulaması 1984 başında Metris Askerî Cezaevi'nde tekrar uygulamaya konur. Bu uygulamanın kaldırılması için ve cezaevlerindeki işkencelere karşı ölüm oruçları yapılır. Ancak açlık grevleri ve ölüm orucu eylemlerinin sadece tek tip elbise uygulamasına ya da işkenceye karşı değil en temel savunma hakkına yönelik bir taleple gerçekleştirildiğini eklemek gerekir.

Meşhur 28 günlük, 29 günlük açlık grevi vardır Metris'te. Ciddi bir direniş ruhuydu. Bu direnişin, açlık grevinin ilk on gününde de bu adamlar devam ettiler yani, ondan sonra. Mesela bayılan arkadaşlar oluyor, bir tane hastaneye kaldırılması gereken arkadaş oluyor, şart koşuyorlardı. Serum kabul edersen, ki serumu da biz kabul etmiyorduk zaten. Çünkü burada bir talebimiz söz konusu, en başta işkencenin kalkması onun dışında kalem, kâğıdın verilmesi. Çünkü insanlar idam ile yargılanıyorlar sonuçta. Avukata rahat çıkabilmek, dava avukatlarının yan yana getirilmesi gibi... Çok insani talepler bunlar yani, yoksa kimsenin şey diye talebi yoktu, bizi serbest bırakın gibi bir talebi falan filanı yoktu. İşte savunmayla ilgili belli belgelerin bize verilmesi... O işte 28 gün sonra, işte haklar kabul edildi bir şekilde. Tabii bu kabul edilmesi iki ay sürüyor. Yani, iki ay sonra tekrar aynı şeyler başlıyor. (Erkek, İzmir, Dev-Sol)

Açlık grevi bir dayanışma pratiği olarak da uygulanır. Dönem boyunca çok sayıda bu tür eylem gerçekleşir.

İşte cezaevinin işkencehanesi var. Ayrıca bir yer yani. Oraya götürdüler. Ben günler sonra, birkaç gün şey çağırdı beni şeye çıkardılar, müdürlerden birinin huzuruna diyeyim çıkardılar. Müdür şunu söyledi bana “Oktay sen çıkarıldıktan sonra açlık grevine başladılar koğuştaki kalanlar. Şimdi onları senin ikna etmeni istiyoruz. Yani sen koğuşa git ve onları açlık grevinden vazgeçir.” Ben de şu yanıtı verdim: Dedim ki “arkadaşlar benden sonra, evet, beni buraya getirdikten sonra gardiyanlar, açlık grevine gitmiş olabilirler ama

bu hapishanede insanlık dışı uygulamalar olmaktadır. Bugün arkadaşlarım benim alınmamdan sonra açlık grevine gitmelerinin tek nedeni benim alınmam değildir. Bu artık bardağın taşıdığı andır. Ben de bu cezaevinde insani davranılmadığını, hükümlülere ve tutuklulara, düşünüyorum. Arkadaşlarıma gidip ben, açlık grevinden vazgeçin diyemem. Şu an onlar ne yapıyorsa onların pozisyonundayım, ben de açlık grevindeyim,” dedim. Bunun üzerine cezaevi müdürü “ama ezilirsin” dedi. (Erkek, Ankara, TİP)

Ölüm orucu ve açlık grevinde ölümler olsa dahi, birlikte hareket etmenin ve direnmenin ortaya çıkardığı duygu, kazanımlarla birlikte cezaevindeki tutsaklarda bir dayanışma ve beraberlik ruhu yaratır:

İşte artık ölüm orucu bitti 27. gününde. Cezaevinde şey oldu artık yan yana geldik. Tabii o ara, koğuşlardan insanlar katılmış ölüm orucuna. Onlar hep hücrelere, hücreler doldu, yine aynı o ilk işkencenin başladığı gibi. Doldu. Belki en mutlu olduğumuz şey odur. Tabii o anda herkes orada yaşamını yitirenleri arıyor, biliyor musun... İlk kez yan yana geldik, artık havalandırmaya çıktık ve ilk kez koğuşlar düzenleniyor, kim hangi koğuşa gidecek, temsilciler düzenlediler; ama orada bile devlet sindiremedi onu içine. O belli bir süre gitti, taa 84 Ocak’ına kadar. 84 Ocak’ında zaten Diyarbakır Cezaevi’nde yeni bir şey başlıyor, bir süreç başlıyor. Ama bu Eylül’le Ocak arası artık koğuşlarda insanlar çıktı, ilişkiler kuruldu dışarıyla. Artık benzeri şeyler, durumlar yani daha farklı gelişti. Avukatlar gelip gitti, aileler dışarıda az çok yani böyle insanlar neyin ne olduğunu anladı. Ondan sonra şey var, Ocak şeyi var tabi, Ocak direnişi var. Ocak direnişinde tek tip gündeme getirdiler. Tabii herkes tek tipe karşı çıktı. (Erkek, İzmir, Dev Sol)

Diyarbakır Cezaevi, sadece işkence ve kötü muamelenin değil direniş eylemlerinin de yoğun yaşandığı bir cezaevi olarak hatırlanıyor. Diyarbakır özellikle Kürt hafızasında önemli ve özel, kurucu bir yere sahip. Bu açıdan diğer cezaevlerinden ayrışsa da 78 kuşağının hafızasında özel bir yere sahip. Sadece Kürt solu ile bir hafıza dayanışması kurmak açısından değil; burada görüşmecimizin anlattığı ruh durumunu ve direniş esnasında sergiledikleri tutumu 78 kuşağının da sahiplendiğini göstermek amacıyla burada aktarıyoruz:

O direnişte kesinlikle o kadar işkenceden, o kadar baskıdan sonra bu insanlardan böyle bir tepki geleceğini beklemiyorlardı. Açık açık söylüyorlardı “biz sizi kişiliksizleştireceğiz”. Biz sizi öyle bir konuma biz sizi öldürebiliriz, ama biz sizi öyle bir hale getireceğiz yarın siz burada ölmezseniz, dışarı çıktığınızda en fazla bir iki yıl yaşarsınız diyorlardı. (...) O gün cezaevinde bir direniş başladı. Daha önce de direnişler vardı ama ilk büyük çaplı ve geniş katılımlı direniş burada oldu. Neye uğradıklarını şaşırdılar, Esat Oktay Yıldırım o gün o akşam Kemal Pir’in ölmesiyle cezaevinden alındı, başka yerlere gönderildi. Cezaevi müdürü Şenol, soyismini hatırlamıyorum, binbaşydı, diğeri yüzbaşydı, yerine yeni idare geldi. Olanlar eskiden oldu biz iyi niyetliyiz şuyuz buyuz dediler, direnişi durdurmak istediler. Biz kesinlikle orali olmadık, direniş esnasında hiçbir askeri rehin almadık. Hiçbir personele toplu iğne başı kadar zarar vermedik. İsteseydik içeri geldiklerinde, bizimle görüşmek istediklerinde o bize yaptıklarına binaen her türlü zararı verebilirdik fakat biz onlar gibi cani de değildik. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Temmuz 1987’de tek tip elbise ve işkencelere karşı Sağmalcılar Cezaevi’nde başlayan açlık grevi birçok cezaevine yayılır. Ağustos ayında anlaşma sağlansa da direnişler başka cezaevlerinde sürer. 1988 başında ANAP hükümeti tek tip elbise zorunluluğunu içeren cezaevleri tüzüğüne kaldırılacağını açıklar ancak Ağustos ayında tek tip elbise uygulamasını yeniden yürürlüğe koyan bir genelge yayımlanır. 1 Ağustos 1988 Genelgesi cezaevlerinde direniş-açlık grevleri-ölüm oruçları sürecini tekrar başlatır. Bursa, Antakya, Gaziantep, Buca, Eskişehir, Diyarbakır cezaevlerinde açlık grevleri başlar ve uygulama ancak 1989 yılının Nisan ayında sonlandırılır.

Birbirinden farklı cezaevlerinde ve birbirlerinden uzunca bir süre habersiz olan ya da haberleşme kanalları sınırlı olan bu tutsakların direniş anlatıları, hayatlarının uzun bir bölümünü cezaevinde geçiren solcuların direnme geleneğini sürdürdüklerini, farklı siyasal geleneklerden gelmekle birlikte ortak hareket ve eylemler aracılığıyla sadece sosyalizm davasına bağlılığı değil kuşaksal dayanışma, paylaşım ve yoldaşlık bağlarını da koruduklarını gösteriyor. 1970’lerde inşa olan ve 12 Eylül deneyiminin somutlaşmasını sağladığı bu kuşaksal bağ aracılığıyla ortak bir acıda ve ortak bir eylemde, bir direnişte bir arada olmak, sonlandırılması için her türlü baskının

uygulandığı “devrimci” kişiliğin kuşakla daha da özdeşleşmesini sağlıyor. Direniş ve dayanışma pratikleri bu anlamda kuşaksal deneyimin bir devamı olarak karşımıza çıkıyor.

Devrimciler her yerde direnmeye çalışırlardı yani hakikaten ama, güçle ilgili bir şeydi o. Nihayetinde biliyorsun ölüm oruçları, açlık grevleri o dönemlerde oldu. Çünkü senin vücudunu silah olarak kullanmaktan başka yapabileceğin bir şey olmadı, yani kalmadı artık. Ben cezaevindeyken olmamıştı açlık grevleri, olmamıştı ama ben çıktıktan sonra bir yıl sonra olmuş, arkadaşlarımdan dinlemiştim. Ben o kadar uzun kalmadım çünkü. Dinledim. Ben şahsen olmak isterdim bir açlık grevi sırasında orada, yani emirlere uymamak şeyi. Görmek isterdim yani, yaşamak isterdim. Çünkü kurallara uymamak, insana inanılmaz mutluluk veren bir şeydi. Ben onu yaşamadım, onu yaşayan arkadaşlarımız olmuşlardı, çok güzeldi. “Güzeldi” diye anlatıyorlar. Yani mesela kendine zarar verecek bir eylem yapıyorsun, “Çok güzeldi” diye anlatabiliyor yani. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Ölümlerin yaşandığı bir eylemin “mutlu” ve “güzel” sözcükleriyle hatırlanıyor olmasının nedeni, 1970’lerde inşa olan davaya inanmışlık, yoldaşlık ve sadakat gibi değerlerin cezaevinde de sürdürülüyor olmasında, bu insanları bir araya getiren ilişkilerin kısmen de olsa devam ettiriliyor olmasında, kısacası kuşak deneyiminin devam etmesinde aranmalı. İçeride sergilenen dayanışma ve örgüt farkı gözetmeksizin ortak bir acıda ve ortak bir direniş deneyiminde birleşmenin onların ortak bir hafıza etrafında kenetlenmelerinde kuşkusuz rolü var. Burada, büyük değer atfedilen dayanışma duygusunun bizzat direnişin kendisine dönüşmesi, bu sayede kişileri yeni bir ortak davada birleştirmesi söz konusu.

Dedim ya hani bu işkenceler vardı, bu vahşet vardı ama insanlar kapılar kapandığı zaman, kapıların arkasında gerçekten birbirlerine sahip çıkıyorlardı. Yani paramız yoktu, bir bisküvi olsa paylaşılıyordu. Bir bardak su olsa herkes paylaşırdı. Yani herkes birbirini koruyordu. Bazen mesela, bazı arkadaşlar yanımda duruyordu konuşurken, elimizi sıkıyorlardı. Yani dayan diyordu. Yani senin elini sıkıldığı zaman bir şey hissediyorsun.

Bu deneyimlere odaklanan hafıza topluluğunun inşasında, darbe döneminde cezaevinde yaşanan direnişlerin daha geniş bir direniş geleneğine eklenerek anlatılaştırıldığını, böylece zamansal bir devamlılık duygusunun da sağlandığını görüyoruz. 1970’lerde devrimci olmak neyse 1980’de de direnişçi olmak, cezaevlerinde 78 kuşağının hissiyatının temelinde yer alan kavram olarak karşımıza çıkıyor.

Türkiye tarihi, darbeler ile yoğun bir ülke olmasına rağmen Türkiye tarihi direnişlerle de çok meşhur bir ülkedir, yani dünya çapında bir ülkedir. Bu arada da kendi içimizde tabii şey kararı aldık, direniş kararı aldık. Zaten, yani devrimcilerin niye devrimcilik yaptığını, nasıl davranacağını bilmeyen insanlar değildik. (Erkek, İstanbul, Devrimci Dayanışma Derneği)

12 Eylül’de cezaevi deneyimi yaşamış olanların dayanışma, birlikte acılar çekmiş olma, topyekûn bir saldırı karşısında direnme ve bunlar etrafında inşa olan birliktelik ruhuyla, kuşaksal biraradalığı devam ettirdikleri, cezaevinde kalanlarda bir kuşak deneyiminin canlı biçimde devam ettiğini saptamak mümkün. Fakat “78’li” elbette sadece cezaevi deneyimi yaşamış olanların sahiplendiği bir sıfat değil; ancak cezaevlerine dair anlatılar ile dışarıda yalnız kalmış, hareketlerden ve siyasetten uzak kalmış olanların anlatıları arasında tanıklık anlamında bir farklılık olduğunu burada ifade etmemiz gerekiyor: Sadece içerikler değil, anlatının biçimi de değişiyor. Bu farklı hatırlama düzeyleri, bir hafıza topluluğu olarak 78 kuşağının homojen bir bütün olmadığını göstermenin yanı sıra hafıza topluluğunun sınırlarını yani çerçevelerini belirlemek anlamında da bir role sahip. Ayrıca geçmişle hesaplaşma taleplerinin bu farklı deneyim düzeylerine göre farklılaştığını da göstermeyi umuyoruz. Şimdi darbe sonrasını “dışarıda” karşılamış ve yaşamış olanların tanıklıklarına odaklanacağız ve ilerleyen bölümlerde bu farklılığın nedenlerini incelemeye çalışacağız.

5.3. Dışarıdakiler

Kuşağın darbe sonrası dönemde cezaevine girmeyen mensuplarının deneyimlerinin farklılaştığından bahsetmiştik. Bu süreçte cezaevi sınırları dışında olan, bugün

kendisini 78’li olarak tarif eden sosyalistlerin deneyimleri de ki boyutlu ele alınmalı. İlk boyutu elbette 1970’lerde kuşağın bir araya gelmesini sağlayan, sosyalist davaya katılmalarını mümkün kılan örgütsel bağların dağılması ya da daha doğru bir ifadeyle “geri çekilmesi” ve özellikle çekirdek kadroların bu sürece dair deneyimleri oluşturuyor. İkinci boyut ise çekirdek kadrolardan olmayan, hareketlere mensup olup geri çekilmeyi adeta tek başlarına yaşamak zorunda kalanların, sempatizanların deneyimleri ve dahası cezaevlerinden tahliye olanların hapislik sonrası deneyimleri. Şimdi bu iki boyuta odaklanacak ve bu deneyimlerin hafızanın inşasında ve içeriğinde nasıl bir farklılaşmaya yol açtığını inceleyeceğiz.

5.3.1. 12 Eylül’den 1990’lara sol hareketlerin ve partilerin durumu

1970’ler boyunca siyaset sahnesinde olan pek çok sol radikal aktörün, partilerin ve hareketlerin 12 Eylül darbesinin gelişini öngördüklerinden bahsetmiştik. Örgüt ve hareket bolluğu burada tümünü ayrıntılı biçimde ele almamızı olanaksız kılarsa da bu unsurların en kitlesel olanlarına, partiler cephesinde TKP ve TİP’e, hareketler cephesinde Dev-Yol, Kurtuluş, Dev-Sol hareketlerine odaklanacak, siyasal bir analiz yapmak yerine bu sürecin hafızada nasıl işlendiğine bakacağız. Bu sayede sürecin sıradan militanlarca nasıl deneyimlendiğini anlamaya çalışacağız.

1970’lerin başında yurtdışından Türkiye’ye dönen ve örgütlenmesini illegal olarak özellikle sendikal alanda sürdüren TKP’nin darbe sonrası ilk tavrı direniş çağrısı yapmak olur ancak 1981 başında yayımlanan “Politik Durum ve TKP’nin Tutumu” adlı broşürde darbeye dair görüşlerde değişiklik olur.²⁸⁴ Darbe burada “askersel devirme” olarak adlandırılır ve cuntanın yekpare bir hareket olarak nitelenemeyeceği ifade edilir. Ordu içindeki kanatlara vurgu yapılır ve cuntacıların sosyalist ülkelerle işbirliği yolunda girişimlerde bulunduğu ifade edilir; Atatürkçü olduğu, baskıcı karakterine rağmen MHP’ye de karşı olduğu, ordu bünyesindeki antiemperyalist unsurların desteklenmesi gerektiği söylenir.²⁸⁵ Cunta “faşist” olarak

²⁸⁴ “Politik Durum ve TKP’nin Tutumu adlı TKP mesajı”, *TKP Davası İddianame*, İşçinin Sesi Yayınları, Morning Litho Printers, Aralık 1982, s. 123-132.

²⁸⁵ “Politik Durum ve TKP’nin Tutumu’ adlı TKP mesajı”, s. 123.

nitelendirilmez.²⁸⁶ Amaç cuntayı devirmek olsa da bugün bu mümkün değildir. “Bu bir eylem çağrısı değildir” denir ve ordu içindeki emperyalist kanatla mücadele için propagandaya ağırlık verilmesi istenir. Parti içinde iki farklı tutumun olduğunu gösteren bu iki farklı yaklaşım SBKP’nin askerî yönetime dair ılımlı yaklaşımının etkisini gözler önüne serer. Bu tutum, TKP’nin yurt içinde direnişe yönelmemesini, hatta bünyesinde oldukça örgütlü olduğu DİSK yöneticilerinin teslim olmaya davet etmeye kadar gider. DİSK yöneticilerinin de içinde olduğu binlerce sendika mensubunun cuntanın çağrısıyla 15 ve 16 Eylül tarihlerinde Selimiye Kışlası önünde oluşturdukları kuyruk hafızalardan silinmesi güç bir görüntü. Bunda elbette sadece TKP’nin tutumunun değil aynı zamanda ifade verip çıkacaklarına dair inanç da etkili olmuştur. Bu değerlendirmede sola yönelik operasyonların darbenin hemen ertesinde başlamamasının, Evren’in izlediği bekleme siyasetinin etkili olduğunu görmek mümkün.

Kısa süre sonra başlayan operasyonlarla 1981-1983 arasında TKP’li 2 binden fazla kişi tutuklanmış olmalıdır, davalarda yargılananların sayısı 1982 itibarıyla 1.790’dır.²⁸⁷ Ancak çekirdek kadro yurtdışına çıkmıştır ve 1981 ortalarında tutuklamalar ve yurtdışına çıkışlar nedeniyle ülkede TKP’den kimse kalmaz.²⁸⁸ Hücreler dağıtılır, TKP’nin örgütlü olduğu sendikalar cunta tarafından zaten lağvedilmiştir.

12 Eylül’de mesela TKP’nin bütün önder kadrosu on gün önce yurtdışına götürüldü, gitti. Yani bu da şuydu, Sovyetler Birliği Türkiye’yi gözden çıkartmıştı. Ya da Sovyet siyasi sistemi, Türkiye’de demokratik bir hani iktidar alternatifinin olmadığını, olamayacağını kabul etmişti. Yani böyle bakmışlardı onlar. (Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

1983’te yurtdışında yapılan kongrede Nabi Yağcı genel sekreter seçilirken darbeye karşı tutum değiştirilir, faşist cunta ifadesi kullanılır ve “devrim” çağrısı yapılır. TİP ile güçbirliği kararı alınır; yasallaşma iradesi beyan edilir ancak bunun hayata geçmesi 1990 yılına kadar gerçekleşemez. TİP ile birleşme kararı sonrası ortaya

²⁸⁶ Kerim Seyran, “Türkiye’deki gerici diktatörlüğü neden faşist olarak nitelendirmiyoruz?”, <http://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TKP-kutuphanesi/turkiyedeki-diktatorlugu-neden-fasist-olarak-degerlendirmiyoruz.pdf>.

²⁸⁷ Meclis Araştırması Raporu, s. 901.

²⁸⁸ Vehbi Ersan, s. 148.

ıkan Türkiye Birleşik Komnrist Partisi (TBKP) aslında Türkiye’de bu süreçte kurulan ilk yasal komnrist parti olur fakat tam da Berlin Duvarı’nın çöktüğü, yeni Türkiye’de şekillenmekte olan siyasal, toplumsal ortam ve solda birlik arayışları bağlamında, bir tür l doğumdur, kısa sürede dağılır.

Ben cezaevinden çıktıktan sonra da politik yaşamıma devam ettim onu söyleyeyim. Geri durmadım. Daha sonra biliyorsun Türkiye İşçi Partisi ile TKP birleşti, TBKP diye yeni bir parti kuruldu. Ben o partinin yneticilerindendim. Kurucusu ve genel yönetim yeliğ yaptım. Daha sonra İstanbul İl Başkanlığı yaptım ben TBKP’de. Böyle çok yadırgadığım bir şeyle karşılaşmadım dışarıda. Daha doğrusu analiz etmek gerekirdi belki o tarihlerde. Bir sinmişlik, bir korku, onu hissediyorsunuz hemen. Yani kimi insanlar biraz sizden uzak duruyor. Kimileri de tam tersine sizi kucaklıyor. Böyle bir süreç yaşandı yani. Tarumar edildi aileler ya, öyle bir şey var yani görüyorduk. O nedenle bunların günahı çok büyük. 12 Eylül generallerinin... (Erkek, İstanbul, TKP)

TİP 12 Eyllle birlikte faaliyetlerini durdurur ve ark Başak’ta 14 Eylül 1980’de yayımlanan bir yazıda tüm kurulların dağıtıldığı, merkez komite üyelerinin hareketle ilişkilerinin dondurulduğu ilan edilir. Bundan sonra yasadışı ağlar kurulur. Parti başkanı Behice Boran ile birlikte önemli yöneticiler yurtdışına çıkarılır. ark Başak’ın yayın hayatı devam eder ve Türkiye’de eyleme girmeyen, dar bir örgütlenme korunur. *Gün, Yarın, Bilim ve Sanat* gibi yasal yayınlar devam eder.²⁸⁹ öncelikli gündem TİP davasıdır. 15 Nisan 1982’de açılan davada 200 kadar kişi yargılanır, merkez komite üyelerinden isimlerin de aralarında olduğu 102 kişi çeşitli mahkmiyetler alır. TKP ile birleşme kararı sonrası parti yeleri bu birleşmenin sonuç vermeyeceğini düşündüklerinden farklı birlik arayışlarına girerler. Oldukça tartışmalı ve ayrışmaların yaşandığı bir süreçtir bu.

Biz, birleşik hareket nasıl olur, nasıl birleşilir diyen bir gruptuk. En kitlesel hareket de o sırada Halk Partisi’nde örgütleniyor illegal de olsa: İKD, İGD ile ortaya çıkılmış olan TKP’ydi. Siz TKP’yle mi birleşmek istiyorsunuz diyerek bizi partiden attılar. Yani 80’den sonra attılar. Ama 79da falan tartışmalar başlamıştı.⁸⁰ sonrasında bu sefer onlar TKP’yle birleşti ama birleşme

²⁸⁹Vehbi Ersan, s. 112.

biçimini biz muhalif olanlar beğenmedik. Biz öyle bir birlik istemiyorduk. Sadece TKP olsun istemiyorduk. Onlar uzun uzun yazılıyor, çiziliyor; herkes kendi tarafından yazıyor. Sonra Sosyalist Birlik Partisi'ne girdim. O da kapatıldı; Birleşik Sosyalist Parti oldu. Ondan sonra da ÖDP oldu. Tüm o parti hareketlerinde örgütlü olarak çalıştım. Fakat ÖDP de Kürtlerle ihtilafa düşünce, seçimlerde beraber hareket ediyorlardı; ayrı hareket etmeye başlayınca ben ÖDP'den ayrıldım. Benim maceram bitti. Sonra feministler de geldi; şimdi ne yapıyorsunuz diye. Artık parça başı çalışıyorum dedim. Hangi eğilimi beğenirsem gidip orada çalışıyorum (güler). (Kadın, İstanbul, TİP)

1970'lerin en kitlesel hareketlerinden Dev-Yol da 12 Eylül'ün gelişini öngörmüştür. Kasım 1980'de yayımladıkları bildiride açık bir faşist diktatörlük olarak tanımlanan askerî yönetimin MHP'ye yönelik operasyonları da bir hilededen ibaret olarak yorumlanmışır. Direniş komitelerinin yerini daha küçük direniş birliklerinin alması gerektiği söylenir. Halk kitlelerinin harekete geçmesi umulmamaktadır ve ilk aşamada direniş örgütlenmeli, halk cesaretlendirilmelidir. Direniş merkezleri şehirler olacaktır, gerilla taktiğiyle hareket edecek küçük gruplar kurulmalı ve muhbirlerle mücadele edilmelidir. Dağlara çekilen militanlar ise kır gerillası olarak örgütlenir; bu birlikler muhafaza edilmeli, zamanı gelince harekete geçmelidir.

Ankara'daki büyük operasyon başlamıştı. Onun etkisiyle. Zaten dar bir grup içerisinde yer alıyordum ben o dönemde 80'in sonuna kadar biz kendi faaliyetliliğimizi yürüttük, (...) direnme oldu. Şehirlerde çeşitli çatışmalarda, polisle çatışmalarda ölen arkadaşlarımı biliyorum. İşte İstanbul'daki çatışmada Zekeriya diye bir arkadaşım ölmüştü Ankara'da, Gökçen diye bir arkadaşımız ölmüştü. Ve 12 Eylül'den sonra özellikle Karadeniz bölgesinde 80'e yakın arkadaşımız öldü devrimci olarak ekip içerisinde. Daha sonra ben yurtdışına çıktığımda arkadaşların örgütlenmesi devam ediyordu. (...) Şimdi bu eylemlilikler mesela hiç şeye ulaşamadı. İnsanlarda yankı bulmadı. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Darbe sonrası ilk bir ay Ankara ve İstanbul'da çatışmalı küçük gösteriler, bombalı pankartlar, bildiri dağıtımı ve karakol saldırıları gerçekleştirilir. Dağınık halde ve haberleşme kanalları tıkalı olarak, küçük dar grupların eylemleri bir süre devam eder.

Örgütümüz o zaman büyük darbeler yedi, çok insanlar işkencelerde gitti falan böyle. Ondan sonra biz Maltepe'de yaklaşık bir iki ay işte yazılama yaptık, afişleme yaptık. Yani yakaladıkları yerde vuracaklardı bizi, yani böyle acayip de kızdılar; yaklaşık her sokakta Maltepe'de yaklaşık iki üç dakikada bir askerî araç geçiyordu. Yani yazı yazılmasına çıldırıyordu adamlar. Mesela bir yazı yazıldı, bulamıyorlar bizi. O apartmanın yöneticisini olduğu gibi içeri alıyorlardı. Yani öyle oldu ki artık apartmanın yöneticisini, oranın esnafını, bakkalı içeri alıyor; kim yazdı diyor. Yazmadıysa sen yazmışındır diyor. Ya yazanı bize göster ya da seni de alacağız içeri. Baktık birkaç kişi içeri almaya başlayınca böyle o gariban insanlar da söylemiyorlar bizi. Söylemediler hakikaten, çoğu insan söylemedi. Bize hiç oradan şey olmadı, söylemediler. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Mesela şöyle bir şey de olmuştu. 80 Anayasası oylamasından önce ve pardon sonrasında mesela bir televizyonun yayını kesip radyo yayını yapıldığını biliyor musunuz? Ankara'da oldu bu. Televizyon yayını kesiliyor, orada işte cuntaya yönelik radyo yayını yapılıyor. Orada işte cuntaya yönelik mücadele edilmesi gerektiği, işte cuntanın şöyle olduğu falan gibisinden söylemler dile getiriliyor. Bu Ankara'da oldu bu. Onu da şöyle söyleyeyim sırt çantası olan birisi radyo vericisi filan var. Belli bir saatte frekansa giriyorsun, sabit bir yerde değilsin tabii. Burada yapsan pat diye bulurlar. Buradan yürümeye başlıyorsun örneğin yerini de söyleyeyim Ulus'tan aşağıya doğru iniyorsun. 85'e kadar arkadaşların örgütlü çalışmaları sürdü. Yani küçük dar yerlerde olmasına rağmen. 85'ten sonra bu örgütler içerisindeki ayrışma falan, çalışmaları bitirdi. Olmadı değil. Oldu. Tek tük de olsa oldu. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Kısa süre sonra Ankara'da başlayan, İstanbul'da devam eden Dev Yol operasyonunda üst ve alt yöneticiler yakalanır, yaygın şiddet ve baskılar sonucu örgütsel yapılar dağılır, özellikle sempatizanların ve alt kademe militanların örgütsel bağları kopar.

“Dikkatli ol!” Söyledikleri tek şey “dikkatli ol”du. İşte benim bir kardeşim daha vardı. O yakalandı, sekiz sene falan yattı. İstanbul'da yakalandı o. 80 öncesinde yakalandı. Sonra hapisten kaçtı, yine yakalandı. Bir daha kaçtı, bir

daha yakalandı. Öyle sekiz senesini tamamlayıp çıktı. Mesela onlar için herhalde hayatta kalmamızı falan düşünüyorlardı. Yakalanıp işkence göreceğimizi falan biliyorlardı tabii. Sürekli tedirginlik içerisindeydi. Evleri basılıyordu sürekli... (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Altı ayda 2 binden fazla Dev Yolcu tutuklanır. Örgütsel bağları toparlayabilecek tek güç Almanya yurtdışı örgütü ve dağlara çekilmiş militanlardır. 1985 yılına kadar bu izlek takip edilir. 1982’de Devrimci Yol Platformu kurulurken “1982 Politik Hattı” başlıklı broşürde yeni görevler belirlenir.²⁹⁰ İkinci olarak da Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi kurulur: Yeni örgütlenmeye başlayan PKK’nin de içinde yer aldığı, birçok örgütün bünyesinde bulunduğu ancak kurucu güçlerini Dev-Yol ve PKK’nin oluşturduğu bu cephe, yaşanan tartışmalar nedeniyle sonuçsuz ve etkisiz kalır.

Bizim o zaman 82-84 süreci arasında bir tartışma, şey tartışma süreci demeyeyim de, bir ne olduğu da belli olmayan bir şey var. Devrimci örgüt 82’de bir cephe örgütlenmesi var, şeyde Suriye’de. Tabii bunun içinde PKK’nin falan da olduğu... Ondan sonra bir, orada bir şehir şeyi vardı bizim ama her şey kopmuş yani hani daha böyle ufak hani büyük eylemler değil de ilişkiler biçiminde oluyordu. Sonra işte gene bir yerin soygunundan falan yakalanıldı. Burada İstanbul’da 83 ve 84’te. Sonra o sürede de bir dağ süreci vardı bizim. O da 82-84 arasında da bir kır gerillası süreci var. Ondan sonra bunlarla ilişkiye geçmeye çalışıyorsun ama o sırada da bir tasfiye oldu. Taner Akçam, o zaman Taner Akçam, bu iş böyle yürümeyecek diyor, o zaman tasfiye... Bir kısım ayrılmadılar, kaldılar sonra dağdan geldiler, upuzun öyküler. Ama her zaman işte yeniden bir şey yapmak gibi, bir bizim şeyimiz vardı. Yani nasıl yapılabilir, ne olabilir, ne bekletilebilir, şöyle bir çabamız vardı yani. (Erkek, İzmir, Dev Yol)

Dağlara çekilen militanlar ise kır gerillası oluşturmaya çalışırlar. Ana Gerilla Birliği kurulur ancak örgüt içi tartışmalar nedeniyle PKK ile yollar ayrılırken cephe sona erer. 1985 civarı yurtdışı örgütü de dağılmış halde, kırdaki gerillalar ise haberleşme kanallarından yoksun haldedir. Kır gerillası sonlandırılırken bunların büyük kısmı tutuklanır.

²⁹⁰ http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap8_a3.htm

80'den hemen sonra... İşte mesela örgüt içindeki gençlerden, profesyonel devrimci diyelim, biz ona öyle diyorduk, o profesyonel devrimciler tabii biraz da silah almışlardı. Her örgütün de az ya da çok silahı vardı yani. Onlar mesela bu bölge de Hozat Çemizgezek bölgesinde 2,5-3 sene kaldı. Hopa, Artvin, Fatsa bölgesinde kaldılar. Hatta o zaman çıkan çatışmada işte üç tane Dev Yolcu öldü veya beş tane Dev Solcu öldü. Dev Yol ve Dev Sol o zaman yeni ayrılmışlardı. Zaten o ayrılık bayağı bir zarar getirdi. Çünkü çok güçlü bir hareketti. Bu ayrışmadan sonra işte Dursun Karataş grubu ayrıldı, Dev Sol'u kurdu, hareket İstanbul'da bölündü. Diyelim ki Uşak'ta bölündü, çeşitli yerlerde bölündü. Bölünmenin verdiği bir zayıfta şuydu: herkes birbirini teşhir ediyordu, herkesin adamı belli oldu. O da bir şeydi. 12 Eylül bundan faydalandı. Öyle zaman oldu ki örgüt içindeki o şeylerden dolayı ihbarcılık bile oldu. Ve o çok büyük bir darbeydi. Daha sonra işte direnişler başladı. Bu direnişlerde, bir üç dört sene sonra bir kısım öldürüldü. Sonra bunlar o zaman PKK ile Dev Yol yurtdışında bir ittifak yaptılar. Birlikte gerilla mücadelesi vermek için bir cephe kurdular. Bir süre sonra o da bozuldu. O zaman dediler ki bunlara çekilin dediler, dağlarda yaşayamazsınız, onayımız yok dediler. Bir kısmı gitti, teslime giderken yakalandı. Artık silahı bıraktı İstanbul'a geldi. Bir kısmı yurtdışına çıktı, herhangi bir şey olmadı. Ve o şekilde gerilla hareketine son verdiler. 84'te falan artık PKK Devrimci Yol gerilla hareketi bitti, 85'te PKK başladı. Bu Dersim'de PKK'den önce TİKKO'nun ve Dev Yol'un gerillası vardı. (Erkek, Tunceli, Dev Yol)

Devrimci Yol bu süreçte oldukça dağınık bir tablo çizer. Büyük Dev Yol davasında binlerce militan tutuklanır ve cezaevine gönderilir. 1987 sonrası toparlanma sürecinde dergi çevrelerinde ve işçi çevrelerinde yeniden örgütlenmeye başlar Dev Yol. 1991'de şartlı tahliye yasasıyla tahliye olan lider kadrolar bir tartışma süreci başlatır ve beş yılın ardından yasal parti kurulması kararlaştırılır. Geleceği Birlikte Kuralım Parti Girişimi, bir ortaklaşma zemin arayışı olarak ortaya çıkar. Bu sürecin sonunda Dev Yol'un da içinde bulunduğu çok bileşenli bir yapı olan ÖDP ancak 21 Ocak 1996'da kurulur.

12 Eylül sonrası Kurtuluş hareketi ise kitlelerle bağların yeterince güçlü olmadığı değerlendirilerek geri çekilme kararı almıştır.²⁹¹ Ankara ve Karadeniz'deki bazı militanlar direniş yönünde fikir beyan ederler. Geri çekilme kararına göre eylem ve faaliyetler durdurulacaktır, yöneticiler yurtiçinde ve dışında korumaya alınacaktır.

12 Eylül geldiğinde ülke genelinde örgütsel olarak bir karşı koyuş olmadı. Alaçam'da arkadaşlar tüfek tabanca gibi buldukları silahları alıp dağlara çıkmışlardı. (...) Zaman zaman inip haber almaya çalışmışlardı ama bekledikleri haber bir türlü gelmeyince bir iki ay sonra dağdan inmişlerdi. Çoğu tutuklanmış, hapse atılmıştı. Merkez komitenin çoğu yurtdışına çıkmıştı. Yeni komite oluşturuluyordu. Örgüt ayakta tutulmaya çalışılıyordu. Neredeyse bütün yapılan buydu. Yalnızca randevular vardı. Arada tekst broşürler geliyordu, başka örgütsel eylem yoktu. Ve giderek, gerek operasyonların etkisi gerek insanların kişisel güvenliklerini düşünmeleri sonucunda kadrolar da azalıyordu. Kim kadro kim değil, o da çok belli değildi. (...) Herkes kendi başının çaresine baksın deniyordu. Yirmi dört yirmi beş yaşına kadar bir meslek sahibi olmamış, evi ocağı olmayan, örgüt üyesi olarak aranan birinin başının çaresine bakması kolay başarılabilir bir iş değildi. (...) Ancak hayal kırıklığın; beklediğim, toparlanıp işçiler arasında çalışma yürütme, biz gizli çalışmaya ayak uydururken, bize sahte kimlik yapılması, para yardımı yapılması gibi örgütün yapabileceğini düşündüğüm işleri de yapmıyor oluşuydu. Herkes başının çaresine baksın'ın anlamı buydu.²⁹²

Derginin yayın hayatına devamı için iki dergi sorumlusu yurtdışına çıkarılır. 1981 ortasına kadar tutuklamalar ve çıkışlardan geriye tek bir merkez komite üyesi kalır Türkiye'de. 1981-83 arası Avrupa, Ortadoğu ve Türkiye biçiminde, üç ayaklı bir dağılma söz konusudur. Örgüt merkezi dışındaki pek çok insan kendi başlarına kalır. 1985 yılına kadar operasyonlar da merkez komite de varlığını sürdürür. Bu süreçte banka soygunları ve kamulaştırma eylemleri yapılır ancak bu eylemler sonrası yaşanan operasyonla örgüt büyük darbe alır. 1988, 1991 ve 1994'te yapılan kongreler dağılmış haldeki örgütü toplama girişimleri olarak yorumlanabilir.

²⁹¹Vehbi Ersan, s. 349.

²⁹² Memet Kara, *Ordulu Emin'in Kurtuluş Tarihi*, s. 199-200.

1989'da Kuruçeşme toplantılarına katılırlar ve 1991 tahliyeleri sonrası 5. konferansta ortak bir yönetici organ tespiti kararı alınır. 1994'te BSP'nin, 1996'da ÖDP'nin temel bileşenlerinden olurlar. SBP'den BSP'ye sosyalist birlik çabalarının içinde yer alırlar. ÖDP sonrası ise SDP'yi kurarlar.

Dev Sol ise darbe sonrası cuntaya karşı direniş çağrısı yapar ve ilk tepki olarak sokağa çıkma yasağı saatlerinde bankalara, işyerlerine yönelik bombalama eylemleri düzenler.²⁹³ Darbeden çok kısa bir süre sonra merkez kadroların bir kısmı yakalanır, liderleri Karataş dahil. Eylemler daha küçük gruplar halinde devam eder; karakollara ve muhbirlerle yönelik saldırılar gerçekleştirirler. Operasyonlarla birlikte eylemler de sönümlenir. 1983 başında yapılan operasyonla örgüte son darbeyi vurulur. Kır gerillası da benzer operasyonlarla dağıtılmıştır. Ancak geri çekilme kararı almazlar 1986 başına kadar. Cezaevlerinde örgütlenme çalışması yapan hareket özellikle ölüm orucu eylemleriyle ses getirir.

1986 yılı civarı cuntanın baskısı gevşemeye başlar; kamusal tepkiler yoğunlaşır. İmza kampanyaları, toplu dilekçe eylemleri, açlık grevleri, 1987 sonrası grev ve mitingler görülmeye başlar. Öğrenci dernekleri artar, sosyalist gruplar da yasal dergiler çevrelerinde örgütlenmelerini açığa çıkarırlar. Bu bir yeniden toparlanma sürecidir. 1989-1991'de çok canlı bir atmosfer söz konusudur: Bahar eylemleri ve 1 milyon işçinin katıldığı Ocak 91 genel grevi ve aynı ay Zonguldak'ta 70 bin işçinin Ankara yürüyüşü bu canlanmanın veçhelerindendir. Kürt hareketi 84 sonrası büyümüş, ancak TKP, Dev Yol ve Kurtuluş örgütsel ve kitlesel görünümünü kaybetmiştir. Sol bir iç tartışmalar ve muhasebeler devam ederken 1990'larda illegal ve legal sol olarak iki çizgi belirir: legalleşme yolunda olan TKP, Dev Yol, Kurtuluş ve illegal kalmayı tercih eden Dev Sol...

Darbe sonrası sol örgütsel yapılar bir dağılma ve yeniden birleşme eğilimi sergilerken kitlesel bağlarından kopmuş haldedir. Ancak siyaset kanallarını devam ettirme, bu yönde bir arayış sergileme eğiliminde oldukları görülür. Bu süreçte iki önemli dönüm noktası saptanabilir: 1991 yılında çıkarılan şartlı tahliye yasasıyla cezaevinden tahliyeler yaşanır ve lider kadrolar dışarı çıkarken solda birleşme yönünde bir eğilim ortaya çıkar. İkinci dönemeç ise Kuruçeşme toplantıları ile

²⁹³Vehbi Ersan, s. 382.

başlayıp ÖDP'nin kurulması ve dağılmasıyla somutlaşan birleşik bir sol örgütlenme arayışının sonlanmasıdır.

5.3.2. Deneyim dünyasının sonu

Bu kısa özetten de görebileceğimiz gibi, 1970'lerin sol siyasal hareket ve partileri darbe sonrası kamusal görünümelerini kaybetmiş, örgütsel anlamda ilişkileri zayıflamış, bazen kaybolmuş olsa da siyaset kanallarını kullanmaya devam etme eğilimindeydi. Bu süreçte sürekli olarak birleşme yönünde, ortak bir cephede ve hatta bir araya gelme yönünde irade sergilemişlerdi. Ancak diğer yandan bu iradeyi devam ettirenlerin büyük oranda kadrolar olduğu söylenebilir. Tüm bir 70'ler boyunca kitleselleşen, toplumun farklı kesimlerine ulaşan ve bugün kendisini 78'li olarak tarif edenlerin büyük bir çoğunluğu ise bu tartışmaların bir anlamda uzağında, tek başlarına bu süreci deneyimlediler.

80'lerin ikliminden biraz bahsetmek bu noktada yararlı olabilir. 70'lerin sosyalistlerinin darbe sonrası karşılarında buldukları hayat, neoliberalizmin damgasını vurduğu ve kendisini toplumsal yapıdan kültüre her alanda hissettirdiği bir dünyanın yeni gündelik yaşam ve hayat pratikleridir.

Şimdi böyle ekonomi siyaseti, elbette ki bireylerde de geleneksel ilişkileri, geleneksel sosyal dokuları dağıttı, parçaladı, böldü ve bireyleri moleküler yapıdan atomaltı yapıya, yani atomize diyelim, hadi atomaltından vazgeçelim, atomize etti. Yani bireyler haline getirdi. Bu Anadolu'da kır-kent dayanışması, hani kapitalizmin makas ekonomide, sözü edilen makas sistemi karşısında kırlardan kente gelen insanlara kırsal yardım, yani hani kentlerde çalışan işçilerin kırsal alanlarla bağlantıları tamamen kesilmemiştir fikrini de oluşturan şey, yani demir döküm işçisi grev yapar fakat bir yandan da belki Kars'tan ya da işte ne bileyim Erzurum'dan ya da Anadolu'nun başka bir kırsal bölgesinden bulguru gelir, fasulyesi gelebilirdi. Bu onun kırsal hayatla, kırsal yaşantıyla ve kırdaki yakınlarıyla dayanışma içinde olduğu gerçeğini ya da özelliğini bize söylüyordu. 12 Eylül darbesi bütün dünyada yayılan neoliberalizm akımının önünü Türkiye'de açtı. Türkiye'de açmasıyla birlikte

muhalefetin de büyük ölçüde ezilmesi ya da hapslere atılması, demokratik örgütlerin ortadan kaldırılmasına paralel olarak ekonomi siyasetin Türkiye’de önü açılmış oldu. Bu bireysel yaşantıları ve sosyal hayatı da etkiledi. O kadar ki kültürel yapıya bile yansdı bu.

Dışarıdakilerin karşılaştığı şey, değişen ve müdahil olamadıkları bir toplumsal dönüşüm, değişen bir gündelik yaşam, süren baskı rejimi karşısında yalnızlaşma, daha doğru deyişle bir yönsüzleşme, örgütsel bağlarla birlikte onları bir ortak hissiyatta birleştiren kuşaksal bağların ortadan kaybolduğu duygusu olur.

İkinci ve üçüncü yılda ortam apolitikleşti, adeta hiç kimse siyaseti düşünmez hale getirildi. Bu Türkiye’nin genelinde bir apolitikleşme, bir siyasetten kaçma, korkma durumu gelişti ve 80 sonrası Türkiye’nin genç kuşağının adeta darbeden dolayı kaybedilmiş bir kuşak olduğunu düşünüyorum. Çünkü o kuşağın politize olmamaktan kaynaklı Türkiye’ye çok şey katabilecekleri, çok ciddi fikirlerden ve üretkenliklerden uzaklaşmalarından kaynaklı apolitik, adeta robot gibi yetişmiş bir nesil maalesef 90’lı yılların sonunda oluştu. Siyasi düşünmeden, politik düşünmeden korkulmaması gerekir. Demokratik toplumlarda, demokratik ülkelerde bunlar birer kayıp değil birer artı olarak düşünülür. Ama maalesef bizim ülkemizde demokrasi gelişmemiş. Demokrasisini geliştirememiş ülkelerde politize olmuş genç nesilden korkulduğu için bu engellenmeye çalışılır. Oysa bu çok büyük bir kayıptır. Ülkenin çok büyük kazanımlarının önüne geçmektir. Maalesef 12 Eylül bu tahribatlarını darbe sonrasında da devam ettiğini düşünüyorum. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

12 Eylül sonrası dönem bir tahribat olarak yorumlanır. Bu durum özellikle darbe sürecini dışarıda yaşayanların üzerinde birleştiği bir nokta olarak karşımıza çıkıyor.

Eskiden ne bileyim bu 60’lı yıllarda insanların dinledikleri müzik tarzları, yani bir tarzın içinde farklı akımları değil kastettiğim, müzik tarzlarının bile değişmesine yol açtı. Çünkü insanlar daha çok acı çeker oldular, daha çok duygulandılar, daha fazla, çünkü yaşantıları onları bu tür duygulanımlar içine sokuyordu ya da farklı bir ruh hali ortaya çıktı. Her ne kadar ezilenlerin emekçilerin ruh halleri dünyanın neresinde ve hangi zamanda olursa olsun

belirli bir biçimi değiştirmez elbette ki. Yani bir yerde isyan etmek potansiyeline sahiptirler. Ama Türkiye’de 12 Eylül dönemi pragmatizmi, atomizasyonu toplumun içine nüfuz ettirdi, sızdırdı ya da enjekte etti diyelim ve böyle bir toplumsal yapı oluştu. İnsanların ben istisnalar dışında birbirilerinin sorunlarıyla eskisi kadar duyarlı olamadıklarını, bunun da arkasında bir ekonomik gerçeğin yattığını zannediyorum, eski dayanışma ya da eski özveri örneklerine şimdi pek rastlayamıyoruz. (Erkek, İstanbul, TİP)

Karşılarında buldukları yeni dünyanın ikonik ismi olarak Özal ve onunla özdeşleştirilen, özellikle kayırmacılık, “benim memurum işini bilir” cümlesiyle özetlenebilecek kişisel yükselme hırsı ve yozlaşma olarak yorumlanan toplumsal dokudaki değişim, 1970’lere, kendi gençlik dönemlerine atfedilen ve daha önce sözünü ettiğimiz dayanışmacılık, paylaşımcılık, kendini feda gibi normların alt üst oluşu olarak yorumlanır:

Çok şey değişti. Yüzde 80 toplum özellikle Özal’ın liberal politikalarıyla kendini kurtaran kaptan oldu. Yani o orada aç kalmış, herkes birbirinin üstüne basıp yükselmeye çalıştı. Bireysellik arttı. Yani o toplumsal dediğimiz dayanışma, yardımlaşma, her şey öldü, politikayla ilgilenmeyen bir insan güruhu ortaya çıktı. Sanki olayları sadece biz yaşadık, başkaları yaşamadı. Herkes gözünü kapattı. (Kadın, İstanbul, Dev Yol)

Bu bakış açısı, döneme dair anılardan çok yorumların öne çıkması, bunların sitemkâr bir üslupla anlatılıyor olması çarpıcı bir noktadır.

Şu anda toplum belli bir aşamaya gelmeden veya biz toplum adına başkalarının hakkını savunmada yanlış bir şeyler yaptık. Ha tamam biz köylünün hakkını savunalım ama o da orada olsun. Ama o yokken onun adına ben orada onun adına olmak istemiyorum. Son süreçte baktığınızda sanki o istemeden ona zorla bir şey vermek istiyormuşsunuz gibi bir şey çıkıyor ortaya. Ama 80’de insanlar bunu istiyorlardı. Yani insanlar okumaya, yardıma, dayanışmaya, beraber olmaya istekliydi. Ama 80 süreci korku dağı yarattı ve insanlar hâlâ o korku dağının altında, tedirginlikle yaşıyorlar. Toplum artık köşe dönücü olmuş, kısa sürede zengin olmaya çalışıyor. (Erkek, İzmir, Dev Yol)

Darbede en büyük yarayı sosyalistlerin dünyayı algılama biçimlerindeki bütünlük aldı diyebiliriz. Sosyalist politika küçülmenin ötesinde büyük değer kaybına uğramış, oluşturduğu karşılıkları yitirmiş ve sembolik ya da gerçek büyük bir kayıp yaşamıştır.²⁹⁴ 80’li yılların kültürel iklimine dair incelemesinde Nurdan Gürbilek süreçle ilgili önemli bir saptamada bulunur:

Bir 80’ler ruhundan, döneme damgasını vuran bir kültürel iklimden söz edeceksek eğer, bunun kendisini her şeyden önce yeni bir dille, yeni bir dil olarak ifade ettiğini vurgulamak gerekiyor. Kuşkusuz dilin her zaman hayali bir yönü vardır, her dönemde bazı kavramlar önem kazanırken diğerleri gözden düşer. Ama 80’lerin farkı, bunu yaparken dille olan ilişkimizi de kökünden değiştirmeyi başarması, tanıklığı ya da yaşanmışlığı tümüyle dışlayan keyfi bir dili yaşar kılabilmesi, dille hakikat arasındaki ilişkiyi koparıken hayali bir dili sahiciymiş gibi gösterebilmesiydi. Şöyle örneklenebilir: 80’lerin egemen söyleminde ‘emek’ ve ‘sömürü’ kavramları gözden düşmekle kalmadı, tümüyle bir yananlamdan, bir çağrışımdan, bir ideolojik yükten ibaret kaldı; yok edilmek ya da bir an önce unutulmak istenen bir solculuğu, onunla özdeşleştirilen bir bölüğü ya da iktidarı simgeler oldu. Bu süreç o kadar hızlı yaşandı ki, kısa bir süre içinde yokluğu, yoksulluğu dile getiren kavramlar bir zamanlar hatırlattıkları durumlardan tümüyle farklı anlamlar kazandı; ilkeliliğin, demodeliğin ya da çağdışı olduğu varsayılan bir iktidar talebinin, hemen unutulmak istenen bir deneyimin, bir olumsuzluk olarak 80 öncesinin kodlarından ibaret kaldı.²⁹⁵

70’lere atfedilen normların altüst oluşu, kavramların yer değiştirmesi ve bu tablo karşısında duyulan acı, anlatıların odağında yer alır:

Birbirlerimize işte öncesinde “Yusuf Atılgan’ın Aylak Adam’ını okudun mu?” muhabbetini konuşmak isterken ondan sonra sürekli Kafka konuşuyorsunuz. Yani sonuç olarak tabii ki çok iyi bir şey ama yani yine edebiyat konuşuyorsun ama bir böcek olma meselesinin sıkıntısını yaşayarak konuşuyorsun yani. Bir süre önce işte şeyi okudum, Çukurova’daki işte tarım

²⁹⁴ Sezai Sarioğlu, “12 Eylül sonrası devrimci sosyalist hareket üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 8: Sol, (İstanbul:İletişim, 2009), s. 1005.

²⁹⁵ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980’lerin Kültürel İklimi*, (İstanbul:Metis, 2001), s.25.

işçilerinin, gündelik işçilerin Yaşar Kemal üzerinden filan meselesini konuşurken o da bozuluyor, daha sıcak bir meseleyi konuşma ihtiyacı doğuyor; işte intihar konuşuyorsunuz, bütün 12 Eylül sineması da bu yalnızlık üzerinden, bu karamsarlık, bu sis perdesi üzerinden gider yani benim takip ettiğim kadarıyla. 12 Eylül romanı da böyledir, 12 Eylül gazete hatıraları da böyledir. Yani gri bir sis perdesi, insanların söylemi değişir, bir sıkıntılı, bir yalnızlaşma, sıkıntıda yalnızlaşma ama yaratıcı olmayan bir sıkıntıda yalnızlaşma, korku büyük oranda... İşte sonra bilmiyorum ama ben hâlâ o izleri taşıdığımızı düşünüyorum. (Kadın, İstanbul, Sempatizan)

Bölümün başında bahsettiğimiz gibi darbe sonrası uygulamaya konan yeni iktisadi ve siyasal rejim, serbest piyasaya ve girişime dayalı, bireyselliğin ön planda olduğu, bu anlamıyla 70’lerde sosyalistlerin inşa ettiği dayanışmacı ve paylaşımcı topluluk normlarının tersi bir düzenin tesisi anlamına geliyordu. 1970’lerin dayanışmaya dayalı olarak kurgulanan dünyasının yerini bitimsiz olduğu düşünülen bir parçalanma almıştı; en azından hissiyat bu yöndeydi. Siyasal alanda sol politikaya 70’ler boyunca yön veren devrim beklentisi gerçekleşmemiş ve bu devrim beklentisinin altında yatan tarihin evrimine dair keskin inanç da yok olmasa da sarsılmıştı. Belki 12 Eylül’ün hemen ardından değil, ama özellikle 1989’da reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte... Berlin duvarının yıkılması ve reel sosyalizmin çöküşü en büyük travma anlarından biri olarak deneyimlendi.

Bu çöküşün hızı ve derinliği hemen hemen tüm sol gruplar için hâlâ daha tam olarak aşılamamış olan bir teorik/ideolojik kaos etkisi yaratmıştır. 12 Eylül sonrasında uğradığı tahribatla kendince başetmeye çalışırken gelen bu yeni darbe “tutunma” konusunda medet umulan bazı dalların kopmasına ve solun “tutunamama hali”nin daha da depresmesine yol açmıştır.²⁹⁶

Beatriz Sarlo Türkiye’nin darbeler ve muhalif hareketler tarihiyle benzerlikler taşıyan Latin Amerika’da hatırlama kültürü üzerine çalışmasında, 70’lere rengini veren ayırt edici özelliği olarak (hem sol hem de sağ için) ideolojilerin gücüne vurgu yapar: “Dönemin genel havasını pragmatik eğilimler ya da duygusal özdeşleşmeler belirlemiyordu. İdeolojiler güç yitirmek bir yana, deneyimler ve öznellikleri

²⁹⁶ Murat Paker, “Solun Haleti Ruhiyesi Üzerine”, *Birikim*, sayı 165, s. 59-64.

örgütleyen güçlü sistemler olarak kendilerini gösteriyordu.”²⁹⁷ Haliyle “ideolojinin” çöküşü biçiminde deneyimlenen SSCB’nin çöküşü, solcuların zihninde bir dönemin kapanması anlamına gelmenin ötesinde varoluşlarına anlam veren temellerin de sarsılmasını ifade ediyordu.

Bu tutunamama halinin bir yansıması olarak, 70’lerin siyasal, kültürel ve sosyal ortamının en dinamik unsurları baskı, zor ve cebir yoluyla olduğu kadar simgesel anlamda da iç dinamizmlerini parçalanma sürecinin yarattığı tartışmalarda yitirirken, aidiyetleri de kökten sarsılmıştı. Bu kırılmayı görüşmecilerimizden birinin ifadesiyle netleştirebiliriz:

Çok müthiş bir şekilde empoze edilen bireysellik, vefa duygusunun olmaması, fedakârlık duygusunun olmaması, o Özal döneminin bireysel kurtuluş şeyleri, mahremiyet duygusunun ortadan kalkması... Yani o duyguların yok olması, o dayanışma duygusunun yok olması, 12 Eylül darbesinden daha büyük bir darbe oldu bizim için. Ben halen toplumun bu hale gelmiş olmasını kabullenemiyorum. Belki halen özlemimiz bu nedenle... (Kadın, Ankara, Lise Der)

Bu kırılmanın benimsenen değerlerde ve özellikle kişilikte yarattığı sarsıntı en büyük travma olarak aktarılır. Öyle ki bu 1970’ler boyunca gelişip serpilen ve kuşağın temel hissiyat yapısını oluşturan kişilik değerlerinde bir çöküşü de beraberinde getirir:

Bu sürecin bende yarattığı en büyük travma şeydir biliyor musun, sabrımı yitirdim. Eskiden hiç hesap yapmayı bilmezdim. Hiç yanımdakilerden şüphelenmezdim. Şimdi hesap yapıyorum. Yani, bilmiyorum. Bazen insanlığımı yitirdiğimi düşünürüm. Eskiden haksızlığı gördüğümde yani mutlaka kavga çıkartırdım, müdahale ederdim. Şimdi bazen susup geçiyorum. Hani şey derler ya insan mutlu mudur, mutsuz mudur? Ben mutsuzum. Yani gözümü ürkettiğim için mutsuzum. Yoksa bunun dışındakiler şey, arpadan hikâye. Yaşarsın bir dönem sonra unutursun. Acıysa hepsini çektik. En yokluğu da çektik. Şimdi sorarsan hiç umrumda değil. Yeniden çekerim ama

²⁹⁷ Beatriz Sarlo, s. 56

yeniden eski Hasan olur muyum 18'nde ki onu bilmiyorum. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

78'liler bu tanıklıklarda da gördüğümüz gibi 12 Eylül'de cezaevinde olduğu gibi dışarıda da kimliği soyma ve benliği yok etme yönünde uygulanan sistemli bir unutturma politikasıyla karşı karşıya kalmışlardı. Öte yandan cezaevinde yaşanan işkenceler, her türlü baskı uygulamaları ve sonrasında sergilenen direnişler bir kuşak deneyiminin devamı olarak yaşanmış, sonrasında onların deneyimlerinin daha değerli görülmesine de yol açmıştır. İçeride, cezaevlerinde, gözetiminde yaşanan bedensel acıya rağmen direniş, onların benliklerini korumalarını sağlamış, kolektif direniş kolektif bir özne yaratmış ve benliği yara almadan bu süreci atlatan çok sayıda insan olmuştur.

Dışarıdakilerin deneyimi ise bedensel acıdan muaf görülse de aslında militanlar açısından tam anlamıyla altlarındaki zemin yok olmuştur. Tüm dünya, deneyim uzamıyla birlikte alt üst olur. Dışarıda uygulanan baskı ve toplumsal dönüşümün yarattığı zemin kaymasına direnmek aslında daha zordur. İçeridekilerin direnmek için sadece bedenleri vardı; dışarıdakilerin ise tutunabildikleri, teslim olmamak adına koruyabilecekleri tek şey kişilikleriydi. Devrimciliğini kaybetmemek, daha zordu.

5.3.3. Dışarıdaki direniş: onurlu yaşamaya devam etmek

Dışarıdakilerin darbe sonrası döneme dair tanıklıklarının, cezaevlerindeki soğukkanlı ve ayrıntılı anlatımlar içeren tanıklıklarından farklılaştığını görürüz. Görüşmecilerimizin 12 Eylül döneminde cezaevlerinde yaşadıkları işkence ve kötü muameleleri anlatırken duygusal bir yoğunluk sergilemediğini, işkence anlatılarından çok direniş anlatılarının duygusal bir bağlamda aktarıldığını ifade etmiştik. Öte yandan cezaevinde kalmamış ya da cezaevinden tahliye olduktan sonra kendilerini hem 70'lerde içinde bulundukları hem de cezaevinde inşa ettikleri dayanışma ağlarının dışında bulanların yaşadığı duygu durumu, bunun tersi bir tablo ortaya koyuyor.

Ya onurlarını da yitirmeye başladılar, yani bir lokma için, bir çıkar için, bir fayda için her türlü şeyi yapabilir hale geldiler. Travmayı biraz da burada

aramak lazım. Hiç tanımadığı insanı çok rahatlıkla incitebilmeyi, vurabilmeyi, gırtlaklayabilmeyi, gırtlaklar hale geldi daha ne olsun. Komşusunu gırtlaklıyor, annesini gırtlaklıyor bir altın için, bir şey için, daha ne olsun. Yani komşusunu, yakının, etrafını düşünen insandan çıktık sadece kendisi için yaşayan insanlar olduk ve herkes mutsuz. Çünkü tek başına mutlu olunamıyor. Bir toplum sağlıksızsa sen mutlu olamazsın, bir toplum mutsuzsa sen mutlu olamazsın. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Dışarıdaki, örgütsel ve kuşaksal bağlarından kopmuş haldeki solcuların anlatımlarının son derece duygu ve acı yüklü olduğunu, atlatılamayan büyük travmanın işkencelerden kaynaklanmadığı, dışarıda, yani hem cezaevine girmemiş, sürgün ya da kaçak durumda kalanların, bir şekilde tutukluluk sürecinin dışında kalanların ve cezaevindekilerin hapisten çıktıktan sonraki yaşantılarına dair anlatıların duygu yüklü olduğu görülüyor. Bu çok çarpıcı bir durum; çünkü dışarıda “özgür” olduğu düşünülen bir topluluğun aslında hem bir toplumsal tecritle karşı karşıya kaldığını görüyoruz, hem de kendi gençliklerinin tüm toplumsal siyasal ve kültürel ortamının kökten değişmesi nedeniyle boşlukta kalmaları ve bu değişimden kaynaklanan bir acıyı deneyimlediklerini görüyoruz.

Candır, dayanmazsa çıkar. Bunun başka şeyi yok ki. O bende travma yaratmadı. Yani işkence falan bende travma yaratmadı. Bende travma yaratan duygularımda... kendi saflığımı yitirdim. Bundan daha büyük travma olur mu yani travma bu işte benim için. İlla bir travma aranacaksa bu. Ben şimdi yani ne bileyim işte sizinle sohbet ediyorum. Belki dışarıdan bakan bir sürü insan bir sürü şey adlandırılabilir. Ya iki insanın safça bir araya gelebileceklerini düşünemiyorlar. Ya da bir dönem insanların böyle düşünmüş olacaklarını düşünmüyorlar. İşte travma benim için bu. İşte yani şuradan giderken ne bileyim işte birisine haksızlık yapılırken ya da biri birisine saldırırken kafanı çevirip gitmek, işte travma arıyorsan travma bu. Yani ne bileyim işte Tekel işçisi ordayken başını çevirip yürüyüp gidiyorsan bakmıyorsan işte travma bu. Bundan daha büyük travma olur mu? (Erkek, İstanbul, SGB)

Bu travmada hem sol içi tartışmaların hem uygulana baskı ve sansür rejiminin hem de toplumsal sahnenin köklü değişiminin etkileri var. Cezaevinde ömrünün 14 yılını geçiren bir görüşmeci şöyle anlatıyor:

İşkencenin de askerliğin de mantığı odur. Kişiliğini yitir, yeniden bir kişilik, itaat eden, sorgulamayan bir toplum... Onlar da işkence çekiyordu, yani nasıl bizim orada itaat edip sorgulamayan, başkaldırmayan birileri olmamı istiyorsan bütün bu toplumdan da aynı şeyi istiyorlardı. İçeride bize, dışarıda bütün topluma yaptılar. Ya bana yapılması haksızlık, bana ne kardeşim işte sorgulamıyoruz, hesap sormuyoruz, başkaldırmıyoruz, isyan etmiyoruz, itaat ediyoruz Allah ne verdiyse deyip. Böyle değil işte. Yani illa içeride değil dışarıda size de yaptılar, ne farkı var? Yani şimdi senin benden ne farkın var? Benim senden daha çok acı çekmiş olmam neyi değiştiriyor ki? Belki ben senden daha mutluyum. Ben ötekini de yaşadım, sen yaşamadın. Sen hiç yaşamadın. Yani insanların birbirine güvendiği, kaygı hesap yapmadığı, tam isyan edip başkaldırıp hak aldığı bir dönem yaşadım, sen onu da yaşamadın. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Darbe sonrasını dışarıda ve yalnız başlarına deneyimleyenlerin, cezaevi sonrası topluma uyum sağlamakta zorlananların geçmişe daha büyük bir özlemle yaklaştığını, daha melankolik bir hali olduğunu saptıyoruz. Çünkü bu sürecin temel özelliği tanıklığın ve deneyimin ortadan kalkmasıdır. Darbe sonrası dönem tüm eski düzenin tersine döndüğü, sosyalistlerin kendi gençlik dönemlerinin, yani kuşaksal deneyimlerinin son bulduğu bir süreç oldu: Deneyim mekânı ortadan kalkmıştı. Bu deneyimi mümkün kılan tüm siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşulların tersine dönmesi, eski deneyimi artık imkânsız kılıyordu. 1980'lerde yaşanan dönüşüm, bir tür değerler kayması olarak yorumlanırken devrimci kuşağın kendisini tarif ettiği kavramların bir bir tersine çevrildiği bir dönem olarak yaşandı. 12 Eylül, solun kendi kavram dünyalarının, imgelerinin asker postalları altında ezildiği, ardından neoliberal dünya tarafından yağmaladığı bir dönemeç olarak yorumlandı. Öte yandan geleceğe dair beklentiler ise belirsizleşmiş, muğlaklaşmıştı.

Ya millet diyor ki ayakta dur. Nasıl duracaksın? Bir de dünya değişti, konjonktür değişti, ilişkiler değişti. Dünya her tarafta 7 şiddetinde deprem gibi sarsılıyor. Ben şey diye düşündüm. Yani bu sarsıntılarda binaları hala korumak gerekli mi diye düşündüm bilmiyorum. Bu benim kişisel görüşüm. Yıkılsın ya. Yani tahrip olmuş ya da hasar almış binaları korumanın bir

anlamı yok diye düşünüyorum. Yıkılsın ne yapılacaksa bundan sonra yeni koşullara göre yapılsın. (Erkek, Ankara, Dev Yol)

Önlerindeki tek seçenek kendini, etik normlarını, yani onları oldukları kişi yapan şeyleri korumak ve siyasal direnişin zayıflığı nedeniyle içe kapanarak başka bir direniş uzamı yaratmaktı.

Sosyalistlerin, radikal solun militan ve sempatizanlarının öncelikle karşılaştıkları durum elbette örgütsel bağların zayıflaması, kopması olsa da kişisel hayatlarını en çok etkileyen kısım karşı karşıya kaldıkları iktisadi bunalım oldu. 1990'ların ilk yıllarına kadar hapiste kalan çok sayıda sosyalist, dışarıya çıktığında iktisadi anlamda da güçten düşmüştü. “Profesyonel devrimcilerin” işsizliği ve “yeni dünyaya” uyum sağlamakta yaşadıkları güçlükler tanıklıkların odağında yer alıyor.

Zaten herkes cezaevindeydi yani. Tabi o zaman 86-87'ye kadar toplu bir çıkış olmadı. Bayağı bir cezaevindeydiler. Çıkanlar da savruluyorlardı sağa sola, şey yapıyorlardı. Kolay değil çünkü dışarı çıktığınız zaman çok farklı değerlerin içersine düşüyorsun, para diye bir şeyin olduğunun farkına varıyorsun yani, para diye bir şey var yani. Birileri bir şey satın alıyor, falan böyle garip bir şey. (Kadın, Ankara, Dev-Yol)

Yalnızlık duygusu bir yandan acı bir deneyim olarak aktarılırken diğer yandan bu iklimin bir sonucu olarak görülür. Öte yandan “onurlu” bir yaşamı devam ettirme iradesini koruduklarını ifade ederler.

Benim annem babam olmadığı için, ölmüş oldukları için, bir baba evim yoktu. Kardeşlerimin ama bir insan da kardeşinin evinde uzun süre kalamaz. Sonuçta 39-40 yaşında bir insansın. İşte sağda solda kaldım, kimi zaman parkta yattım, kimi zaman otobüs garajında yattım, bazen arkadaşlarımda kaldım. Daha sonra Britanica'ya çeviri yapmaya başladım. Bir muhalif bir dergi bana bir odasını verdi, gündüzleri orada kalmaya başladım. Bazen gece, akşam çıkıp gece gelip yeniden onun sandalyelerinin üzerinde yatıyordum. Yani dışarıdan bakıp toplantı falan yoksa falan işte. Bir de bilinmesini istemiyordum. Çünkü güç durumda kalabilirdi arkadaşlarım. Yani benim orada yattığım... Böyle bir süre sonra işte çevrem genişledi, başka yerlerden de çeviri almaya başladım ve ilk kez Ankara'da küçük bir ev buldu arkadaşlar

bana. Orada, tek odalı bir evde, kirada kalmaya başladım, ondan sonra da işte şeyden sokaktan kurtuldum yani böylece. (Erkek, Ankara, ADMMA)

Dışarıdakilerin bir kısmı mesleklerini devam ettirmeye çalışırken cezaevinden tahliye olanlar da ya gündelik işlerde çalıştılar, üniversite hayatına geri dönenler oldu ya da ticaret, kültür gibi alanlarda meslek edinerek hayatlarını devam ettirmeye çalıştılar.

Çıktığımızda da, şöyle bir kopuş oldu. Benim için o üniversite şey oldu aslına bakarsanız, benim için hayatla tekrar bir yerden bir bağ oluşturma şeyi oldu. Ben oradan devam ettim ama bir sürü arkadaşımız dışarı çıktığında onu aynı, 80 öncesiyle çok farklı bir ortam vardı ve dönüştüremediler orada kendi şeyini. Yani, mesela ilk hafta çıkıp gidip içki içiyorduk falan birisi çıktığında. Ama sonra ikinci hafta üçüncü hafta sonra bir bakıyoruz acayip çok içki içen yani sürekli alkolik durumuna düşen arkadaşlarımız da oldu. Bu şeyin sürecinde, bu üniversitenin devamı, bana kalırsa benim o kendimi hâlâ değiştirebilme, ifade edebilme şansı tanındı bana. (Erkek, İzmir, Dev Sol)

Dışarıda da mümkün olduğu kadar ben birey olarak 14 yıllık kapatılmışlıktan sonra dışarıda kendi hayatımı kurmaya çalıştım işte çevirmen olarak yaşamaya çalıştım. Başka tür işler de yapmak istemedim yani hayatımı kazanmak için esas olarak. İşte bilgisayarımızın ya da daktilomun başında ya çevirmenlik yaptım, ya buna benzer yazı vs. türünden işlerle hayatımı kurmaya çalıştım. İşte 63 yaşına gelmiş bulunuyorum. Yine aynı tarzda yaşamaya devam ediyorum. (Erkek, Ankara, ADMMA)

Meslekleri ellerinden alınmış, bir kısmı ise mesleksiz haldeki sosyalistlerin cezaevi sonrasında ve cezaevine girmeyenlerde de genel anlamda hayatlarının odağında geçim mücadelesi olduğu söylenebilir. Öte yandan bu tanıklıklarda söz konusu durumu geçmişe dair bir pişmanlık duygusuyla aktarmadıklarını görüyoruz:

Evlidydim o zaman ben, yedi aylık bir çocuğum vardı. E çıkınca, üç sene sonra çıkınca üç buçuk yaşında olmuş oldu aşağı yukarı, dört yaşında olmuş oldu. Tabii daha sonra, çok fazla iş değiştirmeden bir iş bularak çalıştım ama. Yani yaşamımı şöyle etkiledi, hiç kimse düşüncelerimden, eylemlerimden ötürü benim mesleğime son verme hakkına sahip değil. Çünkü ben, suç dedikleri

şeyi işlemediğime inanan bir adamım. Ben halkımın mutluluğu için çalıştım, emekçilerin mutluluğu için. Onun için propaganda yaptım, onun için faaliyet gösterdim. Kendi mesleğimin, öğretmenlerin ekonomik, demokratik taleplerinin yükselmesi için çalıştım. Ondan önce gençtim, gençlik faaliyetlerinde bulundum, gençlik örgütlerinde yer aldım, gençlerin faşizme karşı direnişinde yer aldım. Çünkü ülkedeki egemen sınıfların uşakları çok ciddi anlamda saldırıyorlardı, yani faşistler, onlara karşı direndik. (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Görüşmecilerin ifade ettiği olgu, onurlu bir biçimde yaşamaya devam etme iradesinin bir yansıması, yani solcu kimliğini sahiplenmeye devam ediyor olmaları... Elbette hareketlerden ve örgütlerden tamamen kopan sosyalistler de olmuştur ancak bunların kendilerini 78'li olarak tanımlamadıklarını buraya not etmek gerek.

Darbe, sadece fiziki hapsetme, zor ve baskı uygulamalarıyla değil ardından zeminin hazırladığı sosyo-kültürel ve politik ortamla da büyük dönüşümün başlangıç noktasıydı. Sosyalist militanlar yüz yüze kaldıkları kaçaklık, sürgün, hapisane deneyimleri ve ölümlerin yanı sıra filli tecrit- sosyal tecritle birlikte hem iktisadi hem toplumsal, hem siyasal hem de kültürel bir kayma ile karşılaştı. 1970'ler boyunca son derece aktif bir yaşam içinde toplum ve siyaset sahnesinde rol oynayan birçok insan, 1980 darbesi sonrasında sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamdan koptu; onları dünyayla ilişkilendiren bağlarıyla birlikte örgütsel kimlikleri de bir yönsüzleşme sürecine girdi; bir tür içe kapanma yaşandı: kendi değer ve normlarında direnme biçiminde... Dışarıdaki direniş, cezaevindekine benzer bir biçimde devrimci kişilikte direnmek biçiminde karşımıza çıkıyor.

Toplumda değişiklik olduğuna dair duyumlarım vardı. Fakat nasıl bir değişiklik olduğunu tabii belki teorik olarak tahmin etmek mümkündür fakat nasıl bir değişiklik olduğunu bütün gerçekliğiyle kavramanın zor olduğunu düşünüyordum ben o zaman. Belki halen değişenin ne olduğunu tam olarak kavrayamamış olabilirim. Yani adaptasyon belki eksikliğim var onu bilemiyorum ama. Çok da adapte olmadım dışarıdaki topluma. Fakat böyle bir uyarlanma eksikliğinden dolayı mutsuz da değilim. Çünkü ben yine anladığım, yorumladığım dünyanın içinde yaşıyorum. Bundan 40 yıl önce dünyanın ve bu ülkenin değiştirilmesi gerektiğine inanıyordum, biliyorum.

Bugün de aynı şekilde düşünüyorum. Dünyaya, Türkiye'ye, değiştirilmesi gereken unsurları bünyesinde barındırdığı gibi bakıyorum ve değiştirmeye çalıştığım ya da değiştirmesi gerektiğini düşündüğüm, inandığım ve bildiğim kurumların dışında onlara yaklaşımsızın bir birey olarak yaşamayı seçmiştim bu ülkede. Bugüne kadar da bu çizgiyi sürdürdüm. Bundan dolayı da memnunum yani toplumda değişiklik olmuştur, ben buna adapte olmadım gibi bir yakınma ya da irenme gibi değil. Benim bu toplumsal yapı içindeki duruşumun doğal hali olarak algılıyorum. Adapte olamadığım konulara da adapte olmamış olayım. Yani bundan dolayı da bir şikayetim yok. (Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu)

Cezaevlerinde bedenin bir direniş aracı olarak kullanıldığından, ellerindeki tek şeyin bu olduğundan bahsetmiştik. Dışarıdakiler de “onurlu bir yaşam” olarak özetledikleri devrimci kişilikte direnerek bu süreci karşıladıklarını anlatırlar. İçeride kapanma ancak kişilikte direnme, cezaevi dışında hayatlarını sürdürenlerin döneme damga vuran hissiyatı olur.

Kendi ifadeleriyle her şeye rağmen onurlu bir yaşamı devam ettirme iradesi, kaybolan kuşaksal bağların somut değilse de düşünsel olarak korunmasını sağlar. Öte yandan daha önce de ifade ettiğimiz gibi, süreci yalnız deneyimlemiş olanların anlatılarına baktığımızda yine de nostaljik ve melankolik bir tavır sezilir. 12 Eylül'de cezaevi deneyimi yaşamış olanlar ile dışarıda yalnız kalmış, hareketlerden ve siyasetten uzak kalmış olanlar arasında geçmişin işlenmesi, kolektif hafıza anlamında bir farklılık göze çarpar. İçeride dayanışma, birlikte acılar çekmiş olma ve bir birliktelik ruhunun, biraradalığın devamı, cezaevinde kalanlarda bir kuşak deneyiminin canlı biçimde yaşanmasını sağlamıştır. Ne kadar acı çekerlerse çeksinler bir bu dönemi soğukkanlı anlatırlar ve anlatıları olayların daha çok siyasal boyutuna odaklanır. Çünkü yaşadıklarını anlamlandırırken bunu insanlığa karşı suç, adaletsizlik, haksızlık gibi kavramlarla açıklayabilirler ve karşılığında suçun cezalandırılmasını talep edebilirler. Ötekiler için ise toplumsal değişimin yani etik ve simgesel kaybın telafisi mümkün değildir ve bu da nostaljik bir geri dönüşe sebep olur.

5.4. Direniş Olarak Hatırlama ve Nostalji

Uzun yıllar cezaevi deneyimi yaşamış, direnişlere katılmış olanlarda ise anlatıların özellikle suçlara, işkenceye odaklandığını ve bundan politik bir talep üretebildiklerinden bahsetmiştik. Cezaevi deneyimi yaşayanların daha soğukkanlı, bir anlatım tarzı benimsediğini, anlatılarının odağını 12 Eylül suçlarının oluşturduğunu, bunları dile getirirken ayrıntılı bir çerçeve çizdiklerini görüyoruz. Her şeyi anlatma ve hakikati talep etme isteklerinin yüksek olduğunu, bu nedenle tüm yaşadıklarını ayrıntılı biçimde anlatabildiklerini söyleyebiliriz. Haliyle burada karşımıza çıkan, direniş anlamında bir hatırlama olur. Adalet ve hakikat talebinin eşlik ettiği, suçluların hesap vermesini dileyen, bunun politik koşullarına vurgu yapan bir anlatı vardır karşımızda.

Öte yandan cezaevi deneyimi yaşamış olanların da tahliye sonrasına dair anlatılarında duygusal bir kopuşun izleri görünür hale gelir. Yaşadıkları uyum sorunları, iktisadi sorunlar ve devam ettirdikleri kuşaksal birliktelik ve dayanışma deneyiminin son bulması onlarda da sonraya dair nostaljik olmasa da melankolik ve eleştirel bir bakışı getirir.

Öte yandan 80 sonrası dışarıda ve yalnızlaşmış olanlar açısından birliktelik ve dayanışma deneyimi, 1970’ler boyunca gelişen hissiyat yapısı ve onun beraberinde ortaya çıkan etik değerler 1980’le birlikte son bulmuş ve yaşadıkları deneyim, yalnızlaşma olmuştur. Onlar kendi kuşak deneyimlerinin son bulması sürecini yaşamıştır; bunu bir “suç” olarak kavramsallaştırmak mümkün olmadığından yaşadıkları çöküş daha derin olur. Anlatılarında bugün ile geçmiş arasında sürekli karşılaştırma yaptıklarını, eskiyi nostaljik bir tavırla yad ettiklerini, bugünü ise sitemkar ve reddedici bir bakışla yorumladıklarını gördük. Anlatılarının merkezinde bugün ile geçmiş arasındaki karşıtlık vardır. Bir zamanlar var olan dünyanın yok olmuş olması, onların yaşadığı en büyük travma olarak adlandırılır. Dışarıdakiler daha melankoliktir, daha muğlak bir acıda ortaklaşma söz konusudur: yitimin yarattığı, eski dünyanın hissiyat yapısının kaybolmasından duyulan acıdır bu. Bu nedenle hafızaları daha çok “önce”ye, bugünde olmayana odaklıdır. Kaybolan, hesabı sorulacak şey etik ve simgesel düzeydeki bir kayıptır ve bunun bir

“hesaplaşma” paradigması çerçevesinde telafisi mümkün görünmez. Öyle ki “...kayıp ne kadar büyükse anılarla telafisi o kadar fazla, geçmişten uzaklığı o kadar net ve idealleştirme eğilimi de o kadar çok olmaktadır.”²⁹⁸

Dışarıda olup yakınlarındakilerin işkence yaşadığını bilenler daha çaresiz bir duygu durumunu aktarırlar. Bunun üstüne, yıllarca birlikte mücadele ettikleri yoldaşlarından kopmuş olmanın, hatta cezaevinde kalmamış olmanın, bu deneyimi bir kuşağın mensubu olarak yaşamamış olmanın omuzlarına bindirdiği yük de eklenir. Onların yaşadığı yalnızlaşma durumunun tek nedeni siyasal ve sosyoekonomik koşullar değil, kuşaksal nedenlerdir aynı zamanda. Bir kuşak deneyimini, genel anlamda deneyimlerin filizlendiği, kendilerinin “var olduğu” dünyaya duyulan sitemkâr özlemdir onların hissiyatına damga vuran. Svetlana Boym nostaljinin deneyim mekânının kaybıyla ilişkili olarak ortaya çıktığını ifade eder: “...tarihsel bir duygu olarak nostalji, artık yeni beklenti ufuklarına sığmayan o daralmakta olan ‘deneyim mekânına’ duyduğumuz özlemdir.”²⁹⁹

Hafıza, bugün ile geçmiş arasındaki farkın altını çizer.³⁰⁰ Kaybın “öncesine” dair vurgular, bu içe kapanma ve sosyal-kültürel-ekonomik her tür boyutta yaşanan sosyal ölüme karşı bir tepki, yüzer gezer hale gelen kimliğin temelini yeniden kurma çabası olarak karşımıza çıkar; nostalji burada duygusal kopuşu tedavi etmeye yöneliktir.

Nostaljik anların geri çağırılması otobiyografik olanaklar doğurur ve nostaljik açıklamalar kişinin kendisini analiz etmesi için anlamlı kategoriler oluşturmasını sağlar. Nostaljik geri çağırma çağdaş toplumlarda çokça rastlanan bir olguysa bu bireylere birkaç genel anlam dizgesi sunmasından ileri gelir. Yani bu, basitçe Altın Çağ’ın geri gelmesi arzusunun değil, nostaljik dönemin bütünleştirici özelliklerinin bugünkü benliğin bütünleştirici kapasitesini destekleme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.”³⁰¹

Öte yandan onurlu bir yaşamı devam ettirme çabası olarak yorumladığımız şey, değişime direniş, bugünü sorgulama ve değiştirme talebini beraberinde getirir. Bu anlamda nostalji sadece kötücül, imkansız bir talep yani geçmişi geri getirme anlamı

²⁹⁸ Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, (İstanbul:Metis, 2009),s. 45.

²⁹⁹ Svetlana Boym, s. 36.

³⁰⁰ Barbara Misztal, s.13

³⁰¹ Hilary Dickinson ve Michael Erben, “Nostalgia and Autobiography: The Past in the Present”, *Auto/Biography*, 2006; 14, s. 242.

taşımaz. İki dönem arasındaki farkın yarattığı nostaljik ve melankolik bakış etik bir direnişle birleştğinde politik bir amaca yönelmesi mümkündür. Şimdiki zamanın soluklaşması deneyiminden bahseden Assmann şöyle der: “...eksik olan, kaybolan, yok olan ve kenara itileni vurgular ve ‘bir zamanlar’ ile ‘şimdi’ arasındaki kopmayı bilince çıkarırlar. (...) Çöküş ve kopmanın ötesinde bir kahramanlık dönemi hayalini ön plana çıkaran şimdinin soluklaşması deneyimi başlar.”³⁰² Bu bakışın kötü anlamda insanı kısıpca alan, çıkışsız bir melankolik ve nostaljik bakış olduğu düşünülebilir. Ancak Assmann bu tutumun aşırılık anlarında, yani şimdinin soluklaşması deneyiminin aşırı durumlarında, örneğin büyük baskı koşullarında devrimci bir nitelikte olabileceğini ekler:

Bu durumda anlatılar var olanı onaylamazlar, aksine onu sorgular ve değiştirilmesi, devrilmesi çağrısında bulunurlar. Kendilerini temellendirdikleri geçmiş, geri getirilemez bir kahramanlık dönemi olarak değil, uğruna yaşanacak ve çalışılacak politik ve sosyal bir ütopya olarak gözüktür. Hatırlama beklentiye dönüşür.³⁰³

Bu anlamda her ne kadar melankolik bir bakışa sahip olsalar da görüşmecilerimiz geleceğe dair beklentilerinde umutludur.

Şili’nin bir ünlü bir şairi gitaristi vardır Victor Hara diye birisi. Bilirsin değil mi? Adamı çağırıyorlar, gitarı veriyorlar eline, hadi çal diyorlar, çalıyor, sonra parmaklarını kesiyorlar, hadi çal diyorlar, ıslıkla çalıyor. Bence işte bizim durumumuz da öyle, yaşıyorsun bir biçimde, devam edeceksin. Yani hani yiğitlik, beceri, şu bu falan derler ya kafa tutmak falan değil, her koşulda kalkıp yeniden dikilebiliyor musun, yürüyebiliyor musun, işte budur. Bizim de bu topluma karşı sorumluluğumuz bitmedi. Ne yaparız bilmiyorum yani bana ne yapmalı dersin çözüm üretebilecek durumda da değilim. O çapta da değilim ayrıca. Ama yapacağımızın bitmediğine inanıyorum. Her yerde, her zaman yapılacak bir şey olduğunu düşünüyorum. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Biri direniş anlamında diğeri nostaljik, bu iki hafıza anlatısı her görüşmecide vardır. Birinde nostaljik ve geçmişe odaklanan yön ağır basarken diğesinde direniş anlamında bugüne odaklanan bir hafızanın yoğunluğunu hissederiz. Dahası her ne

³⁰²Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 81.

³⁰³Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 82.

kadar iki farklı anlatım tarzından, biri nostaljik diğeri bugüne odaklanan iki farklı anlatıdan bahsetsek de cezaevi deneyimi yaşanalar da yaşamayanlar da bu kurucu döneme dair anlatılar ekseninde hafızalarını şekillendirirler. Biri geçmişini ortadan kaldırmasına, deneyim uzamını yok etmesine ve bunun yarattığı travmaya odaklanırken diğeri kesim bunu siyasal bir zeminde ifade eder. Dahası tahliyeler sonrası aynı duyguda birleşirler: yaşanan şey bir kayıptır, geçmiş artık sona ermiştir.

İnsanlar ancak eski geçmiş temsilinin uyumsuzluğunu, bir tür kendilik bilinciyle fark ettiklerinde geçmişin yeniden inşasına girişirler: “Hızlı değişim dönemlerinde yeni geçmiş temsilleri de hızla ortaya çıkar. Değişim ortamında, güvensizlik ve istikrarsızlaşma yeni geçmiş temsilleriyle rutinleştirilebilir ve böylece olaylar daha anlamlı bir çerçve içinde asimile edilebilirler.”³⁰⁴

Benzer bir tespit nostalji üzerine çalışmalarıyla tanınan Svetlana Boym’a aittir: “Hatıraların kolektif çerçevelerinin farkına ancak yaşadığımız cemaatten uzaklaşınca ya da bu cemaat bir alacakaranlık anına girdiğinde varırız. Kolektif hafıza çerçeveleri yas sırasında yeniden keşfedilir.”³⁰⁵ Yani şimdiki zaman değişime maruz kaldığı için bizler geçmişe dönüp onu yeniden anlatırız ve hafızaya odaklanır, bu sayede bugüne ve bugündeki varlığımıza bir anlam vermeye çalışırız. Anlam verme ihtiyacımız, aidiyet ihtiyacımız açısından hafızanın vazgeçilmez bir yeri vardır çünkü anılarımız, geçmişe dair temsillerimiz ve bu temsillerle kurduğumuz anlatılar “yaşadığımız dünyanın en derin çelişkilerini anlamlı kılmaya yarayacak bir dünya imgesi üretmeyi sağlar.”³⁰⁶ Bu anlamda hafıza bizim sadece geçmişimizi yansıtmaz, insanlara dünyayı anlamlı ve ahenkli kılacak açıklamalar ya da dayanaklar sunarak bugünümüzü de biçimlendirir. Başka bir deyişle, “Bugün gerçekliği anlamlı bir bütün olarak yorumlayabilmek için hafızaya başvururuz; bu hafıza bize hem eylemlerimizi hem de kendimize dair algılarımızı düzenlememizi sağlayacak sembolik temsiller ve çerçeveler sunar. Bu şekilde hafıza bugünü, şimdiki zamanı yansıtır, düzenler ve çerçeveler.”³⁰⁷

Bugün 78 kuşağı olarak kendisini tanımlayanların yaşadığı durum da buydu: Darbe ile geçmişten koparıldıkları anda bir hafıza topluluğu olarak ortaya çıktılar. Bazen

³⁰⁴ Akt. Barbara Misztal, s. 114.

³⁰⁵ Svetlana Boym, s. 96.

³⁰⁶ Barbara Misztal, s. 13.

³⁰⁷ Barbara Misztal, s. 13.

nostaljik ve melankolik bazen bugüne ve geleceğe odaklı bir hafıza inşa ettiler. Bu hafıza, kayba bir yanıt, ona karşı bir direnişti. Yaşananları tarihe kaydetme ödevi bir yanda, kuşaksal zeminin ortadan kalkmasının yarattığı yalnızlaşma diğer yanda, hafıza bugünkü varlıklarına bir anlam atfetme ve geçmişte oldukları gibi bugün de “var” olduklarını ortaya koyma ihtiyacının ve iradesinin bir ürünüdür.

6. GEÇMİŞİN SİYASAL KULLANIMLARI

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi 1991 tarihli Şartlı Tahliye Yasası ile siyasi tutukluların çoğu yani sosyalist lider kadrolar cezaevinden tahliye olur. Bir yeniden toparlanma çabasının hâkim olduğu ve hem 12 Eylül yenilgisinin doğal sonucu olarak sol içi tartışmalarla hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonucu olarak sosyalizm tartışmalarıyla geçen yıllarda büyük ölçüde yasallaşma eğilimi ortaya çıkar. Yasal partilerde ve birleşerek örgütlenme çabası bu döneme damga vurur. 1996 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) çatısının benimsenmesi ancak kısa süre sonra çözülmesi, grupların ayrışarak yollarına ayrı ayrı yasal partilerle devam etmeye karar vermesi siyasal alanda bütünleşme arayışlarına bir anlamda ara verir.

Ancak 1990'lar sol açısından muhasebe lüğatinin hâkim olduğu bir dönemdir. Geçmişe dair siyasal ve örgütsel değerlendirmelerin yapıldığı, yenilginin nedenlerinin sorgulandığı (ya da sorgulanmakta başarısız olunduğu) tam anlamıyla bir arayış, yeniden ayağa kalma isteğinin ifadesi olarak yeniden örgütlenme talebinin yer bulduğu bir süreç yaşanır. Bu geçmiş muhasebesi sol içi tartışmaların sınırlarını aşarak genel bir tarihsel muhasebeye ancak bir on yıl sonra varabilecektir.

Açık yüreklilikle ifade etmek gerekirse 80'de bir yenilgi yaşadık biz. Türk toplumu devlete göre şekilleniyor, toplum ilk defa 1960 ile 1980 yılları arasında devlet denetiminden çıkma eğilimi gösterdi, bir sapma yaşandı bir bakıma. 80'ler geldiğinde Türkiye'deki sol hareketin kaderine tasviye olmak düştü, çünkü Amerikancı bir Türkiye yaratabilmek için sol hareketi durdurmaları gerekiyordu. Önderlerin büyük bir bölümü cezaevine atıldı. Türkiye solu nedenleri, niçinleri sorgulayacak durumda değildi. Çoğumuz cezaevinden çıkabilecek miyiz diye düşünüyorduk. 85, 86, 87'de bir toparlanma görüldü. Fakat o sırada Genelkurmay'ın “düşük yoğunluklu savaş” dediği bir durum yaşıyordu, bu da olayın üzerini örttü. 90'lara

gelindiğinde Sovyetler çöktü. Latin Amerika'da olduğu gibi değişiklikler yaşanabilirdi, ama bizde öyle olmadı. Türkiye sosyalist hareketi belki ideolojik yükün ağırlığı, bir taraftan Güneydoğu savaşının etkisi, bizde sorgulama, özeleştirici kültürünün olmayışından 90'larda sorgulama dönemi başlatılamadı.³⁰⁸

Tam bu yıllar DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri hakkında açılan davaların 1991'de beraatle sonuçlanmasının ardından DİSK ancak 1991 sonrasında yeniden faaliyete geçer. Öte yandan işçi hareketleri 80'lerin ortasından itibaren yavaş yavaş görülmeye başlamıştır. 1987'den itibaren artan işçi eylemleri 1989 yılında tepe noktaya ulaşır. 1989 Bahar Eylemleri “militanlaşmanın ve 12 Eylül sendikacılığına karşı çıkışın ilk işareti olarak değerlendirilmiştir. 1980'li yılların bitimiyle birlikte, Türkiye işçi sınıfı, geçmiş on yılın da telafisini arayan bir ‘hesap sorma’ mücadelesi içine” girer.³⁰⁹ Bunu Zonguldak işçi yürüyüşü ve genel grevi takip eder ancak bu dalga da kısa sürede sönümlenir.

Bu hareketli ortam içinde Türkiye siyasetinin yönünü çizen olay ise 1980'lerin ortalarında yükselen ve 1990'ların başında ana gündem maddesi haline gelen Kürt hareketinin radikalleşmesi ve çatışmaların iç savaş görünümü kazanması olur. Sürecin ya da çatışmaların doğrudan içinde ve tarafı olmasalar da özellikle insan hakları ihlalleri bağlamında sosyalistlerin gündeminde de bu mesele ağır bir yer tutar. İnsan hakları ve demokrasi talebi, bu sürecin ana şiarı haline gelir; bunu 78'liler de sahiplenir.

Ancak bu genel “siyasal tablo” 1970'lerin sosyalist solcularının durumunu, ahvalini tam olarak yansıtmıyor diyemeyiz. Bu süreçlerle, yasal parti girişimleri ve muhasebelerle daha çok lider kadrolar ve profesyonel devrimciler meşgulken öte yandan dağılmış, örgütsel bağlarından koparılmış, yüzergezer bir dünyaya bırakılmış, hayli küskün bir kitle de vardır. Hayli nostaljik bir bakışa sahip, hayalkırıklığı yaşamış ancak kendi hayatlarında onurlu bir yaşam mücadelesini bırakmamış bir yığın insan...

³⁰⁸ Yeşim Kasap Aksu (söyleşi), “78'liler Tükenmez”, <http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

³⁰⁹ Erkan Aydoğanoglu, “1980'li yıllarda sendikal hareket ve işçi eylemleri”, Özgürlük Dünyası, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/331-sayi-248/1209-1980'li-yillarda-sendikal-hareket-ve-isci-eylemleri->

6.1. Hafıza İhtiyacı ve Talebi

1980 ile başlayan ve bir kuşağın hayatla bağlarının kesen o kopuş olayının yarattığı haletiruhiye, aslında bir yersiz yurtuzluk durumuydu. Bir dönem sona ermişti. Elllerinde onları bir arada tutacak bir çerçeve kalmamış gibi hissediyorlardı. 12 Eylül bir kuşağın fiili varlığını sona erdirmiş, onun hayatla olan bağlarını koparmıştı; aynı anda hem onları tarih sahnesinden silmiş hem de muğlak bir şimdiki zamana hapsetmişti. Unutturma bu dönemin ana şiarıydı ve darbe onların hem deneyim uzamını yok etmiş hem gelecek ufkunu belirsizleştirmişti. Tutundukları, sahiplendikleri değerler yok olmuş, bu durum tıpkı işkencenin, insan hakları ihlallerinin yarattığı gibi bir travma yaratmıştı.

Her topluluk hafızaya ihtiyaç duyar: hafıza, kişiliktir, kimliktir, kökendir, ama aynı zamanda geleceği tahayyül edebilmenin de önkoşuludur: geçmişe bakmadan bir gelecek kurgulanamaz. Bu nedenle yaşanan acıları dile getirmek, aktarmak yola devam edebilmenin koşulu haline gelir. Acı ister fiziksel bir acı olsun, ister ruhsal; yara alan ister beden olsun ister değerler...

Jan Assman geçmişle ilişkilenecek için iki koşulun yerine gelmesi gerektiğini belirtir: “Geçmiş tamamen kaybolmamalı ve geride kalmış bazı deliller olmalıdır; bu deliller ‘bugün’e göre karakteristik bir *farklılık* göstermelidir.”³¹⁰ Yani dile getirilmesi gerekenleri dile getirecek insanlar olmalıdır ve değişim yaşanmış olmalı, eski ile yeni arasında bir kopuş olmalıdır.

Geçmiş anlatma ihtiyacı böylesi bir bağlamda ortaya çıkar. 12 Eylül bu anlamda hafızanın, bir hafıza-kuşağının kurucu anı haline gelir. Unutmaya karşı bir tepki olarak insanların kendilerini tarihe kaydetme isteği bu ihtiyacı doğurur. Özellikle baskı rejimleri altında yaşayan, kısımlar ve büyük travmalar yaşamış veya sistematik olarak inkar/unutturma siyasetinin uygulamalarına maruz kalmış olanlarda hatırlama kamusal bir rol, kamusal bir yer ihtiyacının ve talebinin yansımasıdır. Paul Connerton’a göre totaliter rejimler ya da sömürgeci devletler tahakküm kurmak için sistemli unutturma politikası izleyebilirler. Geçmişin tanıklığını yapacak insanların gözden uzak tutulması ya da fiilen ortadan kaldırılması bu unutturma politikasının

³¹⁰ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 36.

stratejilerinden biridir ve unutmaya karşı hafızayı savunma mücadelesi bu türden tahakküme karşı gelmenin başlıca yollarından biri halini alır. Bu mücadele sadece kişinin kendisini yok olmaktan kurtarması değil olan biten her şeyin tanığı olarak daha sonraki kuşaklara aktarma yükümlülüğünü üstlenmesi mücadelesidir.³¹¹ Bu anlamda hafıza ihtiyacı aynı zamanda tarih ihtiyacıdır.³¹² Yani hatırlama burada siyasal bir amaca yönelir ve hafıza ihtiyacı siyasal bir kanala tahvil edildiğinde bir hafıza ödevine dönüşür.

Bu noktada hafıza ihtiyacı ve talebinin sadece bir kimlik talebi olarak kalmadığını söylememiz gerekir. Kuşak, sunduğu tüm deneyimler ve imkânlarla bir hafıza çerçevesi sunarken siyasallaştığı oranda bir hakikat talebini içerir hale gelir. Hafıza talebini genellikle *sadece* bir kimlik talebi olarak yorumlanmasına bu noktada itiraz etmemiz gerekir. Dahası bu siyasal talep, bu hafıza çerçevesi içinde kendine yer bulan insanları da aynı davaya kanalize ederek siyasallaştırır, yeniden kamusal alana çıkarır. 78 kuşağına dönecek olursak, küskünlerin, çeperlerin, sempatizanların, isimsiz militanların özellikle 12 Eylül’le hesaplaşma etrafında ve bu bağlamda bir araya gelme imkânı bulmasıyla yeniden siyasallaştığını görmek mümkün: Bu vesileyle toplantılara gitmeye, evden çıkmaya başlarlar. Geçmişe bakmak onlar için sadece deneyimi hatırlamak değil geleceği yani beklenti ufkunu da açmak anlamına gelir.

Şimdi 1970’lerde bir potansiyel kuşak zemininde bir araya gelmiş, gençliklerini, ilk siyasallaşmalarını benzer ortamlarda yaşamış, ortak ve benzer deneyimler yaşamış, 12 Eylül darbesiyle ise kuşak zemini ortadan kalkan, bugün “78’li” olarak tanımladığımız kuşağın 1990’lardan itibaren hafıza ihtiyaç ve talebinin nasıl ortaya çıktığına, kısacası hafıza konjonktürünün oluşumuna ve ardından bu çerçevede sergilenen hafıza pratiklerine değineceğiz.

6.1.1. Hafıza konjonktürü

1990’lardan itibaren geçmişin konuşulmasını ve aydınlatılmasını talep eden, hafızanın geri dönüşünü destekleyecek pek çok çalışma ve girişimden bahsetmek mümkün. Bu dönemde vakıflar ve dernekler, hem bir örgütlenme ve dayanışma alanı hem de hafızayı bir siyasal talep haline getiren ana mecralar haline gelir.

³¹¹ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar ?* (İstanbul:Ayrıntı, 1999), s. 27-28.

³¹² Pierre Nora (dir.), *Les Lieux de mémoire*, cilt 1 (Paris :Gallimard, 1984), s. xxv.

Dernek pratiği, 78'lilerin zaten bildiği, aşına olduğu bir pratiktir. Darbe sonrasında da bu alanlarda varlık göstermeye devam ederler. 90'ların başında kayıtlı dernek sayısının oldukça az olduğu, 2000'lerin ortalarında 81 bine ulaştığı söylenebilir.³¹³ Bunlar arasında özellikle özgürlükler, hak ihlalleri konusunda çalışmalarıyla İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) özel bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın'ın değerlendirmesine göre "Bu türden STK'ların canlanışında, 12 Eylül'ün özellikle insan hakları alanında yarattığı tahribatın, Kürt Sorunu nedeniyle oluşan şiddet ortamıyla devam ettirilmesinin büyük rolü vardır." Toplumsal ve siyasal gündemin çeşitlenmesinin, çoğullaşmasının da bunda etkisi olduğunu ifade eder yazarlar.³¹⁴

1986 yılında kurulan İHD, ilk yıllarında 12 Eylül rejiminin suçlarıyla ilgili kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetler yürütür. Cezaevi koşullarının düzeltilmesi başlıca gündem maddesi olur. "Kürt sorununun ivme kazanmasıyla İHD, son derece güç bir misyon yüklenmek durumunda kaldı. Bu süreçte yaşanan hak ihlallerine etkin biçimde müdahale eden İHD'nin 1996 yılına gelindiğinde Türkiye çapında 54 şubesi ve 17.000 üyesi vardı."³¹⁵ İHD, daha çok işkence konusunda çalışmalarıyla Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) kurulmasına ön ayak olur. Vakıf kuruluş amacını şöyle açıklar:

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), başta İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türk Tabipler Birliği'nden (TTB) insan hakları savunucularının, işkence ve diğer kötü muamele gibi ağır insan hakları ihlallerinin yoğun olarka yaşandığı 12 Eylül 1980 askeri darbesi döneminde işkenceye maruz kalmış kişilerin tedavi ve rehabilitasyonuna yönelik neler yapılabileceğine dair yürüttükleri çaba ve arayışların sonucunda, İHD ve 32 gerçek kişi tarafından resmi olarak 30 Aralık 1990 tarihinde Ankara'da kurulmuştur.³¹⁶

Vakıf 16 bin işkence mağduruna tedavi hizmeti sunar. Bu rakam, hem vakfın etkililiğini hem de işkence mağdurlarının sayısını tahayyül etmemizi sağlaması açısından önemli. Bu dernek ve vakıf çalışmalarının içinde hem danışan hem de örgütleyici olarak bizzat 1970'lerde örgütlenmeler içinde faal olan sosyalistlerin

³¹³ 1993'te bu sayı 51 bin civarındır.

³¹⁴ Suavi Aydın, s. 366

³¹⁵ Suavi Aydın, s. 401.

³¹⁶ TİHV internet sitesinden alınmıştır: <https://tihv.org.tr/tihv-hakkinda/>

olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tarihsel dönemin, darbenin etkilerinin zayıflamaya başladığı, yeni siyasal rejimin kurumsallaştığı bir tür rahatlama dönemi olduğu düşünülse de aslında oldukça zor bir görev olarak anlatılır:

Mesela 86 da İHD kurulduğunda kimse cesaret edip dernek kuruyucusu olamıyordu. Dernek kuruyucusu olmak ve İHD'yi kurmak kefen gömleğini giymek gibi bir şey olmuştur sıradan bir şey değildi zaten. (Erkek, TÖB DER)

12 Eylül'den sonra 78'liler farklı alanlarda faaliyet gösterdi. Herkes kendi alanında, sivil toplum kuruluşlarında yer aldı, 12 Eylül hukukuna karşı özellikle de insan hakları alanında savaş verildi. Darbeden sonra askeri mahkemelerde yargılandık, en ağır işkenceleri gördük, ama dünyaya bakışımız değişmedi.³¹⁷

Darbenin hemen ertesinde başlayan, tutuklu veya gözaltında oğulları veya kızları olan annelerin mücadelesinden de mutlaka bahsetmek gerekir. Hem hafıza konjonktürünün oluşmasında hem de bu taleplerin kamusal olarak ifade edilmesinde onların büyük rolü vardır. Bu mücadelelerin “tarihi” henüz yazılmamış olsa da farklı mecralarda yavaş yavaş tanıklıların dile getirildiğine şahit oluyoruz. Bunun örneklerinden biri “12 Eylül Anneleri” isimli belgesel.³¹⁸ Çocuklarının tutuklu ya da gözaltında olduğu süreçte dışarıda yürüttükleri hak mücadelesiyle siyasallaşan bu annelerden biri olan Güzel Şahin şöyle diyor:

Biz bilinçsizdik ama çocuklarımız açlık grevine başladıktan sonra değiştim, bir cengaver kesildim. Her şeyi bize devlet öğretti. Sistem bozuktur, bozuk olduğunu öğrendim.³¹⁹

İHD'nin kuruluşunda da yer alan annelerin mücadelesini Faruk Eren şöyle anlatıyor:

Biz hapisteyken annelerimiz dışarıda inanılmaz bir kavgaya tutuştu. Bütün tutuklu anneleri birer insan hakları savunucusuna dönüştü. Bizler cezaevlerinde açlık grevlerindeyken ya da başka direnişlerdeyken annelerimiz, ablalarımız, babalarımız da cezaevleri önünde direnişteydi. İHD

³¹⁷ Yeşim Kasap Aksu (söyleşi), “78'liler Tükenmez”, <http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

³¹⁸ Yönetmenliğini Memik Horuz, Sevim Erdem, Eyyüp Epekinci'nin üstlendiği, sekiz yıllık bir çalışmanın sonucu olarak 2015 yılında yayınlanan bu belgesel 55 annenin tanıklığını aktarıyor.

³¹⁹ 12 Eylül Anneleri belgeseli, 2015,

(İnsan Hakları Derneği) ve TAYAD (Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği) o kavgaların ürünüydü.³²⁰

İHD ve TİHV kurucularından Leman Fırtına, Didar Şensoy bu dönemin anılması gereken isimlerinden... Annelerin başlattığı mücadele bugün de devam eden Cumartesi Anneleri'nin ilk adımı olarak düşünülebilir ve hafıza taleplerinin görünürlük kazanmasında etkili olur. Annelerin hak ve hukuk mücadelesi bir dayanışma alanı yaratır ve bugün de Cumartesi Anneleri nezdinde devam eden bir hafıza ve hak mücadelesini yansıtır. Bu mücadelenin içinde ve yanında birçok sosyalist yer alır. Kayıp annelerinin eylemini anlatan bir görüşmecimiz şu yorumda bulunuyor:

Onların o attıkları küçük turlar o toplumsal belleğin içerisine büyük bir oyuk açıyorlar. Bir toplumsal bellek var ama bu toplumsal bellek sadece o toplumun hiçbir şeyinin değişmeyeceği anlamına gelmiyor, onun içinde oyuk açmak gerekiyor kayıp anneleri gibi, oradan yavaş yavaş böyle... Yani sizin bu yaptığınız hikâyede aslında o oyuk açmanın, küçük bir şey yapma, aslında hiç fark etmez, çünkü yaptığınız herhangi bir şeyin hiç etkisi olmadığı söylenir. Bazen bana söylerler “ee ne olacak, peki ne zaman bizde olacak falan diye”... Olacak diye bir şey yok, eğer siz direnmezseniz bu lanet olası düzene, daha önce direnmeseydik, daha önce karşı çıkmasaydık, şu andaki bu alçak ve lanet olası düzen ve biçim şu andakinden 20 kat ya da 30 kat daha beter olacaktı. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

İHD ve TİHV'nin çalışmaları 1990'ların ortalarından itibaren 12 Eylül işkence mağdurları haricinde Kürt coğrafyasında yaşanan hak ihlallerine odaklansa da, Kürt hareketinin bu mecrada sürdürdüğü hafıza, insan hakları ve adalet talepleri bir tür hafıza ve insan hakları talebi konjonktürünün devam etmesinde ve muhalefetin odağına yerleşmesinde, bu alanda çalışan sosyalistlerin insan hakları talebini daha güçlü bir biçimde sahiplenmesinde kuşkusuz etkili olmuştur. Öyle ki bugün 12 Eylül ile ilgili olarak “insan hakları” şiarı temel mottolardan birini oluşturur.

Diğer yandan bir hafıza konjonktürü de oluşmaktadır ve tarihi, özellikle de sistemli unutturma politikasının mağduru olan sol, tarihini kaydetme arayışına yönelir. Bu

³²⁰ Faruk Eren, *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi* (İstanbul:İletişim, 2019), s. 152-153.

tarihe yönelme çalışmalarının en önemlileri Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı (TÜSTAV) ve Tarih Vakfı'nın kuruluşu olur.

TÜSTAV, TİP ve TKP'nin birleşmesiyle oluşan TBKP'nin birinci kongresinde alınan bir kararla, TBKP genel yönetim kurulunun çalışmalarıyla 1992'de kurulur. 1992-1998 arasında Komintern arşivlerinden TKP ile ilgili belgeleri, TKP'nin Duisburg arşivindeki belge ve yayınların koruma altına alınmasını, TBKP ile ilgili yayınları derleme işini yürütür. Bu süreçte birçok bilgi ve belge derlenir, arşivlenir, uluslararası sempozyumlar düzenlenir. Vakıf 1998 başında “Bu tarih benim de tarihimdir” diyen herkesi kurucu unsur olarak vakıf çalışmalarına davet eder³²¹ ve birçok farklı çevreden insan bu arşiv çalışmasına çeşitli destekler sunar. Arşiv çalışmalarının yanı sıra 2002 yılında TÜSTAV Yayınları ve 2007 yılında Sosyal Tarih Yayınları kurulur, arşiv çalışmalarıyla derlene bilgi ve belgeler yayımlanır. TKP, TİP ve TBKP çerçevesinde kalana arşiv çalışmaları 2000'lerin ortalarında genişletilir ve 2006 yılında işçi ve sol hareketin geneline dair bilgi ve belge toplanması kararlaştırılır. Bağışlar ve katkılarla vakıf 12 Eylül dönemi dava dosyalarının büyük bir kısmını bünyesinde koruma altına alır; THKP-C, THKO, TKP-ML TİKKO dava dosyaları da arşivlerinde yer almaktadır. Yine bu dönemde, 2005'te DİSK ve bağlı sendikaların arşivleri de TÜSTAV'a bağışlanır, yurtdışında bulunan birçok belge Türkiye'ye getirilir. TÜSTAV Yayınları, Sosyal Tarih Yayınları, Sarı Defterler markalarıyla birçok yayın yaparlar.

Tarih Vakfı'nın arşiv ve hafıza konusundaki çalışmalarından da kısaca bahsetmemiz gerekir. Kuruluşundan işleyişine TÜSTAV'dan daha kapsayıcı bir yapıda oluşur Tarih Vakfı. 264 aydın tarafından Eylül 1991'de Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adıyla kurulan Tarih Vakfı bir aydın girişimi olarak ortaya çıkar. Tümüyle bağımsız bir girişim olan vakıf ve çıkardığı dergi, sadece solun tarihine odaklanmasa da bu alanda büyük katkılar yapar. Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın 450'yi aşkın yayını bulunuyor. Yayınları ve yürüttüğü projelerle hafıza konjonktürüne büyük bir rolü olduğu söylenebilir. Özellikle sözlü tarih alanındaki çalışma ve eğitimleri, sözlü tarih çalışmalarının gelişmesine, tanıklığın değer kazanmasına ve bu sayede geçmişle hesaplaşma tartışmalarında hatırı sayılır bir bilgi birikiminin derlenmesinde katkısı olduğunu ifade edebiliriz.

³²¹ TÜSTAV'ın internet sitesinden alınmıştır. <http://www.tustav.org/tustav-hakkinda/>

2000’li yılların başları, 12 Eylül’le silinmeye çalışılan hafızanın, tarihin geri kazanılması yönündeki çabaların görünürlük kazandığı bir dönemeç olur. Bu dönemde “isimsiz” militanların hayat hikâyelerinin ortaya çıkması tam da bunu gösterir: Yayınevleri bünyesinde varlık gösteren sosyalistlerin de katkılarıyla 2000’lerin ortalarından itibaren önce 1970’li yılların çekirdek kadrolarının ardından ise “isimsiz” militanlarının anı, otobiyografi ve biyografi formlarında kitapları yayımlanmaya başlar. Her hareketin kendi geçmişini tarihe kaydetme yönünde çabaları görünür olmaya başlar. 68 kuşağının anıları, hatıratları çoktandır dolaşımdadır; şimdi sıra sonraki kuşağa gelmiştir. Bu süreçte pek çok yayınevi 78’lilerin anılarını yayımlar.

1988 yılında kurulan Ayrıntı Yayınları’nın 2000’lerin ortalarından itibaren yayımladığı pek çok anı kitabı bu kategoride adı anılması gerek çalışmalar. Bunların ilki 2011 yılında yayımlanan Oğuzhan Müftüoğlu ile yapılan bir nehir söyleşi kitabı olan *Bitmeyen Yolculuk*’tur. Dev-Yol liderlerinden Melih Pekdemir’in anı-biyografisi de bu dizide yayımlanır. Bunlar haricinde çok sayıda Dev-Yol militanının da anıları bu dizide okura ulaşır.³²²

78 kuşağının anılarını kitaplaştıırıp yayımlama konusunda bir diğer dikkat çeken dizi Dipnot Yayınları’nın “Yakın Tarih” dizisi olur. Bunlar arasında en dikkat çeken elbette altı ciltlik *Kurtuluş Kendini Anlatıyor* başlıklı dizidir. Burada Kurtuluş hareketinin önderlerinden militanlarına pek çok ismin anıları kitaplaştıırılır ve okurlarla buluşur. Ayrıca yine Mahmut Memduh Uyan’ın *Kardeşim Hepsi Hikâye* adlı kitabı, Sezai Sarıoğlu’nun hazırladığı *Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türküm, Kürdüm, Sosyalistim*’i, Mehmet Hakkı Yazıcı’nın *Koca Bir Sevdâyı Yaşadığımız* adlı anı kitabı, İsmet Öztürk’ün *THKP-C’den Kurtuluş’a*, Mehmet Tepebaşı’nın *Unutulması İstenen Yıllar ve Yaşanmamış Sayılan Anılar* adlı kitapları sayılabilir.³²³

³²² Adnan Bostacıoğlu (söyleşi), *Bitmeyen Yolculuk*. Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı (İstanbul: Ayrıntı, 2011). İlbay Kahraman (Söyleşi), *Fırtınalı Denizin Yolcuları - Sedat Göçmen Kitabı* (2013), Melih Pekdemir, *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim* (2014), Derviş Aydın Akkoç, *Fırtınalı Denizin Kıyısında - Şansal Dikmen Kitabı* (2014), İbrahim Çelik, *Tek Yola Sığmayan Devrim* (2016), Mustafa Korkmaz, *Ha Bu Nasul Dev-Genç’tur Uşağım?* (2018), Ahmet Tuncer Sümer, *Adsız Kahramanlar* (2018), Recep Memişoğlu, *Kivamini Tutturamaduk* (2019), Ziya Gül, *Giresun Yol Hikâyeleri* (2019) bu dizide yayımlanan kitaplardan bazılarıdır.

³²³ Mahmut Memduh Uyan, *Kardeşim Hepsi Hikâye* (Ankara: Dipnot, 2015), Sezai Sarıoğlu, *Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türküm, Kürdüm, Sosyalistim* (Ankara: Dipnot, 2015), Mehmet Hakkı

Bu süreçte Halkın Kurtuluşu dışındaki neredeyse tüm hareketlerden insanların anılarını raflarda görürüz. TİP ve TKP ise daha önce de söylediğimiz gibi geniş bir arşiv çalışmasının konusu olur.

Bu tablo, hafıza ihtiyacı ve talebinin şekillenmesinin üç farklı ayağı olduğunu gösteriyor. Birincisi, hafıza ihtiyacının ortaya çıkmasında solun 1990'lar boyunca içinde bulunduğu muhasebe mantığının etkisi olmalı: Bu süreçte hareketler ve elbette bu hareketlerin mensubu olan ve kendisini ortak deneyimler ve acılar yaşamış bir kuşağın mensubu olarak gören militanların kendi geçmişleriyle, hatalarıyla ve genel olarak solun yenilgisiyle, kaybolan bir geçmişle muhasebeye girerler. Bu muhasebe hem bir geçmişe bakış hem de gelecek yollarının, yordamlarının arayışı olarak ortaya çıkar. Hafıza bu bağlamda, sadece militanların kendi geçmişlerinin hesabını görmesi için değil daha geniş bir açıdan solun ve özelde Türkiye solunun geçmişte yaşadığı yenilgilerin, acıların ve kısımların da hesabının görülmesi için bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar.

İkincisi, yaşanan baskı, işkenceler, ağır hak ihlalleri ve ölümlerin aydınlatılması talebi etrafında şekillenen bir insan hakları, adalet ve hakikat talebinin oluşmasıdır. Bu talepler vakıflar ve dernekler eliyle hem kamusallaşır, gündeme gelir ve bir dayanışma uzamı oluşturur. Uzun zaman örgütlenme mecralarından uzak kalan insanlar bu dernekler ve vakıflar aracılığıyla iletişime geçer, ortak hareket etme ve örgütlenme deneyimlerini günceller, kendi davalarını kamusal alana çıkarırlar. Bu dernekler sadece “mağdurlara” destek olmak değil aynı zamanda demokrasi gündemini oluşturmak gibi bir görev üstlenirler.

Üçüncüsü ise liderler, çekirdek kadrolar dışında isimsiz militanların, sempatizanların kaybolan geçmişlerini tarihe kaydetme ihtiyacı, onların görünürlük kazanması ve unutmaya karşı mücadele olarak bir hafıza talebi ortaya çıkar. Anı kitaplarının bir bir yayımlanması, konferanslar, toplantılar, dayanışma sergi ve konserleri, döneme dair

Yazıcı, *Koca Bir Sevdaydı Yaşadığımız* (Ankara: Dipnot, 2013), İsmet Öztürk, *THKP-C'den Kurtuluş'a* (Ankara: Dipnot, 2010), Mehmet Tepebaşı, *Unutulması İstenen Yıllar* (Ankara: Dipnot, 2010), Mehmet Tepebaşı, *Yaşanmamış Sayılan Anılar* (Ankara: Dipnot, 2006), İlhami Aras, Ali Demir, Şaban İba, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular 1*, (Ankara: Dipnot, 2016), Mustafa Kemal Kaçaroğlu, Mahir Sayın, İsmet Öztürk, Doğan Tarkan, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular 2*, (Ankara: Dipnot, 2016), *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz. Kurtuluş Kendini Anlatıyor* (Ankara: Dipnot, 2017), *Daha Dinmiş Değil Fırtına. Kurtuluş Kendini Anlatıyor* (Ankara: Dipnot, 2017), *Seksiyon. Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5* (Ankara: Dipnot, 2018), *Sevdaların Yangınından Geçtik. Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6* (Ankara: Dipnot, 2018).

belgesellerin çekilmesi vb. tanıkların hem bir araya gelmesine hem de kendilerini kamusal olarak ifade etmelerine imkân sağlar.

Bir tane avukat arkadaşımız var. Şimdi şurada yaklaşık 40 yılı bu işle geçti. O bizden daha kötüydü. Yani ömrünü adadın avukatlık hayatıyla özdeş olan bir şey artık yok. Kendini yeniden tanımlaman lazım ya da yeniden o boşluğu dolduracak bir şey koyman lazım. Şimdi vakıfla da doldururuz, yapacağımız işlerle de doldururuz, belgesellerimizle doldururuz yaparız bir şeyler karınca kararınca yani bu saatten sonra militanlık, yapmak, yaparım yani niye yapmayayım yani. Yaparım tabi. Eski gücüm olmaz başka bir şey. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Daha görür hale gelen bu tanıkların, vakıf ve dernek pratiklerinin de getirisi olarak bir dernekleşme, hafıza ile siyaseti hemhal etme ve kendini tarihe kaydetme ihtiyacını siyasal bir kanala tahvil ederek geçmişin tanıklığını bir ödev olarak üstlenme girişimi olarak 78'liler hareketi bu bağlamda ortaya çıkar. Burada gördüğümüz gibi pek çok kanaldan, farklı şekillerde ortaya çıkan hafıza talebinin görünür hale geldiği, somutlaştığı ve bugün 12 Eylül ile hesaplaşma konusunda öncü rolleri nedeniyle "78'liler Hareketi"ne burada yer vermemiz kaçınılmaz.

6.1.2. 78'liler hareketi

78'liler, bir vakıf çatısı altında bir araya gelme iradesiyle 2000 yılının ortalarında 78'liler Vakfı Girişimi adıyla kendilerini ortaya koyarlar. 78'liler Vakfı Girişimi sözcüsü Celalettin Can'ın *78'liler Sorguluyor* adlı kitabı ertesi yıl yayımlanır.³²⁴ Burada Can, Girişim'in amacını hak sınırlamalarının kamuoyunun gündemine getirmek, 12 Eylül rejiminin sorgulanmasını sağlamak, dayanışmayı geliştirmek, kuşak mensuplarını bir araya getirmek olarak açıklar.³²⁵ Ankara 78'liler Derneği de bu süreçte kurulur.

Ankara'da 78 süreci 2001 yılı başında iki arkadaşın bize gelip vakıf çalışmasını anlatması ile başlamıştı. Açık olacaktık, eşit olacaktık, alt üst

³²⁴ Celalettin Can, *78'liler Sorguluyor*, (İstanbul:78'liler Vakfı Girişimi, 2001).

³²⁵ Celalettin Can, s. 166.

ilişkisi olmayacaktı, geçmiş ve bugün ki aidiyetlere dayanmayacaktık. Evet, kurulacak olan vakıftı ama biz bir vakıfta olmadığı kadar demokratik bir ilişki kuracaktık. Zaten tüm kararlar 78'liler Vakfı Girişimi meclisinde alınacaktı. Meclis 6 ayda bir toplanacaktı. Kararları alacak ve seçtiği yürütmeye kararları uygulama görevleri verecekti.³²⁶

2003 yılında 78'liler Hareketi isminin kullanılması kararlaştırılır ancak ilerleyen sayfalarda anlatacağımız ayrışma nedeniyle, vakıf girişimi ve “federasyon” biçiminde iki farklı örgütlenmeye gidilir.³²⁷

Vakıf girişiminin ilk faaliyeti çoğu cezaevinden çıkmış fakat sakıncalı/yasaklı durumları devam eden binlerce sosyalistin yurttaşlık haklarının iadesi için 2002 yılında başlatılan kampanya olur. “Yurttaşlık Hakları İstiyoruz” kampanyasıyla Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 17, 31 ve 33. maddelerinin iptalini ve bugüne kadarki uygulamaların tüm sonuçlarıyla ortadan kaldırılmasını amaçlanmıştır. TCK'nin 31. maddesine göre, beş yıldan ağır hapis cezası alanların kamu görevi almaları, parti, dernek, sendika, vakıf kurmaları, üye ve yönetici olmaları yasaktı. Çeşitli yönetmeliklerle yargılanmış olan 78'li anne ve babanın çocuklarının da bu mesleklere girmesini engelliyordu. 33. maddeye göre hüküm giymiş anne ve babanın mal ve para yönetmesi yasaktı. TCK'nin 17. maddesi ise yeniden herhangi bir suç işleyenlerin infazlarının yanması anlamına geliyordu. Bu da yeniden cezaevi ve uzun süre hapis yatma anlamına geliyordu. 2004 yılında yasaklı hakların iadesiyle sonuçlanan bu kampanya, 78'li olup cezaevinde yatmış olanların yurttaşlık haklarını geri kazanması, siyaset yapabilmesi önündeki engellerin kalkması, örgütlenme özgürlüğü anlamına geliyordu. Bu sayede 22 bin siyasi yasaklı haklarına kavuştu.³²⁸

78'liler Girişimi sözcülerinden Celalettin Can aynı dönemde verdikleri bir mülakatta amaçlarını anlatırken şunları söylüyor:

2000'li yılların başında kuşağımızın sorunlarını kamuoyuna duyurma ihtiyacı duyduk, vakıf kurma fikri buradan kaynaklandı. Ama daha da önemlisi şu: 12 Eylül'den sonra Türkiye'de militarizm, güç kültürü pohpohlandı, parası olanı

³²⁶ <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=579>

³²⁷ Bu vakıf girişimi ile Ankara 78'liler derneği ayrışmasının ilkesel değerlerde birleşememe, özelden de vakıf senedinin durdurulması ve teminatının çekilmesinin Türkiye Meclisinin ve Türkiye yürütme Kurulunun bilgisinden gizlenmesidir.

Bkz. <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=587>

³²⁸ “22 bin siyasi yasaklı özgürlüğe kavuştu”, *Milliyet*, 6 Mart 2004, s. 19.

seven, gücü olana saygı duyan bir toplum yaratıldı. 12 Eylül darbesi daha çok bize yönelikti. Biz de kuşak olarak 12 Eylül'ü sorgulamak, 12 Eylül'ün toplumda sorgulanıp yargılanmasının koşullarını yaratmak istedik.³²⁹

Vakıf Girişimi'nin neden bu denli geç bir tarihte ortaya çıktığını soran gazetecinin aldığı cevap ise şöyle:

80'de bir yenilgi yaşadık biz. Türk toplumu devlete göre şekilleniyor, toplum ilk defa 1960 ile 1980 yılları arasında devlet denetiminden çıkma eğilimi gösterdi, bir sapma yaşandı bir bakıma. 80'ler geldiğinde Türkiye'deki sol hareketin kaderine tasviye olmak düştü, çünkü Amerikancı bir Türkiye yaratabilmek için sol hareketi durdurmaları gerekiyordu. Önderlerin büyük bir bölümü cezaevine atıldı. Türkiye solu nedenleri, niçinleri sorgulayacak durumda değildi. Çoğumuz cezaevinden çıkabilecek miyiz diye düşünüyorduk. 85, 86, 87'de bir toparlanma görüldü. Fakat o sırada Genelkurmay'ın 'düşük yoğunluklu savaş' dediği bir durum yaşanıyordu, bu da olayın üzerini örttü. 90'lara gelindiğinde Sovyetler çöktü. Latin Amerika'da olduğu gibi değişiklikler yaşanabilirdi, ama bizde öyle olmadı. Türkiye sosyalist hareketi belki ideolojik yükün ağırlığı, bir taraftan Güneydoğu savaşının etkisi, bizde sorgulama, özeleştirici kültürünün olmayışından 90'larda sorgulama dönemi başlatılamadı. Dolayısıyla 2000'li yıllara kaldı. Geç kalındı aslında... Eğer demokrasi olacaksa bu bir dönemin sorgulanması üzerine inşa edilmeli, üzerini örterek bir yere varamazsınız. Geç kalmış da olsak, 12 Eylül'le hesaplaşmamız gerekiyor, yoksa Türkiye'de hayat gelişemez. Bu vakıf aslında 20 yıllık sürecin devamı, gökten zembille inmedi.³³⁰

2005 yılında “Geçici 15.madde kaldırılınsın, Gerçekleri Araştırma ve Adalet Komisyonu Kurulsun” isimli bir kampanya başlatan 78'liler Vakfı Girişimi 250 sendika, sivil toplum örgütü, aydın, sanatçı, hukukçuların imza attığı bir metin yayınladı. “TBMM'de Gerçekleri Araştırma ve Adalet Komisyonu kurulana kadar, Anayasa'nın geçici 15. maddesi kaldırılarak darbeciler ve yandaşları yargılanana

³²⁹ Yeşim Kasap Aksu (söyleşi), “78'liler Tükenmez”, <http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

³³⁰ Yeşim Kasap Aksu (söyleşi), “78'liler Tükenmez”, <http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

kadar alanlardayız. Geçmişle yüzleşmeden ve hesaplaşmadan; 12 Eylül tüm kurum ve kurallarıyla ortadan kaldırılmadan; Bu ülkeye demokrasi gelmez!” diyen 78’liler ertesi yıl birçok ilde bu talebi gündeme getirmek üzere mitingler düzenler.³³¹

2005 yılında Ankara 78’liler Derneği, yayımladıkları bildiride mücadelelerini “grupsal aidiyet temelinde değil, insandan insana buluşması temelinde” bir araya gelmiş insanlardan oluşan, tarihsel hesaplaşma çabası olan 78’liler hareketi olarak tanımlar. Hareketin 2000 yılından beri süren mücadele sonrasında 12 Eylül darbecilerinin ve “hala toplumsal yaşamda etkisini sürdüren faşist darbe hukukunun sorgulanması için” sosyal, siyasal ve psikolojik bir ortam yaratılmasına ciddi katkılarda bulunduğu ifade edilir. Darbe döneminden kalma siyasi, kamusal ve medeni hakların kullanımıyla ilgili yasakların kaldırılması sürecindeki çabalarıyla ön plana çıkan 78’liler kendilerini şöyle tanımlar:

...sol siyaset düzleminde gerçek bir ihtiyaç haline gelen birlikte mücadele perspektifinin binlerce insanın katılımıyla somuta dönüştüğü, Ankara 78’liler Girişimi tarafından düzenlenen 12 Eylül 2004 ‘Darbeciler Yargılansın-Demokrasi Mitingi’nin ardından kendisinden etkinliklerinden, amaçlarından daha çok bahsettirmeye başladı. Ete kemiğe bürünen ciddi bir oluşumla çok kısa bir süre içinde ülkenin hemen her yerinde ‘78’liler Hareketi’ olarak boy verdi.³³²

Ankara 78’liler Derneği sadece 12 Eylül ile hesaplaşmanın gündemlerini oluşturmadığını, demokrasi talebinin çok önemli fakat yeterli olmadığını vurgular aynı bildiride. Dayanışmanın tesisi, temel amaçların başında geldiği ifade edilir:

Geride bıraktığımız direniş ve yenilgi tarihini güncelleştirmek ve 78’liler buluşmasını yaratan ve katkı veren insanlar arasında yoldaşlık duygularıyla donatılmış dayanışma ilişkileri tesis edebilmek de bu buluşmanın iskeletinin ana omurgalarındandır.³³³

Bu bildiriyle bir federasyon çağrısı yapan dernek, 78’liler Türkiye Meclisi biçiminde, yerel inisiyatiflere değer veren, çoğulcu bir yapıda örgütlenmek gerektiğini söyler.

³³¹ “Evren Unutalım Diyor, 78’liler Unutmuyor”, *bianet*, 1 Eylül 2005, <https://bianet.org/bianet/toplum/66074-evren-unutalim-diyor-78liler-unutmuyor>

³³² “Artık örgütlenme ve hesap sorma zamanıdır”, 6 Haziran 2005 ve 13 Şubat 2006 tarihli bildiri, <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=573>

³³³ Aynı bildiri.

Genel birlikteliğini sağlayabilmek için 78'liler tüm illerde derneklerini kurmalı, demokratik başka oluşumlar yaratmalı, web sayfaları oluşturmali, hızla 12 Eylül'e dair bilgi ve belgeleri derlemeli, aktif bir özne olmalı ve hayata bulunduğu yerden örgütlenerek müdahale etmelidir. Burada örgütsel kökenleri aşan bir 78'li kimliği vurgusu göze çarpar. Bu farklı aidiyetlere sahip insanları bir araya ve yan yana getirecek harcın "12 Eylül sürecinin bütün yönleriyle güncelleşmesini sağlayacak ciddi bir tarih, arşiv, belge, bilgi toplama çalışması ve darbecilerin yaptıkları her şey için halka hesap vermesini sağlama çabası"³³⁴ olduğu vurgulanır. Bu anlamda 78'liler Meclisi tam anlamıyla hafızaya odaklı bir kuşaksal örgütlenmedir.

Dernek 3 Eylül 2005 tarihli 1. Olağan Genel Kurulu ve 30 Temmuz.2006 tarihli 1. Olağanüstü Genel Kurulu'nda almış olduğu kararlar ve tespitler doğrultusunda bir deklarasyon yayınlar. Örgütlenmenin muğlak bir hal aldığı ve bunun 78 hareketini marjinalleştirebileceği uyarısında bulunur. Deklarasyon metni, bu karar sonrası Girişim'den ayrılarak bir federasyon çalışması başlatan ve şimdi Devrimci 78'liler Federasyonu olarak anılan oluşumun ilk beyanıdır ve 78 kuşağının bir hafıza topluluğu olarak örgütlenişinin tüm unsurlarını bu metinde bulmak mümkündür:

Ankara 78'liler Derneği 78 hareketinin en önemli ve acil görevinin bir federasyon çatısı altında örgütlenmek olduğunu tespit eder. Örgütlenme çalışmalarının; biçim tartışmaları adı altında, sürüncemede bırakılmasına, savsaklanmasına veya ertelenmesine izin verilemeyeceğini tespit eder. Mevcut belirsiz ve şekilsiz durumun devamının gelecekte 78'liler hareketini marjinalleşerek etkisizleştireceği ve itibar kaybına sürükleyeceği değerlendirilmektedir.

78'liler hareketi, federasyon kurulması çalışmasını yerel derneklerin, demokratik seçim ve temsil anlayışına uygun olarak, ortak irade ve kararları ile hayata geçirmelidir.

78'liler hareketi 12 Eylül ile hesaplaşılması ve yeni darbelerin önlenmesi için mücadele eder. Bu bağlamda, darbe düzeninin; hukukunun, siyasetinin, kültürünün bütün etkilerinden toplumu arındırma için rejimin gerçek niteliğini teşhir edecek bütün çabalara girer, destek verir.

³³⁴ Aynı bildiri.

78'liler Hareketi devrimci değerlerin, halkın ve insanlığın evrensel değerlerinin daha da ileri götürülmesi çabasının unsurlarındandır. Bunun için Darbe Karşıtı Platform dahil, bu ana görevin güncellenen bütün boyutlarında, aşamalarında ve çalışmalarında aktif görev alır, önerilerde bulunur, destekler.

78'liler Hareketi, grupsal aidiyetler ve disiplinler temelinde bir araya gelen bir hareket değildir. Buluşmasına temel rengi veren insandan insana bir buluşma olmasıdır.

78'liler Hareketi politik iktidar mücadelesi veren bir parti veya benzeri bir örgütlenme değildir. Bu yüzden de örgütlenmesinde yer alan her aktif öznesinin emek ve demokrasi güçlerinin farklı örgütlenmeleri içinde bulunmasını doğal görür, önemser, devrimci, demokrat değer ve ilkeler kapsamında yapısındaki farklı düşünceleri ve yaklaşımları en büyük zenginliği sayar, farklılıkların özgürce ifade edilmesini varoluşunun en temel özelliği görür.

78'liler hareketi hangi şekil altında olursa olsun kendi özgün konumunu, ekonomik ve siyasi bağımsızlığını korumalıdır.

78'liler hareketi Emperyalizme, Faşizme Ve Şovenizme karşı duruş ilkelerinin hiçbir biçim ve şart altında aşındırılmasına, önemsizleştirilmesine izin vermez. Darbelere karşı demokrasiyi savunurken bu ana eksenlen hiç ayrılmaz. Demokrasi mücadelesini emek eksenli mücadelenin kendisi olarak görür.

78'liler hareketi Devrimci değerlere saygılıdır. Devrimci Onur ve İnançları için mücadele eden, canını veren hiç kimseye saygısızlık yapmaz, yapılmasına izin vermez. O büyük mirası korur, gözetir, daha da yükselmesi için emek verir.

78'liler hareketi sol değerleri bir bütün olarak görür, herkese ve her örgütlenmeye dostluk ve kardeşlik temelinde eşit yakınlıkta durur.

78'liler hareketi solun birliği için çaba harcar. Sol içi çatışmaları kötü bir tarihsel miras olarak mahkum eder. Kendi içinde ve dışında bu olumsuz mirasımızı yeniden canlandıracak her gelişmenin karşısında durur, devrimci, demokrat değer ve ilkeler kapsamında gelecek her türlü eleştiriye karşı

demokratik hesaplaşma eksenini önemser, geliştirir, uygular, uygulanmasını bekler.

78'liler kendilerini geçmişte yaşayan marjinaler olarak değil, halk muhalefetine bir parçası olarak görür. Bütün davranışlarında, eylemlerinde ve açıklamalarında buna uygun davranır.

Bu tespitler ışığında, 78'lilerle yerel derneklerin Federasyon örgütlenmesini, emek ve demokrasi güçleriyle Darbe Karşıtı Platform'u yaratabilmek için, ortak çaba ve iradenin harekete geçirilmesi çağrısı yapıyoruz. Çağrımız bütün dostlarıdır.³³⁵

Bu deklarasyon metninin birkaç önemli vurgusu olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle burada örgütsel ilişkileri dışlamayan ancak onların üstünde konumlanan bir "78'lilik" tanımı yapılmıştır ve bu birlikteliği, biraradalığı geçmişle hesaplaşma davasının sağladığı dile getirilir. Mücadelenin amacının, darbe suçlarının aydınlatılması, suçluların cezalandırılması ve benzer darbeleri önlemek üzere çalışmak olarak ortaya konduğu bildiri, bu anlamda hafızanın kurucu tarihi olarak 12 Eylül'ü öne çıkarır.

Öte yandan ikinci vurgu devrimci değer ve ilkelere bağlılık olarak karşımıza çıkar. Daha önce ayrıntılı olarak anlattığımız, kuşağın kurucu norm ve değerlerine yapılan göndermeye burada da rastlarız. Bu değerlerin devamı, kuşak mensupları arasında birlik ve dayanışma tesis etme gibi amaçlar, bu örgütlenme çabasının doğal hedefleri olarak konur. Dolayısıyla hafıza etrafında bir araya gelme söz konusu olsa bile ortak davaya inancın, "devrimci onur" ve "inancın" 78'liliğin keskin sınırları olduğunu ifade eder, "devrimci duruşu" ve mirası sahiplenir bu deklarasyon. Dahası dernek bu deklarasyonla birlikteliği, yani "78'liliği" steril bir kimlik olarak benimsemez; kendilerinin "geçmişte yaşayan marjinaler" olmadıklarını, hafızanın ancak siyasete tahvil edilmesi durumunda bir anlamı olduğunu vurgularlar.

Deklarasyonun yayımlanmasını izleyen yıl, bir çalışma grubu oluşturulur ve yerelerde örgütlenme çalışmaları başlatılır. Bu çalışmaların bileşenleri ise Ankara 78'liler Derneği, Mersin 78'liler Derneği, Samsun 78'liler Derneği, 78'liler İstanbul Dayanışma, İzmir 78'liler İnisiyatifi, Sivas 78'liler Girişimi, Adana 78'lileri, Antalya Gazipaşa 78'lileri, Antalya 78'lileri, Malatya 78'lileri, Amasya-Merzifon 78'lileri,

³³⁵ "Deklarasyon", <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=574>

78'liler Aliğa Girişimi, Denizli 78'lileri, Muğla 78'liler Girişimi, Balıkesir 78'lileri, Manisa 78'lileri, Karaman 78'lileri'dir.

Vakıf Girişimi 2006 yılında "İbrahim Kaypakkaya dosyası açılsın", "16 Mart dosyası açılsın", "1 Mayıs 1977 katliamı aydınlatılsın", "Kızıldere katliamı dosyasını açın" gibi kampanyalar başlatır ve 12 Eylül'le hesaplaşma konusu etrafında birçok eylem ve faaliyet yürütür. 2006'da "Türkiye Tanık" atölyesini ve "Besleyelim asmayalım, yargılayalım unutmayalım" sloganıyla yürüyüş düzenlerler.

Devrimci 78'liler Federasyonu da çeşitli dosyaları gündeme getirir: Veysel Güney dosyası, 16 Mart dosyası, İnciraltı dosyası, 1 Mayıs dosyası bunlar arasında yer alır.

Bu tabloya batlığımızda hafıza ve adalet taleplerinin 12 Eylül'ün sınırlarını aştığını görmek mümkün. İbrahim Kaypakkaya'nın katlinden 16 Mart'a, 1 Mayıs'tan Kızıldere'ye uzanan bu geçmişin aydınlatılması talepleri kuşaksal bir hesaplaşma talebinin ifadesi olarak karşımıza çıkar: Bu talepler 12 Eylül işkencelerinin ve idamlarının dışında, daha geniş anlamda bir hakikat talebini gündeme getirir. Kuşağın sınırlarını Kızıldere'den başlatıp bugüne kadar genişletir: bunun en iyi örneği Hrant Dink'in sahiplenilmesi olarak karşımıza çıkar. 19 Ocak 2007'de Agos Gazetesi önünde katledilen, faili ise meçhul kalan bu suikast, 12 Eylül "zihniyetinin" bir ürünü olarak görülür, 12 Eylül'ün devam ettiği yorumuyla gündeme getirilir ve Türkiye tarihinde faili meçhullerin hafızası da solun hakikat ve hafıza taleplerinin içine dahil olur. Bu anlamda bir devlet şiddeti ve tahakkümüne, faili meçhullere, kayıplara ve katliamlara karşı *muhalefetin* hafıza talebini somutlaştırırlar; talepleri bir genel adalet ve hakikat hakkı talebi görünümü alır. 78'lilerin de tarafı olduğu bu hafıza konjonktürü içinde bugün ile geçmiş bir çizgide birleşir. 78'liler her yıl düzenli olarak yapılan anmalarla hafızayı siyasi mücadeleye naklederek kuşağı da günceller. Bu süreci daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

6.2. Hafıza Pratikleri

6.2.1. Anmalar

Anmalar kuşağın hafıza etrafında bir araya geldiği, geçmişini güncellediği pratiklerin kuşkusuz başında geliyor. Anmalar hem hafıza ihtiyacına cevap veren hem de hafıza talebini somutlaştıran ritüellerdir. Anma törenleri, kökensel bir hatırlamanın

yapıtaşlarından biridir; kurumsaldır, sürekliliği vardır ve süreklilik, aktarım sağlar; düzenleyicidir. Neyin nasıl hatırlanacağı ve anılacağına dair normlar koyar.

Az önce 78'liler Hareketi'nin hafıza taleplerinden kısaca bahsetmiştik. Bu taleplerin aynı zamanda kuşağın soykütüğünü çizmeye yönelik girişimler olarak okunabileceğini de belirttik. Bu bölümde anmalar ve hafıza mekânları etrafında şekillenen pratiklere odaklanarak 78 kuşağının bizzat bir hafıza mekânı haline nasıl geldiğini incelemeye, bu bağlamda anma törenlerinin hem içeriklerini hem de biçimini tartışmaya ve bu ritüellerin hafızanın inşasında nasıl bir rolü olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Elbette “anma törenleri” her daim yapılagelmiştir. Antik çağlardan başlayarak anma törenleri topluluğu bir arada tutan, köklerini hatırlaması vasıtasıyla onu kimliklendiren, tarihini yazan, sembolleştiren, aktaran törenler olarak uygulanır.³³⁶ Kurucu mitoslar, atalar, özellikle topluluğun kökenlerine işaret eden olaylara yüklenecek anlamlar sonraki kuşaklara bu anma törenleri aracılığıyla ulaşır ve bu pratikler geleneklerin inşasının önemli bir boyutunu oluşturur. Sosyalist solun da tıpkı diğer bütün topluluklar gibi anmalara özel bir önem verdiğini görürüz. Her siyasal çizginin kendine özgü anma takvimi, yerel bağlamlara göre değişen anma ritüelleri vardır. Dünyada örneğin Ekim Devrimi anmaları bu kapsamda düşünülebilir. Büyük devrimlerin, savaşların, ölülerin, şehitlerin anılması, Avrupa'dan Latin Amerika'ya tüm coğrafyalarda karşımıza çıkan, dayanışma ve beraberliği, mücadelecilik duygusunu pekiştirmeye yönelik olarak uygulanan pratiklerdir. Bunlar siyasal ve topluluksal anlamlarla donatılmış, duygudaşlığı ön plana koyan, dünyevileşmiş dinsel törenlere benzer.

1 Mayıs ya da 8 Mart gibi dünyanın dört bir yanında benzer anlamlar yüklenen günler ise günümüzde anma niteliğinden az çok çıkmıştır: hem biçim hem de içerik olarak. Bunlar gösteri ve mitinglere konu olurken anma törenden çok siyasal bir talebin dile getirildiği, dayanışmanın pekiştirildiği, o günleri sahiplenenlerin kamusal güçlerini ortaya koydukları günler haline gelmiştir.

Peki anma törenleri 78'liler için ne anlama gelir? Bunu anlayabilmek için 78'lilerin tarafı olduğu, sahiplendiği ve uyguladığı anma pratiklerinin içeriğine kısaca bir göz

³³⁶ Bkz. Jan Assmann, *Kültürel Bellek*.

atmamız gerekiyor. Burada az önce bahsettiğimiz 1 Mayıs veya 8 Mart'ta olduğu gibi kitlesel ve çok paydaşlı olarak “kutlanan” olaylardan ziyade 78 kuşağının özgün hafızasına gönderme yapan anma etkinliklerinden bahsedeceğiz. 1 Mayıs'ın Türkiye'deki anlamı 78'liler açısından birlik ve dayanışma anlamının çok ötesinde bir çerçevede yorumlandığından onu ayrıca ele alacağız.

Öncelikle belirtmek gerekir ki günümüzde sosyalistlerin düzenlediği anma toplantıları nadiren sadece tek bir bileşenin, tek bir aktörün müdahil olduğu anma toplantılarıdır. Her hareket, kendi geleneğinin “şehitlerini” anar. Hatta kayıplar özellikle 78 gençliği düşünüldüğünde sayıca çok fazla olduğundan bu anmalar “ay” odaklı olarak yapılır: “Ocak şehitleri, “Şubat şehitleri” biçiminde... Öte yandan daha geniş kitlelere seslenen, az çok bütün geleneklerden insanların sahiplendiği bazı kişi ve olaylar etrafında daha geniş katılımlı, içinde 78'lilerin kah dernek/vakıf olarak, kah partilerin bileşenleri olarak yer aldığı anmaları burada konu edeceğiz. 78'lilerin tarafı olduğu, bizzat katıldığı ya da düzenleyicisi olduğu anmaları iki grupta ele almak mümkün: Kişilere yani “devrim şehitlerine” odaklı anmalar ve olay odaklı anmalar. Burada öncelikle devrim şehitlerine adanmış anmaları inceleyecek, anma ritüellerinin hafıza inşasında nasıl bir role sahip olduğunu anlamaya çalışacağız.

6.2.2. Atalar, devrim şehitleri

Deniz Gezmiş'in idamı (6 Mayıs), Kızıldere Katliamı (30 Mart), İbrahim Kaypakkaya'nın öldürülmesi (18 Mayıs) gibi sembolik önemi haiz devrimcilerin ölüm yıldönümlerinde düzenlenen anma törenleri 78'lilerin doğrudan çağırıcı olduğu anmaların başında gelir. Bu isimler 68 kuşağının önderleri olmakla birlikte, daha önce de uzunca anlattığımız gibi, 78 kuşağı açısından da kurucu bir öneme sahipler.

Her yıl 6 Mayıs'ta Karşıyaka Mezarlığı'nda düzenlenen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ı yani “Üç Fidan”ı anma törenleri, 19 Şubat'ta Ulaş Bardakçı, 18 Mayıs'ta İbrahim Kaypakkaya ve 30 Mart'ta Kızıldere ve On'lar anma törenleri, özellikle de Kızıldere anmaları, önderlerin, mirasın, sol geleneğin sahiplenilmesi, devrimci dayanışmanın pekiştirilmesi, şehitlere saygı duruşu anlamını taşır ve sosyalist davanın devamlılığına vurgu yapar.

Şehitlik kavramı dinsel bir köke sahip olsa da günümüzde dünyevileşmiş anlamlarıyla ancak dinsel değilse de “ruha seslenen” anlamında ruhani bir ana temayı içinde barındırır.³³⁷ Şehitler bir inanç uğruna veya bir haksızlığa ya da zulme karşı mücadele verirken ölenler için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkar. Burada söz konusu olan ölümün kutsanması değil, daha çok şehitliğin kahramanca bir ölümle gelmesidir ve kahramanlığa, daima hatırlanarak ölümsüzlükle taçlandırılacak kişiliğe, onun uğruna öldüğü davasına vurgu yapılır.

Örneğin bir Kızıldere anması çağrı metninden devam edersek onların devrim şehitleri olarak kabul edildiğini, aynı zamanda davaya inancın, fedanın, mücadele mirasının onlarda somutlaştırıldığını görürüz.

İnandığı haklı dava uğruna gerekirse canını veren ve devrimci dayanışmayı doruklara çıkarıp bizlere miras olarak bırakan bütün yiğit devrimcileri Kızıldere Direnişini yaratanların şahsında selamlıyoruz. Emperyalizme, faşizme şovenizme ve gericiliğe karşı mücadelenin hiç solmayan kan çiçeklerinin, ON’ların katledilişlerinin üzerinden bunca zaman geçmiş olmasına rağmen, dipdiri kalmış ve günümüze ulaşmış yön veren bu büyük devrimci mücadele mirasını yaratanların önünde saygıyla eğilmeye geldik. ON’lar bize, insanı insan yapacak ve özgürleştirecek bir başka dünyanın mümkün olduğunu gösterdiler.

Şehidin kendisinden çok davası, ölüm olayından çok o ölüme yüklenen anlam yani onun hafızada işlenişi bu anmalarda ön plandadır. Bu sayede ölüm hem anlamlı kılınır hem de bu anlam bugünkü davaya tahvil edilir. Ölüme yüklenen anlam bugüne tahvil edilirken geçmişten bugüne bir gelenek hattı çizmeye yarar bu şehit anmaları. Örneğin Kızıldere anmalarında okunan bildirilerden bir örnek vermek gerekirse burada Kızıldere’de değil cezaevinde can vermiş olan Deniz Gezmiş ve

³³⁷ Şehit kavramı “şahitlik etmek”ten gelir, tıpkı Latince “martyr” sözcüğünün tanık anlamına gelmesi gibi. İnan Özdemir Taştan sözcüğün kökenini anlatırken Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlara verilen cezalara karşı “kendi inancına şahitlik eden, onu ilan eden” kişiler için kullanılan “martyr” sözcüğünün şahitlerin öldürülmesi ile zamanla “inancı yolunda ölmek” anlamına gelmeye başladığını aktarır. İslam’da şehitliğin anlamını ise şöyle açıklar: “Şehit ‘can verdiği anda yanında meleklerin hazır bulunduğu, Cennet’e gireceği hususunda hem yüce Allâh’ın, hem meleklerin hem de kanının aktığı toprağın şahitlik yapacağı kişi demektir. Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinden birisi olan şehit, ayrıca şu anlamlara da gelmektedir: Ölmeyen, aksine Rabb’inin katında diri olan ve O’nun ikram ettiği nimetleri gören, kıyamet günü inkârcıların aleyhine Peygamber (a.s.) ile birlikte şahitlik yapan kişi.” (Bkz. İnan Özdemir Taştan, “Devrimci Ethos’un Bir Uğrağı Olarak Şehitlik: Devrimci Yol Dergisinde Ölüm İlanları ve Anmalar”, *İletişim Araştırmaları*, 9(1-2), 2011, s. 129-172 (s. 135.)

İbrahim Kaypakkaya isimlerinin de anıldığını görürüz. Bu birlikte anma sadece onların aynı dönemin insanları olmalarından kaynaklanmaz, onlar kuşağın “ataları” olarak işaretlendiğini gösterir; onlar “yolu açanlar” olarak nitelenirler. “Kızıldere Direnişi”nin aynı zamanda hem solun hem de bir kuşağın önderleri olarak ifade edildiğini, onların anısının bir hesaplaşma talebiyle bugüne taşındığını görürüz:

Denizlerin, Mahirlerin, İbrahimlerin açtığı mücadele hattından ilerleyip bu uğurda düşen binlerce kardeşimizi minnetle anmaya, devrim ve sosyalizm mücadelesinde bedel ödeyen, baş koyan bütün kardeşlerimizin bitmeyen sınıf kini öfkesi ve inancını Mahirlerin göz kamaştıran devrimci ışıyla kucaklaştırmaya geldik. ... Onlar, kendilerinden sonraki devrimci kuşakların yaşamlarına bir fırtına gibi girdiler, yüreklerden meydanlara, sokaklara akan, sosyalizme koşan bir büyük tufan oldular. Onlar onurumuz oldular. Ayrı ırmaklardan akıp aynı denize dökülen bir mücadele hattında, bedeli kanla yazılmış bu derin tarihsel deneyim en büyük öğretmenimizdir. Mahirler’in, Denizler’in, İbrahimlerin başucunda kenetlenmiş olmak, bu ülke sosyalistlerinin alacağı en büyük ders, ya da birbirine verebileceği en büyük mesajdır.

Dahası Mahir Çayan’ın, Deniz Gezmiş’in ya da Kaypakkaya’nın öldürülmesi ile 12 Eylül arasında kurulan bağlantı çarpıcıdır ve onları 78 kuşağının 12 Eylül etrafında şekillenen hafıza ve hesaplaşma talebinin bizzat aktörü haline getirir:

...halklara ve devrimcilere zulmeden, canına kasteden, katliam ve değişik biçimlerle binlerce insanımızı yok eden suçluların, darbecilerin ve suç örgütlerinin yargılanarak darbe hukukunun sona erdirildiği günlerin çok uzakta olmadığını bir kez daha ilan ediyoruz.

12 Mart’lardan 12 Eylül’lere uzanan askeri faşist darbelerle hesaplaşmak, darbecilere yaptıklarının hesabını sormak için, Kızıldere katliamını bir kez daha lanetleyeceğiz.

Kurucu isimlerin ölüm yıldönümlerinde yapılan anmalar dışında 78’lilerin esas olarak 12 Eylül döneminde katledilen isimlere odaklandığını görürüz. Bunlar arasında 12 Eylül döneminde idam edilen Veysel Güney, Necdet Adalı gibi isimlere

adanmış anmalar öne çıkarken sembol olarak düşünölebilecek bir başka isim daha öne çıkar: Erdal Eren.

13 Aralık 1980’de idam edilen Erdal Eren’in mezarı başında yapılan 2018 yılı anmasında Devrimci 78’liler Federasyonu Başkanı’nın konuşmasında şu cümleleri duyarız:

Darbecilerle hesaplaşamamış bir toplum olan bizlere Erdal Eren sesleniyor, 'mücadeleyi asla bırakmayın' diye sesleniyor. Biz de diyoruz ki ey darbeciler, hırsızlar, katiller, devrimcilerin kapatmadığı hiçbir hesap kapanmış sayılmaz. Siz halkın vicdanında asla aklanmayacaksınız.³³⁸

Erdal Eren anmalarının, 12 Eylül’ü ve halen devam ettiğı söylenen tahribatlarını lanetlemekten başka bir anlamı daha vardır: O sadece 12 Eylül darbesinde idam edilen herhangi biri olarak anlatılmaz.

Erdal Eren dediğiniz zaman ilk akla gelen 17 yaşındaki bir çocuğun yaşını büyüterek asması ve Kenan Evren efendinin “asmayıp da besleyelim mi” insana acı bir şekilde geçmişı anımsatıyor.

Bunlardan muhakkak ve muhakkak ki hesabını soracağız. Yani Erdal Eren’in davası yeniden yargılansa, işte onu asanlar ortalıktalar. Yeniden görölse, diğerlerine de ceza verilmesi gerekiyor, tamamen masum. Tamamen ya, cinayet işlememiş, yapmamış. Ama darbe kendini ispat etmek için ilk önce onları astılar. Yani mesleğimizden falan oluyor olmamız beni o kadar rahatsız etmedi. Şöyle etmedi, mücadele yürütüyorduk, yani sistemi kabul etmiyorduk. Sistemi kabul etmeyip mücadele eden de her türlü bedele razı. Bizim burada itiraz ettiğimiz şey, yıllardır hani “Ülkede işkence yoktur, biz yapmıyoruz” şöyle böyle diyenlere “Var” diye, yoksa “Biz gördük, işte şöyle oldu böyle oldu” bir mağduriyete oynama değil de, bizim burada onları teşhir etme, yalan söylediklerini söyleme temenni. Yoksa bizim orada arkadaşlarımız, idam edilen arkadaşlarımız, idam sehalarında gerçekten bir devrimciye yakışır tarzda, hepsi öyle davrandılar, son sözlerini söylerken. Biz onu şöyle değerlendiriyoruz, son sözünü söyleyen idamdaki bir devrimci,

³³⁸ “17’sinde idam edilen Erdal Eren, Türkiye’nin her yerinde anıldı”, <https://www.evrensel.net/haber/368346/17sinde-idam-edilen-erdal-eren-turkiyenin-her-yerinde-anildi>

zaten devrimini yapmış, hani ülkede istediği düzen gelmiş oluyor, yok oluyor çünkü kendisi. Hiç kimse pişmanlık, nedamet getirmedi. Onlar bizim işte en büyük gururumuz. Yani onurla, gururla resimlerini taşıyoruz mesela bunların biz her yerde. Hani bir tanesinin bile fire vermiş olması bizi rahatsız ederdi, ama devrimciler etmediler. Ya çatışmada öldürülüyorsun işte falan ama idam çok önemli birşey, tasarlanmış, planlı bir cinayet. Dünyanın hiçbir yerinde artık kabul edilmeyen birşey ama bu ülkede edenler, haksız yere edenler cezalandırılmadan ortalıkta geziyorlar.

O, varlığı ve ölümüyle bir kuşağı simgeler. Çok gençtir, masumdur ve katledilmiştir. Bu anlamda 78'lilerin kaderini de simgeler: onlar da o zamanlar gençtir, masumdur ve katledilmişlerdir. Bu anlamda Erdal Eren'in idam edilerek öldürülmesi, bir kuşağın katli ile sembolik anlamda örtüşür ve bu anmaya yüklenen anlamın 12 Eylül'ün sınırlarını aştığını görürüz.

6.2.3. Anma ritüelleri

İster kurucu isimler ister 12 Eylül kurbanları olsun, şehit olarak kabul edilen bu isimler için yapılan anmaların hafıza açısından kurucu bir niteliği vardır. Jan Assmann ölülerin anılması konusunda şunları söyler: “Ölülerin anılması belleğin ‘ortaklık yaratmasına’ karakteristik bir örnektir. Topluluk, ölülerini anarak kimliğini onaylar. Belli isimlere bağlılık aynı zamanda sosyo-politik bir kimliğin onayını içerir.”³³⁹

Mezar başında yapılan bu anmalar hem mezarlıkları hem de şehitleri birer hafıza mekânına dönüştürür. Özellikle mezar başında yapılan anma törenlerinin ritüellerine baktığımızda tekrar eden bazı pratikler görürüz. Paul Connerton anma törenlerinin tüm diğer törenler gibi *biçimin* ve *uygulayımsallığın* ön planda olduğu törenler olduğunu ve “bellek destekleyici araçlar olarak işlev görebilmelerini büyük ölçüde böyle özelliklere sahip olmalarına” borçlu olduklarını ifade eder; bunlar topluluk hafızasını biçimlenmesinde temel önemdedir.³⁴⁰

³³⁹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, s. 66.

³⁴⁰ Paul Connerton, s. 97.

Anma ritüellerinde yinelenen, jestlerde, hareketlerde kodlanmış ve yerleşmiş biçimde de karşımıza çıkan bedenselleşmiş bir hafızanın dışavurumu söz konusudur bu törenlerde. Örneğin yumruğunu havaya kaldırmak, öğretilmemiş, bedenselleşmiş bir hafıza jesti olark karşımıza çıkar. “Geçmişin versiyonlarını, geçmişini kendimize, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden sunarak koruruz. Anma törenleri bu pratiğimizin önde gelen örneğini oluşturur.”³⁴¹

Havaya kaldırılan yumruk elbette solun tarihinde eskilerden beri var ve dayanışmanın, yoldaşlığın ve inanç gücünün simgesi olarak kullanılıyor. Fransız Devrimi’nden Birinci Enternasyonal’e, Paris Komünü’nden Üçüncü Enternasyonal’e, nihayet Bolşevik devrimcilere kadar komünist partiler ve militanlar tarafından kullanılmış. 1 Mart 1926’da Alman RFD (Roter Frontkämpferbund) kendi sembolü olarak patentini almış. Hitler faşizmi döneminde ise Fransız solu Alman Komünist Partisi ile dayanışma için sıkılı yumruk simgesini benimseyip kullanmaya başlamış. Avrupa’da popülerleşmesi İspanya iç Savaşı döneminde olmuş. Bu dönemde sıkılı sağ yumruk gücün, dayanışmanın, iradenin simgesi haline gelirken “antifaşist selamı” olarak yaygın biçimde kullanılmaya başlamış. Kemal Okuyan sıkılı yumruğun öyküsünü şöyle anlatıyor:

Güç, kararlılık, irade, birlik, dayanışma, kolektivizm ve hatta kapanan parmaklarla ifade edilen gizlilik... Doğal olarak ezilenlerin, emekçilerin benimsediği bir sembol haline geliyor.

Ancak, yaygın kullanıma, Komünist Enternasyonal üyesi partiler tarafından sokuluyor. Özellikle Alman Komünist Partisi’nin eylemlerinde rastlanan havaya kalkan yumruk, 1933’te Hitler faşizminin iktidara gelmesiyle birlikte, komünistlerin olağanüstü zor koşullarda ayakta tutmaya çalıştıkları direnme azminin simgelerinden birine dönüşüyor. Alman ve İtalyan faşistlerinin “ilk biz kullanmaya başladık” kavgası verdikleri “Nazi selamı”nın karşısında kızılıların sıkılı yumruğu...³⁴²

Sıkılı yumruk Avrupa’dan sonra Çin’den Amerika’ya, hak mücadelesi veren pek çok hareketin benimsediği bir jest haline gelmiş. 1968 Mayıs olaylarında posterlerde

³⁴¹Paul Connerton, s. 113.

³⁴² Kemal Okuyan, “Sol yumruk mu, sağ yumruk mu?”, 31 Ağustos 2014, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/kemal-okuyan/sol-yumruk-mu-sag-yumruk-mu-96472>

kullanılmış, dünya çapında muhalif hareketlerin ortak sembollerinden biri haline gelmiş. Öte yandan anmalarda, gösterilerde kaldırılacak yumruğun hangisi olduğu da tartışmaların konusu olmuş.

Almanya'dan sonra faşizmin tepesine çöktüğü bir başka ülkede, İspanya'da yiğit bir komünist kadın, sonradan efsaneleşecek Dolores Ibarruri, ya da “La Pasionaria”, “No Pasaran” diye haykırıp devrimci mücadeleye bir başka jest daha kazandırırken, sağ yumruğunu sıkıp, havaya kaldırıyordu. Komünistlerin, komünist partilerin sembolüydü havaya kalkan sağ yumruk.

Daha sonra komünist partilere muhalif bazı gruplar -ki kimi troçkist, hatta anarşist oluşumları bunlar arasında sayabiliriz, kendilerini ayırmak ve belki de komünist partilere sembolik bir eleştiri getirmek için sağ değil de sol yumruklarını kaldırır oldular havaya.³⁴³

Devrim olsun da nasıl olursa olsun, yeter ki acele olsun” görüşündeki; elleri silah da tutan, işçi sınıfı öncülüğü yerine gereğinde silahlı -ya da mutlaka silahlı- halk devrimi öneren gruplar, solcuysan sol yumruğunu kaldırmalısın mantığıyla olmalı, gösterilerde, eylemlerde sol yumruklarını kaldırırlardı. Benim de mensup olduğum, kendilerini 1917 devrimine bağlayan ve işçi sınıfı öncülüğünü savunanlar ise, geleneğe göre işçi sınıfının yumruğu sağdır, diyerek sağ yumrukçu olurlardı.³⁴⁴

Sıkılı sağ yumruk bu yolla solun simgelerinden biri haline gelir ve anma törenlerinde dayanışmanın, gücün ve birlikteliğin sembolü olarak kullanılır. Anma törenlerinin düzenine baktığımızda, gözlemci olarak katıldığım anmalarda gözlemlediğim düzende, havaya kaldırılmış sağ yumrukla saygı duruşu ve bunun sonunda bir kişinin yüksek sesle okuduğu şiir, ardından bildiri okunması gibi bir sıra izlenir. Bu hemen her anmada tekrar eden bir düzendir. Nazım Hikmet'in 1924 yılında kaleme aldığı “Güneşi İçenlerin Türküsü” şahit olduğum en sık okunan şiirlerden biri.

Ölenler

dövüşerek öldüler;

güneşe gömüldüler.

³⁴³ Aynı yerde.

³⁴⁴ Oya Baydar, “Paşa'nın sağ yumruğu”, 16 Mart 2011, <https://t24.com.tr/yazarlar/oya-baydar/pasanin-sag-yumruğu,3378>

Vaktimiz yok onların matemini tutmaya!

Akın var

güneşe akın

Güneşi zapt edeceğiz

Güneşin zaptı yakın!³⁴⁵

Bu şiir matemi değil mücadeleyi imleyen karakteriyle mezar başında yapılan anma törenini bir mücadele uğrağına dönüştürmeyi salık verir. Bir diğeri Hasan Hüseyin Korkmazgil'in 1973 tarihli "Acıyı Bal Eyledik" şiiri olur:

ekmeğı bol eyledik

acıyı bal eyledik

sıratı yol eyledik

geldik bugüne

ekilir ekin geliriz

ezilir un geliriz

bir gider bin geliriz

beni vurmak kurtuluş mu³⁴⁶

Hasan Hüseyin'in şiirinin de Nazım Hikmet'inki gibi mücadeleye vurgu yaptığını, mücadelenin devamlılığını vurguladığını, hem dayanışmaya ve birlikteliğe hem de irade ve inanca odaklandığını söyleyebiliriz. Ancak burada vurgu aynı zamanda şehitliğin, ölümün acısı da işlenir. Duygu yüküyle ölümsüzlüğün, geleneğin devamının vurgulandığı bu anmalar topluluk içi dayanışmayı, inancı pekiştirir. Saygı duruşu ve şiirlerin ardından atılan sloganlarda da bu vurguları bulmak mümkün: "Devrim şehitleri ölümsüzdür," "Anıları mücadelemizde yaşıyor" ya da "Anıları mücadelemize önder olacak"... Burada "yeryüzü aşkın yüzü oluncaya dek" sürececek bir mücadele inancı imgesi çıkar karşımıza:

Aşksız ve paramparçaydı yaşam

bir inancın yüceliğinde buldum seni

bir kavganın güzelliğinde sevdim.

bitmedi daha sürüyor o kavga

³⁴⁵ Nazım Hikmet, "Güneşi içenlerin türküsü", 1924.

³⁴⁶ Hasan Hüseyin Korkmazgil, "Acıyı bal eyledik", 1973.

ve sürece
yeryüzü aşkın yüzü oluncaya dek!

...

Şiirler doğacak kıvamda yine
duygular yeniden yağacak kıvamda.
ve yürek,
imgelerin en ulaşılmaz doruğunda.
ey herşey bitti diyenler
korkunun sofrasında yılgınlık yiyenler.
ne kırlarda direnen çiçekler
ne kentlerde devleşen öfkeler
henüz elveda demediler.
bitmedi daha sürüyor o kavga
ve sürece
yeryüzü aşkın yüzü oluncaya dek!³⁴⁷

Anmalaraktarım ve dayanışma sağlar: Burada yan yana gelen kuşak mensupları arasında bir yanyanalık oluşurken miras genç kuşaklara aktarılır. Anmalar norm koyar, hafızanın neyi nasıl hatırlayacağını sınırlarını çizer. Anmalar ölümsüzlük, zamanı durdurma, geri getirme eylemleridir. Connerton bu ölümsüzlük talebini şöyle anlatır:

Törenlerin, onları gerçekleştirenlerin yaşamlarına değer ve anlam kazandırma güçleri vardır. Tüm törenler yinelenir ve yineleme, kendiliğinden, geçmişin kesintisiz sürdüğünü düşündürür. Ancak geçmişe dönük (...) bir tören türü de vardır. (...) Bunların hepsinin ortak özelliği ve onları daha genel anlamda tören kategorisinden ayıran şey, geçmiş ile bir ilişkinin sürdürüldüğünü düşündürmelerinden öte, açıkça böyle bir sürekliliğin varlığının ileri sürülmesidir.³⁴⁸

³⁴⁷ Adnan Yücel, “Yeryüzü Aşkın Yüzü Oluncaya Dek”, 1985. Nazım Hikmet ve Hasan Hüseyin’in şiirleri halen anmalarda çokça dillendirilir. Öte yandan bu şiir özellikle 80 sonrası yapılan anmalarda karşımıza sıkça çıkar.

³⁴⁸ Paul Connerton, s. 72.

Anma törenlerinde anımsanan şey topluluğun kendisidir aslında. “Geçmiş duygusuna bir tür kolektif yaşamöyküsü olarak anlam kazandırmaktır.” Yani anmalarda bir kolektif kimlik hatırlanır ama anmanın işlevi bununla sınırlı kalmaz: O geçmişin imgesinin sürdürülmesini sağlar. Kolektif hafızayı tam da bu ritüelleşmiş anmaların kurduğunu söyler Connerton.³⁴⁹

Anma, bir paylaşımdır, yad etmenin ötesinde birlikte hatırlama, hatırayı paylaşmaktır. Edward Casey’e göre anmanın temel işlevi budur: “Yapısı gereği anmalar o geçmişi paylaştığını ileri sürenlerin katılımını teşvik eder ve pekiştirir.”³⁵⁰ Anma törenlerine katılmak, düzenlemek, bir topluluğa aidiyetin dışavurumu olarak karşımıza çıkar. “Anmak için birlikte orada olmak” birlikteliğin devamını sağlar. Casey şöyle devam eder: “Anma, yeni sosyallik biçimleri, yeni ilişkilene biçimleri yaratır: geçmiş ile şimdiki zamana arasında, bir toplulukla diğeri arasında... Bu sayede anmalar, ortaklaşa paylaşılan bir kimliğin devamlılığını sağlar.”³⁵¹

6.2.4. Anmalar ve adalet talebi

Anma törenleri ve şehitlerin anılması kimlik kurucu olduğu gibi hafıza kurucudur da. Nostaljik bir yönü vardır; içinde yas vardır. Örneğin 78’lilerin de bizzat katıldığı Cumartesi Anneleri’nin oturma eylemleri, “mezarsızların”, olmayan mezarları başında yapılan anma törenlerine benzer. Fakat bu anmalar aynı zamanda kamusal eylemlerdir ve bu nedenle sadece kimliksel bir boyuta indirgenemez: 78’lilerin düzenlediği ya da katıldığı anmaların hafızaya seslenen boyutu aynı zamanda siyasal bir amaca da yönelir. Burada sadece lanetlenen olayların hesabının sorulması talebi ortaya çıkmaz; sistemli unutturmaya karşı hafızada direnme olgusu da siyasal bir anlam kazanır.

³⁴⁹ Paul Connerton, s. 111.

³⁵⁰ Edward Casey, “Remembering: A Phenomenological Study”akt. *Collective Memory Reader*, s. 184.

³⁵¹ Edward Casey, s. 185.

Şehitlerimizi anmamızın nedeni tüm bunların ötesinde çok daha temel gereksinimlere dayanıyor. Çünkü bize insanlığın kurtuluşu için yola çıkmışların onur verici öğreticiliği unutturulmak isteniyor.³⁵²

Bu anlam özellikle olay odaklı anmalarda, farklı biçimlerde kendini gösterir. Burada 78'lileri daha aktif bir biçimde görürüz: Bu olayların yorumlanması, kuşağın tarihsel bilincini gün yüzüne çıkarır. Bunlar arasında 16 Mart 1978 katliamı, Maraş ve Çorum katliamları, 1 Mayıs katliamı sayılabilir. Maraş ve Çorum katliamı anmalarının yerel ölçekte kaldığını görmek mümkün. Bu anlamda burada 16 Mart anmalarına değineceğiz. 1 Mayıs 1977 katliamı etrafında gelişen adalet ve hafıza talebini ise daha kapsamlı biçimde bir sonraki bölümde ele alacağız.

16 Mart 1978 günü İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilerin üzerine ateş açılması sonucu yedi gencin ölmesi olayı 78 kuşağının etrafında birleştiği önemli tarihsel olaylardan biri olarak görülüyor. Hemen ardından DİSK öncülüğünde gerçekleştirilen “Faşizme ihtar” eyleminin genel grev halini alması, eyleme tüm sosyalist gruplar ve sendikali işçiler dahil yaklaşık 1 milyon insan katılması önemini daha da artırıyor. Ama öncelikle belki de kuşağı bir bütün olarak ilgilendirmesinin nedenlerinden biri de 1970'lerin devrimci gençlerinin çoğunun üniversitelerde örgütlenme deneyimleri olması, bizzat üniversitenin hem başat bir örgütlenme alanı hem de bir anlamda dönemi simgeleyen bir mekân olmasıdır. 16 Mart katliamında ölen Hatice Özen, Baki Ediz, Abdullah Şimşek, Murat Kurt, Hamit Akıl, Ahmet Turan Ören ve Cemil Sönmez'in “öğrenciler” olması da bu olayı kuşaksal bir saldırı olarak yorumlamayı beraberinde getirir. Anmalar ölen gençlerin “arkadaşları” sıfatıyla yapılır.³⁵³

Ancak 16 Mart anmalarının bir diğer özelliği sadece ölenlerin değil daha çok olayın aydınlatılması talebinin dillendirildiği anmalar olmasıdır. Olay, 12 Eylül'e giden yolun taşlarından biri olarak yorumlanıp anlamlandırılır. Olay 1 Mayıs 1977 katliamıyla ve yaşanan diğer ölüm olaylarıyla her yolda benzeşir ve hafızada birleştirilir:

³⁵² Orhan İyiler, “Şehitlerimizi niye anıyoruz?”, <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=265>

³⁵³ 16 Mart Platformu'nun 2011 anmaya çağrı bildirisi. <http://bianet.org/biamag/toplum/128574-78-liler-16-mart-i-anmak-icin-ayni-yerde>

Bu katliam da nicesi gibi karanlık kaldı. Yapanlar ve yaptırانlar devletin uzantısıydı, bulunamadılar ve cezalandırılmadılar. Sonradan yeniden görülen 16 Mart davası duruşmalarına ben de katıldım fırsat buldukça. Katliamda sağ kalan arkadaşlarımız avukat olarak takip ediyordu davayı. Birinde dönemin içişleri bakanını dinledim. “Kurcalamayı fazla, çözemezsiniz” diyordu avukatlara. Her şey devletin kara kaplı defterinde yazılıydı. Eski bakan “o defter kapandı” diyordu. Nitekim hala kapalıdır, 16 Mart Katliamı’nın kapkara defteri. O günden sonra her şey daha ağır ve hızlı yaşanmaya başladı. Yüzlerce arkadaşımız daha katledildi. 16 Mart bir dönüm noktası oldu 12 Eylül faşizmine giden yolda.³⁵⁴

Bülent Aydın’ın tanık olarak anlattığı 16 Mart Katliamı’nı yorumladığı çerçeve, onun 12 Eylül yolunda bir dönüm noktası olarak değerlendirilmesi ve cezasızlık vurgusu 16 Mart anmalarının geçmişle hesaplaşma ve hafıza taleplerinin önemli bir uğrağı olduğunu gösterir.

16 Mart dosyasının açılması talebini 78’liler dillendirirken diğer yandan bunun için ayrı bir platform daha kurulur. 2011 yılında kurulan 16 Mart Platformu’nun düzenlediğı anmalar 16 Mart’ı bir hafıza mekânı olarak öne çıkarır. Platformun taleplerinden biri de 16 Mart’ın “anti-faşist öğrenci günü” olarak ilan edilmesidir.

Anmalar oldukça merkezi ve kamuya açık bir yer olan Beyazıt Meydanı’nda yapılır ve çoğı zaman polis engeliyle karşılaşır. Anma toplantılarında 12 Eylül vurgusu hâkimdir. 78’liler Girişimi’nden Hüseyin Soylu bir anma konuşmasında 16 Mart’ın 1 Mayıs 1977 katliamıyla benzeştiğine vurgu yapar ve 78’liler adına okunan bildiride dava sürecinin ayrıntılarına yer verilir, olayda parmağı ya da ihmali olanların şeceresi ortaya konur: Bunlar Deniz’lerin idamından beri aynı insanlardır. “16 Mart’ı unutmadık, unutturmayacağız” sloganıyla biter bildiri.³⁵⁵

Hafıza talebi güçlü bir şekilde karşımıza çıkar burada. “Unutturmamak” şiarı, sistemli bir unutturma politikasına karşı direncin ifadesi olarak yer bulur.

³⁵⁴ Bülent Aydın, “16 Mart Katliamı: Hatırlamak Unutmamaktır...”, 16 Mart 2009, *bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/113145-16-mart-katliami-hatirlamak-unutmamaktir>

³⁵⁵ “16 Mart Katliamı Beyazıt’ta anıldı: Dava bizim için kanamadı”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 2018.

Biz o gün oradaydık ve tesadüfen ölmedik. O gün ölmemiş olmamız bugün bize, hayatını kaybeden arkadaşlarımızı unutmamak ve toplumun bu katliamla yüzleşmesini sağlamak görevini yüklüyor.³⁵⁶

Anma çağrısında kullanılan bu ifadeler, hafıza ve yüzleşme talebinin bir hafıza ödevi olarak üstlenildiğini, bugün ölenlerin arkadaşlarının sadece olayın aydınlatılmasını değil toplumsal bir yüzleşme talep ettiklerini vurgulayarak hem olayın hem de anmanın siyasal anlamını genişletiyor.

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi 12 Eylül askeri darbesi kuşağın kurucu olayı olarak öne çıkıyordu. 78 kuşağının hafıza taleplerinin 12 Eylül'e odaklanmasının bir nedeni de bu: o hayatı bir önceye ve sonraya bölerken her şey onunla anlamlı bir yorumlama çerçevesine kavuşuyordu. Hafıza onun etrafında şekilleniyor ve geçmiş onun süzgecinden geçirilerek yorumlanıyordu. Maraş'tan 16 Mart'a bu tarihler ve olaylar bir anlam dizgesinin parçalarını oluşturuyorlar: Her biri 12 Eylül'ün hazırlığı olarak yorumlanıp işleniyor. Bunlar, daha önce de gördüğümüz gibi kuşağın kurucu deneyimlerini oluşturuyorlar. Her biri birer hafıza mekânı gibi işlev görüyor. Anmalara konu olan olaylar 12 Eylül ile bağlantılandırılarak anlatısallaştırılıyor ve 12 Eylül ile hesaplaşma talebinin dile getirilmesine aracı oluyorlar; aslında aracı olmaktan çok onun bir parçası olarak okunuyorlar.

6.3. 1 Mayıs Taksim: Adalet ve Mücadele

Bu bölümde anmalar takviminde özel bir yerde duran, kitleselliği ve yarattığı etkiyle sadece 78'liler değil işçi emekçi az çok herkesin hafızasında önemli bir yere sahip olan 1 Mayıs 1977 katliamını ve onun hafızada nasıl işlendiğini, siyasete nasıl tahvil edildiğini ve bir karşı hafızanın kuruluşunda nasıl bir rol oynadığını ele alacağız. Bu olayı diğer anmalarla birlikte ele almayışımızın birkaç nedeni var: Bunlardan biri 1 Mayıs 1977 katliamının hafıza siyasetinde başat bir yerde durması ve hafızanın genişleyerek bugüne kadar uzanmasını sağlayan pratiklere konu olması. İkinci neden mekânsal bir mücadelenin konusu olması ve bu bağlamda hafıza ile mekân

³⁵⁶ 16 Mart Platformu 2011 anma çağrı bildirisi. <http://bianet.org/biamag/toplum/128574-78-liler-16-mart-i-anmak-icin-ayni-yerde>

ilişkilerini incelememize olanak sağlaması. Üçüncü neden konunun güncelliği, günümüzün siyasal alanında halen devam eden, bir “anı” olmaktan öte şimdiki zamanda özel bir öneme sahip bir mücadelenin kalbinde yer alması, sadece topluluksal bir aidiyete gönderme yapmaması, daha geniş anlamda bir karşı hafıza imkanını sorgulamamızı sağlaması. Bunların tümünü bu bölüme ele alacağız.

6.3.1. 1 Mayıs neyi simgeler?

1 Mayıs aslında bir bayram günü değil, tarihinde ölümlerin anısı vardır. 1 Mayıs, 1886 yılında günlük on altı saati bulan çalışma sürelerini sekiz saate indirmek için mücadele eden sosyalist işçi örgütlenmelerinin kitlesel gösterilerinin ardından yaşanan ve Haymarket katliamı ile sonlanan gösterilerin anısına birlik, mücadele günü olarak kutlanmaya başlar. Yani 1 Mayıs kutlamalarının ilk çıkışında dahi bir hafıza ve anma meselesi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk olarak 1909 yılında Üsküp’te farklı uluslardan işçilerin katılımıyla 1 Mayıs gösterileri yapılır. 1910 ve 1911’de Selanik, İstanbul ve Edirne de bunlara katılır. Savaş döneminde kutlama yapılmazken 1920’de İstanbul’da bir gösteri düzenlenme kararı alınır, 1921’de işgal kuvvetlerinin yasaklama girişimleri olsa da Kağıthane’de bir gösteri yapılır. 1922 ve 1923’te de yapılan mitingler 1924 yılında yasaklanır. Bu dönemden 1975 yılına kadar kamusal açık alanlarda 1 Mayıs kutlamaları yapılamaz. İlk kitlesel ve açık alandaki 1 Mayıs kutlamasının tarihi ise 1976 olur. DİSK önderliğinde kutlama büyük bir coşku ve katılımı gerçekleştirir. 1978 yılında da yine Taksim’de kutlamaya izin verilir ve ana talep 1 Mayıs 1977 katliamının faillerinin bulunması olur. 1979 ve 1980 kutlamaları çeşitli engellerle karşılaşır, İstanbul’da sokağa çıkma yasağı ilan edilir ve darbe döneminde 1 Mayıs kutlamaları yasaklarla karşılaşır. 1988 yılında sendikalar, yasal kutlama talepleri reddedilmesine rağmen Taksim’e çıkmaya çalışırlar ve onlarca işçi gözaltına alınır. 1989 yılında Taksim’de kutlama talebi yine reddedilir ve çıkan çatışmalarda bir işçi ölür. 1990’da fabrikalarda karşılanan 1 Mayıs daha sonraki dönemde kapalı salonlarda toplantılar biçiminde, Kadıköy, Çağlayan gibi alanlarda kutlanır. Mitinglerin yeniden Taksim’e alınması talebi 2008 ve 2009 yıllarında dile

getirilir. Taksim Meydanı'nda ilk yasal 1 Mayıs kutlamasına ise ancak 2010 yılında izin verilir. Büyük bir kitlenin katılımıyla gerçekleşen mitingün ana sloganı “1 Mayıs 77 Katliamı Aydınlatılsın” olur.

Bu kısa tarihçeden de görebileceğimiz gibi 1 Mayıs kutlamaları ya da gösterileri uzun bir yasaklar ve baskılar dönemini simgeler. Sirtında böyle bir yük, böyle bir miras vardır.

1 Mayıs 1977 katliamının 78 kuşağı açısından neden kurucu bir tarihsel deneyim olarak hatırlandığından önceki bölümlerde bahsetmiştik. Bu tarih, pek çok açıdan bir kırılmaya işaret ediyordu: Görüşmecilerimiz 1 Mayıs 1977'yi anlatırken birçok farklı duyguyu ve düşünceyi ifade etmişti: Hem büyük bir coşku anlatılarda göze çarpıyordu hem de katliamın yarattığı şok ve acı. Dahası, bu tarih hem sol hareketin zirve noktası olarak hem de sonrasındaki süreç düşünüldüğünde şiddetin tırmandığı, 12 Eylül'ün “hazırlanmış” bir dönem olarak aktarıyordu.

1 Mayıs 1977 günü neler yaşandığını burada kısaca özetlemek gerekebilir: Kutlamalar için çeşitli illerden İstanbul'a gelen 500 bini aşkın kişi DİSK önderliğinde Taksim Meydanı'nı doldurmuştur. DİSK Başkanı Kemal Türkler konuşmasının sonuna geldiğinde etraftan silah sesleri duyulur. Sular İdaresi binasının üstünden ve meydandaki otelin çeşitli katlarından açılan bu ateş sonucu insanlar kaçmaya başlar, kısa bir süre içinde Intercontinental Oteli'nin de üst katlarından ateş açılır. 28 kişi ezilme ya da boğulma nedeniyle, 5 kişi vurulma nedeniyle, 1 kişi de panzer altında kalarak, toplamda 34 kişi yaşamını yitirir; yaklaşık 130 kişi de yaralanır. Ölenlerin çoğu Kazancı Yokuşu'nun başında, park edilmiş kamyon yüzünden sıkışarak ölmüşlerdir. 470 kişi gözaltına alınır fakat hiçbirinin olayla ilgisi kurulamaz.

1 Mayıs 1977'nin kolektif hafızada nasıl işlendiğine ve ona nasıl bir anlam yüklendiğine baktığımızda, bunun 1970'lerin ikinci yarısında sola yönelik artan şiddet olaylarının kitleye yönelmiş hali olarak yorumlandığını ve hem suçun işleniş tarzı, hem sonuçları, hem de ateşin Kemal Türkler'in³⁵⁷ konuşması esnasında açılmış olmasından dolayı kazandığı simgesel anlamıyla, alanda toplanan kitlenin

³⁵⁷ Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşunda da yer alan ve 1977 yılına kadar DİSK genel başkanlığını yürütmüş olan Kemal Türkler dönemin önemli bir figürüydü. 22 Temmuz 1980'de evinin önünde öldürüldü. Cinayet davası zaman aşımına uğradı ve failler belirlenemedi.

“niteliğine” yönelik bir saldırı olarak aktarıldığını görürüz. Suçluların halen bulunamamış olması, “dış güçlerin” ya da “devlet içi yapılanmaların” korunduğu düşüncesine yol açarak hem işçi sınıfı hem de sosyalistler açısından dönem boyunca yaşanan çatışma ve gerilimlerin elle tutulur hale geldiği bir olay haline geldiği söylenebilir.

Bu açıdan bakıldığında 1 Mayıs 1977’ye yüklenen anlamın öncelikle birçok can kaybı yaşanmış olmasında aramak gerekir. Fakat ikinci ve belki ilkinden daha önemli olan boyut sadece kayıplarla ilgili değildir; bütün bir dönemin, belki tüm 70’lerin siyasal karşıtlıklarını bünyesinde cisimleştirmiş olması onun anlamını yoğunlaştırır.

Öte yandan burada yaşanan olay genel anlamda bir dönemin yükselen, genç sosyalistlerce benimsenen değerlerin katledilmesi gibi bir anlamla da donatılır hafızada: 1 Mayıs genel anlamda sosyalizmin ve uğruna mücadeleye girişilen emekçi halkın dava günü olarak görülür. O dönemde 1 Mayıs’a nasıl bir anlam yüklediğini Doğan Ülgen şöyle anlatıyor:

O dönemin kendine özgü yüksek bir ruhu vardı. Bütünüyle arkadaşları, beni etkileyen şey –öyle düşünüyorum- devrim durumudur. Devrim olacak... Yani biz kesintisiz bir şekilde iyilikler dünyasına geçeceğiz. 1 Mayıs onun bir adımı. Devrim deyince, işte şu üretim araçları şöyle olacak falan filan tartışmasının dışında bir şey bu. Çünkü, bir şeye adanmışlık var o dönemde. Yani bir tür peygamber askeri insanlar. Bir davanın uğruna gidiyorlar. Hangi gruba, hangi sekte bağlı olursa olsun o duyguyla gidiyordu.³⁵⁸

Bu tanıklık 1 Mayıs’a yüklenen anlamı görmemizi sağlar: İnsanlar bir dava uğruna oradadır, orada olmak bir dönemin mücadelesinin özetidir ve kitleselliğiyle, yarattığı coşkuyla bir zirve gibidir. 1 Mayıs 1977’da yaşanan katliam, Taksim Meydanı’nda can veren insanların olduğu kadar bu duygunun da katledilmesi olarak yorumlanır.

6.3.2. Hakikat talebi

Bu anlamıyla, 1 Mayıs 1977 Taksim, faili meçhullere, katliamlara karşı adalet arayışının somutlaştığı an ve bunu çerçeveleyen uzam olarak yorumlanabilir.

³⁵⁸ Doğan Ülgen, “Sol hareketler yükseliyor, biz de onunla birlikte büyüyüyoruz”, der. Korhan Atay, *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?*, (İstanbul:Metis, 2013), s. 19.

Dolayısıyla bugünün toplumsal mücadelelerinin mihenk taşlarından biri haline gelir ve uzam da yoğun bir simgesellikle donatılarak yeniden yorumlanır. Bugün söz konusu gruplar için sosyal adalet kadar egemenlerle hesaplaşmanın da ifadesi olmuştur.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından uzun yıllar yasaklı kalan 1 Mayıs gösterilerinin Taksim’de yapılması talebi, güncel işçi ve sosyalist hareketleri sokağa iten önemli bir mücadele mecrası sunar. “Direniş” ve “mücadele” kavramları etrafında birleşen güçlerin güncel talebi adalet arayışı olur: yani hem 1980 darbesine ile hem de darbe öncesi ve sonrasındaki katliamlarla hesaplaşma. DİSK 2011 yılı 1 Mayıs çağrısında şöyle der:

Başta 1 Mayıs 77’de Taksim’de olmak üzere Maraş’ta, Çorum’da, Sivas’ta toplu katliamlar yaşandı. Bunun yanında aydınlarımızı, gazetecilerimizi, akademisyenlerimizi siyasal cinayetlere kurban verdik... Bu faili meçhul cinayetleri ne unuturuz, ne unuttururuz... Türkiye’nin aydınlık geleceğine inanıyorsak, bu yolun bu faili meçhul cinayetlerin aydınlatılmasından geçtiğini biliyoruz.³⁵⁹

Konfederasyonun 1 Mayıs 2011’e, “77’de Taksim’deydim” pankartı ile katıldığını buna ekleyebiliriz. 2012 1 Mayıs bildirisinde ise şunlar yer alır:

Bugün burada 1 Mayıs 1977’de kaybettiklerimizi anmak için bir aradayız. 1 Mayıs 1977’de kaybettiklerimizi anmak aynı zamanda 12 Eylül Askeri Darbesine giden yolda en büyük dönemeç olan 1 Mayıs 1977 katliamını unutturmamak demektir. 12 Eylül Askeri Darbesiyle hesaplaşmak demektir. 1 Mayıs 77 suçlularının peşini bırakmayacağımızı ifade etmektir. 1 Mayıs emeğin bayramı olarak ve tatil olarak ilan edildi. Bu kazanımın sağlanmasında tüm emeği geçen kurumları ve mücadeleyi saygıyla selamlıyorum. Şimdi sıra 1 Mayıs 1977 suçlularının açığa çıkarılıp, yargılanmalarındadır. 1 Mayıs tertip komitesini oluşturan, 1 Mayıs’ta alanlarda olacak tüm kurumlar adına söz veriyoruz ki, bunun peşini bırakmayacağız.³⁶⁰

³⁵⁹ DİSK 1 Mayıs 2011 bildirisiinden.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/240858/Disk_ten_1_Mayis_a_hazirlik_yuruyusu.html

³⁶⁰ “1 Mayıs’ta katledilenler anıldı”, <http://www.kesk.org.tr/2012/04/27/1-mayista-katledilenler-anildi/>

1 Mayıs 1977’de Taksim’de yaşananlarla tüm bir 12 Eylül anılarının birleştirilmesi, mitingde toplu olarak kürsüden “Faşizme karşı omuz omuza” sloganının atılması çağrısından da görüleceği gibi, aslında bu tüm 1970’lerin meçhul bir şiddet ile özdeşleştirilen anılarının bugüne çağırılması anlamını taşır. Bu slogan da 1977 1 Mayıs’ında atılan sloganlardan biridir. Burada yine bir güncelleme söz konusu olduğunu görürüz: 1977’de Milliyetçi Cephe’ye karşı atılan slogan, 2012’de güncel siyasal alana uyarlanmış ve iki dönem arasında bir paralellik kurularak 70’lerin direniş ve mücadele ruhunun simgesel olarak bugüne taşınması sağlanmaya çalışılmış, hafıza bir anlamda siyasal bir talebe dönüşmüştür.

Öte yandan geçtiğimiz yıllarda yapılan 1 Mayıs gösterilerinin bir diğer özelliği ise 1 Mayıs 1977’den öncesini ve sonrasını kapsayacak biçimde genişleyen, çok katmanlı bir hafıza ortamı oluşturmıştır. Öyle ki mitingde hem Sabahattin Ali’yi, hem Hrant Dink’i bulabiliriz. Salt işçi sınıfının değil aynı zamanda sosyalist grupların kolektif hafızalarının yan yana gelişi, bir tür genişlemeyle yeni bir “takvim” oluşturur. Bu hafıza dayanışması olayı simgesel anlamda da zenginleştirir. Burada işçi sınıfının baretleri ile Mahir Çayan’ın posterinin yan yana gelişinin, bir yan yana duruştan daha fazlasını yarattığını görmek gerekir: Aynı uzam-zamanda buluşan kolektif hafızalar iç içe geçerek yeni bir anlam dünyasının kapısını aralar; hem uzamı yeniden şekillendirir hem de her bir kolektif hafızayı öznelleştirip zenginleştirirler.

6.3.3. Hafızadan mücadeleye Taksim

Taksim ve 1 Mayıs 1977 birer hafıza mekânına dönüştüğünü ve mekânsal bir mücadeleye de konu olduğunu unutmamak gerekir. “Hafıza mekânı” ifadesi tarihçi Pierre Nora’nın Nora, 1984-1992 yılları arasında 3 cilt olarak yayımladığı *Les Lieux de Mémoire* isimli kitabında geliştirdiği bir kavram.³⁶¹ Hafıza mekânının amacı “zamanı durdurmak, unutma işini engellemek, nesnelerin durumunu sabitlemek, ölümü ölümsüzleştirmek, soyut olanı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmak”tır.³⁶² Üstelik mekân derken illa somut bir

³⁶¹Pierre Nora (dir.), *Les Lieux de Mémoire*(Paris:Gallimard, 1997).

³⁶²Pierre Nora, s. 20.

uzamdan bahsetmemiz gerekmez: coğrafi de olabilir bu mekân, soyut da; bir tarih ya da bir kişi de hafıza mekânı olabilir. O tarihin sahneden çekilmesinden sonra elimizde kalan şeydir. Hafıza mekânı süreklilik duygusunu somutlaştırır, anılara anlam yükler. Tarihin tahrif ettiği anıları cisimleştirirler:

Eğer sakladıkları anıları gerçekten yaşıyor olsaydık, bu anılar da gereksiz olurdu. Ve eğer, buna karşılık, tarih onları bozmak, değiştirmek, un ufak edip taşlaştırmak amacıyla fethetmeseydi, hafıza mekânları haline gelmezlerdi. Bu mekânları meydana getiren işte bu gidiş-geliştir. Tarihin hareketinden koparılmış ama tarihe iade edilmiş tarih anları.³⁶³

1 Mayıs 1977 ve Taksim üç anlamıyla hafıza mekânı olarak karşımıza çıkar: somut, sembolik ve işlevsel anlamıyla. Taksim'e kitlesel olarak çıkma mücadelesi onu mücadelenin merkezine yerleştirir ve orada olmak, simgesel bir anlam kazanır.

Her kentin bir simgesi vardır. Taksim de bu kentin simgesel alanıdır. Orayı işgal etmek, orada eylem yapmak, iktidarı ele almak gibidir; alanı zapt etmek anlamına gelir. Sanki bir iktidar alanı gibi... Hem bizim için, hem devlet için. Aynı zamanda iktidar odağıdır, alanıdır. Bizim tüm belleğimizde 1977'den önce, o öğrenci olayları yine Taksim'dir. 77'yi katarsın buna, 78'i katarsın, 6. Filo... Yani bizim algımızda hep bir Taksim vardır: iktidar alanıdır bizim açımızdan. 77'de burada bir katliam olması ise onu simge haline getirdi. Nasıl bir şeydir bu? Her sene Kâbe'ye tavaf etmeye giderler; bizim için de Taksim'e gitmek, dini bir görevmiş gibi... Orası simge bizim için. Vazgeçilmeyen yer. Mutlaka 1 Mayıs'larda gidilmesi gereken yer. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

Taksim simgesel olarak da hafıza mekânıdır çünkü 1 Mayıs 1977 bir dönemin zirve noktasını imlerken aynı zamanda çöküşünün de başlangıcına işaret eder, bu çerçevede yorumlanır:

Bence kitle hareketinin yükselişinin doruğu 1 Mayıs 1977'de silah patlamadan önceki andı. Ondan sonra aşağı doğru düştü. 12 Eylül 1980'e kadar. Yani düşerek geldi. O bir dönüm noktası oldu. Ondan sonra işçi hareketi bir daha böyle büyük bir toparlanmaya gidemedi. (...) Bana göre

³⁶³ Pierre Nora, s. 15.

1977 1 Mayıs, Türkiye’deki devrimci hareketin düşmeye başladığı nokta oldu...³⁶⁴

Taksim işlevsel olarak da bir hafıza mekânıdır çünkü bir hafıza, adalet ve hakikat talebinin dile getirilip meşrulaştırılmasında önemli bir rolü vardır. Öte yandan bir neslin hafızasında bir değil birçok anının biriktiği, yoğunlaşıp somutlaştığı ve yeniden canlandığı bir mekân olma özelliği vardır Taksim’in. Türkiye İşçi Partisi’nin 1965 yılında gerçekleştirdiği ilk kitlesel mitinge ev sahipliği yapmış, 1970’li yılların öğrenci ve gençlik olaylarının Beyazıt’tan sonra ikinci merkezi olmuştur: 1967-69 yılları arasında devam eden 6. Filo eylemleri Taksim ve civarında gerçekleşmiş; 16 Şubat 1969’da yaşanan Kanlı Pazar’ın da sahnesi yine Taksim meydanı olmuştur.³⁶⁵ Taksim’in bu hafıza yükü, 1970’lerle daha da yoğunlaşır: 1977 yılında CHP’nin tarihinde yaptığı en geniş katılımlı mitinge ev sahipliği yapmış, sayısız gösterinin mekânı olmuştur. Ancak elbette meydan, 1 Mayıs 1977’den sonra bambaşka bir anlam kazanmış, sadece mekân değil, onun her bir parçası, AKM binasındaki zincirlerini kıran işçi figürü, katliamı başlatan ilk silah sesinin geldiği Sular İdaresi binası ve elbette onlarca kişinin ezilerek can verdiği Kazancı Yokuşu olaya dair her bir mekânsal ayrıntı ayrı bir önem kazanmış ve her biri birer hafıza mekânına dönüşmüştür.

Ancak Taksim, Nora’nın tarih ettiği biçimde sadece ölü bir hafıza mekânı değildir; aynı zamanda mücadeleye de konu olan, sürekli anlamına güncelleyen bir mekândır. Taksim daima bir “iktidar alanı” ya da daha doğru bir ifadeyle bir karşılaşma, karşı karşıya gelme, mücadele ve karşılıklı iddiaların uzamı olmuştur. Güç ilişkilerini görünür kılan bu mekân, simgesel bir çatışmayı da beraberinde getirir. Meydanın simgesel değeri esasen buradan, tarihsel öneminin yanı sıra her dönemde güncellenen siyasal anlamından gelir.

Taksim Meydanı, sadece 1970’lerden beri değil, kurulduğu günden itibaren örtük bir çatışmanın mekânı olagelmıştır. Şehrin tam kalbinde ve Cumhuriyet kuruldu kurulalı

³⁶⁴ Feyyaz Kurşuncu, “1 Mayıs 77 herkesin ortak sorumsuzluğu”, der. Korhan Atay, *1 Mayıs 1977...*, s. 93.

³⁶⁵ Taksim meydanında gerçekleşen ve hafızalarda halen anısı canlı kalan en önemli olaylardan biri, Kanlı Pazar’dır. Beyazıt’tan Taksim’e doğru yürüyüşe geçen gençlik örgütleri Taksim’de sağcı grupların taş ve sopalı saldırısına uğramış, Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan bıçaklanarak öldürülmüştür. Kanlı Pazar ayrıca Türkiye tarihinde kitlelere yönelik “ilk faili meçhul” olarak da anılır.

iktidar mücadelelerinin merkezinde yer alır. Meydanın yeniden düzenlenmesi tartışmaları da aslında yeni değil. 1930’ların, 1940’ların Türkiye’sinde belki Cumhuriyet tarihinin en geniş çaplı kentsel düzenlemelerinden birinin konusu olur. Prost planı olarak bilinen projenin hem fiziki mekânın düzenlenmesi anlamında hem de sembolik anlamda devasa bir proje olmasından kaynaklanır bu. Bu sembolik mücadele, o dönem için yeni ulus devletin varoluş mücadelesinin bir yansıması olur. İmparatorluğun başkenti yerini yeni kurulan Ankara’ya bırakırken, eski kent de yeni bir kimlik, “modern Batı’ya” açılan bir pencere, ticaret ve ulaşım merkezi kimliği edinir. Geniş caddeleri, meydanları ve köprüleriyle yeni İstanbul’un merkezi, ana yolların kesişim noktası Taksim haline gelir.³⁶⁶

Taksim Meydanı daima bir mücadelenin odağında yer almıştır. 78 kuşağı da bizzat bu mücadelenin tarafıdır. Mücadele halindeki güçler, kendi sözlerini söylemek için herhangi bir alanda değil, anlamla yüklü bir alanda bir arada var olmak isterler.³⁶⁷ Çünkü alttan alta yürüyen asıl mücadele, sembolik düzlemde yürüyen, hafızadaki mücadeledir. Söz konusu mekân, sadece olayların üzerinde cereyan ettiği taş ve toprakla, asfaltla inşa edilmiş, duvarlarla örülü ya da binalarla çevrelenmiş bir alan değildir: o taş, toprak, asfalt, duvarlar ve binalar, o mekâna verilen anlam düzleminde bir yer işgal eder. Verilen mücadele, alanı fethetmekten, dönüştürmekten öte, anlamlandırmaları, hafızayı, tahayyülleri fethetme ve dönüştürme mücadelesidir. Toplumsal aktörler de bu sefer söz konusu mekân üzerindeki kendi anılarına, kendi geçmişlerine tutunarak meşruiyetlerini dile getirir ve mekâna izlerini bırakırlar. 1 Mayıs’larda Kazancı Yokuşu başına karanfil koymak, sosyalistlerin mekânı temellük etme biçimlerinin ritüel bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda Taksim mücadelesi, 1 Mayıs şehitlerinin faillerinin bulunmasını Taksim’de ifade etmek bir hafıza savaşının da konusunu oluşturur.

Taksim hakkındaki mücadelenin hem fiziksel hem sembolik en somut örneği yine 12 Eylül’de görünür hale gelir. Kenan Evren’in, mimarı olduğu 12 Eylül darbesinden sonra en geniş katılımlı ve gösterişli mitingini İstanbul’da, Taksim meydanında

³⁶⁶ Melike Işık Durmaz, “Bellek, Mekan ve Direniş”, der. Derya Fırat, Cihan Erdal, *Gezi: Devrimci Bir Pusula* (İstanbul: Ayrıntı, 2017), s. 25-46.

³⁶⁷ William H. Sewell, Jr., “Space in Contentious Politics”, ed. Ronald Aminzade ve diğ., *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, (Cambridge University Press, 2001), s.65.

yapmış olması basit bir lojistik tercihten çok öte anlamlar taşır. Bu, onun için bir zorunluluktur:

12 Eylül'den önce bu meydan çok mitinglere, gösterilere sahne oldu. Bugünkü gibi her taraf Türk bayraklarıyla donatılacağına, kızıl bayraklarla donatıldı. ... Bu meydanın tarihe mal olmuş adını bile değiştirmek için, 1 Mayıs meydanı dedirtmek için az mı çaba sarf edildi? Milletin reaksiyonundan çekinmeselerdi onu da yapacaklardı. Eğer 12 Eylül hareketi yapılmasa ve onlar bu hareketi yapıp muvaffak olsalardı, bu meydanın ismi ne olacaktı biliyor musunuz? Kızıl meydan olacaktı...³⁶⁸

Kenan Evren 12 Eylül darbesiyle, kuruluşundan o güne dek iktidarın kendi izleriyle damgaladığı ancak belirli bir dönemde ve özellikle 1970'lerde farklı anlamlar kazanan bu mekânın, yani Taksim'in simgesel anlamını adeta restore etme çabasıdır. 12 Eylül öncesinde meydanda varlık gösteren toplumsal ve siyasal hareketlerin pankart ve bayraklarının yerini sadece Türkiye ve "Anayasa'ya Evet" pankartları almıştır. AKM binasının ön cephesindeki zincirlerini kıran işçi resminin yerine Atatürk posterleri ve Türk bayrakları gelmiştir. Darbe öncesi yaşanan toplumsal hareketlenmelerin izlerinin silinmesi, yerine devlet imgelerinin yerleştirilmesi sadece fiziksel ve maddi bir müdahale, yani alanın sosyalistlere kapatılması anlamına gelmez: burada gerçekleşen eylem, kuşağın hafızasındaki Taksim imgesinin de ortadan kaldırılması amacını taşır. Bu sistemli unutturma operasyonunun mekânsal görünümünden biridir. Bugünden baktığımızda Evren'in konuşması için seçilen yer de ayrı bir anlam taşır: yeni Cumhurbaşkanı yüksekçe bir kulenin içinde konuşmaktadır. Meydanda daha önce düzenlenen tüm mitinglerde sahne alanın sağına veya soluna kurulurken kürsünün AKM önüne konuşlandırılmasının tarihsel bir anlamı vardır.

1977 1 Mayıs'ından sonra kutlamaların yasaklanması, darbe döneminden sonra ise Taksim'in her tür gösteriye kapatılması yukarıda da bahsettiğimiz bu unutturma operasyonlarının bir uzantısı niteliğinde. Dolayısıyla Taksim 1 Mayıs Alanı'nı geri alma mücadelesi olarak anılan süreç, 78 kuşağı açısından darbe dönemi ile

³⁶⁸

Kenan Evren'in Taksim mitingi konuşmasından.
<https://www.youtube.com/watch?v=MU04WcsUhlE>

kaybedilen Taksim imgesinin yeniden ele geçirilmesi mücadelesinin de bir görünümünü oluşturuyor. DİSK'in 2011 yılında hazırladığı *Sabahın Bir Sahibi Var*³⁶⁹ adlı derleme kitap, verilen mücadelenin anlamını ortaya koyar. Kitabın ismi Ruhi Su'nun yazıp bestelediği, 1977 1 Mayıs'ı'nı anlatan şiirinden alıntıdır. "Sabahın sahipleri"nin "meydanı geri alması" fikri, mücadelenin motiflerini de açıklar. Taksim'in "1 Mayıs Alanı" olarak anılmaya başlaması da bunun bir ürünü. 1977'den sonraki en kitlesel Taksim 1 Mayıs mitingi 2010'da yapılabildi. Alanı geri alma fikrini görüşmecilerimizden biri şöyle anlatıyor:

Neden Taksim'de inat ediyoruz? Fetiş mi yapıyoruz orayı? Bu bir fetiş değil bence. Bir haktan geriye basmak. Bir geri bastınız mı, Taksim'i geri verdiniz mi, bu defa 1 Mayısı yapmayın, ya da şöyle yapın, 10 kişi yapın diye başlarlar. Şu örgütten şu kadar gelecek diye başlarlar. (Erkek, İstanbul, GSB)

Burada basitçe "Taksim'e çıkma" isteğinin altındaki toplumsal, siyasal izlek görülür. Öte yandan kuşağın Taksim'den uzak olduğu dönemde, 1977 yılının anıları daha da pekişir, adalet sağlanamaması, sorumluların bulunamaması, yeni bir mobilize edici motif halini alır. 78 kuşağının da hafızasında, darbeler ve katliamlardan geçerek 1970'lerden bugüne "adalet arayışı" söylemiyle birleşerek önemli bir yer kazanan Taksim, daha geniş bir hafıza mücadelesinin konusuna dönüşür böylece.

6.4. 12 Eylül'le Hesaplaşma

78'lilerin kolektif hafızasının dinamiklerini ve siyasallaşma boyutunu incelerken, topluluğu mobilize etme gücüne sahip olan, hem somut hem de simgesel düzlemde adalet ve hakikat talebini cisimleştirip kamusal alana taşıyan ve 78'lileri hem görünür hem de etki gücü olan bir topluluğa dönüştüren Taksim Meydanı ve 1 Mayıs etrafında halen süren mücadeleye odaklandık. Sadece olay günü Taksim Meydanı'nda ölenler için adalet talebinin dile getirilmekle kalmadığını, Taksim imgesinin geri kazanılmasının da hafıza açısından ne denli önemli olduğunu gördük.

³⁶⁹*Sabahın Bir Sahibi Var. 2004'ten 2010'a 1 Mayıs Alanı'nı Geri Alma Mücadelesi*, DİSK, Mayıs 2011.

Bu hafıza odaklı mücadeleyi, uzamı damgalama, temellük etme girişimi olarak yorumladık.

Taksim’de yapılan 1 Mayıs gösterilerinde faili meçhullerin aydınlatılması şiarında cisimleşen taleplerin Sabahattin Ali’den Hrant Dink’e uzandığını, bugün Gezi olaylarında hayatlarını kaybedenleri de kapsayacak şekilde genişlediğini, Taksim alanının sınırlarını her açıdan aştığını gözlemlemek mümkün. 1 Mayıs gösterilerinde açılan ortak pankartların, Türkiye tarihinin muhalif olması nedeniyle faili meçhul kalmış cinayetlere kurban giden insanların anısını bugüne çağırarak bir tür soy zinciri oluşturduğunu söyleyebiliriz: Bu soy zinciri sürekli güncellenir, kanon sürekli genişler. Söz konusu soy zinciri hem 78 kuşağının sahiplendiği hem de onun sınırlarını aşan bir takvim koyar önümüze; onu aşan bir tarihsel okuma önerir. Bu okuma hem 1 Mayıs 1977’de ölenlerin de mensubu olduğu kuşağı bir adalet talebinin öncüsü konumuna getirir hem de kuşak anlatısını daha geniş bir çerçeve içine yerleştirerek bir karşı-hafızanın ifade edilmesini sağlar. Burada karşı-hafıza sadece ölenler için adalet ve hakikat hakkını savunan bir karşı-hafıza değildir, aynı zamanda sistematik unutturmaya karşı da direnç gösteren, resmi tarihi tersine okumaya zorlayan bir hafızadır. Bu soy zincirini çıkarmak, kuşağı hem tarihsel bir aktör olarak öne çıkarır, sınırlarını genişletir, ona kamusal bir görünürlük kazandırıp bir sorumluluk yükler hem de onları bir geleneğe kaydederek tarihselleştirir. Bu geleneği sadece “sosyalist gelenek” olarak yorumlamak çok doğru olmasa da bunun bir sol muhalefet geleneği olduğunu söylemek mümkündür.

78’lilerin izlediği hafıza odaklı siyasal girişimlerde olduğu gibi görüşmecilerimizin anlatılarında da bu türden bir soy zinciri çıkarma eğiliminin varlığını saptayabiliyoruz: Bu zincir sadece faili meçhuller ya da katliamlarda ölenler için inşa edilmez; 12 Eylül de benzer bir okumaya tabi tutulur. Tarih, 12 Eylül’ü hazırlayan ve onun sonucu olan bir olaylar zinciri olarak yorumlanır. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi tıpkı 1 Mayıs 1977 katliamı gibi 16 Mart 1978 saldırısı, Maraş ve Çorum olayları gibi yakın tarihli ya da Kızıldere olayı gibi kuşağı önceleyen olaylar da 12 Eylül’ün halkaları olarak okunur, 12 Eylül ekseninde değerlendirilir. Yani 12 Eylül askeri darbesi hafızanın kurucu olayı olarak öne çıkmakla kalmaz, tarihi bir önceye ve sonraya böler; bir referans tarihe dönüşür. Tarihi bu şekilde yorumlayan okuma çerçevesi, solun tarihini katliamlar, yenilgiler,

zulümler tarihi olarak değerlendirmeyi beraberinde getirir: Solun karşı-hafızası 12 Eylül'de zirve noktasına ulaşan bir şiddet anlatısına karşı adalet ve tanınma talebini koyar.

Bu anlamda 12 Eylül olayı, geçmişle hesaplaşma tartışmalarının kalbinde yer alır. Ancak hesaplaşma nasıl bir hesaplaşma olacaktır? Bunun cevabı, tarihin nasıl yorumlandığıyla, nasıl anlamlandırıldığıyla, 78 kuşağının kendisini bu tarihte nerede gördüğüyle yakından ilişkilidir. Hesaplaşmanın taraflarının da nasıl tanımlanacağı yine bu okumadan çıkar. Bir karşı-hafızanın taşıyıcısı olarak 78'liler bir yandan kendilerini taraf, muhatap olarak tarif eder ve etik-simgesel bir hesaplaşma talep ederken 12 Eylül'de doğrudan zarar gören birçok 78'li mağdur sıfatıyla hukuksal bir hesaplaşmanın önemine vurgu yaparlar.

Mithat Sancar, geçmişle hesaplaşma konusunu ayrıntılı olarak hem hukuksal hem siyasal açıdan incelediği çalışmasında dünya üzerinde darbelerle hesaplaşma pratiklerinin iki ana izleği takip ettiğini belirtir.³⁷⁰ Bunların ilki hukuki bir bağlamda geçmişte yaşanan acıların sorumlularının cezalandırılmasını talebi biçiminde somutlaşır ve örneğin Hakikat Komisyonları veya benzer türden hukuksal çerçeveler dahilinde, yargılamalarla geçmişle hesaplaşılması arzusunu ifade eder.

İkinci talep eksenini ise örneğin Arjantin'de sol muhalefetin dile getirdiği gibi, yaşanan darbenin yarattığı tahribatın, hem fiili hem simgesel düzeyde tüm boyutlarıyla giderilmesini isteyen etik-simgesel bir hesaplaşma talebi olarak karşımıza çıkar. Bu talep, meseleye güncel perspektiften yaklaşır, örneğin sadece darbe suçlularının cezalandırılmasını değil tümünden bir toplumsal değişim, bu suçları mümkün kılan tüm sistemin dönüşümünü talep eder ve bunun için angaje olmayı salık verir.

Esasen bu iki düzlemi birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değil. Hukuksal yargılamaların simgesel boyutları da vardır; yargılama ediminin kendisi bile buna dahildir; öte yandan simgesel ve etik bir hesaplaşma hukuksal boyutta karşılık bulmadıkça etkili olamaz. Şimdi öncelikle 78'lilerin hukuksal hesaplaşma taleplerinin niteliğine ardından ise simgesel hesaplaşma düzlemindeki talep ve eylemlerine odaklanacağız.

³⁷⁰ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma* (İstanbul:İletişim, 2008)

6.4.1. Hukuksal hesaplaşma

78 kuşağının, özellikle dernek ve vakıf biçimindeki üst örgütlenmelerinin, daha kuruluş aşamalarından itibaren 12 Eylül darbesinin, darbe döneminde yaşanan işkence ve kötü muamelelerin sorumlularının cezalandırılması taleplerini, geçmişin araştırılması ve aydınlatılması için komisyonlar, mahkemeler kurulması talebini dile getirdiğinden bahsetmiştik. Az önce bahsettiğimiz geçmiş okumasına koşut bir biçimde 12 Eylül darbesinin sorumlularının yargılanması talebi aynı zamanda onun önceli olan olayların da aydınlatılması ve sorumluların yargı önüne çıkarılması talebiyle birlikte ifade edilmektedir. 16 Mart veya Bahçelievler katliamlarının aydınlatılması, 1 Mayıs 1977 saldırısının faillerinin bulunması gibi talepler bu olaylar etrafında yapılan anma vb. toplantı ve eylemlerde halen dile getiriliyor. Hesaplaşma arzusu 12 Eylül'ün suçlarını odağına alsın da bu öncel olaylar da 12 Eylül kapsamında yorumlanarak ele alınır. Bu bağlamda yapılan suç duyurularından daha önce bahsetmiştik. İlk elde geçmişle hesaplaşma tartışmalarının insan hakları odaklı bir izleği takip ettiği ve hukuki taleplerin öne çıkarıldığı söylenebilir.

Bunlar haricinde örneğin Devrimci 78'liler Federasyonu'nun kuruluş bildirisinde bu vurguyu görmek mümkünken 2004 yılında yapılan ilk kitlesel mitingin de 12 Eylül darbecileri ve darbe hukukuyla hesaplaşma konusuna odaklandığını söyleyebiliriz.

Yani hem cezaevlerinde işkence yaptı, süründürdü, mahkemelerde ciddi anlamda ceza verdi, arkadaşlarımızı idam etti, gözaltında kaybetti, ondan sonrada daha sonra peşini bırakmadı, bırakmadı, sürgün cezası, işte savcılık temiz kâğıdı alamama, iş bulamama, işsizlik tehdidiyle karşı karşıya bıraktı. Yani şu anda ben darbe hukukunun ortadan kalkması, darbecilerin yargılanması ile ilgili bir demokratik kitle örgütünde görev yapıyorum. Ciddi anlamda bir faaliyet yürütüyoruz. Yani darbecilerin, özellikle Kenan Evren'in, caddelerden, sokaklardan isimlerini kaldırma çalışmaları başladı, çoğu yerde kalkıyor. Burada, ilk defa Türkiye'de "12 Eylül darbecileri yargılansın" diye 2004 yılında bir miting yaptık burada, ilk defa başladı. Ondan sonra da her sene periyodik olarak devam eden mitingler serisi oldu.

Darbe hukukunun, darbecilerin teşhiri için bir sürü çalışma yürütüyoruz, şu anda da onun içindeyiz. (Erkek, Ankara TÖB DER)

Burada özellikle hukuksal düzlemde bir hesaplaşma talebinin ön plana çıktığını görmekteyiz. 12 Eylül'le hesaplaşma konusunda hukuki yolların denenmesi, hakikat komisyonları benzeri yapıların kurulması, bağımsız mahkemelerde yargılanma taleplerinin sadece kurumlar eliyle değil görüşmeciler tarafından da dile getirildiğini, yani bu talebin genel anlamda benimsenmiş olduğunu söylemek mümkün:

Bağımsız bir mahkeme, vicdan sahibi bir mahkeme tarafından tekrar yargılanması, icap ediyorsa aynı şekilde bu darbecilerin de bu iki darbeyi gerçekleştirenlerin de yargılanmaları ve toplum önünde gerektiği şekliyle nitelendirilmeleri ve tanımlanmaları gerekiyor.

Burada dile getirilen öncelikli amacın suçun ifşası ve yaşananların kamusal düzlemde dile getirilmesi olduğunu görmek mümkün. Bu anlamda yargılama fiilinin kendisinin bile büyük bir kazanım olarak yorumlandığına şahit oluyoruz:

O bir suç işledi, biz bunu yargılıyoruz denmesi bile yeterli, topluma onların işlediğinin bir suç olduğunun şey yapılması, onaylanmış bir vaziyette bildirilmesi bile o anlamda yeterli. Yoksa benim şey anlamda, kana kan, göze göz, dişe diş, bu kadar arkadaşımız asıldı bunlarda asılsın değil...

Bir diğer genelleşmiş talebin ise, yargılama olacaksa bunun sembolik düzeyde kalmaması ve geniş çaplı bir yargılama yapılması yönünde olduğunu görüyoruz:

Yani bir kere hani hesaplaşma meselesi, şimdi 12 Eylül darbecilerinin yargılanması... Temelde darbe sadece “Milli Güvenlik Konseyi” temelinde gösteriyorlar yargılamayı. Biz yargılanmadan, hesaplaşmadan onbinlerce adamı kastediyoruz. Ben şimdi mesela, Mamak Askeri Cezaevi'ndeki komutan, er, erbaş tümünü kastediyorum. Erler de suçludur. Yani “Ben emir kuluydum, yapacak bir şey yoktu” diye bir şey yok yani, ben böyle bir şeyi kabul etmiyorum. Onbinlerce insan kastettiğim, biz öyle kastediyoruz.

Çalışmamızın saha görüşmelerini yaparken 12 Eylül yargılamalarının önünü açan Anayasa değişikliği tartışmaları gündemdeydi. İlerleyen süreçte 12 Eylül darbesinin “yargılandığına” tanık olduk. 12 Eylül davasından burada kısaca bahsetmek bu nedenle önemli. Süreç halen devam ediyor olsa da görüşmeleri gerçekleştirdiğimiz

dönemde yargılama meselesinin anlatılarda özellikle yer tutmasının bir nedeninin de bu olduğu düşünülebilir. Öte yandan elbette tek neden bu değildir; çünkü daha sonra gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de yargılamaların sembolik düzeyde kalacağını zaten bilindiği yönünde ifadelerle, ama bir yandan da davanın takipçisi olacaklarına dair yorumlarla karşılaştık.

Kısaca bahsetmek gerekirse, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle darbecilerin yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddenin de kaldırılması sonrası 12 Eylül darbesinin mimarları hakkında suç duyurularıyla başlayan süreçte 2011 yılında açılan ilk soruşturmada, cunta idaresinin hayatta kalan üyelerinden Kenan Evren, Nejat Tümer ve Tahsin Şahinkaya'nın insanlığa karşı suç işlediği gerekçesiyle haklarında ceza davası açılması istendi. 4 Nisan 2012'de özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açıldı ve cunta idaresinde olup hayatta olanlardan dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'nın yargılanmasına başlandı. Her iki sanık da ağır hasta oldukları gerekçesiyle tüm duruşmalara sesli ve görüntülü sistemle katıldı. Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nin kapatılmasından sonra dava Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi'ne taşındı. 18 Haziran 2014'te sonuçlanan davada Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya 765 sayılı TCK'nin "Devlet kuvvetleri aleyhine cürümler" başlıklı 146. maddesi uyarınca darbe suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm edildi. Ceza, iyi halden müebbeti çevrildi. Mahkeme, Evren'in ordudan çıkarılmasına karar verdi. Her iki sanığın rütbelerinin sökülmesi ve orgenerallikten erliğe düşürülmesi karara bağlandı. Bu karar, hem sanıklar hem katılanlar tarafından temyiz edildi ancak temyiz süreci sona ermeden iki sanığın da ölmesi üzerine dava düştü. Hükümler kesinleşmediği için Evren ve Şahinkaya'nın rütbeleri de er statüsüne indirilmedi ve görevlerinden kaynaklı mali ve sosyal hakları saklı kaldı.

12 Eylül davasının müdahillerinden Devrimci 78'liler Federasyonu Genel Başkanı Mehmet Özer'in, işkence uygulamakla suçlanan isimler hakkında 57 ilde süren davaları takip ettiklerini belirterek "Biz her zaman iki emekli orgeneralin yargılanmasıyla 12 Eylül'ün yargılanmış olmayacağını savunduk ve savunmaya devam ediyoruz. 12 Eylül'ün arkasında 1650 kişilik kadrosu vardır. Bu dava boşa düşmüş değildir. (...) Biz darbe düzeninin, kurumlarının ve diğer kişilerin de yargılanmasını istiyoruz. YÖK gibi kurumlar ortadan kaldırılmalı, anayasa da

değişmeli. Biz hesaplaşmamızı sürdüreceğiz. Darbecilerle birlikte sistemin yargılanması için çabalayacağız” şeklindeki açıklaması sürecin bitmediğini gösteriyordu.³⁷¹ Yargıtay, Kenan Evren ile Tahsin Şahinkaya'nın ölmeleri nedeniyle davanın düşmesine dair kararı 2018 yılında bozdu. Devrimci 78'liler Federasyonu bu karar üzerine yaptığı açıklamada ise taleplerini şöyle dile getiriyordu:

İlk etapta sanıkların rütbelerinin sökülmesi, Kenan Evren'in devlet mezarlığında olan mezarının taşınması, elde ettiği maddi ayrıcalıkların tespit edilmesi, mirasçılara geçen mal varlıklarına el konulması gerekmektedir.

Soruşturmanın derinleştirilerek beş darbeci generalin yanı sıra aşağı doğru darbe görevlilerinin, işkencecilerin, sıkıyönetim komutanlarının, danışma meclisi üyelerinin, darbeye yardım ve yataklık edenlerin, insanlığa karşı suç işleyenlerin yargılanması gerekir.

Bir 12 Eylül tazminat fonu oluşturulmalı, bu yargılama sonucunda mal varlıklarına el konulup 12 Eylül tazminat fonuna aktarılmalı ve 12 Eylül'den zarar görenlerin zararları bu fondan karşılanmalı.

Darbe yargılamaları tüm sonuçları ile yok sayılmalı, vatandaşlıktan çıkartılan tüm vatandaşlar kayıtsız şartsız vatandaşlığa geri alınmalı, 12 Eylül'ün tüm kurum ve kuruluşları kapatılmalı, 12 Eylül Anayasası tarihin çöp sepetine atılarak yeni katılımcı demokratik bir Anayasa yapılmalı.³⁷²

Öte yandan hukuksal yargılamaların iki kişiyle sınırlı kalmasını görüşmecilerimizin de reddettiğini, kişisel olarak da adaletli bir yargılama olmadığı yönünde bir görüş oluşmasına yol açtığını söyleyebiliriz:

12 Eylül yargılaması falan yok aslında, hiç olmadı. Yani bizde bir daha uzman çavuş bile yargılanmadı. Ve darbe marbe yargılamaları da hikâye... Ya darbeciler şeyde yani şöyle darbe yapamazlar, emekli olan subaylar ya da generaller karılarına ve karılarının çocuklarına ya da komşularına hava basmak için darbe yapamaz. Darbe sınıfsal bir durumdur. (...) Darbe yargılamaları her yerde olduğu gibi, bu böyle yukarıdan aşağıya olmaz.

³⁷¹ <https://www.amerikaninsesi.com/a/eylul-davasi-dustu-ama-bittimi/2855230.html>

³⁷² <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/202259-yargitay-12-eylul-davasi-kararini-bozdu>

Aşağıdan halkın inşasıyla olur. Neden Yunanistan’da hala direniş var, çünkü Yunanistan’da cuntacıları halk kovdu. Neden Kore’de hala direniş var, çünkü orada cuntacıları halk kovdu. Bizim gibi kenara çekilip oturmadılar. Neden hala Şili’de direniş yok çünkü orada cuntacıları halk kovamadı aslına bakarsan. Bizim de Şili ile böyle bir şeyimiz var, benzerliğimiz var. (Erkek, İstanbul, Dev Yol)

Burada görüşmecinin ifade ettiği gibi, yukarıdan değil aşağıdan, toplumsal talep ekseninde başlayacak bir hesaplaşmanın sonuç getireceği, bu anlamda unutturmama, hatırlatma, kamusallaştırma, simgesel düzlemde mücadele etmenin öneminin vurgulandığını görürüz:

Bunların yüzünü mevcut hükümet açığa çıkaramaz. Bunların yüzünü gerçekten çıkaracak olan biziz, yani onun için uğraş veriyoruz. Bunların böyle televizyonlarında ağlamaları bilmem neleri falan, filan. Bunların hepsi, bunların hepsi karşı devrimci, faşist devlet zihniyetinde olan adamlar, yargı mensupları. Ben şu an hepsini suçluyorum, çünkü inanılmaz suç işlediler. (Erkek, Ankara, TÖB DER)

6.4.2. Simgesel hesaplaşma

Görüştüğümüz 78’lilerin de gündeminin ana konusunu hesaplaşmanın oluşturduğu su götürmez bir gerçek. Yargılamalar sonrası şifahen yaptığımız görüşmelerde de gördüğümüz olgu, simgesel hesaplaşma taleplerinin hukuksal bir hesaplaşmanın takipçisi olmak, hakların iadesi, tazminat vb. gibi hukuki telafilerin önüne geçtiği oldu.

Bütün hukuk yollarının kullanılmasında devam eden bir takipçilik olsa da esasen hesaplaşma meselesinin hem bir sorumluluk, sonraki kuşaklara aktarılması gereken bir miras olarak hem de yakıcı bir varoluş meselesi olarak ortaya konduğunu gördük. Bu anlamda etik ve simgesel bir hesaplaşma talebinin de hukuki cezalandırma ve tazminat taleplerine eşlik ettiğini, hatta bunların önüne geçtiğini söylemek mümkün. Bunun birçok nedeni olabilir: Kuşkusuz yargı süreci halen devam ediyor olsa da demokratik anayasa ve 12 Eylül darbecileriyle hesaplaşma tartışmalarının kamusal

düzlemde gerilerde kalması (ki bunda kuşkusuz 15 Temmuz'un öne çıkarılmasının da etkisi vardır), baskı düzeninin gitgide ağırlaşması ve kamusal tartışmayı imkânsız hale getirmesi bunlar arasında sayılabilir. Bir diğer neden ise Gezi olayları olabilir. Burada 78'lilerin karşılaştıkları "bir başka kuşak", onların bir kuşaksal hesaplaşma paradigmasına yöneltmiş olabilir. Her halükarda bu durum hafızanın bugünle olan sıkı ilişkisini, hafıza taleplerini bugünün ihtiyaçlarına karşılık geldiğini gösteren bir başka örnektir.

Simgesel-etik hesaplaşma talebinin ön plana çıkması ve bu yönde atılan adımlar, örneğin bir Utanç Müzesi kurma girişimi, hem kuşağın tarihi ve tabii kendi tarihini yorumlama biçiminin hem de bir kuşak olarak aldığı yaranın telafisine yönelik girişimlerden biri olarak yorumlanabilir. Burada sadece toplumsal değil kuşaksal bir hesaplaşma da istenmektedir.

Bu kadar ağır bir hasar, bu kadar ağır bir tahribat, bu kadar ağır bir bedel, buna baktığımız zaman ne insanidir, ne vicdanidir, ne ahlakidir, ne dinidir, ne siyasidir. Hiçbir cepheden olumlu bir tarafı yoktur. Mutlaka bu anlayışla yüzleşmek gerekir, mutlaka bu anlayışı yargılamak gerekir, mutlaka bu anlayıştan hesap sormak gerekir. Haa diyebilirsiniz, olan oldu işte ne olacak! Biz o anlayıştan değiliz. (Kadın, İstanbul, Sempatizan)

Kuşağın kendisini nasıl tarihselleştirdiği, kolektif hafızasını nasıl bir tarih okuması üzerine inşa ettiği, hesaplaşma arzusunun nasıl biçim alacağını, ne şekilde ifade edileceğini de belirler: Şimdinin tarihinde yaşananlar da hafızanın nasıl bir yol izleyeceğinde doğrudan etki eder. Toplumsal baskı ve siyasal kutuplaşmanın artmasının, onların bir kuşak olarak hem bir hafıza ihtiyacının keskinleşmesine yol açtığı hem de taleplerin genelleşerek 12 Eylül "olayını" aşmaya zorladığı söylenebilir.

12 Eylül'ün "tek" bir olay olarak değil genel bir tablo olarak yorumlandığını, 12 Eylül'ün öncesi ve sonrasıyla, siyasal, toplumsal, ekonomik gelişmelerle birlikte ele alındığını, 1980 sonrası yaşananların da 12 Eylül'ün tahribatlarının yansımaları ve devamı olarak anlatıldığını ifade etmiştik. Bu "devamlılık" vurgusu hem görüşmecilerimizin anlatılarında göze çarpan bir olgudur hem de 12 Eylül'le hesaplaşma tartışmalarının boyutlarını daha iyi görmemizi sağlar: 12 Eylül'ün uzun

bir hazırlığın ürünü olduğu ve hukukunun, ona akraba çeşitli uygulamalarının halen devam ediyor olduğuna dair vurgu, hesaplaşmanın geçmişte olup bitmiş bir şeyin hesabının görülmesi ve defterlerin kapatılması talebi ile karşılanamayacağı yorumunu da beraberinde getirir. Bu da simgesel hesaplaşma taleplerinin ön plana çıkmasında etkili olur.

Aslında Türkiye toplumu, şu anda sistematik olarak 12 Eylül’ü yaşıyor. Düşüncelere baktığın zaman, belleklere baktığın zaman, Türkiye toplumu, sen Fırat’tan öteye bakıyorsun 12 Eylül daha halen öylesine duruyor, öylesine duruyor. Berisine baktığın zaman sistematik olarak yürütülüyor, aşamalı olarak yürütülüyor. Yani o zaman cevap neydi. Toplumun 12 Eylül’e cevabı neydi, şu anki 12 Eylül’e cevabı nedir? Fazla bir aşama kat edilmemiş. O da neyin, benim biraz önce söylediğim, gerçekten 12 Eylül Hiroşima’da, Nagazaki’deki o bombanın yaratmış olduğu etki, daha halen toplumun üzerinde, belleğinde, atomlarında o etki yaşıyor. O korkuyu, o sindirmeyi, o, yani kişiliğinden uzaklaştırmayı, gerçeğinden uzaklaştırmayı... Öyle bir şey yaşattı 12 Eylül. Yani 12 Eylül gerçekten günlük yaşatılan bir olaydır Türkiye’ye ve aslında 12 Eylül, devletin eliyle, AKP’nin de eliyle yasallaştırılmak isteniyor. Ben biraz öyle görüyorum. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

12 Eylül sonrasına dair yorumlar, toplum olarak yaşanan dönüşümden duyulan acı ve üzüntünün izlerini taşır. “Sonra” kuşak için varlık koşullarının ortadan kalkması, eski hissiyat yapısının dağılmasını ifade eder. Bu sadece bir duygu durumu olarak kalmayıp bir sistem eleştirisine dönüştüğü zaman hesaplaşma meselesi de 12 Eylül olayını aşarak güncel bir talep halini alır:

12 Eylül Türkiye toplumunun büyük bir kesiminin linç kültürü, bir kısmı tabii ki fiziki linç; ama öbür tarafında da düşünsel bir linç altındadır. Düşünce linçi yaşatmış. Neden? Bir genç sokakta bağılıyor, diyor ki: “yaşasın halkların kardeşliği”, ve ya atıyorum, diyor ki: “başörtüye özgürlük.” Polis bunu coplayınca, başörtüsü sorunu çeken kadın balkonda bunu alkışlıyor. Bunu alkışlıyor. Evine ekmek götüremeyen, “herkese ekmek” diye bağırان gence polis dayağı atarken, evine ekmek götürmeyen işçi balkonda bunu alkışlıyor.

Hatta polise destek sunuyor. Hem de böyle bir toplum yarattı, 12 Eylül'e daha cevap olmayacak bir toplum yarattı. (Erkek, İstanbul, Kurtuluş)

12 Eylül'le etik-simgesel hesaplaşma taleplerinin başında toplumsal bir yüzleşmenin gerçekleşmesi arzusu, toplumun kökten dönüşümünün zorunlu olduğu inancı karşımıza çıkar:

Bu yüzleşme hesaplaşma matematiksel bir olay değildir. Bu zihinsel bir olaydır, kültürel bir olaydır, toplumsal bir olaydır. Ben böyle bakıyorum. Teknik hukuki cezai boyutlarıyla değil. Belki o boyutları da olabilir ama asıl toplumun yüzleşmesi lazım. Hatta bir bütün olarak hepimizin kendimizle yüzleşmemiz, gerçeklerle yüzleşmemiz gerekli. (Erkek, Diyarbakır, DDKO)

Gelecek kuşaklara karşı bir sorumluluk biçiminde tasvir edilen bu simgesel hesaplaşma isteği 78'lilerin kendi kuşaklarına karşı da bir sorumluluğu olarak yorumlanarak bir hafıza ödevine dönüşür:

...hayat seni bir şekilde, mücadele bir şekilde itiyor bir yöne, bir yoldan gitmek zorunda kalıyorsun, alanını göremiyorsun sonunda, sudan çıkmış balığa dönüyorsun. Bu anlamda biz kurumlaşmayı yaygın örgütlenmeyi, örgütlenme de demeyebiliriz, adı ne olursa olsun geliştirebilirsek hakikaten bunu sonucunda çok ciddi iyi şeyler çıkabilir. Var böyle yapan, televizyonda çalışan dostlarımız var, müzik alanında çalışan, arşiv çalışması yapan insanlar... Cebinde beş kuruş para yok bu insanların ve ben gurur duyuyorum yani hakikaten gurur duyuyorum. (...) İşte bizim çocuklarımız var. Bu ülkenin böyle insanlara ihtiyacı var, kesinlikle. Bakıyoruz 18-19 yaşında insanlar, beğeniriz beğenmeyiz dağda ölüyorlar yani veya hayatın başka alanında başka şeyler yapıyor bu insanlar. O anlamda bizim onlara da borcumuz var, bizim arkadaşlara, kendimize, herkesten önce kendimize borcumuz var. Soluk alıyorsak bu topraklarda, Hrant'a borcumuz var. (Erkek, İstanbul, TKP)

Eşkıya hükümdar olmuş ama ben bir gün bu hükümdarlığa son verileceğine inananlardanım. Yoksa yaşayamam yani. Bu bir röportaj cevabı değil. Benim şeyim bu. Ben ve benim gibilerin rüyaları gerçekleşecek. Bana iyi rüyalar

diyebilirsiniz ama gerçekleşecek, bunun için yaşıyorum. (Erkek, Diyarbakır, TÖB DER)

Bu sorumluluk vurgusu sadece bireysel ve hukuki bir sorumluluk değildir. Kuşaksal bir sorumluluktur aynı zamanda. 12 Eylül'le etik-simgesel bir hesaplaşma kuşak açısından hayati bir önem taşır ve kuşaksal sorumluluk cezalandırmadan çok hafızaya odaklanır: Unutmamak ve unutturmamak burada en önemli motivasyon haline gelir. Burada sadece gerçekleşen suçların değil bir kuşağın da unutulmamasına ve tanınmasına yönelik çaba söz konusudur. Unutmamak ve unutturmamak adına yürütülen faaliyetler, bu anlamda geçmişle hesaplaşmanın simgesel boyutlarından birini oluşturur.

Ya şimdi bizim halkımızın hafıza kaybı olduğu için, çok çabuk unutuyor. Kendisine karşı yapılanı aslında hemen kısa dönemde unutmuyor ama sonradan hatırlamak bile istemiyor. Bizim bir handikapımız, inanılmaz bir şiddet uygulanan dönemi hatırlatmaya çalışmak yani. Bu da belki biraz handikap gibi geliyor hakikaten. İnsanların hani vicdanlı bir insanın normalde unutmak istediği şeyi sen tekrar “unutma”, “bak hatırla sana böyle yaptılar, hepimize böyle yaptılar”, “bunlar niye sokakta gezsinsin, niye komşuları” her zaman söylerim, işte “Tonton bir dede olarak” diye bilinsin?, torunu tarafından niye sevilsin? (Erkek, Ankara, TÖB DER)

12 Eylül'le hesaplaşma meselesi unutmaya ve sistemli unutturmaya karşı bir adalet ve hakikat talebi olarak karşımıza çıkar. “Yalanın” ifşası, meselenin kamusallaştırılması aynı zamanda kuşağın da varlığını teyit edecektir.

Bizim burada itiraz ettiğimiz şey, yıllardır hani “Ülkede işkence yoktur, biz yapmıyoruz” şöyle böyle diyenlere “Var” demek. Yoksa “Biz gördük, işte şöyle oldu böyle oldu.” Bir mağduriyete oynama değil de, bizim burada onları teşhir etme, yalan söylediklerini söyleme temennimiz var. (...) Dünyanın hiçbir yerinde artık kabul edilmeyen bir şey ama bu ülkede edenler, haksız yere edenler cezalandırılmadan ortalıkta geziyorlar. Elbet bir gün görülecek... (Erkek, Ankara, TÖB DER)

Burada ayrıca, az da olsa, 78 kuşağının kendisiyle de hesaplaşması gerektiği yönünde ifadelerle de karşılaşırız. Burada yine hafızanın önemine vurgu yapılır:

Doğulu toplumlar hafızası çok zayıftır, eğer biz unutmamış olsaydık 1960'larda yapılanları, 1970'lerde yapılanları unutmazdık, 80'i yaşamazdık. Biz hep darbeleri yaşadık ve unuttuk. Bir daha darbe ve benzeri şeyler yaşamamak için, bir daha insanların bunları yaşamaması için böyle bir hafıza oluşturmak, bunu insanlığa sunmak zorundayız. (Erkek, Diyarbakır, TİP)

Simgesel ve etik talepler ve mücadeleler bu anlamda 78'lilerin önündeki seçeneklerden biri olarak duruyor. Bu bağlamda karşımıza çıkan en yaygın talepler bir "sanal lanetliler mezarlığı" kurulması, yani suçluların ifşası ve kamuoyu yaratılmasıdır:

Bunu vakıfta da önerdim, lanetliler mezarlığı gibi bir şey sanal âlemde. Bu topluma karşı suç işlemiş herkese karşı bir mezarlık hazırlamak ve bir mezar taşı dikmek gerekiyor bana göre, unutmamak için, toplumsal belleği [diri] tutmak için...(...) İnsanlara yaptıklarını hatırlatacaksın, unutturmayacaksın, bu da hesaplaşmadır, illa yargılanıp hüküm, cezai anlamda hüküm giymesi gerekmiyor ama toplumun vicdanına kazıyacak eylemleri becereceksin, bulacaksın, yapacaksın... Bir yargılama kurarsan, bir mahkeme kurmak olur, ne bileyim, ama işte bunu politik örgütlülük yapmalıdır. Yani bireylerin tek tek uğraşıp yapabileceği bir şey değil. Öyle bir güç de gözüküyor şu anda. (Erkek, İstanbul, Dev Sol)

Simgesel hesaplaşma talebi aslında sadece kuşaksal bir talep değil aynı zamanda başta bahsettiğimiz daha geniş anlamıyla sol muhalefetin karşı-hafıza talebi görünümü alır. Çünkü 12 Eylül odakta olsa da daha geniş bir tarihsel okuma içinde yorumlanan darbeye hesaplaşma talepleri genel anlamda solun talepleriyle de örtüşür. Unutmama ve unutturmama şiarı burada da ön plandadır. Bunun en açık net biçimde görülebilecek örneği ise elbette Utanç Müzesi'dir.

Devrimci 78'liler Federasyonu tarafından 2010 yılında oluşturulan bu gezici sergi 12 Eylül'le hesaplaşma konusunda simgesel mücadelenin hafızayla ne denli yakın ilgisi olduğunu gösterir. 12 Eylül Utanç Müzesi, içinde sadece 12 Eylül'le ilgili değil, sol geleneğin tarihten bugüne katledilmiş, haksızlığa uğramış birçok unsuruna dair simgeleri içinde barındırır ve bu anlamda hafızayı canlı tutmaya yarar. Müzede Deniz Gezmiş'in parkasının yanında Erdal Eren'in mektubu, 12 Eylül'de idam

edilenlerin resimlerinin yanında Mustafa Suphi'nin de resmi yer alır. Bu hem 78 kuşağının 12 Eylül'ü, tarihi yorumlama çerçevesi olarak gördüğünü ortaya koyar hem de tıpkı 1 Mayıs 1977 örneğindeki gibi farklı kuşakların da hafızasını canlandırma, bu yolla bir karşı hafıza ortamı inşa etme potansiyelini taşır. Bu anlamda müzeye iki işlev yüklenir: Hem kuşağın hakikat talebini kamusal olarak dillendirmeye yarar hem de farklı tarihsel dönemlerde sol geleneğin karşı karşıya kaldığı katliamların, ölümlerin, idamların vb. sembollerinin bu müzede yan yana yer alması bir karşı hafıza mekânı oluşturur.

Haklı davaya duyulan inancın pekiştirilmesini, yenilgilerden mürekkep sol tarihin mücadeleye tahvilini isteyen bir sergidir bu. Ölenler vardır, “devrim şehitleri” vardır, faili meçhul cinayetlere kurban giden aydınlar vardır bu sergide ama onların yan yana gelişi bir matem havası yaratmaz. Tam da yan yana geldikleri için bir başka okuma sunarlar: Bir sol karşı-hafıza; onları unutulmaktan çekip çıkarma girişimidir bu.

Sadece ölü bir mekân değildir burası; bir karşılaşma ve dayanışma uzamı da yaratır. Bu gezici sergi gittiği illerde insanların bir araya gelmesini de sağlar. Antalya’da bu sergi vesilesiyle tanıştığım ve görüştüğüm insanlar oldu. Onların bu sergiyi gezerkenki halleri bir yandan üzücü bir görüntüydü, ama bir yandan da orada kurulan temaslara ve 78 kuşağından olup birbirini tanımayan insanların karşılaşp ilişkileneşine vesile olduğunu da gördüm.

Nihayetinde geçmişle hesaplama veya yüzleşme adına yapılan tüm eylemlerin, yapılan suç duyurularının, çeşitli girişimlerin, atılan tüm adımların etki gücü, onu savunan toplulukların etki gücüyle sınırlıdır. Burada mesele bu girişimlerin ne denli yaygın ve kamuoyu oluşturma gücünde olduğunu tartışmak değil; bunun oldukça dar bir çerçevede kaldığını söylemek mümkün. Öte yandan bu girişimlerin kuşak açısından bir anlamı vardır; varoluşsal bir anlamdır bu. 78’lilerin hafızaya odaklanan eylemliliklerinin, dayanışma girişimlerinin, onları bir arada tuttuğunu ve bir 78 kuşağını oluşturduğunu söylememiz gerekir. Bu hafıza odaklı çalışma ve girişimlerin kimi zaman nostaljik bir tınısı olmakla birlikte, özellikle 1 Mayıs örneğinde gördüğümüz gibi siyasal alana tahvil edilmeleri halinde direnişçi ve genişleyen bir karşı-hafıza oluşturma imkanı da vardır.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında bugün 78 kuşağı ya da 78'li olarak tanımlanan, kendilerini bu sıfatla tarif eden, 1970'lerde ilk gençliklerini, ilk siyasallaşmalarını yaşamış, bu dönemin ortalarından itibaren Türkiye sosyalist hareketinin farklı hareket ve örgütlerinde militan olarak aktif biçimde ya da kitle örgütlerinde sempatican olarak yer almış, bu dönem içinde bir kuşak olma potansiyelini bütünüyle ve her yönüyle taşıyan bir gençlik kesiminin bir hafıza topluluğuna nasıl dönüştüğüne, bu hafıza topluluğun siyasal motivasyonlarına odaklandık.

Bugün kendisini 78 kuşağı olarak adlandıranlar açısından onları sosyolojik bir kuşak haline getirecek tüm unsurların, onların gençlik dönemlerinin toplumsal ve siyasal zemininde potansiyel olarak mevcut olduğunu gördük. Hepsi de genç yaşlarında, benzer toplumsal çevrelerden gelen, benzer sosyalizasyon süreçlerinden geçmiş, ortak bir kader duygusu etrafında birleşmiş gençlerdi; üstelik farklı sol görüşlerden olmalarına rağmen.

Bu kuşak zemini üzerinde, bir kader birliği duygusu etrafında yan yana gelen bu gençlerin iştirak ettikleri tarihsel-sosyal zemine baktığımızda Türkiye toplumunun geçirmekte olduğu dönüşümlerin ve siyasallaşmanın kuşak durumunun oluşumuna etkileri olduğunu saptamak mümkündür. Yaşanan toplumsal, siyasal ve iktisadi çelişkilerin yakıcı biçimde deneyimlenmesinin ya da gözlemlenmesinin siyasi yönelimlerin belirmesinde etkiye sahip olduğu, hem aile ve yakın çevrede yaşanan değerler aktarımının hem de siyaset sahnesinde yaşanan, solun genel anlamda yükselişiyle karakterize olan geniş çaplı eğilimin bu gençlerin sosyalist bir mücadeleye angaje olmalarında büyük etkisi olduğunu gözlemlenmiştir.

Sol siyasetler ve 78 kuşağını oluşturacak gençler açısından değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan tarihsel ve toplumsal bağlamın oldukça sert ve çalkantılı olduğunu söyleyebiliriz. Nesnel olarak 78 kuşağının oluşum dönemi 12 Mart'tan sonra, ama esas olarak 12 Mart'ta tutuklananların siyasi afla serbest bırakıldığı 1974 yılından

itibaren silahlı mücadelenin doğuşuyla birlikte başlar ve 1980 darbesine kadar uzanan tarihsel döneme ve sosyal koşullara denk gelir. Bu dönemleştirilmenin nedeni, söz konusu kuşağa mensup olduğunu söyleyen bireylerin ilköğrenliklerini ve kurucu deneyimlerini bu yıllarda yaşamış olmalarıdır. Aile ve yakın çevrede yaşanan sosyalizasyon ve siyasallaşma kuşak zemininin oluşumunda belirleyici olmuştur.

Genç kuşakların siyasetle tanışması süreci iki düzeyde incelenebilir. Biri miras, diğeri ise deneyimdir. Her yeni kuşak miras aldığı bir siyasal kültürle ve aynı zamanda içinde yer aldığı tarihsel ve siyasal konjonktüre özgü koşullarla şekillenir. Bu anlamda aile ve yakın çevrenin siyasal kültürü kadar 68 mirasının aktarımının kuşak oluşumunda belirleyici olduğunu görölmüştür. Bu noktada sadece ailenin ve yakın çevrenin değil bu öncü kuşağın kilit figürlerinin, 68 kuşağı ile 78 arasında bir tür geçiş niteliğı taşıdığını söyleyebileceğimiz Mahir Çayan, Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya gibi isimlerin de gençlerin benimsediğı değerlerin örnekleri olarak öne çıktığı görölmüştür. Bu mirasın daha çok haksızlığa karşı mücadele duygusuyla, adalet değeriyle birleşerek, bir hissiyat olarak benimsendiğı, haksızlığa karşı durmak, adalet peşinde olmak, bu kuşağın zihin ve duygu dünyasını şekillendiren başlıca değerler olduğu söylenebilir. Yani ilköğrenlikte yaşanan şey aslında bir değerlere dayalı bir sosyalizasyon ve siyasallaşmadır. Kısacası, 78 kuşağını oluşturacak bireylerin siyasi kavramlarla, toplumcu bir düşün dünyasıyla tanışması daha ilköğrenlik döneminde hatta çocuklukta bilinç düzeyinden önce duygusal düzlemde başlar, içselleştirilmiş değerler biçiminde vücut bulur. Toplumsal sorunlara duyarlı ailelerden ya da çevrelerden gelen bu gençler ailede, genel olarak siyasallaşmış bir toplumun küçük çevrelerinde, yani örneğın mahallelerde, aile meclislerinde vb. sola dair kavramlarla karşılaşmışlardır. Bu noktada 78'lilerin anne babalarının 60 ihtilalinin mirasçısı, ağabeylerinin ise 68 mirasının taşıyıcıları olması son derece belirleyici olmuştur. Genel anlamda bir mücadele içinde şekillenen bir ortamda büyüyen bu gençlerin ideolojik yönelimlerini soldan yana yapmasının, ülkede yaşanan sol yükselişin de etkisiyle çoğı zaman kaçınılmaz olduğu görölmüştür. Sosyal köken ve gelişme açısından benzer konumlara sahip olan görüşmecilerimiz açısından sol değerlere açık bir çocukluk, ilköğrenlik geçirmiş olmak, ilerleyen yıllarda okullarda, mahallelerde karşılaştıkları siyasal atmosfer içinde kendilerini

solda tanımlamalarının, “haksızlığa karşı durmak” gibi özetlenebilecek benzer düşünme biçimleriyle donanmalarının da imkânını yaratmıştır.

Bir dönem gençliğinin bir kuşak olarak düşünülmesini sağlayacak somut zemini de lise, üniversite, mahalle örgütlenmeleri ile devrimci örgütler oluşturmaktadır. Bu örgütlenme mecraları onları ortak deneyimler etrafında birleştirerek bir kuşak kültürünün zeminini yaratır. Bu anlamda hareketlerin içinde geliştiği örgütlenme alanları birer deneyim mekânları olarak öne çıkar ve kuşağın mensupları arasında somut bağlar yaratır, kuşağın fikriyatının somutlaştığı, farklı bireylerin yan yana gelerek bir düşünce ve eylem birliği içinde bir arada hareket etmeye başladığı alanlar haline gelir.

Bugün kendisini 78’li olarak tanımlayanların siyasal kökenleri çeşitlilik göstermektedir. Bu 78’li kimliğini kimliği tek bir örgütlenme de sahiplenmiş değildir: farklı örgütlere, farklı sivil toplum kuruluşlarına mensup olanlardan sadece sempatican olanlara kadar pek çok insanı kapsar. Buna rağmen örgüt ayrımı olmaksızın bu insanları bir kuşak olarak, “78 kuşağı” olarak düşünmemizi sağlayacak, onları bir araya getiren unsurun, yükselen siyasallaşma ortamında bir biçimde solda konum almış olmak olduğunu söyleyebiliriz.

Burada bir kuşak bütününün nasıl oluştuğundan bahsettiğimiz için, siyasal örgütlenme faaliyetlerinden ziyade bütün bunları kapsayan daha genel bir “siyasetle iç içe olma”, bir hissiyat olarak devrimci olma gibi duyguların ve düşüncelerin şekillenmesi daha önemli görünüyor. Yani topluma karşı bir sorumluluk duygusunun peyda olması ve kişisel güzergâhın sonucu olarak militan’ın şekillenmesi söz konusudur. Bu temelde bir siyasal kültürün, siyaseti, toplumu düşünmeye dair bir anlamlandırma çerçevesinin ama aynı zamanda bu çerçevenin içine dolduran bir içeriğin de oluştuğunu göstermektedir. Bir özne olarak “devrimci” şekillenirken bir yandan da bir dönemin tüm olaylarının, deneyimlerinin etkisiyle toplumun bir kesiminden: sol gençlik hareketleri içinde olan ya da genç olup sosyalist profesyonel devrimci faaliyet içinde olanlardan menkul bir kuşak oluşturacak biçimde ortak bir zeminde buluşurlar.

Bir kuşağın oluşum zeminini tanımlarken onların ortak duygu ve düşünce dünyası oluşturarak bir kader birliği etrafında kendilerini inşa ettikinden bahsettik. Burada ve

aslında tüm sosyalizasyon ve siyasallaşma süreçlerinde gördüğümüz temel olgu, sola meylin bir hissiyat olarak benimsendiğidir. Sosyalist siyaseti tercih etme iradesinin bilinçli bir tercihten önce duygusal bir yatkınlık, yakın çevreden aktarılan değerlerin benimsenmesi ve hayata geçirilmesi olarak deneyimlendiği söylenebilir. Bu durum, kuşağın öncelikle duygusal zemine, haksızlığa, adaletsizliğe karşı insani değerlere vurgu yapmasıyla kendisini gösterir. Anlatılar da bunu doğrulamaktadır. 70'lere dair tanıklıklar, gündelik mücadelelere, sağ-sol kavgasına ve politik bölünmelere dair öyküleri barındırıyor olsa da temelde 70'ler bütünlüklü, homojen ve olumlu bir duygu dünyası olarak aktarılır, hatırlanır. Bu anlamda değerlerin hatırlanmasının, hafızanın işin içine girmesiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. 70'leri hatırlamak, bu anlamda bir dönemin hissiyatını da hatırlamak anlamına gelir.

Devrimin yarın olacağına duyulan inanç, bir davaya adanmışlık, yoldaş'a duyulan güven, tüm bunlar bir ayrı dünya olarak aktarılan 1970'ler dünyasına romantik bir hava verir. Güzel bir hatıra olarak anlatılan bu dünya ahenkli bir tablo görüntüsündedir. Bu dönem insanların beklenti ufku açıktır; gelecek sonsuz imkânlarla önlerindedir. Öte yandan anlatılar bir yandan da bu dünyanın kaybedilmiş olmasının yarattığı acıyı da yansıtır.

Bu açık deneyimler dünyasının en belirgin özelliği ona atfedilen değerlerdir kuşkusuz. 78'liler açısından 1970'leri tanımlayan kavramın “devrimci olmak” olduğu söylenebilir. Kavram Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya örneklerinde somutlaşır. Bu üç isim aslında 68 kuşağının sembol isimleri olsa da 70'li yılların sosyalist gençlerince de ve öncelikle simgesel anlamlarla donatılarak sahiplenilir, kendi yollarını açan, tarih-öncesinin ataları olarak ve öncelikle yaşam ve kişilik tarzı olarak benimsenir, “devrimci”nin referansı haline gelirler.

Tarihin özel bir kesitinde, dönüşümün bir kuşağı ortaya çıkarabilecek denli hızlandığı bir toplumsal ortamda, çocukluk, ilköğrenlik çağında benzer etkilere maruz kalmış olmak, bu zeminde eş konumlarda bulunmak bir kuşak potansiyeli yaratmış, bir kader birliği içinde onları bir araya getirmiştir. Benzer deneyimlere benzer eğilimlerle tepki geliştirmiş bir kuşak bütünü oluşmuştur. Ortak değerler ve hissiyat, bu kuşak entelekyasının temelinde yatan temel dürtüleri ve ilkeleri işaret eder çünkü bir yandan kuşağı oluştururken bir yandan da o kuşağa mensup olmanın normlarını, sınırlarını çizer. Bu özel dönem, kuşağı kuşak yapan normların, kültürün, duyguların

kurulduğu dönemdir ve bugün ile keskin bir farklılık barındırdığı için üzerinde durulan, anlatılması bir “sorumluluk” olarak görülen hikâyelerden oluşur.

Öte yandan 70’ler anlatıları, kuşağın kendisini 78’li olarak ifade ettiği anlatılar değildir. Kuşak bilincinin ortaya çıkması için kurucu nitelikte, ortak bir deneyim etrafında birleşmiş ve buna dair ortak bir tahayyül, ortak bir tepki geliştirmiş olmaları gerekir. Bu deneyimler ve etrafında kurulan anlatılar kuşak bilincinin tarihselleşmesini ve kendini tarihe kaydetmesini sağlar. Kuşak, kendisini tarihte bir yerde konumlandırarak, önceki ve sonraki kuşaklardan kendini ayırır, böylece farklı bir kuşak olduğunu ilan ederek kendini kurar ve kuşak bilinci şekillenir.

Sosyolojik gerçeklik olarak bir kuşağın oluşumunu mümkün kılan nesnel ve somut koşullar ile bu koşullar etrafında ortaya çıkan gerçekliğe dair öznel temsillerin, bir kuşak oluşturma bilincinin ürünü olan ve kuşak kültürünü ve kimliğini kuran temsillerin farklı iki düzlem olduğunu, ancak geçmişine dönüp bakılarak, bir topluluk hafızasını inşa edebildiği ölçüde tarihselleşebildiğini ve bu tarihselleşme vasıtasıyla bir kuşak kimliği ve bilinci, bir kuşak hafızası oluşturdıklarını söyleyebiliriz. Kuşak bilincinin ortaya çıkması, ancak sonradan gerçekleşebilir ve bu kuşak bilinciyle hareket eden topluluk da kuşağın oluştuğu koşulları, duygu ve düşünce dünyasını geriye dönük olarak tanımlayarak, kurgulayarak kuşağın imgesini yeniden üretir. Burada hafıza, yaşanan ortak deneyimlerin hafızasının ötesine geçer; ona bir anlam yüklemek söz konusudur yani geçmişin işlenmesi gerekir; yani onu bir temsil sistemi içine yerleştirmek gereklidir. “Kuşak kimliği” tarihsel bir inşadır ve tarihini inşa ederek aslında kendini inşa eder.

Bu bağlamda kurucu deneyimlerin neler olabileceği tartışılmıştır. İlk ele aldığımız tarih olan 15-16 Haziran işçi direnişinin tarihsel olarak 78’lilerin gençlik dönemine denk gelmemesi ve işçi sınıfının baş aktör olması gibi nedenlerle kuşak hafızasında derin bir yer tutmadığını, sonraki dönemde 15-16 Haziran anmalarını 78’lilerin sahiplenmediğini, bu olayın daha çok işçi sınıfının hafızasında önemli bir yer tuttuğunu, anmaların büyük oranda DİSK tarafından gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

Benzer bir durum 12 Mart 1971 muhtırası için de geçerlidir. Gerçekleştiğinde epey erken bir gençlik döneminde olan 78’liler açısından önem taşısa da kuşak bilincinin,

tarih bilincinin kurucu bir unsuru olmadığı, ancak aksine 68'lilerin 12 Mart'ı derin bir sarsıntı olarak deneyimlediği görülmüştür. Öte yandan kişisel hayat hikâyelerini derinden değiştirmemiş, doğrudan deneyimlenmemiş olsa da anlatılarda 12 Mart'a bazı bağlamlarda geri dönüldüğü söylenebilir. 12 Mart'ın diğer darbelerle ama özellikle 12 Eylül'le kıyaslanması bağlamında karşımıza çıktığı görüldü.

Ele aldığımız bir diğer tarihsel deneyim ise Kızıldere olayı olmuştur. 78 kuşağını oluşturacak bireyler açısından Kızıldere olayının kendi tarihlerini kuran bir olay olarak değil daha çok bir “tarih öncesi” gibi kodlandığını söylemek mümkündür: Mitsel ve kökensel bir hatırlamanın görüntüsünü çizen Kızıldere anlatıları, dayanışmacı bir hatırlamanın temellerinden birini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla kuşak bilincinin kurucusu olmasa da, bilinci somut bir biçimde cisimleştiriyor olmasa da onun yapı taşlarından biri olarak düşünülebilir. Ama bu bilinci gerçekten kristalleştirecek güce sahip değildir; çünkü doğrudan bir deneyim yoktur. Buradaki ortak deneyim, olayın yarattığı sarsıntıyı birlikte deneyimlemiş olmaktır.

Ele aldığımız diğer tarihsel deneyimler, 1 Mayıs 77, 16 Mart, Maraş ve Çorum olayları gibi büyük çaplı toplumsal etkileri olan tarihsel olayların 78 kuşağı olarak tanımladığımız topluluk açısından belirleyici kırılma deneyimleri olarak yorumlandığı görülmüştür. Bunun nedeni hem gençlik dönemlerinde bunlarla karşılaşmış olmaları hem de bu tür olayların onların siyasallaşmalarına, siyasal tercihlerinin şekillenmesine bir anlamda yön vermiş olmasıdır. 15-16 Haziran ve 12 Mart muhtırasının gençlik dönemlerinde bire bir deneyimlenmemiş ancak tarihsel öneme sahip olaylar olarak aktarılması, ancak anlatılarda geniş bir yer tutmaması, bunları kendi dönemlerinin önemli olaylarıyla karşılaştırarak anlatmaları da bunu teyit eder.

Yani tek bir olay etrafında yaşanan bir kırılma değildir bu kuşak için söz konusu olan; bir olaylar toplamıdır. Kuşağın kurucu olayı diye tanımlayabileceğimiz tek bir olay yoktur. Bunlar kuşağın kendisini kuşak olarak tarihselleştirmesinin uğrak noktaları, işaret taşları, bir “kuşak takviminin” unsurlarıdır; her biri bir köşe taşı olarak yorumlanır ve hafıza gelip 12 Eylül'de somutlaşır. Bu olayların anısı, başka bir olaya referans verilerek aktarılır: 12 Eylül. Tüm bu saydığımız olaylara yüklenen anlam, onların 12 Eylül'ü hazırlamak için yapılmış olaylar olduğu yönündedir: Bu da referansın, yani karşılaştırma yapılan çerçeveyi 12 Eylül'ün oluşturduğunu, bu

tarihsel deneyimlerin 12 Eylül prizmasından aktarıldığını, anlamlandırıldığını gösterir. Kuşağın anılarını birleştiren, onların kendilerini bir kuşak olarak tarif etmelerini, bir kuşağa mensup olma hissiyatını billurlaştıran, dahası bugün kuşağın kendisini etrafında tanımladığı hafıza ve adalet arayışında en büyük yeri 12 Eylül kaplar. Bir kuşak oluşturma ve kendini tarihte konumlandırma arayışının ürünü olan kuşak bilinci, 12 Eylül anlatıları etrafında somutlaşır; 12 Eylül onların hayatlarını bir önceye ve sonraya ayırır.

12 Eylül, kuşak mensupları tarafından ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamda bir kapanış dönemi olarak yaşanmıştır: 70'lerin sona erışı, tüm bir siyasal hayatın kökten tırpanlanmasıyla bir kuşağın da hayat koşullarını ortadan kaldırmıştır. Bu süreç özellikle sosyalistler ve sosyal demokratlar açısından büyük bir kırılma yaratmış, dernekler, legal partiler, meslek örgüleri kapatılırken illegal solun da hem fiili baskı, tutuklama ve işkence uygulamalarıyla fiziki ve siyasal varlığına son verilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan da sıkıyönetim uygulamalarıyla örgütsel bağlarının koparılması sonucu yaşam damarları kesilmiştir. Askerî rejimin başta sokağa çıkma yasakları ve ihbarcılığı teşvikiyle tüm toplum nezdinde sergilediği korkutma ve sindirme politikaları ve uygulamaları solun toplumsal destekten de mahrum kalmasına yol açmıştır. Bu noktada bir kapanış olayının nasıl kurucu bir olay olarak hatırlanıyor olabileceği ve bunun nedenleri tartışılmıştır.

12 Eylül 1980 askerî darbesi, yarattığı ve tüm toplumu etkileyen baskı ortamıyla, “şimdiki zamanın anlamını” bir anda değiştiren varlığıyla, gözaltılarla, tutuklamalarla, işkencelerle, yargılamalarla ve dahi idamlarla bir neslin içinde büyüdüğü toplumsal, siyasal, kültürel çehreyi geri dönülmez bir biçimde sarsar, aşındırır ve sonunda yok eder. Darbe gündelik yaşamı kökten dönüştürürken umutların belirsiz bir geleceğe havale edilmesine yol açar. Yaşanan hem fiili hem simgesel kayıp gelecek-şimdiki zaman-geçmiş ilişkisini değiştirir: Burada bir kuşak için “tarih duygusu” değişmiştir; onlar tarihin aktörü olarak tarihin dışına itilmiş, bir kuşağın deneyimin uzamını oluşturan toplumsal zemin çözülmüş ve gelecek belirsiz bir hal almıştır.

Bu kuşak için 12 Eylül, bir milat olur: 78'lilerle yapılan görüşmelerde en çok yer tutan, en ayrıntılı ve incelikli olarak anlatılan, üstelik hem tüm görüşmelerde hem de tüm otobiyografik çalışmada anlatının dönüm noktasını oluşturan, olayın öncesine

dair temsillerle birlikte sonrasına dair tahayyülleri de değiştiren olayın 12 Eylöl askerî darbesi olduğu görölmüştür. 78’lilerden dinlediğimiz, okuduğumuz tüm hikâyeler dönüp dolaşıp 12 Eylöl’e gelir, her şey 12 Eylöl’e giden yolun yapı taşları olarak tahayyöl edilir, her şey 12 Eylöl’den “öncesine” ya da “sonrasına” dair bir anlatı halini alır. 12 Eylöl sadece zamanı bir önce ve sonra olarak bölmekle kalmaz, zamanı anlamlandırma, tarihi yorumlama çerçevesi haline gelir.

12 Eylöl’e dair tüm anlatılar onların bir kuşak bilincini kazanmalarını sağlayan ortak bir travmatik deneyimin izlerini barındırmaktadır. Örgüt ismi, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm bir dönemin sosyalist gençlerini etkileyen, kimsenin etkilerinden muaf olmadığı bir olay olarak deneyimlenmiştir. Darbenin baskısını özellikle sola yöneltmiş olması, dahası bu gençlerin hayatlarının geçlik dönemini hapiste ya da kaçak durumda geçirmek zorunda kalmaları, bu olayı gençliklerinin en büyük kırılma yaratan olayı haline getirirken diğer yandan kurucu bir nitelik taşır. 12 Eylöl etrafında şekillenen hafıza hem 70’lerin büyük tarihsel deneyimlerini başka bir bakışla anlamlandırmalarını sağlamış, hem de 80 sonrasındaki hafıza odaklı bütünleşmenin, bir kuşak oluşturma bilincinin ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştır.

12 Eylöl’de ortaklaşa yaşanan bu büyük kırılma olayı kendilerini bir bütün halinde bir kuşak olarak tahayyöl etmelerini sağlamıştır: Biz duygusu bu olay etrafında örölen anlatılarda yani ona yüklenen anlamda, “darbe bize karşı yapılmıştı” önermesinde karşımıza çıkar. Dahası 12 Eylöl uygulamaları etrafında bütünleşmeyi sağlayan bir adalet ve hakikat talebinin hafızanın kurucu motivasyonu olduğunu görürüz.

12 Eylöl etrafında inşa olan hafıza, onu yorumlama biçimi onların kendilerini bir kuşak kimliği ve bilinciyle donanmalarını sağlar, kuşak böylece kendi tarihsel kimliğini inşa eder ve hem geçmişte, hem de bugün var olduğunu tarihe kayıt düşmüş olur. Biz duygusu, onun kendisini diğer kuşaklardan ayırt etmesini sağlar.

1970’ler bir kuşağın oluşum zeminini teşkil ediyordu; bu kuşağı oluşturacak gençlerin sosyalizasyonları, siyasallaşmaları solun yükselişe geçtiği ve görece kitleselleştiği bir Türkiye’de gerçekteşmiştir. Potansiyel bir kuşak olarak bu ortamda dünya görüşleri şekillenmiş, hissiyat yapıları bu atmosferde oluşmuş, benimsedikleri

değerler ve normlar onları bir kuşak oluşturacak şekilde yan yana getirmiştir. 1970'lerin sosyalistleri, sadece darbe sonrası yaşadıkları büyük operasyonlar, baskı ve işkenceler nedeniyle değil, binlercesinin örgütsel olduğu kadar kuşaksal bağlarından da mahrum kalması ve kuşak deneyimini devam ettirememesi, karşılaştıkları toplumsal tecrit nedeniyle de bir kopuş yaşamıştır. Üstelik uzun yıllar cezaevlerinde ya da yurtdışında kalmaya mahkûm olan sol kadrolar ve militanlar, darbe sonrası gündelik hayata döndüklerinde karşılarında bambaşka bir dünya bulmuşlar, cezaevi deneyimi yaşamamış, dışarıda olanlar ise büyük bir yalnızlık ve yönsüzlük içinde kalmıştır.

12 Eylül hapishanelerinde yaşananlara dair tanıklıklara bakıldığında, hapishanenin iki boyutlu bir deneyim olarak karşımıza çıktığı görülür: bir yanda işkence, baskı ve tecrit; diğer yanda dayanışma ve direniş deneyimleri söz konusudur.

78 kuşağı, bu kurucu olay etrafındaki yorumlama çerçeveleri sayesinde bu kuşağa mensup olacak ve olmayacakları etik normlar uyarınca tanımladıklarını, kuşağın sınırlarını çizdiklerini söylemek mümkündür. 1970'lerin başat karakteri nasıl “yeni insan”sa, darbe döneminin başat karakteri de “direnen insan” olarak karşımıza çıkar. Görüşmecilerimizin tanıklıklarını anlatma biçimi ve üslubu, işkence ve kötü muamele anlatılarını derhal işkencenin etkilerinden ziyade direniş anlatılarının izlemesi, direniş anılarının kuşağın hafızasının kurucu deneyimleri arasında yer aldığını gösterir.

12 Eylül'de cezaevi deneyimi yaşamış olanların dayanışma, birlikte acılar çekmiş olma, topyekûn bir saldırı karşısında direnme ve bunlar etrafında inşa olan birliktelik ruhuyla, kuşaksal biraradılığı devam ettirdikleri, cezaevinde kalanlarda bir kuşak deneyiminin canlı biçimde devam ettiğini saptamak mümkündür. Fakat “78'li” elbette sadece cezaevi deneyimi yaşamış olanların sahiplendiği bir sıfat değildir; ancak cezaevlerine dair anlatılar ile dışarıda yalnız kalmış, hareketlerden ve siyasetten uzak kalmış olanların anlatıları arasında tanıklık anlamında bir farklılık olduğu görülmüştür. Sadece içerikler değil, anlatının biçimi de farklıdır. Bu farklı hatırlama düzeyleri, bir hafıza topluluğu olarak 78 kuşağının homojen bir bütün olmadığını göstermenin yanı sıra hafıza topluluğunun sınırlarını yani çerçevelerini belirlemek anlamında da bir role sahiptir. Ayrıca geçmişle hesaplaşma taleplerinin bu farklı deneyim düzeylerine göre farklılaştığını da görürüz.

78'liler bu tanıklıklarda da gördüğümüz gibi 12 Eylül'de cezaevinde olduğu gibi dışarıda da kimliği soyma ve benliği yok etme yönünde uygulanan sistemli bir unutturma politikasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Öte yandan cezaevinde yaşanan işkenceler, her türlü baskı uygulamaları ve sonrasında sergilenen direnişler bir kuşak deneyiminin devamı olarak yaşanmıştır. İçeride, cezaevlerinde, gözaltında yaşanan bedensel acıya rağmen direniş, onların benliklerini korumalarını sağlamış, kolektif direniş kolektif bir özne yaratmış ve benlikleri yara almadan bu süreci atlatan çok sayıda insan olmuştur.

Dışarıdakilerin deneyimi ise bedensel acıdan muaf görülse de aslında tam anlamıyla altlarındaki zemin yok olmuştur. Tüm dünya, deneyim uzamıyla birlikte alt üst olur. Dışarıda uygulanan baskı ve toplumsal dönüşümün yarattığı zemin kaymasına direnmek aslında daha zordur. İçeridekilerin direnmek için sadece bedenleri vardır; dışarıdakilerin ise tutunabildikleri, teslim olmamak adına koruyabilecekleri tek şey kişilikleri olmuştur. Kendi ifadeleriyle her şeye rağmen onurlu bir yaşamı devam ettirme iradesi, kaybolan kuşaksal bağların somut değilse de düşünsel olarak korunmasını sağlar. Öte yandan daha önce de ifade ettiğimiz gibi, süreci yalnız deneyimlemiş olanların anlatılarına baktığımızda yine de nostaljik ve melankolik bir tavır sezilir. 12 Eylül'de cezaevi deneyimi yaşamış olanlar ile dışarıda yalnız kalmış, hareketlerden ve siyasetten uzak kalmış olanlar arasında geçmişin işlenmesi, kolektif hafıza anlamında bir farklılık göze çarpar. İçeride dayanışma, birlikte acılar çekmiş olma ve bir birliktelik ruhunun, biraradalığın devamı, cezaevinde kalanlarda bir kuşak deneyiminin canlı biçimde yaşanmasını sağlamıştır. Ne kadar acı çekerlerse çeksinler bir bu dönemi soğukkanlı anlatırlar ve anlatıları olayların daha çok siyasal boyutuna odaklanır. Çünkü yaşadıklarını anlamlandırırken bunu insanlığa karşı suç, adaletsizlik, haksızlık gibi kavramlarla açıklayabilirler ve karşılığında suçun cezalandırılmasını talep edebilirler. Ötekiler için ise toplumsal değişimin yani etik ve simgesel kaybın telafisi mümkün değildir ve bu da nostaljik bir geri dönüşe sebep olur.

Öte yandan 80 sonrası dışarıda ve yalnızlaşmış olanlar açısından birliktelik ve dayanışma deneyimi, 1970'ler boyunca gelişen hissiyat yapısı ve onun beraberinde ortaya çıkan etik değerler 1980'le birlikte son bulmuş ve yaşadıkları deneyim, yalnızlaşma olmuştur. Onlar kendi kuşak deneyimlerinin son bulması sürecini

yaşamıştır; bunu bir “suç” olarak kavramsallaştırmak mümkün olmadığından yaşadıkları çöküş daha derin olmuştur. Anlatılarında bugün ile geçmiş arasında sürekli karşılaştırma yaptıkları, eskiyi nostaljik bir tavırla yad ettikleri, bugünü ise sitemkar ve reddedici bir bakışla yorumladıkları görülmüştür. Anlatılarının merkezinde bugün ile geçmiş arasındaki karşıtlık vardır. Bir zamanlar var olan dünyanın yok olmuş olması, onların yaşadığı en büyük travma olarak adlandırılır. Dışarıdakiler daha melankoliktir, daha muğlak bir acıda ortaklaşma söz konusudur: yitimin yarattığı, eski dünyanın hissiyat yapısının kaybolmasından duyulan acıdır bu. Bu nedenle hafızaları daha çok “önce”ye, bugünde olmayana odaklıdır. Kaybolan, hesabı sorulacak şey etik ve simgesel düzeydeki bir kayıptır ve bunun bir “hesaplaşma” paradigması çerçevesinde telafisi mümkün görünmez.

Darbe, sadece fiziki hapsedme, zor ve baskı uygulamalarıyla değil ardından zeminin hazırladığı sosyo-kültürel ve politik ortamla da büyük dönüşümün başlangıç noktası oluşturur. Hafıza buradan hareketle geçmişi işler, yeniden yapılandırır. Bu döneme dair anılar hem önceyi yorumlama biçimini belirler hem de sonrayı.

1990’lar sonrası 12 Eylül deneyimleri etrafında şekillenen bir hafıza ihtiyacı ve talebinin üç farklı ayağı olduğu görülmüştür. Hafıza ihtiyacının ortaya çıkmasında solun 1990’lar boyunca içinde bulunduğu muhasebe mantığının etkisi vardır. Bu süreçte hareketler ve elbette bu hareketlerin mensubu olan ve kendisini ortak deneyimler ve acılar yaşamış bir kuşağın mensubu olarak gören militanların kendi geçmişleriyle, hatalarıyla ve genel olarak solun yenilgisiyle, kaybolan bir geçmişle muhasebeye giriştikleri görülür. Hafıza talebi, bu bağlamda, sadece militanların kendi geçmişlerinin hesabını görmesi için değil daha geniş bir açıdan solun ve özelde Türkiye solunun geçmişte yaşadığı yenilgilerin, acıların ve kısımların da hesabının görülmesi için bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaşanan baskı, işkenceler, ağır hak ihlalleri ve ölümlerin aydınlatılması talebi etrafında bir insan hakları, adalet ve hakikat talebinin oluştuğu görülmüştür. Bu talepler vakıflar ve dernekler eliyle hem kamusallaşmış, gündeme gelmiş ve bir dayanışma uzamı oluşturmuştur. Uzun zaman örgütlenme mecralarından uzak kalan insanlar bu dernekler ve vakıflar aracılığıyla iletişime geçmiş, ortak hareket etme ve örgütlenme deneyimlerini güncellemiş, kendi davalarını kamusal alana

çıkarmışlardır. Bu dernekler sadece “mağdurlara” destek olmak değil aynı zamanda demokrasi gündemini oluşturmak gibi bir görev üstlenmişlerdir.

İsimsiz militanların, sempatizanların kaybolan geçmişlerini tarihe kaydetme ihtiyacı, onların görünürlük kazanması ve unutmaya karşı mücadele olarak da bir hafıza talebi ortaya çıkmıştır. Anı kitaplarının bir bir yayımlanması, konferanslar, toplantılar, dayanışma sergi ve konserleri, döneme dair belgesellerin çekilmesi vb. tanıkların hem bir araya gelmesine hem de kendilerini kamusal olarak ifade etmelerine imkan sağlamıştır.

Daha görür hale gelen bu tanıkların, vakıf ve dernek pratiklerinin de getirisi olarak bir dernekleşme, hafıza ile siyaseti birlikte düşünme ve kendini tarihe kaydetme ihtiyacını siyasal bir kanala tahvil ederek geçmişin tanıklığını bir ödev olarak üstlenme girişimi olarak 78’liler hareketi bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu yapılanmada devrimci değer ve ilkelere bağlılık, kuşağın kurucu norm ve değerlerine yapılan gönderme kuşak mensupları arasında birlik ve dayanışma tesis etme gibi amaçlar, bu örgütlenme çabasının doğal hedefleri olarak konduğundan hafıza etrafında bir araya gelme söz konusu olsa bile ortak davaya inancın, “devrimci onur” ve “inancın” 78’liliğin keskin sınırları olduğu görülür. Dahası 78’liler kendilerini steril bir kimlik olarak ortaya koymaz; hafızanın ancak siyasete tahvil edilmesi durumunda bir anlamı olduğunu vurgularlar.

“78’lilik” tanımı geçmişle hesaplaşmayı, özellikle de 12 Eylül’ü odağına alır. Mücadelenin amacının, darbe suçlarının aydınlatılması, suçluların cezalandırılması ve benzer darbeleri önlemek üzere çalışmak olarak ortaya konur, bu anlamda hafızanın kurucu tarihi olarak 12 Eylül öne çıkarken hafızaya odaklı çok sayıda pratik, kolektif hafızanın inşasını sağlar.

Anmalar, hafıza mekânları etrafında yürütülen mücadele ve tartışmalar kolektif hafızanın inşasında ve onun siyasete tahvilinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu pratikler sadece hafızayı inşa etmekle kalmaz aynı zamanda topluluk içinde bir bütünleşme ve dayanışma iklimi de oluştururlar.

78’lilerin düzenlediği ya da katıldığı anmaların hafızaya seslenen boyutu aynı zamanda siyasal bir amaca da yönelmiştir. Burada sadece lanetlenen olayların

hesabının sorulması talebi ortaya çıkmamakta, sistemli unutturmaya karşı hafızada direnme olgusu da siyasal bir anlam kazanmaktadır.

Anmalara konu olan olaylar 12 Eylül ile bağlantılandırılarak anlatisallaştırılmakta ve 12 Eylül ile hesaplaşma talebinin dile getirilmesine aracı olmaktadır. 1 Mayıs 1977 katliamı etrafında süren geçmişin aydınlatılması ve Taksim'in geri alınması mücadelesi bunu somut örneklerinden birini oluşturur. 1 Mayıs 1977'ye yüklenen anlamın öncelikle birçok can kaybı verilmiş olmasında aramak gerekir. Fakat ikinci ve belki ilkinden daha önemli olan boyut sadece kayıplarla ilgili değildir; bütün bir dönemin, belki tüm 70'lerin siyasal karşıtlıklarını bünyesinde cisimleştirmiş olması onun anlamını yoğunlaştırır. Öte yandan burada yaşanan olay genel anlamda bir dönemin yükselen, genç sosyalistlerce benimsenen değerlerinin de katledilmesi gibi bir anlamla da donatılmıştır.

Bu anlamıyla, 1 Mayıs 1977 Taksim, faili meçhullere, katliamlara karşı adalet arayışının somutlaştığı an ve bunu çerçeveleyen uzam olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla bugünün toplumsal mücadelelerinin mihenk taşlarından biri haline gelir ve uzam da yoğun bir simgesellikle donatılarak yeniden yorumlanır. Öte yandan geçtiğimiz yıllarda yapılan 1 Mayıs gösterilerinin bir diğer özelliği 1 Mayıs 1977'den öncesini ve sonrasını kapsayacak biçimde genişleyen, çok katmanlı bir hafıza ortamı oluşturmastır. Salt işçi sınıfının değil aynı zamanda sosyalist grupların kolektif hafızalarının yan yana gelişi, bir tür genişlemeyle yeni bir “takvim” oluşturur. Bu “hafıza dayanışması” tüm grupların kimliğini inşa edip aynı zamanda simgesel anlamda da zenginleştirir.

1977 1 Mayısı'ndan sonra kutlamaların yasaklanması, darbe döneminden sonra ise Taksim'in her tür gösteriye kapatılması yukarıda da bahsettiğimiz bu unutturma operasyonlarının bir uzantısı niteliğindedir. Dolayısıyla Taksim 1 Mayıs Alanı'nı geri alma mücadelesi olarak anılan süreç, 78 kuşağı açısından darbe dönemi ile kaybedilen Taksim imgesinin yeniden ele geçirilmesi mücadelesinin de bir görünümünü oluşturur. 78 kuşağının da hafızasında, darbeler ve katliamlardan geçerek 1970'lerden bugüne “adalet arayışı” söylemiyle birleşerek önemli bir yer kazanan Taksim, daha geniş bir hafıza mücadelesinin konusuna, bir kuşaksal varoluş meselesine dönüşmüştür.

Askerî darbeler ve çatışmalar, savaşlar ve yıkımlar, felaketler yaşamış ve yaşamakta olan toplumlarda hafıza tümüyle siyasal alanın içinde yer alır. Bazı olaylar ve figürler unutulmaya terk edilir, diğerleri zamanı gelince yeniden gün yüzüne çıkarılır. Hafıza savaşları ortasında adalet talebi bir varoluş meselesine dönüşür, özellikle de demokratik tartışmanın kısıtlandığı bağlamlarda. Varlığının tanınmasını, tarihinin aydınlatılmasını, yaşanan acıların hesabının sorulmasını isteyenler için tüm bir mobilizasyonun temelini oluşturabilir bu talep. Muhalif kesimlerin seslerini duyurması, kamusal alanda varlıklarının meşruiyetini sağlaması gibi açılardan hafıza kimi zaman bir müdahale aracı haline gelebilir.

Toplumda hakim bir topluluğun hafızada teksesliliği dayatmasıyla, geçmişten neyin hatırlanıp neyin unutulacağına, neyin hatırlanmaya değer neyin değer olmadığına karar vererek kendi tarih anlayışını ve tarihsellik duygusunu tüm topluma dayatması nedeniyle de yükselir bu adalet talebi. Yani adalet ve hakikat talebi aynı zamanda kendi tarihinin hakikatini aramak da anlamına gelir ve bu zeminde bir karşı-hafıza inşa olabilir.

Hafıza daima mücadelelerin ve çekişmelerin olduğu, sürekli değişen, izlenen baskıcı ya da çoğulcu hafıza politikaları uyarınca genişleyen ya da daralan, siyasal mobilizasyonlara kaynaklık eden, çetrefil bir alandır. Zamanın hızla akıp geçtiği duygusuyla yaşadığımız günümüz dünyasında hatırladıklarımız ve unuttuklarımız, geçmiş zamanlara dair düşüncelerimiz sadece nostaljik bir hikâyeden çok daha fazlasını ifade ediyor. Geçmişe dair anlatı ve temsillerin şimdiki zamanı ve geleceği şekillendirme konusunda kurucu bir öneme sahip olduğu artık sosyal bilimlerin alanında genel kabul görmüş bir tez. Geçmişin sürekli gelip karşımıza çıkması, zihinleri bu denli meşgul etmesi sadece tarih merakıyla açıklanabilecek bir olgu değil. Öyle ki toplumsal, siyasal mücadelelerin bir boyutunu da geçmişi anlatma, yorumlama, bugüne taşıma, yaşatma, kısacası onu ele geçirme mücadelesi teşkil ediyor.

Hafıza zamanın izini taşır: o bir geriye dönüştür. Geçmişe dair bir bakış, bir yorumdur. Ancak bugünden bir bakıştır: bugüne, şimdiye dair bir bakışın yansımasıdır aynı zamanda. Bu bakış farklı biçimlerde olabilir: nostaljik olabilir; direnişe odaklı olabilir, yadsıyıcı olabilir, hatta geçmiş unutulmuş dahi olabilir. Bu farklı bakışlar, hafızanın toplumsal çerçeveleriyle ilgilidir: bir toplumsal çerçeve

hatırlamayı mümkün kılar ve onun içeriğini belirler. Kuşak, burada bir hafıza çerçevesi olarak karşımıza çıkar.

Hafıza kuşağı adlandırmasını kimileri olumsuz bir tabir olarak düşünebilirler Ama aslında olumsuz bir yananlamı yoktur: aksine, büyük bir kıyımın ardından dağılıp yok olmak yerine kendilik bilinçlerini kazanmalarının, kendilerini tarihe kaydetmelerinin ve yaşananları gelecek kuşaklara anlatma ödevini yüklenmeleri, hafıza üzerinden yürütülen mücadele, eskiyi geri getirme mücadelesi olarak yaşanmamıştır, direnişçi bir hafızadır bu.

KAYNAKÇA

- Açıkkaya, Savaş. *Türkiye'de sol akımların Türk devrimi algılamaları : 27 Mayıs 1960 - 12 Mart 1971*, İstanbul, Çantay, 2010
- Akbaş, Meral. *Mamak Kitabı. Biz Bir Orduya Kafa Tuttuk Arkadaş*, (Ayizi: Ankara, 2011).
- Akçam, Cahit (ed.). *Tarihle Söyleşiler I*(Özgür Açılım, 2014)
- Akkoç, Derviş Aydın. *Fırtınalı Denizin Kıyısında - Şansal Dikmen Kitabı* (Ayrıntı, 2014)
- Akyol, Hüseyin. *Bölüne Bölüne Büyümek: Türkiye'de Sol Örgütler*, (İstanbul:Phoenix, 2010)
- Alpat, İnönü. *Randevuyu Dağlara Verdik*, (Su Yayınevi, 2012)
- Alpat, İnönü. *Popüler Türkiye solu sözlüğü : solun yüz yıllık öyküsü*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*, (İstanbul:Metis, 9. Baskı: 2017).
- Aras, İlhami; Demir, Ali; İba, Şaban. *Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular 1*, (Ankara: Dipnot, 2016)
- Arıcan, Engin. *Çılgılık. 12 Eylül Karanlığına Karşı Direnişin Destanı*, (P Kitap, 2012)
- Arslandoğlu, Kaan. *Devrimciler*, (Adam, 1998)
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*, (İstanbul:Ayrıntı, 2001)
- Atay, Korhan. *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?*, (İstanbul:Metis, 2013)
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2014)
- Aydinoğlu, Ergun. *Türkiye Solu (1960-1980)*, (İstanbul:Versus, 2007)
- Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*, (Ankara:Dost, 2007)
- Bermann, Marshall. *Katı olan her şey buharlaşıyor*, (İstanbul:İletişim, 12. Baskı: 2009)
- Bostacioğlu, Adnan (söyleşi). *Bitmeyen Yolculuk. Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı* (İstanbul: Ayrıntı, 2011).
- Boym, Svetlana. *Nostaljinin Geleceği* (İstanbul:Metis, 2009)
- Bozarslan, Hamit. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2015)
- Can, Celalettin. *78'liler Sorguluyor*, (İstanbul:78'liler Vakfı Girişimi, 2001)

- Cheng, Yinghong. *Creating the new man, From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*, (University of Hawaii Press, 2009)
- Connerton, Paul. *Toplular Nasıl Anımsar ?* (İstanbul: Ayrıntı, 1999)
- Crête, Jean ve Favre, Pierre (dir.). *Générations et politique*, (Québec/Paris: Presses de l'Université Laval/Economica, 1989).
- Çelik, İbrahim. *Tek Yola Sığmayan Devrim* (Ayrıntı, 2016),
- Çernişevski, N. G., *Nasıl Yapmalı*, Cilt 1, (çev. Güneş Bozkaya) içinde “Önsöz”, Yar Yayınları, 2000 (8. Baskı)
- Daha Dinmiş Değil Fırtına. Kurtuluş Kendini Anlatıyor* (Ankara: Dipnot, 2017)
- Demir, Necmi vd. *Yaşayanlar tartışıyor : THKP-C neydi nasıl doğdu*, (İstanbul: Aydınlık, 1980)
- Deniz, Bahadır. *Nasıl Yapmalı. Sorunlarınızın Çözümü Devrimci geleneğimizdedir*, Adalı
- Dilthey, Wilhelm. *Le Monde de l'esprit*, cilt 1. *Histoire des sciences humaines*, (Paris: Aubier-Montaigne, 1947)
- Diner, Dan. *Karşıt Hafızalar. Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine*, (İstanbul: İletişim, 2011)
- Doğan, Hamdi. *Türkiye İşçi Partisi'ne Aşık Oldum*, (İstanbul: İletişim, 2014)
- Eren, Faruk. *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi* (İstanbul: İletişim, 2019)
- Erl, Astrid ve Nünning, Ansgar. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2008)
- Ersan, Vehbi. *1970'lerde Türkiye Solu*, (İstanbul: İletişim, 2013)
- Fallaw, Ben ve Brunk, Samuel. *Heroes and Hero Cults in Latin America*, (University of Texas Press, 2006)
- Feyizoğlu, Turhan. *İbo: İbrahim Kaypakkaya*, (İstanbul: Ozan Sanatevi, 2000)
- Feyizoğlu, Turhan. *Mahir: biyografi*, Ankara: Doruk, 1997
- Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz. Kurtuluş Kendini Anlatıyor* (Ankara: Dipnot, 2017)
- Flatley, Jonathan. *Affective mapping: Melancholia and the Politics of Modernism* (Cambridge, Massachusetts ve Londra: Harvard University Press, 2008)
- Franks, David D. ve McCarthy, E. Doyle (ed.) *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, (Londra: JAI Press, 1989)
- Goffman, Erving. *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, (New York: Harper and Row, 1974)
- Görsev, Doğan, *3 Yılda 6 Tutukevinde 12 Eylül Anıları*, (TÜSTAV: İstanbul, 2011)
- Gül, Ziya. *Giresun Yol Hikâyeleri* (İstanbul: Ayrıntı, 2019)
- Gültekinil, Murat (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce C. 8: Sol* (İstanbul: İletişim, 2007)

- Gündüz, Uğur. *THKO' dan TKEP/L' ye: Leninist partinin kısa tarihi*, (İstanbul: Birlik, 2000)
- Gürbilek, Nurdan. *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, (İstanbul:Metis, 2001)
- Halbwachs, Maurice. *La mémoire collective*,
http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf
- Halbwachs, Maurice. *La Topographie Legendaire des Evangiles en Terres Saintes*, (Paris: PUF)
- Halbwachs, Maurice. *Les Cadres sociaux de la mémoire*,
http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf
- Hartog, François. *Régimes d'historicité. Présentisme et expérience du temps* (Paris:Seuil, 2013).
- Hobsbawm, Eric ve Ranger, Terence. *Geleneğin İcadı* (Agora, 2006).
- İnsel, Ahmet. *Sosyalizm, Esasa, Ufka ve Bugüne Dair*, (İstanbul:Birikim, 2010)
- Johann, Michel. *Gouverner les memoires, Les politiques memorielles en France*, (Paris:PUF, 2010)
- Kaçaroğlu, Mustafa; Sayın, Mahir; Öztürk, İsmet; Tarkan, Doğan. *Kurtuluş Kendini Anlatıyor-Kurucular 2*, (Ankara: Dipnot, 2016)
- Kahramanİlbay (söyleşen). *Fırtınalı Denizin Yolcuları. Sedat Göçmen Kitabı*, (İstanbul:Ayrıntı, 2013)
- Kaktüsler Susuz da Yaşar. Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor* (Dipnot: Ankara, 2015)
- Kara Memet, *Ordulu Emin'in Kurtuluş Tarihi*, (İstanbul:İletişim, 2015)
- Kendall, Phillips. *Framing Public Memory*, (University of Alabama Press, 2004)
- Korkmaz, Mustafa, *Ha Bu Nasul Dev-Genç'tur Uşağum?* (İstanbul:Ayrıntı, 2018),
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past. On the semantics of historical time*, (New York:Columbia University Press,1985)
- Köknel, Özcan. *Türk Toplumunda bugünün gençliği*, (İstanbul:Bozak, 1970)
- Lavabre, Marie Claire. *Le Fil Rouge. Sociologie de la mémoire communiste*, (Paris:Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994)
- Löwy, Michael ve Sayre, Robert. *İsyen ve Melankoli. Moderniteye karşı romantizm*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul:Alfa, 2016)
- Lüküslü, Demet. *Türkiye'deGençlik Miti*, (İstanbul:İletişim, 2009)
- Lüküslü, Demet. *Türkiye'nin 68'i. Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, (Ankara:Dipnot, 2015)
- Mannheim, Karl. *Le Problème des générations*, (Paris:Armand Colin, 2011)

- Mavioğlu, Ertuğrul. *Asılmayıp Beslenenler / Bir 12 Eylül Hesaplaşması – 1* (İthaki: İstanbul, 2006)
- Memişoğlu, Recep. *Kivamini Tutturamaduk* (İstanbul: Ayrıntı, 2019)
- Mentré, François. *Les Generations sociales*, (P. Mersch, L. Seitz & Cie., 1920)
- Misztal, Barbara A., *Theories of Social Remembering*, (Maidenhead, Philadelphia: Open University Press, 2003)
- Murat, Gültekinil (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce C. 8: Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Babalık, Naciye. *TKP’nin sönmelenmesi*, İmge, Ankara, 2005.
- Nahirny, Vladimir C., *The Russian Intelligentsia: From Torment to Silence* (New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1987)
- Neyzi, Leyla. *Nasıl Hatırlıyoruz?, Türkiye’de Bellek Çalışmaları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011)
- Nora, Pierre (dir.), *Les Lieux de mémoire*, cilt 1 (Paris :Gallimard, 1984)
- Olick, Jeffrey K.; Vered Vinitzky-Seroussi ve Daniel Levy (ed.), *The Colective Memory Reader*, (Oxford, 2011)
- Ozan, Ebru Deniz. *Gülme Sırası Bizde. 12 Eylül’e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*, (İstanbul: Metis, 2012)
- Özbilgen, Füsün (der.). *Devrimciler Ölmez. Sinan Kazım Özudoğru Kitabı*, (İstanbul: Ayrıntı, 2015)
- Özgen, Neşe. *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri: Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, (Tüstav, 2003)
- Öztürk, İsmet. *THKP-C’den Kurtuluş’a* (Ankara: Dipnot, 2010)
- Özyürek, Esra. *Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, (İstanbul: İletişim, 2001)
- Pekdemir, Melih, *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim* (İstanbul: Ayrıntı, 2014)
- Pierre Nora. *Hafıza Mekânları*, çev. M. E. Özcan, (Ankara: Dost, 2006)
- Renan, Ernest. *Qu’est-ce qu’une Nation? Conférence faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882* (Paris: Calmann Lévy, 1882)
- Ricoeur, Paul. *Hafıza Tarih Unutuş* (Metis, 2012)
- Ricoeur, Paul. *Histoire et Vérité*, (Paris: Éditions du Seuil, 2001)
- Rouso, Henri. *Syndrome de Vichy* (Paris: Seuil, 1987)
- Sabahın Bir Sahibi Var. 2004’ten 2010’a 1 Mayıs Alanı’nı Geri Alma Mücadelesi*, DİSK, Mayıs 2011.
- Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma. Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, (İstanbul: İletişim, 2007)
- Sarioğlu, Sezai. *Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türküm, Kürdüm, Sosyalistim* (Ankara: Dipnot, 2015)

- Sarlo, Beatriz. *Geçmiş Zaman. Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*, çev. P. Bayaz Charum ve Deniz Ekin (İstanbul: Metis, 2012)
- Sayılgan, Aclan. *Türkiye' de sol hareketler (1871 - 1972)*, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1972)
- Schick, Irvin C. ve Tonak, E. Ahmet (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (İstanbul:Belge, 1990)
- Seksiyon. Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5* (Ankara: Dipnot, 2018)
- Sevdaların Yangınından Geçtik. Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6* (Ankara: Dipnot, 2018)
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, (İstanbul:İletişim, 1988)
- Sümer, Ahmet Tuncer. *Adsız Kahramanlar* (İstanbul:Ayrıntı, 2018)
- Tepebaşı, Mehmet. *Unutulması İstenen Yıllar* (Ankara: Dipnot, 2010)
- Tepebaşı, Mehmet. *Yaşanmamış Sayılan Anılar* (Ankara: Dipnot, 2006)
- Thomson, Paul. *Geçmişin Sesi. Sözlü Tarih* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).
- Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma Kılavuzu* (İstanbul: Versus, 2009)
- Traverso, Enzo. *Solun Melankolisi. Marksizm, Tarih ve Bellek* (İstanbul:İletişim, 2018),
- Tufan, Tarkan. *Mahir Çayan'ın Hayatı ve Fikirleri, Bir Devrimcinin Portresi*, (İstanbul:Nokta, 2007)
- Uyan, Mahmut Memduh. *Kardeşim Hepsî Hikâye* (Ankara: Dipnot, 2015)
- Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Bütün Diğer Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Raporu, Kasım 2012, cilt 2,
https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf
- Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Bütün Diğer Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Raporu, Cilt 1, Kasım 2012,
https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf
- Wieviorka, Annette. *L'ère du témoin*, (Paris:Plon, 1998)
- Williams, Raymond. *Kültür ve Toplum. 1780-1950* (İstanbul:İletişim, 2017).
- Williams, Raymond. *Marksizm ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, (İstanbul: Adam, 1990)
- Winter, Jay. *Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth Century*, (New Haven, Londra: Yale University Press, 2006)
- Wohl, Robert. *The Generation of 1914*, (Cambridge, Massachussets: Harvard University Press, 1979)
- Yazıcı, Mehmet Hakkı. *Koca Bir Sevdaydı Yaşadığımız* (Ankara: Dipnot, 2013)
- Yılmaz, Ali. *Kara Arşiv. 12 Eylül Cezaevleri*, (Metis: İstanbul, 2013)

Yurtsever, Haluk. *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*, (İstanbul: Yordam, 2008)

Makaleler ve diğer kaynaklar

“1 Mayıs’ta katledilenler anıldı”, <http://www.kesk.org.tr/2012/04/27/1-mayista-katledilenler-anildi/>

“16 Mart Katliamı Beyazıt’ta anıldı: Dava bizim için kanamadı”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 2018.

“17’sinde idam edilen Erdal Eren, Türkiye’nin her yerinde anıldı”, <https://www.evrensel.net/haber/368346/17sinde-idam-edilen-erdal-eren-turkiyenin-her-yerinde-anildi>

“22 bin siyasi yasaklı özgürlüğe kavuştu”, *Milliyet*, 6 Mart 2004, s. 19.

“Artık örgütlenme ve hesap sorma zamanıdır”, 6 Haziran 2005 ve 13 Şubat 2006 tarihli bildiri, <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=573>

“Deklarasyon”, <http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=574>

"Ertuğrul Kürkçü ile söyleşi", *Bianet*, 29 Mart 2008.

“Eski Komünistlerin hapisane deneyimleri”, TKP’nin Sesi, 20 Eylül 1981, *TKP Gölcük Davası*, (İstanbul:TÜSTAV, 2004)

“Evren Unutalım Diyor, 78’liler Unutmuyor”, *bianet*, 1 Eylül 2005, <https://bianet.org/bianet/toplum/66074-evren-unutalim-diyor-78liler-unutmuyor>

“Kadroların niteliği”, *Atılım*, sayı 51, Mart 1978.

“Kızıldere Katliamı... Ertuğrul Kürkçü ile röportaj” (Emine Özcan), *Sol Defter*- 31 Mart 2013, <http://www.soldefter.com/2013/03/31/kizildere-katliami-ertugrul-kurkcu-ile-roportaj-emine-ozcan/>

“Milan kadrolar atılmalı”, *Atılım*, Eylül 1974, sayı 9.

“Mustafa Kaçaroglu anlatıyor”, <http://t24.com.tr/haber/mustafa-kacaroglu-anlatiyor-sol-ici-siddette-biz-dahil-kimse-gunahsiz-degil,295499>, 4 Mayıs 2015.

“Politik Durum ve TKP’nin Tutumu adlı TKP mesajı”, *TKP Davası İddianame*, (Morning Litho Printers:İşçinin Sesi Yayınları, 1982), s. 123-132.

12 Mart 1971 muhtıra metni, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971.

16 Mart Platformu 2011 anmaya çağrı bildirisi.

<http://bianet.org/biamag/toplum/128574-78-liler-16-mart-i-anmak-icin-ayni-yerde>

Aboim, Sofia ve Vasconcelos, Pedro. “From political to social generations A critical reappraisal of Mannheim’s classical approach”, *European Journal of Social Theory* 17.2 (2014), s. 165-183.

Adorno, Theodor W., “Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”, çev. Tarhan Onur, *Defter*, (İstanbul: Metis, 1999).

Ahmet Baybars Gögez, “Sevgili dostlar ve ille de gençler”,
<http://www.bagimsizozgurmedya.com/ahmet-baybars-gogez--sevgili-dostlar-ve-ille-de-gencler-16522.html>.

Aköz, Emre, “Elleri hâlâ kanlı”,
https://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2007/05/02/elleri_hala_kanli.

Attias-Donfut, Claudine. “La notion de génération: Usages sociaux et concept sociologique”, *L’Homme et la société*, 90, 1988. Le temps et la mémoire aujourd’hui, s. 36-50.

Attias-Donfut, Claudine ve Daveau, Philippe. “Autour du mot generation”, *Recherche et Formation*, sayı 45, 2004

Aydın, Bülent, “16 Mart Katliamı: Hatırlamak Unutmamaktır...”, 16 Mart 2009, *bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/113145-16-mart-katliami-hatirlamak-unutmamaktir>

Aydoğanoglu, Erkan. “1980’li yıllarda sendikal hareket ve işçi eylemleri”, Özgürlük Dünyası, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/331-sayi-248/1209-1980’li-yillarda-sendikal-hareket-ve-isci-eylemleri>

Baydar, Oya, “Paşa’nın sağ yumruğu”, 16 Mart 2011, <https://t24.com.tr/yazarlar/oya-baydar/pasanin-sag-yumrugu.3378>

Belge, Murat. “Türkiye’de siyasal düşüncenin ana çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, cilt 9, “Dönemler ve Zihniyetler” (İstanbul:İletişim, 2009).

Belge, Murat. “Türkiye’de sosyalizm tarihinin ana çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, c. 8,İletişim, 2007, İstanbul, s. 19-48.

Bidart, Claire. “Dynamiques des réseaux personnels et processus de socialisation: évolutions et influences des entourages lors des transitions vers la vie adulte”, *Revue française de sociologie* 2008/3, cilt 49, s. 559-583.

Boumaza, Magali. “Les générations politiques au prisme de la comparaison: quelques propositions théoriques et méthodologiques”, *Revue internationale de politique comparée*, cilt 16, 2009/2.

Bozarslan, Hamit, "İbrahim Kaypakkaya: Bir devrimcinin tarihsel ve sosyal portresi", *Türkiye Solundan Portreler*, haz. E. Ali Türkmen, Ümit Özger, (Ankara:Dipnot, 2016), s. 537-553.

Bozarslan, Hamit, "Mahir Çayan: Kuramsal İzleği ve Politik Mirası", *Türkiye Solundan Portreler*, haz. E. Ali Türkmen, Ümit Özger, (Ankara:Dipnot, 2016), s. 473-501.

Braungart, Margaret ve Richard. “Les Générations Politiques”, *Générations et Politiques*, (ed.) J. Crête ve P. Favre (Paris ve Quebec: Economica ve PUL, 1989)

Cavalli, Alessandro. “Generations and Value Orientations”, *Social Compass* 51(2).

Collins, Randall. “Social Movements and the Focus of Emotional Attention”, ed. Jeff Goodwin, James M. Jasper, Francesca Polletta, *Passionate Politics, Emotions and Social Movements*, (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 2001)

Corning, Amy; Gaidys, Vladas; Schuman, Howard. "Transformative Events and Generational Memory: A Case Study Over Time in Lithuania", *Sociological Forum*, 28/2, Haziran 2013.

Devriese, Marc. "Approche sociologique de la generation", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 1989 , 22, s. 11-16.

Dickinson, Hilary ve Erben, Michael, "Nostalgia and Autobiography: The Past in the Present", *Auto/Biography*, 2006.

Dosse, François. "Entre histoire et mémoire: une histoire sociale de mémoire", *Raison Présente*, Eylül 1998, s. 5-24.

Erll, Astrid, "Cultural Memory Studies: An Introduction", (der.) Astrid Erll ve Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, (Berlin:Walter de Gruyter, 2008)

Ethuin, Nathalie, "Formation des militants et identité communiste", *Nouvelles Fondations*, 2006/2, s. 49-57.

Eyerman, Ron ve Turner, Bryan S. "Outline of a theory of generations", *European Journal of Social Theory*, 1998 1:91.

Ferretti, Maria, "La nostalgie du communisme dans la Russie post-soviétique", European Network on Contemporary History (EURHISTXX) tarafından 17 Aralık 2007'de Paris'te düzenlenen çalıştay, <http://www.eurhistxx.net>.

Fırat, Derya ve Topaloğlu, Hande, "Total Kurum, Disipliner Cezaevi, Kamp: Goffman, Foucault ve Agamben'in kavramlarıyla Diyarbakır Askeri Cezaevi (1980-84)", *Toplum ve Bilim*, 123, 2012, s. 76-93.

Fournier, Bernard, "Compte rendu", *Politique*, 1991, (20), s. 163-168. <https://doi.org/10.7202/040704ar>.

Gaxie, Daniel, "Appréhensions du politique et mobilisations des expériences sociales", *Revue française de science politique*, 2002, 52-2-3 , s. 145-178.

Goodwin, Jeff; M. Jasper, James; Polletta, Francesca. "Why Emotions Matter", *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, (Chicago ve Londra:University of Chicago Press, 2001)

Heberle, Rudolf, "Political generations", *Social Movements*, (New York: Appleton Century-Crofts, 1951)

<http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=579>

<http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=587>

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/240858/Disk_ten_1_Mayis_a_hazirlik_yu_ruyusu.html

http://www.devrimciyol.org/Devrimci%20Yol/kitaplar/kitap8_a3.htm

<http://www.soldefter.com/2011/03/16/16-mart-ve-78liler-oguzhan-kayserilioglu/>

<http://www.tustav.org/tustav-hakkinda/>

<http://www.vehbikoc.com.tr/tr-tr/vehbi-koc-sozleri/yeni/ekonomi.htm>

<https://gelenek.org/77-kusagi-uzerine/>.

<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/136877-16-mart-anti-fasist-ogrenci-gunu-olsun>

<https://tihv.org.tr/tihv-hakkinda/>

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/04/01/mahire-selam-kavgaya-devam/>

Işık Durmaz, Melike. “Bellek, Mekan ve Direniş”, der. Derya Fırat, Cihan Erdal, *Gezi: Devrimci Bir Pusula* (İstanbul:Ayrıntı, 2017), s. 25-46.

Işık Durmaz, Melike, "İşçi Sınıfı Belleğinin Uzamsal Çerçevesi Olarak Taksimi Mayıs 1977", der. Derya Fırat, *Sokağın Belleği*, Dipnot, 2014, s. 91-117.

İyiler, Orhan, “Şehitlerimizi niye anıyoruz?”,

<http://www.78liler.org/78web/default.asp?Sayfa=HaberDetay&id=265>

Jodelet, Denise. “Place de l’expérience vécue dans le processus de formation des représentations sociales”, dir. Valérie Hass, *Les savoirs du quotidien. Transmissions, Appropriations, Représentations*, (Rennes: Les Presses universitaires de Rennes, 2006) s. 235-255.

Kasap Aksu, Yeşim. “78’liler Tükenmez”, 17 Nisan 2004, *Radikal –Hayat*,

<http://www.radikal.com.tr/hayat/78liler-tukenmez-863903/>

Kenan Evren’in Taksim mitingi konuşması.

<https://www.youtube.com/watch?v=MU04WcsUhlE>

Kerim, Seyran, “Türkiye’deki gerici diktatörlüğü neden faşist olarak nitelendirmiyoruz?”, <http://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TKP-kutuphanesi/turkiyedeki-diktatorlugu-neden-fasist-olarak-degerlendirmiyoruz.pdf>.

Keyder, Çağlar “İktisadi gelişme ve Bunalım: 1950-1980”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. I. Schick ve A. Tonak, (İstanbul:Belge, 1990), s. 321-322.

Kurşuncu, Feyyaz, “1 Mayıs 77 herkesin ortak sorumsuzluğu”, der. Korhan Atay, *1 Mayıs 1977...*, s. 93.

Laçiner Ömer, “THKP-C: Bir mecranın başlangıcı”, *Toplum ve Bilim*, sayı 78: Türkiye’de Solun Kaynakları, Güz 1998.

Lavabre, Marie-Claire, “Génération et mémoire”, Intervention au Congrès de l’Association Française de Science politique, 22, 23 24 Ekim 1981, s.4.

<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01267653/document>

Lavabre, Marie-Claire, “La ‘mémoire collective’ entre sociologie de la mémoire et sociologie des souvenirs?” 2016, halshs-01337854.

Lavabre, Marie-Claire, “Paradigmes de la mémoire”, *Transcontinentales*, 5, 2007, s. 139-147.

Lavabre, Marie-Claire, “Usages et mésusages de la notion de mémoire”, *Critique internationale*, cilt 7, 2000.

Maktav, Hilmi, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, *Birikim*, 138, 2000,

<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2873/turk-sinemasinda-12-eylul#.XOaoO1Iza70>>

Mauger Gérard, “Modes de génération des générations sociales”, *Sociologia Historica*, 2/2013: 111-130.

Mauger, Gérard, "Postface", *Karl Mannheim Le problème des générations*, (Paris:Armand Colin, 1990).

McCarthy, E. Doyle, "Emotions are social things: An essay in the sociology of emotions", ed. David D. Franks, E. Doyle McCarthy, *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, (Londra:JAI Press, 1989)

Memik Horuz ile söyleşi, "12 Eylül'ün hilkat garibeleri: İtirafçılar", <https://www.evrensel.net/haber/192199/12-eylul-un-hilkat-garibeleri-itarafcilar>

Mercedes, Yusta Rodrigo, "L'historien et le témoin: l'histoire à deux voix", *Exils et migrations ibériques au XXe siècle*, sayı 1, 2004. "Témoignages d'exil entre parole et silence: regards et points de vue", s. 205-217.

Monceau, Nicolas, "Le rôle des coups d'État militaires dans la formation et la trajectoire des générations politiques. L'exemple de la génération 68 en Turquie", *Revue internationale de politique comparée* 2009/2, cilt 16, s. 221-239.

Muxel, Anne, "L'engagement politique dans la chaîne des générations", *Revue Projet*, 2010/3, sayı 316, s.60-68.

Namer, Gerard, "Postface", *Les cadres sociaux de la mémoire*, (Paris:Albin Michel, 1994)

Neyzi, Leyla, "Türkiye'de hafıza çalışmaları", <https://hakikatadalehafiza.org/turkiyede-hafiza-calismalari-leyla-neyzi/>

Nora, Pierre, "Reasons for the Current Upsurge in Memory." *Transit* 2, 1 – 8, 2002

Oğuzhan Müftüoğlu ile söyleşi, *Cumhuriyet*, 30 Mart 2015.

Okuyan, Kemal, "Sol yumruk mu, sağ yumruk mu?", 31 Ağustos 2014, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/kemal-okuyan/sol-yumruk-mu-sag-yumruk-mu-96472>

Olick, J. K., "Collective Memory: The Two Cultures", *Sociological Theory*, cilt 17, sayı 3 (Kasım 1999), s. 333-348.

Olick, Jeffrey K. ve Robbins, Joyce. "Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices", *Annual Review of Sociology*, c 24 (1998), s. 105-140.

Olick, Jeffrey K., "From Collective Memory to the Sociology of Mnemonic Practices and Products", (der.) Astrid Erll ve Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, (Berlin: Walter de Gruyter, 2008)

Paker, Murat. "Solun Haleti Ruhîyesi Üzerine", *Birikim*, sayı 165, s. 59-64.

Perivolaropoulou, Nia, "Karl Mannheim et sa génération", *Mil neuf cent*, sayı 10, 1992, s. 165-186.

Pickering, Michael, "Experience as horizon: Koselleck, expectation and historical time", *Cultural Studies*, 18:2-3, 2004, s. 271-289.

Pollack, Michael ve Heinich, Nathalie. "Le Témoignage", *Actes de la recherche en sciences sociales*, cilt 62-63, Haziran 1986, s. 3-29.

Récapapé, Benedicte. "Mobilisation étudiante et génération politique : qui précède l'autre ? Réflexions comparatives à partir des exemples hongrois (1956) et mexicain (1968)", *Revue internationale de politique comparée*, 2009/2, cilt 16, s. 205-220.

Resmi Gazete'nin 12 Eylül 1980 tarihli 17103 sayılı mükerrer sayısı.

Rintala, Marvin, "Generation in Politics: A Definition", *The Review of Politics*, cilt 25, sayı 4, Twenty-Fifth Anniversary Issue (Ekim 1963).

Russell, Nicolas, "Collective memory before and after Halbwachs", *The French Review*, cilt 79, sayı 4, Mart 2006.

Sargın, Sevil, "Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 2007, s. 133-150.

Sarioğlu, Sezai, "12 Eylül sonrası devrimci sosyalist hareket üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 8: Sol, (İstanbul:İletişim, 2009)

Schuman, Howard ve Scott, Jacqueline, "Generations and Collective Memories", *American Sociological Review*, cilt 54, sayı 3 (1989), s. 359-381.

Sedat Göçmen ile söyleşi, "'Fatsa'da üç yılda yaptığımızı Gezi bir haftada yaptı'", *Agos*, 16.12.2013.

Sewell, William H. Jr. "Space in Contentious Politics", ed. Ronald Aminzade ve diğ., *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, (Cambridge University Press, 2001).

Tanasoi, Cosmina, "Postcommunist political symbolism: New myths – same old stories? An analysis of Romanian Political Mythology", *Romanian Journal of Political Science*, Bahar 2005, c. 5/1, s. 111-128.

Taştan, İnan Özdemir, "Devrimci Ethos'un Bir Uğrağı Olarak Şehitlik: Devrimci Yol Dergisinde Ölüm İlanları ve Anmalar", *İletişim Araştırmaları*, 9(1-2), 2011, s. 129-172

Toksöz, Fikret, "Dernekler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 2, (İstanbul:İletişim,1983), s. 365-386.

Ülgen, Doğan, "Sol hareketler yükseliyor, biz de onunla birlikte büyüyoruz", der. Korhan Atay, *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?*, (İstanbul:Metis, 2013)

Wieviorka, Annette, "Malaise dans l'histoire et troubles de la mémoire", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 2007/1, sayı 85, s. 38-42, <https://www.cairn.info/revue-materiaux-pour-l-histoire-de-notre-temps-2007-1-page-38.htm>

Zarca, Bernard, "Mannheim Karl, Le problème des générations", *Revue française de sociologie*, 1992, 33-1, s. 130-135.

Zeydanlıoğlu, Welat, "Torture and Turkification in the Diyarbakir Military Prison", der. Welat Zeydanlıoğlu, John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, (Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009)

EK: GÖRÜŞMECİ LİSTESİ

1. Görüşmeci: Erkek, Ankara SBF- Dev-Yol
2. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, İGD
3. Görüşmeci: Erkek, Ankara, TÖB DER
4. Görüşmeci: Erkek, Ankara, GSB
5. Görüşmeci: Kadın, Ankara, Lise-Der (Dev-Yol)
6. Görüşmeci: Kadın, Uşak, Dev-Yol
7. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, DDKO
8. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, THKO
9. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Devrimci Gençlik Birliği
10. Görüşmeci: Erkek, Ankara, Halkın Kurtuluşu
11. Görüşmeci: Erkek, Ankara, TİP
12. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Dev-Genç, Dev-Yol
13. Görüşmeci: Erkek, Ankara, Dev-Yol
14. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, SGB
15. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Kurtuluş
16. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu
17. Görüşmeci: Erkek, İzmir, Dev- Yol
18. Görüşmeci: Erkek, Ankara, TÜM-ÖD
19. Görüşmeci: Erkek, Ankara, ADMMA
20. Görüşmeci: Kadın, İstanbul, Sempatizan
21. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, TÖB DER
22. Görüşmeci: Kadın, İstanbul, TKP- İGD
23. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, TKP
24. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, TİP
25. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, DDKO
26. Görüşmeci: Erkek, 68 kuşağı, Dev-Genç
27. Görüşmeci: Erkek, 68 kuşağı, TİP
28. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Kurtuluş
29. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Kurtuluş
30. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Halkevi
31. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, ODTÜ-DER
32. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, TİKKO
33. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Devrimci Derleniş
34. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, Dev-Lis

35. Görüşmeci: Erkek, İzmir, GSB
36. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Halkın Kurtuluşu
37. Görüşmeci: Kadın, Diyarbakır, DİSK
38. Görüşmeci: Erkek, Trabzon, DGB
39. Görüşmeci: Kadın, İstanbul, İGD-TKP
40. Görüşmeci: Erkek, İzmir, Dev-Sol
41. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, DDKO
42. Görüşmeci Kadın, İstanbul, TÖB DER
43. Görüşmeci: Erkek, İzmir, TÖB DER
44. Görüşmeci: Erkek, Ankara, TİP
45. Görüşmeci: Erkek, Tunceli, TÖB DER
46. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Devrimci Dayanışma Derneği
47. Görüşmeci: Kadın, İstanbul, TİP
48. Görüşmeci: Erkek, Diyarbakır, DDKO
49. Görüşmeci: Kadın, İzmir, Dev Yol
50. Görüşmeci: Erkek, İstanbul, Kurtuluş

ÖZGEÇMİŞ

Melike Işık Durmaz

1981 yılında İstanbul’da doğdu. 1999 yılında Galatasaray Lisesi’ni, 2004 yılında Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi’ni bitirdi. 2009 yılında Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim dalında Prof Dr. Ahmet İnsel’in danışmanlığında “Les relations syndicats-partis: Les impacts de DISK sur la vie politique et ses relations avec CHP entre 1970 et 1980 en Turquie” [Sendika-siyasi parti ilişkileri: 1970-1980 arası Türkiye’de DİSK’in siyasi yaşama etkileri ve CHP ile ilişkileri] başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2009 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji doktora programına başladı. Çevirmenlik ve editörlük yapmaktadır.

Jacques Semelin, *Arındırma ve Yok Etme. Katliam ve soykırımların siyasi kullanımı* (İletişim, 2011), Hamit Bozarslan, *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi* (İletişim, 2012), Roland Barthes, *Eleştiri ve Hakikat* (İletişim, 2015), gibi pek çok kitap çevirmiş, Enzo Traverso, *Solun Melankolisi. Marksizm, Tarih ve Bellek* (İletişim, 2018), Anthony Elliott ve Bryan S. Turner, *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler* (İletişim, 2017) gibi pek çok kitabın editörlüğünü yapmıştır. Yayımlanmış makaleleri ise şunlardır: “Bellek, Mekân ve Direniş”, der. Derya Fırat ve Cihan Erdal, *Devrimci Bir Pusula: Gezi* (İstanbul: Ayrıntı, 2017); “İşçi Sınıfı Belleğinin Uzamsal Çerçevesi Olarak Taksim 1 Mayıs 1977”, der. Derya Fırat, *Sokağın Belleği. 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı*, (Ankara: Dipnot, 2014); “Karşılaşma: Belgesel Film Deneyimi (Sosyal Bilimlerin Kamerası)”, ed. Gamze Toksoy, *Bellek İzleri: Kurgudan Kurama Görüntüler*, (İstanbul: Kalkedon, 2012).